БОЛГАРСКАЯ АКАДЕМИЯ НАУК
АРХЕОЛОГИЧЕСКИЙ ИНСТИТУТ С МУЗЕЕМ

РАСКОПКИ И ИССЛЕДОВАНИЯ № XXI

ИВАН ПАНАЙОТОВ

ЯМНАЯ КУЛТУРА В БОЛГАРСКИХ ЗЕМЛЯХ

С АНТРОПОЛОГИЧЕСКИМ ИССЛЕДОВАНИЕМ
ЙОРДАНА ЙОРДАНОВА И БРАНИМИРЫ ДИМИТРОВОЙ

ИЗДАТЕЛЬСТВО БОЛГАРСКОЙ АКАДЕМИИ НАУК. СОФИЯ, 1989

BULGARIAN ACADEMY OF SCIENCES
ARCHEOLOGICAL INSTITUTE WITH MUSEUM

IVAN PANAJOTOV

PIT-GRAVE CULTURE IN THE BULGARIAN LANDS

WITH ANTHROPOLOGICAL STUDY BY
JORDAN JORDANOV AND BRANIMIRA DIMITROVA

PUBLISHING HOUSE OF THE BULGARIAN ACADEMY OF SCIENCES. SOFIA . 1989

БЪЛГАРСКА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ
ISSN 0205-0722

АРХЕОЛОГИЧЕСКИ ИНСТИТУТ С МУЗЕЙ

РАЗКОПКИ И ПРОУЧВАНИЯ

КНИГА XXI

ИВАН ПАНАЙОТОВ

ЯМНАТА КУЛТУРА В БЪЛГАРСКИТЕ ЗЕМИ

С ПРИЛОЖЕНИЕ — „АНТРОПОЛОГИЧНИ ДАННИ
ЗА ПОГРЕБАНИТЕ В НЕКРОПОЛИ ОТ СЕВЕРОИЗТОЧНА БЪЛГАРИЯ
(РАННА БРОНЗОВА ЕПОХА)“ ОТ Д-Р ЙОРДАН ЙОРДАНОВ
И Д-Р БРАНИМИРА ДИМИТРОВА

На истинския изследовател
Богдан с пожелания за
големи археологически
успехи.

1993
Градинка Добруджа

СОФИЯ, 1989

ИЗДАТЕЛСТВО НА БЪЛГАРСКАТА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ

РЕДАКЦИОННА КОЛЕГИЯ

В. Велков (отг. редактор), А. Димитрова-Милчева (научен секретар), Д. Овчаров, Х. Тодорова, М. Чичикова, К. Меламед (техн. секретар)

РЕДАКТОР НА КНИГА XXI

Мария Чичикова

Адрес: „Разкопки и проучвания“, Археологически институт с музей при БАН, бул. „Ал. Стамболийски“ № 2, 1000 София

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ

В. Велков (ответственный редактор), Ал. Димитрова-Милчева (научный секретарь), Д. Овчаров, Х. Тодорова, М. Чичикова, К. Меламед (технический секретарь)

РЕДАКТОР КНИГИ XXI

Мария Чичикова

Адрес: „Раскопки и исследования“, Археологический институт с музеем БАН, бульв. им. Ал. Стамболийского, 2, 1000 София

EDITORIAL BOARD

V. Velkov (Editor-in-charge), A. Dimitrova-Milčeva (Scientific secretary), D. Ovčarov, H. Todorova, M. Čičikova, K. Melamed (Technical secretary)

Address: Excavations and Research, Areological Institute and Museum, Bulgarian Academy of Sciences, 2 A. Stamboliyski Bld., 1000 Sofia

© БАН, Археологически институт с музей, Институт по морфология
Иван Панайотов Панайотов, автор
Йордан Алексиев Йорданов, Бранимира Антониева Димитрова, автори на приложението
1989
c/o Jusautor, Sofia

941 Б

ПРЕДГОВОР

ЗАДАЧИ НА ИЗСЛЕДВАНЕТО

Интерпретирането на археологическите извори от праисторията формира основната част от изворовата база за изясняване на историческото развитие на обществата от дописмените епохи в българските земи. В погребалните обичаи и съответно в материалното им проявление — обредите, се отразява отчетливо характерът на такива явления като промените в стопанските дейности, племенните движения, културните взаимодействия.

За бронзовата епоха са характерни сложни процеси, динамиката на които се определя от действието на многообразни фактори с различна сила, посоки и време на действие. Погребалният обред се приема като особено точен показател за културните промени и това го прави първостепенен археологически извор.

Напредъкът на праисторическите теренни и кабинетни изследвания през последните години е предпоставка за разработването на комплексни проблеми. Това се отнася в пълна мяра и за погребалните обреди от бронзовата епоха. Изворовата база е достатъчна за решава-

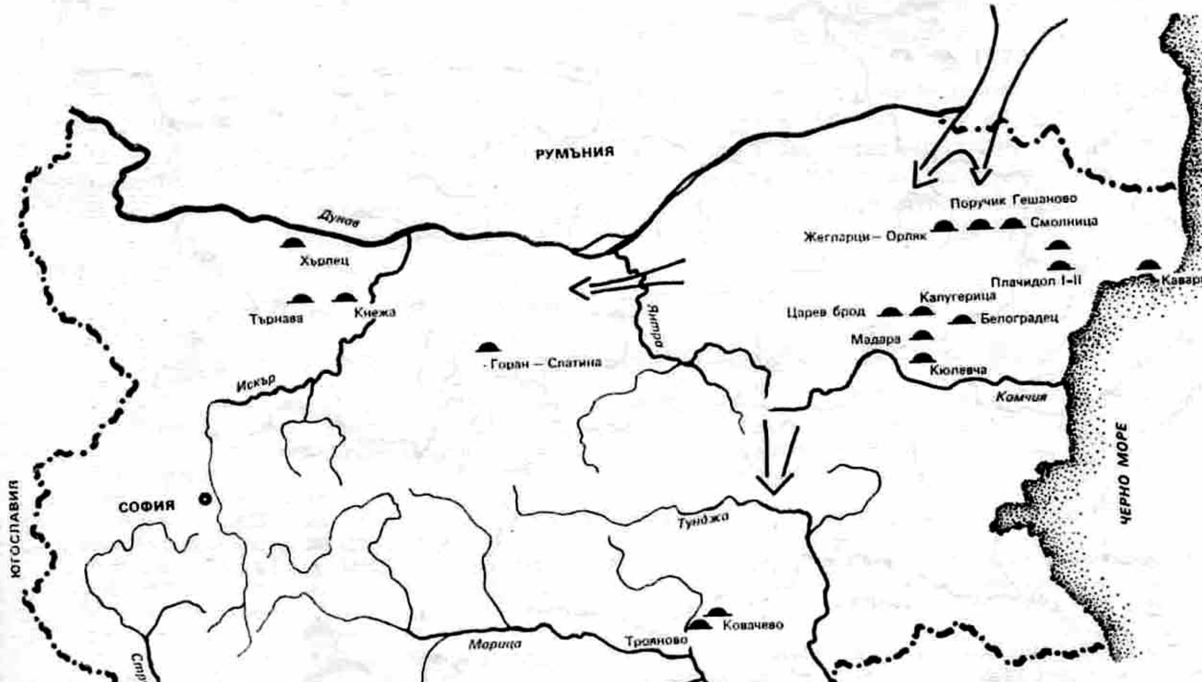
РУМЪНИЯ
Дунав
Хърлец
Търнава
Кнежа
Искър
Горан — Слатина
Янтра
Поручик Гешаново
Смолница
Жегларци — Орляк
Плачидол I–II
Каварна
Царев брод
Капугерица
Белоградец
Мадара
Кюлевча
Камчия
ЧЕРНО МОРЕ
ЮГОСЛАВИЯ
СОФИЯ
Тунджа
Марица
Трояново
Ковачево
Струма
ТУРЦИЯ
ГЪРЦИЯ

Карта 1. Ямната култура в българските земи нето на важни въпроси относно хронологическата и регионалната характеристика на отделни археологически култури.

В зависимост от обема и състоянието на археологическите материали сега историографията е насочена към три основни групи проблеми[1]. Традиционно най-добре проучените Горнотракийска низина и Среднотунджански район позволяват да се характеризират погребалните обреди на континуитивно свързаните култури Езеро — Юнаците (Нова Загора) — Разкопаница VII (Асеновец)[2]. Късната бронзова епоха в Западната подобласт на Дунавската хълмиста равнина е представена с богати материали от култура Балей — Орсоя и също е разработена в българската историография[3].

Настоящата работа е посветена на третата група въпроси — тези, свързани с появата, разпространението и културното определяне на могилните некрополи от бронзовата епоха в българските земи[4].

Целта на изследването е:

1. Да бъдат събрани и аналитично разгледани известните паметници от българските земи, които са свързани с ямната култура. Изворовата база е значителна — 17 изцяло или частично проучени обекта, а именно могилните некрополи и гробове при Царевброд (преди Енджe), Мадара, Калугерица, Кюлевча (Шуменско), Трояново (Старозагорско), Ковачево (Сливенско), Търнава, Кнежа (Врачанско), Плачидол I, Плачидол II, Жегларци — Орляк, Поручик Гешаново (Толбухинско), Белоградец (Варненско), Смолница, Каварна (Толбухинско), Горан — Слатина (Ловешко), Хърлец (Врачанско). Включени са и каменните антропоморфни скулптури от Плачидол (Толбухинско), Езерово и Невша (Варненско) (карта № 1).

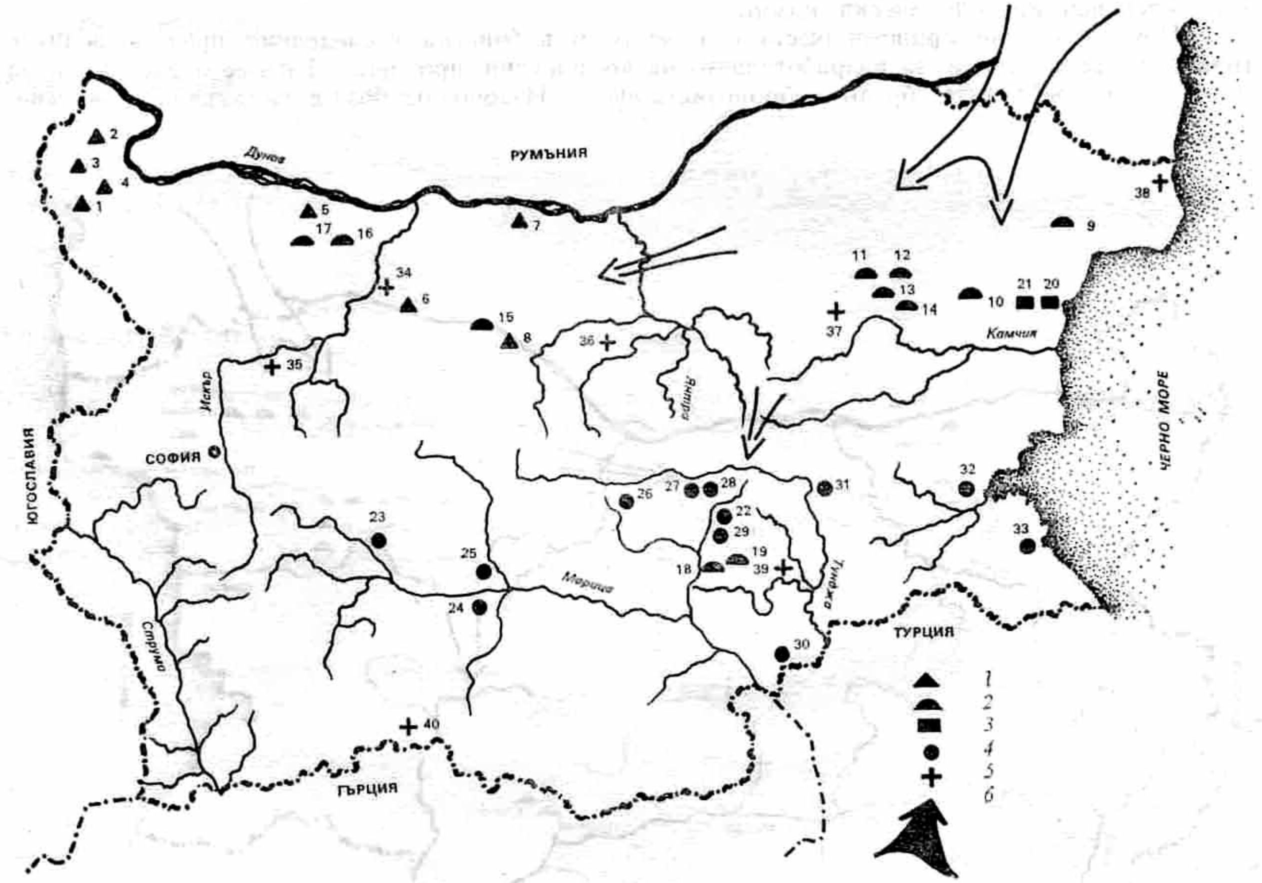

Карта 2. По-важни обекти и находки от ранната бронзова епоха в българските земи:
1. Култура Магура—Коцофени; 2. Ямна култура; 3. Керамика Езерово II (култура Черна вода II); 4. Култура Езеро; 5. Преходен период към бронзовата епоха; 6. Разпространение на Ямната култура

ОБЕКТИ И НАХОДКИ:

1 *Магура;* 2 *Градец;* 3 *Цар Петрово;* 4 *Макреш;* 5 *Крушовица;* 6 *Садовец;* 7 *Муселиево;* 8 *Деветашка пещера;* 9 *Плачидол;* 10 *Белоградец;* 11 *Царевброд;* 12 *Калугерица;* 13 *Мадара;* 14 *Кюлевча;* 15 *Горан—Слатина;* 16 *Кнежа;* 17 *Търнава;* 18 *Трояново;* 19 *Ковачево;* 20 *Селища от Варненското езеро;* 21 *Девня;* 22 *Езеро;* 23 *Юнаците;* 24 *Небет тепе (Пловдив);* 25 *Разкопаница;* 26 *Берекетска могила (некропол);* 27 *Караново;* 28 *Нова Загора;* 29 *Дядово;* 30 *Михалич;* 31 *Веселиново;* 32 *Атия (Бургас);* 33 *Приморско—Китен;* 34 *Телиш III;* 35 *Ребърково;* 36 *Хотница—Водопада;* 37 *Певец II;* 38 *Дуранкулак;* 39 *Драма;* 40 *Ягодинска пещера*

2. Въз основа на сравнителен анализ на материала да бъде направена обща характеристика на ямната култура, която включва взаимосвързаните въпроси за особеностите на погребалните обреди и техния пространствен и временен обхват, т. е. да бъде изяснена появата и разпространението на ямната култура в българските земи.

3. Да бъдат изяснени взаимовлиянията с местните култури от бронзовата епоха.

Изследването се основава на съпоставянето на стратиграфските данни и общите признаци и различията, които определят обредите. Като необходим етап в обработването на изворите е включен аналитичен каталог.

В работата е използувана дългата хронология на бронзовата епоха, която в различни варианти е възприета в българската историография и е съобразена с анатолийските и егейските хронологически системи и калибрираните радиовъглеродни датировки[5].

Ние приемаме, че преходният период към бронозвата епоха, обхващащ първата половина на 4 хил. пр. н. е., се характеризира със сложни културни изменения. Хоризонтът на раннобронзовите култури Езеро — Ранната бронзова епоха на Северозападна Анатолия — Магура — Коцофени — Костолац — Баден — Болераз — Черна вода III — Фолтещи — Черна вода II — ямна култура и други, се отнася общо към временния интервал от около 3500 до около 1900 г. пр. н. е.[6] (карта № 2).

* * *

Авторът е признателен на ръководството на Института по тракология при БАН за съдействието при започване на разработването на темата през 1978 г., за осъществяването на специализациите в СССР и на Х. Тодорова от АИМ на БАН за започването на теренните проучвания в Североизточна България. Ръководството на АИМ при БАН осигури необходимите условия за плановото провеждане и цялостното завършване на теренната и кабинетната работа. Колегите от Секцията по тракийска археология на АИМ и особено М. Чичикова, Ал. Бонев и Г. Китов оказаха ценна помощ в обсъжданията, рецензирането и редактирането на монографията, както и с предоставянето на материали от техни разкопки. Авторът е благодарен на Катедрата по археология при СУ „Климент Охридски“ и на студентите стажанти Ст. Александров, П. Георгиева, В. Динчев, Д. Вълчева и др. за участието им в експедициите. Колегите М. Кънчев, В. Гергов, Ив. Иванов, Ас. Салкин и Ив. Рафаилов предоставиха предварителна информация за непубликувани обекти и улесниха работата в музеите в страната.

От особено значение за настоящото изследване бяха престоите през 1979 и 1983 г. в СССР. Авторът е признателен за възможността да се запознае с теоретични и специални разработки на степните култури и за обсъждането на редица въпроси на много съветски колеги от Ленинград, Москва, Киев, Одеса и Кишинев. С В. Дергачов бяха започнати разкопките на некропола Плачидол I. Въпроси за културните взаимодействия през бронзовата епоха бяха обсъждани с Н. Я. Мерперт. Размяната на информация и литература с колегите И. Ечеди от Унгария и Н. Тасич от Югославия също допринесе за изясняване на значението на движенията на степните скотовъдни племена в Подунавието.

---

[1] Panajotov, I. Studies on the Bronze Age in the Bulgarian Lands (Historiographic Notes). — Thracia, 1988, 9, 157—175.

[2] Георгиев, Г. Ил., Н. Я. Мерперт, Р. Катинчаров и др. Езеро. Раннобронзовото селище. С., 1979, 491—496; Катинчаров, Р. — В: История на България. Т. 1, 1979, 86—110; Katinčarov, R. Les rites funéraires pendant l'âge du bronze en Bulgarie. — Thracia, 5, 1980, 167—172.

[3] Бонев, А. Тракия и Егейският свят през втората половина на второто хилядолетие пр. н. е. — РП, 1988, № 20, 39—45.

[4] Panajotov, I., V. Dergachev. Die Ockergrabkultur in Bulgarien (Darstellung des Problems). — Studia Praehistorica, 7, 1984, 99—116.

[5] Panajotov, I. Studies. . .; Квита, Х. Радиовъглеродни дати и три хронологически системи. — ИИ, 1, 1978, 12—24; Към хронологията на пластовете от Троя от раннобронзовата епоха. — В: Троя и Тракия. Каталог на изложба. С., 1982, 21—29; Панайотов, И. За формирането на раннобронзовите култури в българските земи. — Археология, 1984, 2—3, 7—15.

[6] Panajotov, I. Problems of Dating the Bronze Age in Bulgaria. — Bull. of the Ancient Orient Museum. Tokyo, 3, 1981, 17—35; Zur Chronologie und Periodisierung der Bronzezeit in den bulgarischen Territorien. — Thracia, 8, 1987, 124—173.

ПЪРВА ГЛАВА

СЪСТОЯНИЕ НА ПРОУЧВАНИЯТА

В проучванията на ямната култура в българските земи се разграничават два периода. До 1965 г., когато излиза статията на Н. Я. Мерперт за връзките на Северното Черноморие и Балканите през ранната бронзова епоха[1], независимо че са открити могилни некрополи и гробове и в Северна, и в Южна България, въпросите за тяхната културна принадлежност не са разглеждани специално в българската историография[2]. През първия етап на втория период от 1965 г. до средата на 70-те години са открити нови обекти и материали, които могат да бъдат свързани с ямната култура[3]. И Г. Тончева поставя предимно в хронологически и иконографски аспект проблемите за ранната монументална каменна антропоморфна скулптура[4]. В следващия съвременен етап на проучванията проблематиката се развива, от една страна, с по-подробното и точното разработване на въпросите за особеностите на обредите, датирането на комплексите, каменната антропоморфна скулптура, а също и с поставянето на нови въпроси за културната характеристика на обектите[5], за произхода и развитието на културите и техните взаимодействия и редица други[6]. През този етап Х. Тодорова поставя проблемите за преходния период между халколитната и бронзовата епоха и степните инвазии[7]. Под ръководството на д-р Й. Йорданов започват антропологическите изследвания на материалите от некрополи в Североизточна България[8]. Обърнато е внимание на значението на българските паметници за изясняване на механизмите и характера на племенните движения в Югоизточна Европа[9]. Ямната култура е включена в общи и специални изследвания на бронзовата епоха в българските земи[10].

През първия историографски период са публикувани резултатите от проучването на няколко могилни некропола и гробове и са направени първите опити за тяхното датиране и интерпретация. В 1929 г. Р. Попов проучва некропола при с. Царевброд (преди Ендже) в Шуменски окръг[11]. Той обръща внимание на първите открити в българските земи ямни гробни съоръжения и правилно обяснява оцветяването на скелетите с охра. Като има предвид степния характер на местността и някои особености на обредите, авторът първоначално правилно се насочва към свързването по време на гробовете с периода на шнуровата керамика[12]. Преизползуването на насипа на могила II през раннжелязната епоха (гроб № 1) не е разбрано от Р. Попов и той приема, че гроб № 1 е едновременен или близък по време с по-ранните, които в действителност се отнасят към ранната бронзова епоха. Така в първичната публикация и други обобщителни и научнопопулярни публикации на същия автор остава неправилното датиране на ямните гробове в ранната желязна епоха и свързването им с движенията на скитите[13].

В. Миков проучва през тридесетте години могилните некрополи при селата Мадара, Калугерица и Кюлевча, Шуменски окръг[14], в които значителна част от гробовете се отнасят към ранната бронзова епоха. Разкопвачът правилно подчертава, че при всяка могила един от гробовете е първичен, а останалите са вторични. Също правилно търси аналогии в Северното Черноморие, но въз основа на инвентара неточно датира откритите гробове с охра в VIII—VII в. пр. н. е. и ги свързва с кимерийците[15]. Същата теза авторът поддържа и в някои от следващите си публикации[16]. По-късно предатира споменатите некрополи между 1600 и 1400 г. пр. н. е.[17] В 1957 г. в специално изследване върху надгробните могили в българските земи приема, че носителите на тези погребални обреди са скотовъдно-ловни племена, идващи през р. Дунав в средата на 2 хилядолетие пр. н. е. и по-точно в XIV—XII в. пр. н. е.[18] Новооткритите некрополи при с. Търнава и гр. Кнежа, Врачански окръг, и с. Трояново, Старозагорски окръг, основателно са свързани с вече известните от Шуменски окръг[19], като интерес представлява тълкуването на първичните гробове, които според В. Миков принадлежат на старейшината, а вторичните — на членове на семейството му[20].

Хр. Буюклиев проучва със сондажи надгробна могила до с. Трояново, Старозагорско. Авторът подчертава еднаквата културна принадлежност на откритите два ямни гроба въз основа на гробните съоръжения, наличието на охра и типологически сходен инвентар[21]. Поддържайки по-старите датировки на В. Миков, а именно VIII—VII в. пр. н. е., Хр. Буюклиев изтъква следните съображения: погребението, извършено в гроб № 2, се характеризира с трупополагане в изпънато положение в яма с въглени и пепел. Вероятно то представлява преходно явление, станало в рамките на VIII—VII в. пр. н. е., тъй като по-късно в VI в. пр. н. е. у траките не се срещат хокери. Сребърните и златните обеци от Трояново имат аналогии в некропола от Мадара. Обеците от Мадара са датирани със съдове от В. Миков в VIII—VII в. пр. н. е. Спиралната форма на обеците е характерна за халщата[22]. Необходимо е да обърнем внимание, че ямите често имат освен дървено покритие и подстилка от растителен произход, която с течение на времето се е разрушавала в среда с ограничен достъп на кислород. При ямната култура са засвидетелствувани както трупополагания в свито положение по гръб, така и в изпънато положение. В. Миков датира сребърните украси от детския гроб № 3 на могила I със съдове, но в действителност друг инвентар освен тези висулки няма в гроба, а керамиката е намерена в други гробове или в насипите на могили I, III и IV[23]. Ще добавим, че златни, сребърни и медни висулки са известни както от ямни гробове в българските земи, така и от други области на разпространение на ямната култура[24].

Своевременното и пълното публикуване на материалите от разкопките през първия период от проучването на раннобронзовите могилни некрополи в българските земи позволяват да бъдат направени редица верни наблюдения, които водят до обособяване на проблематиката. Същевременно слабата разработеност на методическите и теоретичните въпроси влияе върху цялостното и точно определяне на погребалните обреди и тяхната интерпретация. Прави впечатление, че по-големите могили не са били разкопавани изцяло и е възможно в периферните им да са останали непроучени гробове. Не са разграничавани донасипванията на вторичните гробове и нивата, от които са били вкопавани във вече съществуващите насипи. Това в повечето случаи прави невъзможно възстановяването на стратиграфията на могилите. Графичната и фотографската документация най-вече на гробните ями не са достатъчно пълни. При описанието на положението на скелетите не е разграничена позата трупополагане полунастрани, както невинаги е ясно дали трупополагането е било извършено в свито положение по гръб или настрани. Не са различени и подстилките на гробните ями.

Изброените неточности на публикациите и също така първоначалното свързване на открития материал с повече или по-малко изяснени по-късни племенни движения на определени етнически групи изиграват значителна роля да се запазят продължително време неверните датировки и неправилната културна характеристика на могилните гробове с охра от българските земи.

Както беше споменато в началото, студията на Н. Я. Мерперт от 1965 г. бележи началото на втория историографски период. Авторът определя хронологическите позиции на проучените от Р. Попов и В. Миков некрополи в Североизточна България и тяхната връзка със степните култури в Румъния, Молдавия и Северното Черноморие[25], с което поставя за първи път въпроса за присъствието на ямната култура в българските земи.

До средата на седемдесетте години е направен съществен принос в изследването на каменната антропоморфна скулптура. Публикувани са откритите паметници при с. Езерово, Варненски окръг, и с. Плачидол, Толбухински окръг, като Г. Тончева правилно подчертава връзката на каменните антропоморфни изображения с типологически сходните им от степните райони[26]. Проучен е също могилният некропол от с. Долно Сахране, Старозагорски окръг[27], даващ едно от решенията на въпросите за културните взаимодействия и промени през ранната бронзова епоха. Потвърждение за разпространението на ямната култура на юг от Стара Планина са публикуваните гробове от Новозагорско[28].

Изследването на ямната култура в България бележи видим напредък след средата на 70-те години. Изцяло или частично са проучени нови 10 обекта, които включват две трети от известните гробове. Могилните некрополи при с. Търнава, гр. Кнежа и с. Хърлец, Врачански окръг, проучвани от Б. Николов[29], показват разпространението на ямната култура в западна посока и взаимодействието ѝ с култура Магура — Коцофени[30]. В Средна Северна България между селата Горан и Слатина, Ловешки окръг, Г. Китов и П. Павлов разкопават най-големия засега проучен изцяло ямен некропол в българските земи[31]. Публикувана е информация от Г. Тончева за некропола при с. Белоградец, Варненски окръг[32]. От Североизточна България стават известни още пет обекта — Плачидол I, Жегларци — Орляк, Поручик Гешаново, Смолница и Каварна в Толбухински окръг[33]. Обработени и публикувани са антропологическите материали от некрополите Белоградец и Плачидол, показващи, че погребаните са протоевропеиден тип[34]. Ролята на степните племена в културното развитие на Добруджа и общо на българските земи през ранната бронзова епоха е разгледана от Х. Тодорова, а каменната антропоморфна скулптура от България, отнасяща се към бронзовата епоха, изцяло е събрана от Г. Тончева[35].

Краткият преглед на състоянието на проучванията за ямната култура в българските земи показва значителния напредък в теренните изследвания и в постановката на проблемите, което е обективна предпоставка за обобщаването на достъпната информация като необходим етап в разработването на въпросите за културното развитие през бронзовата епоха[36].

---

[1] Мерперт, Н. Я. О связях Северного Причерноморья и Балкан в раннем бронзовом веке. — КСИА, 1965, № 105, 157—175.

[2] Включването на въпросите за археологическите култури от бронзовата епоха в българската историография е разгледано от Panajotov, I. Studies on the Bronze Age in the Bulgarian Lands (Historiographic Notes). — Thracia, 9, 1988 (in print).

[3] Panajotov, I., V. Dergačev. Die Ockergrabkultur in Bulgarien (Darstellung des Problems). — Studia Praehistorica, 7, 1984, 99—116, поставят някои историографски въпроси.

[4] Тончева, Г. Новооткрити антропоморфни плочи край с. Езерово. — ИНМВ, XVIII, 1967, 3—19.

[5] Tončeva, G. Nécropole tumulaire de l'âge du bronze ancien près du village Belogradec. — Studia Praehistorica, 1—2, 1978, 228—237; Panajotov, I., V. Dergačev. Цит. съч., 99—116.

[6] Панайотов, И. Могилният некропол до с. Плачидол, Толбухински окръг, и проблемите на ямната култура в България. — Североизточна България. Древност и съвремие, 1, 1985, 27—31; За формирането на раннобронзовите култури в българските земи. — Археология, 2—3, 1984, 7—15.

[7] Тодорова, Х. Тридесет години праисторически проучвания в България. — Векове, 4, 1974, 84—93; Каменномедната епоха в България. С., 1986, 221—227; Георгиева, П. Материали от преходния период между каменномедната и бронзовата епоха от Северна България (проблеми на проучването). — Археология, 1, 1987, 1—15.

[8] Jordanov, J., Kr. Michailova. Anthropologische Daten aus zwei Nekropolen der Ockergrabkultur in Nordostbulgarien. — Studia Praehistorica, 7, 1984, 117—130.

[9] Мерперт, Н. Я. Ранние скотоводы Восточной Европы и судьбы древнейших цивилизаций. — Studia Praehistorica, 3, 1980, 65—90; Этнокультурные изменения на Балкан на рубеже энеолита и раннебронзового века. — В: Этногенез народов Балкан и Северного Причерноморья. М., 1984, 234—246.

[10] Panayotov, I., V. Dergatchev. Some Aspects of Early Bronze Age Funerary Customs in Thrace. — Pulpudeva, 4, 1983, 324—328; Ockergrabkultur. . . ; Katinčarov, R. Les rites funéraires pendant l'âge du bronze en Bulgarie. — Thracia, 5, 1980, p. 170; Тодорова, Х. Добруджа в праисторическата епоха. — В: История на Добруджа. Т. I. С., 1984, с. 56 сл.; Георгиева, П. Проблеми на проучването на ямната култура (по материали от територията на България). — Студентски проучвания, СУ ИФ. Т. 6, 1984, 7—16.

[11] Попов, Р. Могилни гробове при с. Ендже. — ИБАИ, VI, 1930—1931, 89—116.

[12] Пак там, с. 109.

[13] Попов, Р. Култура и живот на предисторическия човек в България. Ч. 2. Метална епоха. С., 1930, 66—75; Погребални обичаи от миналото у нас. — ПН, I, 1930—1931, № 1, 5—6; Из погребалните обичаи на предисторическото население в България. — ПН, II, 1931—1932, № 5,—6, 86—88; Интересна гробна находка при с. Ендже, Шуменско. — ПН, II, 1931—1932, № 8—9, 117—119; Какво разказват могилите. — Венец, XII, 1934—1935, № 1, 23—28; Могилни гробове. . . , с. 89, 103—113.

[14] Миков, В. Последни могилни находки. — В: Мадара, I. С., 1934, 429—438; Стари могилни гробове при Калугерица и Кюлевча. — В: Мадара, II. С., 1936, 3—10.

[15] Пак там, с. 10.

[16] Миков, В. Предисторически селища и находки в България. С., 1933, с. 96, 122; Траките. Тяхното заселване, култура и изчезване. — В: През вековете. С., 1938, с. 43.

[17] Миков, В. Произходът на надгробните могили в България. — ГНМ, VII, 1942, с. 16 сл.

[18] Миков, В. Надгробните могили в България. — В: Археологически открития в България. С., 1957, 220—223; По следите на племената и народите живели в нашата страна. С., 1958; вж. Венедиков, И. Тайната на тракийските могили. С., 1968, 19—20, 59.

[19] Миков, В. Материали от последния период на бронзовата епоха в Северозападна България. — Археология, 3, 1970, 59—61.

[20] Mikov, V. La Bulgarie à l'âge du bronze. — Studia Balcanica, 5, 1971, p. 60.

[21] Буюклиев, Хр. Две раннотракийски могилни погребения от Старозагорско. — Археология, 4, 1964, 61—65.

[22] Пак там, с. 65.

[23] Миков, В. Последни могилни находки. . . , 430—431, 437—438.

[24] Например в некрополите Горан — Слатина, Търнава и други.

[25] Мерперт, Н. Я. О связях. . . , 10—20.

[26] Г. Тончева поставя въпросите за датирането (включително на находката от Калище), иконографията и предназначението на каменната антропоморфна скулптура както от бронзовата, така и от желязната епоха, вж. Тончева, Г. Цит. съч.; Два надгробных монументальных памятника фракийским вождям. — Thracia, 1, 1972, 101—109. За Плачидол вж. Бобчева, Л. Новооткрити антропоморфни паметници от Толбухинско. — ИНМВ, XVIII, 1967, 213—214; Археологическа карта на Толбухински окръг. София-прес, с. 54, обр. 53—54.

[27] Гетов, Л. Могилни погребения при с. Долно Сахране, Старозагорско. — ИАИ, XXVIII, 1965, 203—229. Авторът правилно търси аналогии на керамиката в материалите от пещерата Магура, датирането на които по това време е все още неуточнено, което обяснява дадената по-късна дата на раннобронзовите гробове от могилния некропол при Долно Сахране.

[28] Бацова, Е., М. Кънчев. Новооткрити тракийски погребения в Новозагорско. — Археология, 1, 1974, 51—52. Информацията за обектите е непълна поради силното разрушаване на надгробните могили и спасителния характер на разкопките.

[29] Николов, Б. Могилни погребения от раннобронзовата епоха при Търнава и Кнежа, Врачански окръг. — Археология, 3, 1976, 38—51; Эпоха ранней бронзы в Северо-Западной Болгарии и некрополь у села Тырнава. — Thracia Praehistorica, Suppl. Pulpudeva, 3, 1982, 192—200.

[30] Панайотов, И. За формирането. . . , 10—12; Панайотов, И., Ст. Александров. За култура Магура — Коцофени в българските земи. — Археология, 2, 1988, 1—15.

[31] Китов, Г., И. Панайотов, П. Павлов. Могилни некрополи в Ловешки окръг. Ч. I. Ранна бронзова епоха (некрополът Горан — Слатина). С., 1987 (под печат).

[32] Tončeva, G. Nécropole tumulaire. . . , 228—237. Смятаме, че графичната възстановка без снимкови доказателства на двускатните покрития на гроб № 2, могила I и гроб № 1, могила II са неприемливи, както и твърденията, че ориентацията на погребаните е постоянна и ръцете са поставяни без изключение по дължината на тялото. Не може да се приеме също, че „некрополът от Белоградец предлага точни сведения, които позволяват да се хвърли повече светлина върху преминаването от края на халколита към началото на ранната бронзова епоха“ (с. 236—237) поради липса на инвентар, радновъглеродни дати или други данни, публикувани от Г. Тончева, за датирането на некропола в преходния период или във времето на култура Черна вода III, вж. критика у Panajotov, I., V. Dergačev. Цит. съч., с. 103.

[33] Четири от обектите са изследвани от експедиции, ръководени от И. Панайотов. Разкопките са спасителни и по обективни причиня некрополите не са проучени изцяло. Информация за некропола при с. Смолница вж. у Тодорова, Х. Добруджа. . . , с. 63.

[34] Jordanov, J., Kr. Michajlova. Цит. съч., 117—130; Йорданов, Й. Антропологични данни за погребаните в могилния некропол от ранната бронзова епоха до с. Плачидол, Толбухински окръг. — Североизточна България. Древност и съвремие, 1, 1985, 32—38.

[35] Тодорова, Х. Цит. съч., с. 62 сл.; Тончева, Г. Монументални скулптурни паметници от къснобронзовата и ранножелязната епоха в България. — Thracia, 6, 1984, 71—103; Tončeva, G. Monuments sculpturaux en Bulgarie du Nord — Est de l'âge du bronze. — Studia Praehistorica, 5—6, 1981, 129—145; Landaux, J. Les représentations anthropomorphes mégalithiques de la région méditerranéenne (3e au 1er millénaire). Paris, 1977, 51—53.

[36] Panajotov, I. Studies. . .

ВТОРА ГЛАВА

АНАЛИЗ НА МОГИЛНИТЕ НЕКРОПОЛИ, ГРОБОВЕ И КАМЕННА АНТРОПОМОРФНА СКУЛПТУРА

Анализът на обектите е направен в определена последователност, а именно некропол—могила—гроб. Използувани са данни както от първичните публикации, така и от други изследвания, за да бъде допълнена липсващата в много случаи информация за географско-климатичните условия, културната среда, стратиграфията и особеностите на погребалните практики. Съпоставени са всички данни (текстови и илюстративни) с цел да бъде установено приемливо хронологическо подреждане на гробовете в могилите. Въз основа на признаците на погребалните обреди е направена културна характеристика на некрополите и са посочени сходствата и различията между тях. В легенда са показани основните позиции на трупополаганията, отнасящи се за първите 14 табла.

В анализа е включен и могилният некропол от с. Долно Сахране, Старозагорски окръг, който показва нарушаването на системата на признаците на погребалните обреди, характерна за ямната култура.

Каменната антропоморфна скулптура е разгледана накратко от гледна точка на възможностите за свързването ѝ с ямната култура.

Подреждането на некрополите е съобразено с времето на откриването и публикуването им и с възможностите за уточняване на данните за съвременните теренни проучвания.

МОГИЛЕН НЕКРОПОЛ ПРИ с. ЦАРЕВБРОД (ПРЕДИ ЕНДЖЕ), ШУМЕНСКО, СЕВЕРОИЗТОЧНА БЪЛГАРИЯ (табло 1; обр. 1—13)

Откриването и проучването на некропола при с. Царевброд в края на двадесетте години поставя за първи път пред българските археолози въпроса за характера на могилните некрополи от бронзовата епоха в българските земи. Публикацията на некропола от Р. Попов[1] е подробна и независимо от някои непълноти, свързани с нивото на тогавашната историография, позволява многостранен анализ на материала.

Културната среда на некропола се определя от наличието в близост на синхронни селища, некрополи или друг вид обекти. Засега такива не са открити при с. Царевброд.

Конкретни данни за характера на местността не са отбелязани. В общ план може да се отбележи, че селото влиза в района на Шуменско-Провадийските плата и следователно в географско-климатическо отношение е подходящо за икономиката на степните скотовъдни племена.

Броят на могилите в некропола е малък — общо две, при това те са със значителни размери. Повечето от близките в културно отношение некрополи от българските земи имат по-голям брой могили. Р. Попов споменава, че в землището на с. Царевброд има няколко могили, но не определя броя им, на какво разстояние са и дали вероятно принадлежат на проучвания от него некропол[2]. Възможно е да е имало и други по-малки могили, които са били унищожени при стопанските дейности в нашето съвремие. Необходимо е да се има предвид и съществуването на разновременни могилни некрополи на близко разстояние един от друг (например ямния некропол при с. Жегларци — Орляк, разгледан в настоящата работа, и могилния некропол от римската епоха на разстояние 2 км при с. Орляк, Толбухински окръг) или дори топографски покриващи се. Ограниченият брой на могилите в некропола при с. Царевброд не ни позволява да търсим особености на групирането им.

И двете могили за били разоравани и са загубили част от височината и първоначалния си вид, поради което не можем да съдим за архитектурния им облик[3].

В насипите на могила I не са открити други съоръжения освен гробните. Петното от огън в гроб № 3 вероятно е късно и е възможно да се свърже с частичното разрушаване на скелета, което е малко вероятно да е станало по време на функционирането на некропола. В могила II

ЛЕГЕНДА

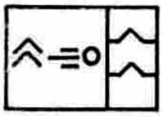
1 Трупополагане свито по гръб

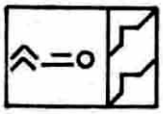
2 Трупополагане свито полуналяво

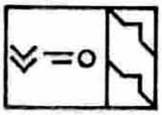
3 Трупополагане свито полунадясно

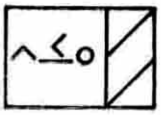
4 Трупополагане свито настрани (хокер) надясно

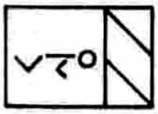
5 Трупополагане свито настрани (хокер) наляво

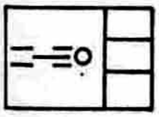
6 Трупополагане изпънато по гръб

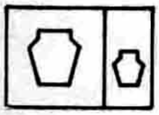
7 Трупоизгаряне

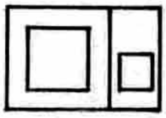
8 Кенотаф

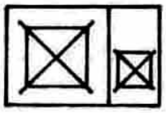
9 Разрушено трупополагане

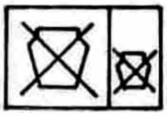
10 Разрушено трупоизгаряне

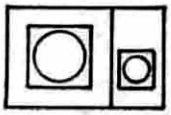
11 Неопределено

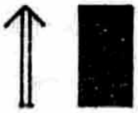
Първичен гроб

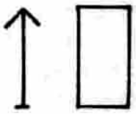
Вторичен гроб

има каменен кожух над гроб № 1. Последният е от ранната желязна епоха. Тъй като не са проучени периферните и на двете могили, не може да се каже със сигурност, дали е имало крепиди, или други подобни съоръжения.

Изясняването на стратиграфията на некропола при Царевброд е затруднено, понеже не са отбелязвани специално насипите, а оттам и връзката насип—гроб. В могила 1 най-ранен е гроб № 2, но той не е първичен. Следва вероятно гроб № 3, а временното съотношение на покъсните гробове № 1, 4 и 5 не може да се определи. Те са открити на различни дълбочини, съответно в западната (№ 1), в южната (№ 4) и северната (№ 5) част на могилата, което не позволява прякото им съпоставяне по вертикала. При могила II е ясно, че гроб № 3 е първичен, гроб № 2 е вторичен, но също от бронзовата епоха, докато № 1 е от желязната епоха, когато е преизползувана могилата.

Първичният гроб № 3 от могила II е типичен за ямната култура. Вкопан е в материка, за което свидетелствуват ямата и изкопаният материк,върнат след това върху дървеното по-

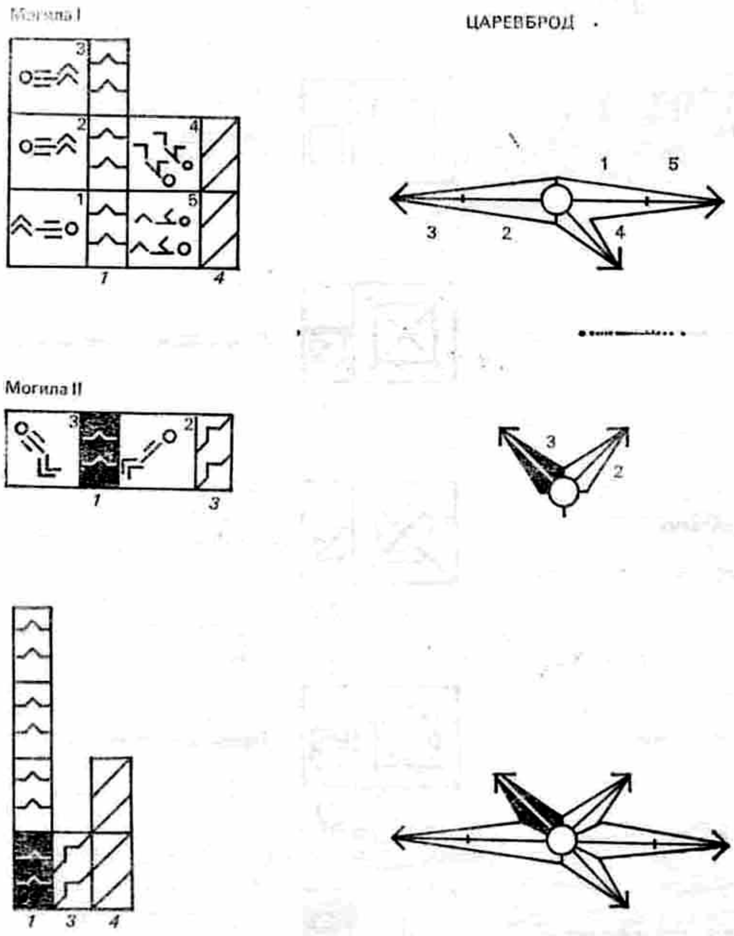

Табло. 1. Некропол при с. Царевброд — пози и ориентация на погребаните

критие. За културната принадлежност на гроб № 3 говорят също формата на ямата, покритието, позата и наличието на охра върху костите на скелета.

Вторичните гробове и в двете могили също или са вкопани във вече съществуващ насип и проникнали в материка (Царевброд II, № 1), или са вкопани само в насипите. Всички са с донасипване на допълнителен насип.

Позите на скелетите в 4 гроба (I, № 1, 2, 3 и II, № 3) са типично ямни — трупополагане в свито положение по гръб, 1 скелет (II, № 2) е полунадясно, а двете двойни погребения (в гроб № 4 и 5, могила I) — в поза хокер надясно. Изследванията в степните райони на СССР показват, че колективните погребения са разпространени в катакомбната и ямната култури, докато в срубната са по-скоро случайни. При ямните двойни погребения са застъпени както хокери, така и трупополагания свити по гръб[4].

Оцветяването на костите е характерно за всички скелети в некропола при Царевброд. Степента на оцветяване на отделните части не е отбелязавана специално.

Положението на скелетите е в пряка зависимост от ориентацията на гробната яма. Изключенията са малко в случаите на несиметрично разполагане на тялото. От друга страна, ориентацията на вторичните гробове зависи от разположението им в могилите. В югозападните райони на разпространение на ямната култура се срещат кръгово, свободно и смесено разположение[5]. В случая с Царевброд може да се предположат свободно разполагане и ориентация, като се има предвид, че перифериите на могилите не са допроучени.

Ориентацията на първичното погребение (II, № 3) е запад — северозапад, с което попада към втората група, изведена от Н. Я. Мерперт[6]. При вторичните погребения в могила I две са на изток (№ 1 и № 5), две на запад (№ 2 и 3) и едно на юг — югоизток (№ 4), а в могила II — на изток (№ 2). Трябва да се има предвид, че на юг от р. Дунав се забелязват значителни различия в ориентирането[7].

Инвентар, бучка охра, е открит само до главата на гроб II, № 2. Липсата му и по-специално на керамика не позволява по-точно датиране на некропола и отделните гробове.

Анализът ни позволява да отнесем могилния некропол при с. Царевброд към ранната бронзова епоха, а в културно отношение да го свържем с ямната култура в българските земи.

МОГИЛЕН НЕКРОПОЛ ПРИ с. МАДАРА, ШУМЕНСКО, СЕВЕРОИЗТОЧНА БЪЛГАРИЯ (табло II; обр. 14—22)

Могилният некропол северно от с. Мадара е проучен частично през 1933 г. от В. Миков[8]. Разкопките са правени на ръка. Проучването е продължило два дни в края на сезона.

Данни за непосредствената културна среда, синхронна на некропола, в землището на селото не са дадени. Други надгробни могили, отнасящи се към по-късни епохи, има върху

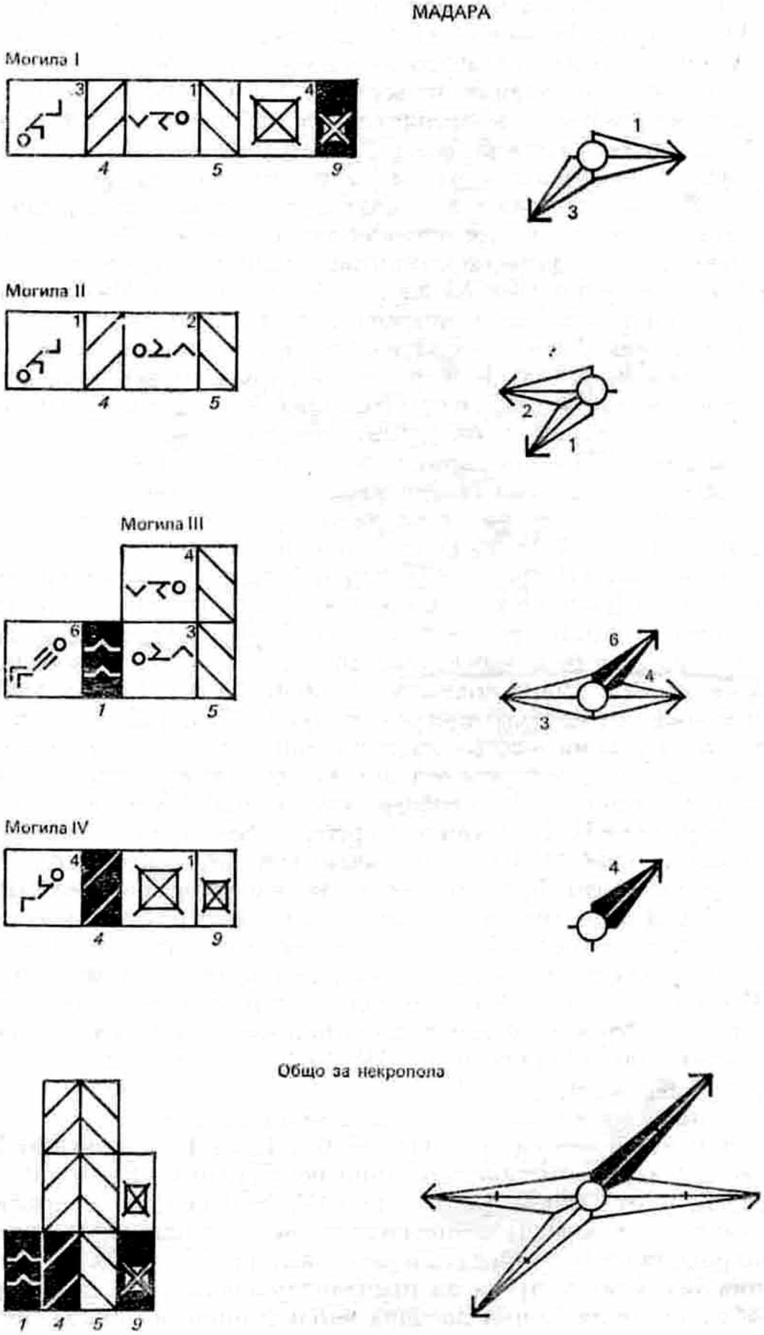
МАДАРА
Могила I
3
1
4
4
5
9
1
3
Могила II
1
2
4
5
2
1
Могила III
4
6
3
1
5
6
4
3
Могила IV
4
1
4
9
4
Общо за некропола
1
4
5
9

Табло II. Некропол при с. Мадара — пози и ориентация на погребаните платото до с. Мадара. Най-близките синхронни некрополи се намират при с. Кюлевча, което е на 2 км южно, с. Калугерица — около 4 км североизточно, и с. Царевброд — около 20 км северозападно. Това съсредоточаване на могилни некрополи от бронзовата епоха намира паралел при с. Плачидол, Толбухински окръг.

Могилният некропол при с. Мадара се намира върху най-високата част на възвишение на хълмисто поле[9]. Селото е разположено на р. Мадарска, която посредством р. Каменица се включва в хидрографската мрежа на Провадийска река и влиза в района на Шуменско-Провадийските плата. В географско-морфологическо и климатическо отношение мястото е подходящо за икономиката на степните скотовъдни племена.

В първичната публикация[10] не са отбелязани изцяло разрушени могили. Съпоставянето на височините и диаметрите им предполага, че височината на първоначалните им насипи значително е намалена от разораването, като се изключи могила I.

Броят на могилите в некропола е 6, близък до този в некрополите при с. Калугерица, с. Плачидол, с. Горан — Слатина, Ловешки окръг, и други.

Групирането на могилите не показва система. Могила III се намира на 500 м северно от I и II, а могила IV — на 200 м североизточно от III. Разположението на останалите 2 могили не е уточнено. Разполагането на някои от гробовете на малка дълбочина потвърждава данните в първичната публикация, че всички могили са били разоравани. Поради това няма възможност да бъде възстановен първоначалният им архитектурен облик.

Други съоръжения освен гробните не са отбелязани и за четирите проучвани могили.

Стратиграфската картина на могила I е следната. Най-ранен е гроб № 4, който е разрушен и ограбен. Това е първичният гроб, тъй като е разположен в центъра и материалите са открити на нивото на тогавашния терен. Може да се предположи, че погребението е било извършено в яма с дървено покритие, следите от което са открити при разкопките. Следващ по време е вторичният гроб № 3 на дълбочина 1,20 м. Инвентарът — 3 сребърни спирални висулки в извивка и половина, намира аналогии както в ямните некрополи от българските земи (Трояново, Търнава, Горан — Слатина и други), така и в съседните територии[11]. Вторичен и с донасипване е и гроб № 1. Формата на глинения съд, открит в този гроб, е възстановена графически и е нехарактерна (обр. 16). Гроб № 2 е с неопределена културна принадлежност и не може да се свърже с бронзовата епоха.

В могила II не е открит първичният гроб. Гроб № 1 е вторичен с донасипване, без инвентар. За гроб № 2 няма стратиграфски данни. Ако се съди по разположението му на 3,40 м северозападно от центъра, може да се предположи, че също е вторичен. В публикацията няма описание на гроб № 3. Вероятно е бил разрушен.

В могила III гробове № 1, 2 и 5 са по-късни от интересуващия ни период. Първичният гроб № 6 е типично ямен. Намира се на 1 м западно от центъра на дълбочина около 2 м. Трупополагането е в свито положение по гръб. Червена охра има върху целия скелет и особено върху костите на ръцете и черепа. Следите от дървено съоръжение позволяват да предположим, че гробната яма е имала покритие. Гробове № 3 и 4 са вторични, с донасипване. Гроб № 3 е на 5,50 м южно от центъра при дълбочина 0,50 м, а № 4 — на 4 м източно при дълбочина 0,70 м. И двата са хокери наляво, първият ориентиран с глава на запад, а вторият — на изток. Не са дадени данни за оцветяването им. Откритите глинени съдове (обр. 19 и 20) предполагат отнасянето на вторичните гробове към късноямните или по-късно[12].

В могила IV са открити 4 гроба — № 2 и 3 са с неопределена културна характеристика. Възможно е гроб № 4 да е първичен, тъй като е намерен на дълбочина 1,50 м при същата височина на могилата. Разположен е на 3 м югоизточно от центъра и е описан в първичната публикация като трупополагане в свито положение хокер надясно с ръце пред главата и слабо свити крака, ориентиран с глава на североизток. Няма данни за оцветяване и е без инвентар[13]. Позата и липсата на охра поставят под въпрос стратиграфското определяне. Гроб № 1 е вторичен. Открит е на 3 м източно от центъра и дълбочина само 0,30 м, което обяснява разрушаването му. Формата и вертикално пробитата дръжка на глинения съд (обр. 22) намират аналогии в късноямно погребение IV, № 25 от с. Баштановка[14] и в други некрополи от Северното Черноморие и Молдавия[15].

Анализът на некропола от с. Мадара е затруднен от липсата на пълна документация. Сигурно първични са гроб III, № 6 и I, № 4 и възможно IV, № 4. Гроб № 6 от могила III свързва Мадара с останалите ямни некрополи от България. Горната хронологическа граница, определена от глинения съд в гроб IV, № 1 показва продължителната употреба на некропола. В този смисъл може да се предполага, че той е бил използван до по-късно в сравнение например с некропола от Царевброд. Периферните гробове с малка дълбочина, без охра и гробни съоръжения поставят въпроса за преизползването му в по-късни периоди на бронзовата епоха[16]. Необходимо е да се има предвид наблюдението на някои изследвачи на факта, че простите керамични форми имат в степните райони продължителен живот и следователно трудно могат да бъдат използвани като сигурни опорни хронологически точки[17].

МОГИЛЕН НЕКРОПОЛ ПРИ с. КАЛУГЕРИЦА, ШУМЕНСКО, СЕВЕРОИЗТОЧНА БЪЛГАРИЯ (табло III; обр. 23—28)

Могилният некропол при с. Калугерица се намира на 4 км североизточно от селото. Проучван е от В. Миков с разкопки, извършени ръчно през 1934 г.[18]

Данни за непосредствената културна среда не са дадени в публикацията. В близост се намират некрополите от селата Мадара, Кюлевча и Царевброд, на което беше обърнато внимание при анализа на некропола при с. Мадара.

Разглежданият некропол се намира върху най-високата част на ниско възвишение. Землището на с. Калугерица попада в района на Шуменско-Провадийските плата, който е подходящ за стопанството на степните скотовъдни племена.

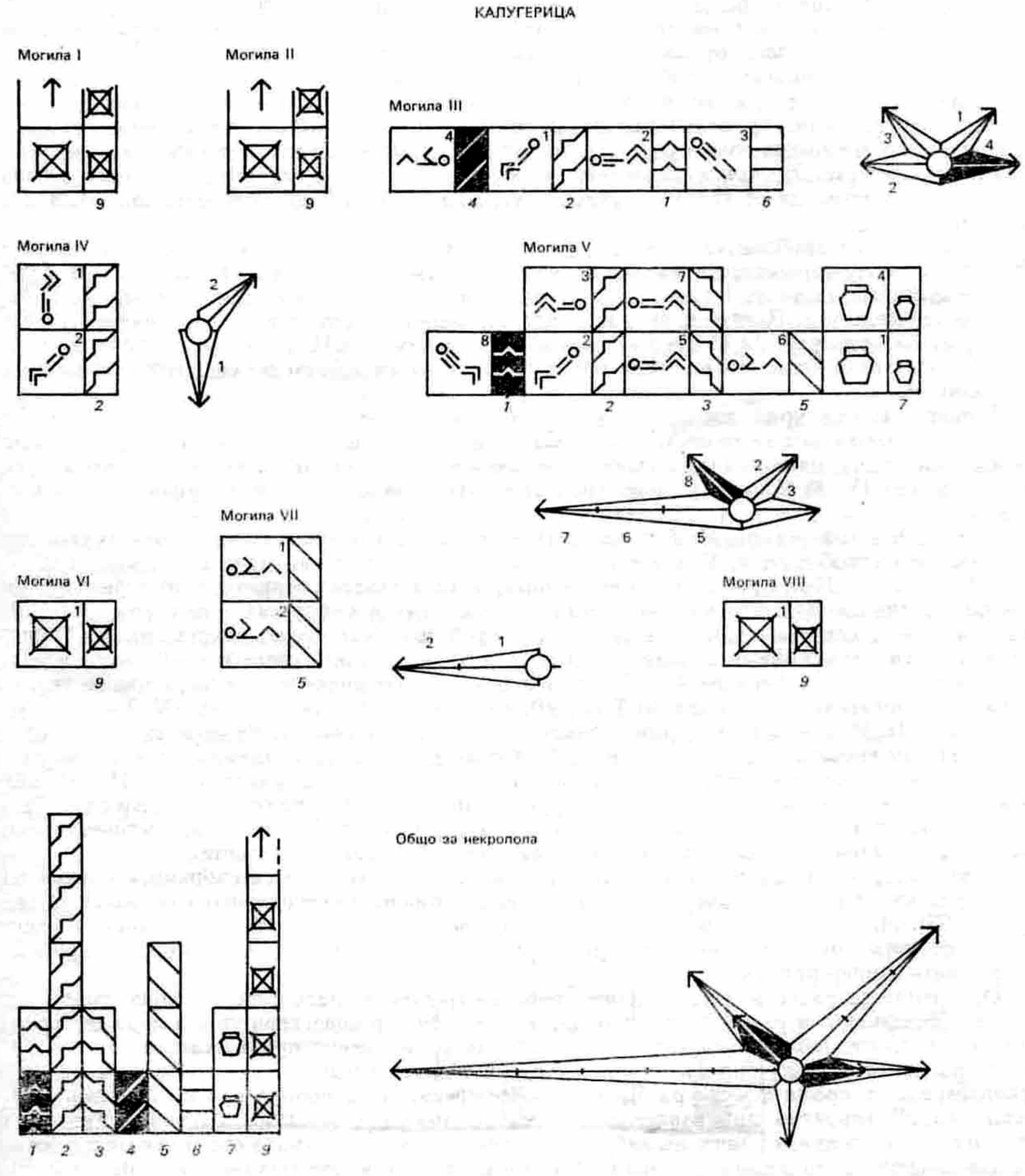
КАЛУГЕРИЦА
Могила I
Могила II
Могила III
Могила IV
Могила V
Могила VI
Могила VII
Могила VIII
Общо за некропола
1 2 3 4 5 6 7 8 9

Табло III. Некропол при с. Калугерица — пози и ориентация на погребаните

Състоянието на некропола показва, че сегашните земеделски и други работи са нанесли значителни щети. Той е частично запазен. Изцяло е унищожена могила II. В могила I са открити следи от разрушени гробове с трупополагане. Вероятно тя е била с повече от един гроб и съответно насипи. Могили VI и VIII са еднонасипни, с по едно разрушено трупополагане. Възстановяването на първоначалния архитектурен облик на всички могили е невъзможно.

Броят на могилите в некропола при с. Калугерица е 8. По форма те са полусферични, с малка височина и разлати насипи, съответно могила I—1,10 м вис. и 22 м диам., II — разрушена, III — 1,50 м и 24 м, IV — 0,80 м и 23 м, V — 2,50 м и 30 м, VI — 0,40 м вис., VII — 0,60 м и 20 м, VIII — 0,50 м височина. Само могила V е по-висока и по-добре запазена.

Могили I—VII са разположени в линия от запад на изток на разстояние от 60 до 200 м, а VIII — на 200 м северно от VII. По-високите могили V и III са в средата на реда.

Освен гробните съоръжения други не са открити в могилите с изключение на III. В нея вероятно към първичния гроб и съответно първия насип на гроб № 4 се отнася кръгла каменна крепида с вис. 0,60 м и диам. 11 м, изградена върху тогавашната дневна повърхност от три реда камъни с ширина на редовете отдолу нагоре съответно 0,70, 0,60, 0,50 м (обр. 23).

Изясняването на стратиграфиите на могилите е затруднено от значителното разрушаване на насипите, като за част от могилите е невъзможно.

В могила III първичен е гроб № 4. Гробното съоръжение представлява вкопана в материка правоъгълна яма с подстилка, облицовка на стените (?) и с хоризонтално надлъжно дървено покритие от греди. Трупополагането е в свито положение хокер надясно, ориентирано с глава на И. Червена охра има върху горната част на скелета и е открита отворена сребърна халка върху гърдите. Хокери в първичните гробове се срещат рядко. Вероятно ямата е била с отстъп, както може да се тълкува представянето на гроб № 4 на плановете на могилата (обр. 23).

От вторичните гробове № 3 със сигурност е по-ранен от № 1, тъй като е на дълбочина 1,50 м, т. е. върху тогавашната дневна повърхност, а № 1 е над него на дълб. 0,60 м. Гроб № 2 е на дълбочината на № 1 и тяхното съотнасяне по време не е възможно, тъй като не са документирани насипите. Позите и ориентацията на скелетите във вторичните гробове е: № 1 — на гръб (полунагръб) ? СИ, № 2 — на гръб (полунагръб) ? СИ и № 3 — изпънат по гръб З. Трупополагания, изпънати по гръб, макар и по-рядко, се срещат в Северното Черноморие и Молдавия[19].

В могила IV са открити две погребения. Гроб № 2 е на дълб. 0,80 м, колкото е и височината на могилата, разположен на около 3,50 м З—СЗ от центъра. Скелетът е ориентиран СИ. Позата не е документирана, няма данни за гробно съоръжение и оцветяване. Това поставя под въпрос определянето на IV, № 2 като първичен гроб. По-късен от него е гроб № 1, ориентиран с глава на юг.

Могила V е най-голяма. От 8 погребения 6 са били с трупополагане, а две с трупоизгаряне. Първичен гроб е № 8. Ямата е правоъгълна, със закръглени краища с дълж. 1,50 м, шир. 0,85 м, дълб. 0,70 м, с подстилка. Особен интерес представлява покритието от хоризонтални напречни греди, върху които има хоризонтални надлъжни и върху тях натрупани камъни[20]. Ориентацията на скелета е СЗ. От вторичните погребения няма пряко покриващи се. Трупополаганията са разположени по оста С—Ю и на З от нея, докато двете трупоизгаряния са в източната част (№ 1 на 8 м и № 4 на 5 м от центъра). Дълбочините и ориентирането на трупополаганията могат да се подредят № 7 — 1,10 м З, № 6 — 0,90 м З хокер, № 3 — 0,60 И, № 2 — 0,40 СИ, № 5 — 0,40 м З. В поза хокер наляво е № 6, а останалите са по гръб или полунагръб. Прави впечатление, че първичното № 8 и № 7, 6, 5 са ориентирани СЗ и З и са разположени в югозападната централна част на могилата, № 2 и 3 са ориентирани СИ и И и са в североизточната централна част, докато трупоизгарянията са в източната периферия. Възможно е това групиране да е свързано отчасти с хронологията. За съжаление нямаме преки стратиграфски данни и графична документация за уточняване на позите.

Трупоизгарянията са извършени навън от могилата и костите са събрани в близки по форма и различаващи се по размери глинени съдове с форма на пресечен конус с основата нагоре (обр. 26—27). Много важно е, че подобно малко съдче е открито в гроб № 6, в който е единственият сигурен хокер. Той не е оцветен с червена охра и е най-отдалечен от центъра към югозападната периферия.

Обяснения за размерите на могилата, броя на гробовете, наличието на трупополагане и трупоизгаряне, както и различията в позите, ориентацията и оцветяването могат да се търсят в две направления, които не са взаимноизключващи се, а именно продължителното използване на могилата и културните влияния, свързани с други традиции в погребалните обичаи. Трупоизгаряне се среща в култура Магура — Коцофени. В некропола при с. Търнава, Врачански окръг[21], вероятно при взаимодействието на ямната с култура Магура — Коцофени трупоизгаряне се появява в могилен некропол от ранната бронзова епоха със сравнително богат инвентар, включително местна керамика. Макар и нетипично в североизточните степни райони, трупоизгаряне е известно и от устието на р. Днестър[22].

Могила VI е разоравана и частично унищожена, но може да се предположи според описанието[23], че е еднонасипна и следователно с едно погребение.

В могила VII има три гроба. По-вероятно № 1 и № 2 са вторични, тъй като са на дълбочина 0,30 м при височина на могилата 0,60 м. Скелетите са в свито положение хокер наляво, ориентирани с глава на З. Няма данни за оцветяване. Гроб № 3 показва изпънато трупополагане ориентирано на З с неясна културна принадлежност.

Могила VIII, както VI е еднонасипна с едно погребение, унищожено от обработката на почвата.

Анализът на некропола от с. Калугерица е затруднен както от липсата на достатъчно данни, така и от многото различия в обреда. Има значителни основания да свържем възникването му с първоначалното разпространение на ямната култура в Североизточна България, но подобно на некропола при с. Мадара той вероятно е имал продължително съществуване.

МОГИЛЕН НЕКРОПОЛ ПРИ с. КЮЛЕВЧА, ШУМЕНСКО, СЕВЕРОИЗТОЧНА БЪЛГАРИЯ (табло IV; обр. 29)

Могилният некропол при с. Кюлевча е проучван от В. Миков през 1934 г.[24] Намира се на 4 км западно от селото в м. Големия и Малкия Ирим.

За непосредствената културна среда няма данни. Некрополът може да се свърже с тези от Мадара, Калугерица и Царевброд. Географско-климатическата характеристика е подобна на вече споменатата за землищата на другите три села.

Разположен е върху височина.

Разкопана е само една могила. Тя е по-запазена в сравнение с тези от некропола при с. Калугерица, за което говори дълбочината на вторичните гробове. В. Миков споменава разкопавана преди него могила също западно от с. Кюлевча, но не я свързва пряко с некропола[25].

Некрополът се състои от три могили на разстояние около 250 м една от друга. Могила I има вис. 3,50 м и диам. 28 м. За останалите не са дадени размерите, така че не може да се характеризира начинът на групиране.

Освен гробните съоръжения други, свързани с насипите, не са открити.

Изясняването на стратиграфията на могилите е затруднено от разположението на гробовете № 5, 3 и 4 и липсата на данни за насипите.

Сигурно първичен е гроб № 5, който е разположен на 2 м ЮЗ от центъра на дълбочина 3,30 м. Той е типичен за ямната култура. Правоъгълна яма с размери дълж. 1,95 м, шир. 1,30 м, дълб. 1,10 м е вкопана в материка и облицована с дървета. Покритието е от хоризонтални надлъжни дървета с обла форма и деб. 12—20 см и дълж. 3 м. Трупополагането е в свито положение по гръб, ориентирано с глава на З. Червена охра има върху черепа и долните части на скелета. Няма инвентар. Погребан е възрастен индивид.

На нивото на тогавашната дневна повърхност и покритието на гроб № 5, но на 8 м ЮЗ и 2,50 м дълбочина, също вкопан в материка, е открит овален гроб № 3. Скелетът е хокер надясно, ориентиран СИ. Гробът е ограден от едноредов каменен кръг с диам. 3 м. Скелетът е детски, безинвентарен, с червена охра.

Гроб № 4 е в източната периферия на 10 м, дълбочина 2,50 м от повърхността на могилата над него, върху древната дневна повърхност. Скелетът е на възрастен индивид, хокер надясно, без инвентар и без охра. Покрит е с каменно съоръжение с квадратна основа 2,50 на 2,50 м и вис. 1,30 м.

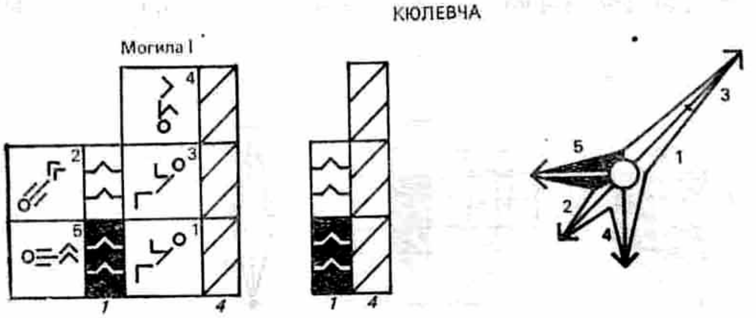

Табло IV. Некропол при с. Кюлевча — пози и ориентация на погребаните

Гроб № 1 е сигурно вторичен с донасипване, разположен на 3 м И от центъра и 0,70 м дълбочина. Няма данни за гробно съоръжение. Скелетът е хокер надясно, ориентиран С—СИ, с червена охра, без инвентар.

Гроб № 2 е на 2 м З от центъра на дълб. 1 м, трупополагане по гръб, ориентирано ЮЗ, с червена охра, без инвентар. Няма данни за гробно съоръжение.

Подреждането № 5 и № 3 и по-късни № 4, 2, 1 изглежда хронологически приемливо от гледна точка на дълбочините и при липсата на данни за насипите и съответно други преки стратиграфски наблюдения.

Прави впечатление различието на гробните съоръжения и свободната ориентация на вторичните гробове. Различават се и позите, № 5 и № 2 по гръб с ориентация З и ЮЗ и хокери на СИ № 3 и 1 и юг № 4, който е без охра.

В северната и югоизточната част на могилата не са открити гробове.

Анализът на могила I от некропола при с. Кюлевча го свързва с тези от Мадара и Калугерица. Първичното погребение говори за ранното възникване на могилата и вероятно некропола. Вторичните гробове с позите, ориентацията и гробните съоръжения показват продължителност на използването на могилата.

МОГИЛЕН НЕКРОПОЛ ОТ с. ТРОЯНОВО, СТАРОЗАГОРСКО, ЮЖНА БЪЛГАРИЯ (табло V; обр. 30—32)

Хр. Буюклиев проучва със спасителни разкопки могила I от некропола в м. Тюркменските гробища на 2,5 км южно от с. Трояново[26].

Данните в публикацията за непосредствената културна среда се отнасят за по-късни епохи. Географски най-близки на около 10 км СИ са могилните погребения от бронзовата епоха, открити при с. Ковачево, Сливенски окръг[27]. Интересуващият ни некропол се намира в обсега на култура Езеро.

Разположен е върху малко възвишение.

Село Трояново се намира на р. Овчарица, приток на р. Съзлийка, която се влива в р. Марица. Източната част на Горнотракийската низина — Старозагорското поле — има слабохълмист характер, значителни водни ресурси и преходноконтинентален климат, подходящи за скотовъдна и смесена икономика.

Състоянието на некропола не може да се определи задоволително, понеже е разкопавана със сондажи от И, Ю и З само най-голямата могила с вис. 4 м и диам. 42 м. Около нея са групирани три по-малки могили.

На дълбочина от 0,40 до 1 м в могила I са открити 15 късни гроба.

Към бронзовата епоха се отнасят гроб № 1 и гроб № 2. Вероятно първичен е гроб № 1 (обр. 30), разположен в центъра. В публикацията не е отбелязана дълбочината, но е обърнато внимание, че правоъгълна яма, ориентирана С—Ю с размери дълж. 1,15 м, шир. 0,77 м и дълб. 0,27 м е вкопана в материка. Позата на погребания е трупополагане в свито положение по гръб. Главата е тилно, лявата ръка — успоредно на тялото, слабо свита в лакътя, дясната ръка — успоредно на тялото, гръдният кош по гръб полунадясно, краката са силно свити, паднали надясно. Ориентацията е глава на С. Червена охра е открита върху скелета и пръстта около него. Инвентарът се състои от 2 спирални сребърни висулки в извивка и половина с диам. около 1 см и са намерени до главата (обр. 31). Гробът показва повечето от признаците, определящи ямна културна принадлежност.

Гроб № 2 (обр. 32) се намира на 2,50 м ЮИ от центъра на 0,50 м над околния терен, на 0,80 м над гроб № 1 във вече съществуващ насип с вис. 1,20 м. Гробното съоръжение е правоъгълна яма с размери дълж. 1,70 м, шир. 0,80 м и дълб. 0,40 м, ориентирана С—Ю, с подстилка от овъглено дърво. Трупополагането е извършено изпънато по гръб с ръце, успоредни на тя-

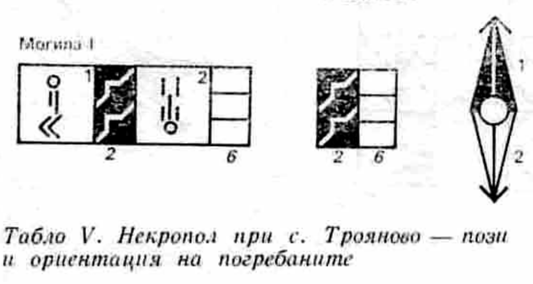

Табло V. Некропол при с. Трояново — пози и ориентация на погребаните лото, глава ориентирана на Ю. Оцветяване с червена охра има върху скелета и пръстта около него. До главата са намерени две златни висулки, еднакви със сребърните от гроб № 1.

Анализът на двата гроба ги свързва с могилните гробове от Северна България. Обредът и инвентарът намират аналогии в Мадара, Търнава и другаде. Като особено важно може да се подчертае най-ранното появяване на надгробната могила в Южна България, позата в свито положение по гръб (гроб № 1) в яма, червената охра в могилни гробове. Противоположното ориентиране С и Ю е по-рядко срещано. Малките дълбочини на ямите могат да се обяснят и с трудностите при фиксирането на съоръженията в общо еднородната пръст — трудности, които са отбелязани в публикацията[28]. При това положение има възможност да се предположи, че гроб № 1 е вкопан във вече съществуващ насип и отчасти е проникнал в материка, което би означавало, че не е първичен или вече е имало натрупан значителен хумусен пласт. Необходимо е да се има предвид също, че разкопките са спасителни и сондажни и вероятно са останали непроучени площи. В полза на същото говори малкият брой гробове при значителните размери на могилата.

Както вече бе изтъкнато, независимо от различните възможности за тълкуване на стратиграфията, могилният некропол от с. Трояново показва проникването през ранната бронзова епоха на ямната култура в областта на култура Езеро.

МОГИЛНИ ПОГРЕБЕНИЯ ОТ с. КОВАЧЕВО, СЛИВЕНСКО, ЮЖНА БЪЛГАРИЯ (табло VI; обр. 33)

Могилният некропол в землището на с. Ковачево е проучван през 1968 г. от Е. Бацова и М. Кънчев[29]. Разкопките са спасителни.

Селото се намира на около 10 км СИ от с. Трояново и е разположено също на р. Овчарица.

В публикацията няма данни, дали могилата може да се свърже с други и да образува некропол. Местоположението ѝ в район с интензивно строителство ни кара да предположим, че има възможност да са съществували и други по-малки могили.

Могилата (могила I) е висока 4 м с диам. 50 м. На дълбочина 2 м от повърхността са открити две погребения (№ 1 в западната половина и № 2 на 3 м източно от № 1). И двете са трупополагания в свито положение по гръб с ръце, успоредни на тялото и силно свити крака, паднали надясно. Скелетите и пръстта около тях са оцветени с червена охра. Не е открит инвентар. Няма данни за ориентирането, гробните съоръжения, насипите и други. И двата гроба са вторични, с донасипване.

Културната им принадлежност се определя от присъствието на могила, трупополагане в свито положение по гръб и наличие на охра. Като косвено доказателство може да се тълкува могилният некропол при с. Трояново на 10 км надолу по течението на р. Овчарица.

Вторичността на гробовете, ситуирането им на дълбочина на половината от височината на могилата и силно свитото положение на краката е необходимо да се имат предвид при датирането на гробовете. Тъй като първичният гроб не е открит, въпросът за възникването на некропола не може да бъде решен.

Представлява интерес съобщеното в публикацията за Ковачево погребение в могила II с. Сокол, Сливенски окръг. Изследвачите определят позата на скелета като хокер надясно подобно на двата от с. Ковачево и като аналогични отбелязват могилните некрополи при с. Трояново и с. Долно Сахране, Старозагорски окръг[30]. Скелетът е ориентиран на З, но няма охра. Липсата на други данни и графическа документация не ни позволяват да предложим обоснована културна характеристика за некропола от с. Сокол.

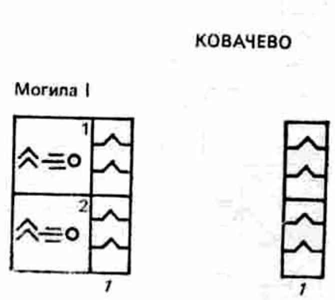

Табло VI. Некропол при с. Ковачево — пози и ориентация на погребаните

МОГИЛЕН НЕКРОПОЛ ПРИ с. ТЪРНАВА, ВРАЧАНСКО, СЕВЕРОЗАПАДНА БЪЛГАРИЯ (табло VII; обр. 34—54)

Могилният некропол при с. Търнава е проучван със спасителни разкопки от Б. Николов през 1964—1969 г., като насипите са сваляни на ръка в два срещуположни сектора с оставяне на централен профил[31].

Данни за непосредствената културна среда в землището на селото не са дадени. В Западна и Средна Северна България са известни още могилните погребения от гр. Кнежа и с. Хърлец, Врачански окръг, и некрополът при с. Горан — Слатина, Ловешки окръг. Всички те се намират в ареала на раннобронзовата култура Магура — Коцофени[32].

Могилният некропол при с. Търнава се намира в обширна равнина от 2 до 4 км северно от селото, което е разположено в поречието на р. Скът, вливаща се в р. Огоста в долното ѝ течение в близост до р. Дунав. Може да се предполага, че районът е подходящ за скотовъдство.

В публикациите не са отбелязани разрушени могили и не са дадени данни за размерите на непроучените могили. Могилите са разоравани и това не позволява да се определят първоначалните им форма и размери.

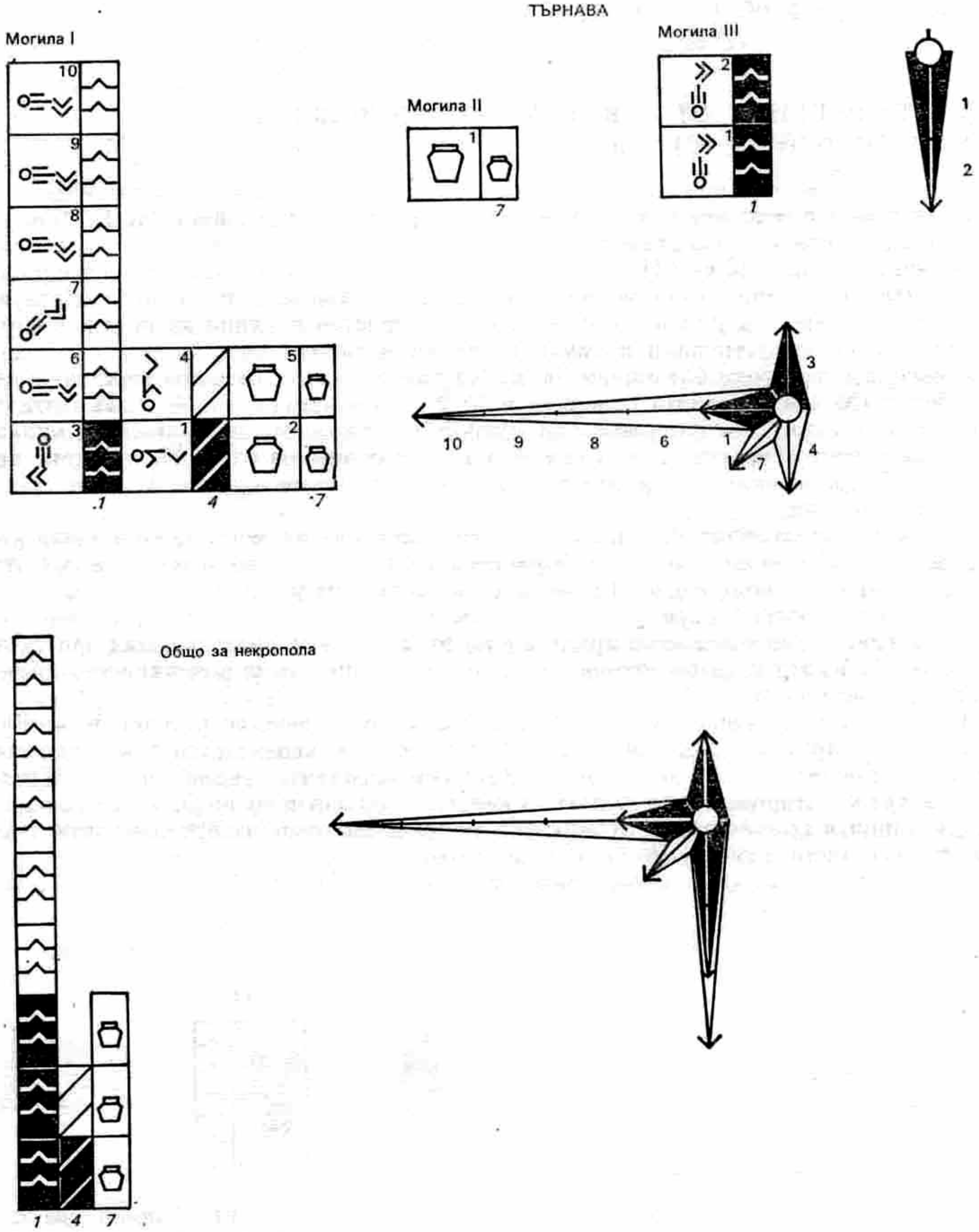

Табло VII. Некропол при с. Търнава — пози и ориентация на погребаните

Според Б. Николов некрополът включва 20 могили, от които три са разкопани изцяло[33]. Проучваните могили се намират северно от с. Търнава, съответно I на 4 км, II на 2 км и III на 2,5 км. За начина на групиране на могилите в некропола няма данни.

Стратиграфската картина на могила I с вис. 3,50 м и диам. 23 м е усложнена от вероятността да бъдат определени като първични и гроб № 1, и гроб № 3. От съпоставянето на дълбочината на гробовете и вертикалния и хоризонтален план-проекция може да се предположи следното съотнасяне на насипите и гробовете, което отразява хронологията: насип I — гроб № 1 и 3, II — № 2, III — № 4, IV — № 7 или 8, V — № 8 или 7, VI — № 5 и 6, VII — № 9 и 10. Гроб № 11 е късен християнски. Първичният гроб № 3 е вкопан в материка с детско трупополагане в свито положение по гръб, ориентирано с глава на С. Вероятно също първичното погребение в гроб № 1 е на възрастен индивид в свито положение хокер надясно, ориентиран с глава на З.

И десетте гробни ями са правоъгълни, като отстъп има при гроб № 6. Покритията навсякъде са хоризонтални, дървени. При по-добре запазените може да се определи надлъжното поставяне на дърветата. Донасипване на допълнителните насипи има при повечето гробове.

Гроб № 4 е имал освен ямата и каменно гробно съоръжение с квадратна основа, определено от разкопвача като гробница. Гроб № 6 с трупополагане в свито положение по гръб с глава на С и гроб № 5 с трупоизгаряне са разположени в подобно каменно съоръжение и вероятно са едновременни.

При трупополаганията преобладава западната ориентация. Гроб № 1 и 4 са хокерни надясно, съответно ориентирани З и Ю. Останалите трупополагания са в свито положение по гръб, като № 3 е ориентиран на С, № 7 на ЮЗ, а № 6, 8, 9, 10 са ориентирани на З. Ямите с трупоизгарянията са ориентирани с надлъжните си оси № 2 в посока С—Ю и № 5 в посока И—З.

Охра има при всички трупополагания.

Тризни с животински кости със или без керамични фрагменти има при гроб № 1, 3, 7, 9 и възможно № 8 ,ако се съди по хоризонталния план.

В повечето гробове или тризните към тях, а именно № 1, 3, 4, 7, 9 и 10, има по един глинен съд. Също глинен съд е използуван като урна в № 2. На дъното на ямата при гроб № 5 заедно с горелите човешки кости има и 2 глинени съда, които не са използувани като урни.

Медна спирална висулка е открита в гроб № 7, златна в № 8 и две медни в № 9.

Полът и възрастта на погребаните са определени, без засега да са публикувани антропологическите данни, по следния начин: гроб № 1 мъжки, № 6 и 8—женски, №3, 7 и 9—детски, № 4 и 10 — неопределени.

В еднонасипната могила II с размери вис. 0,50 м и диам. 12 м в правоъгълна яма с дървено покритие е било извършено едно погребение. Трупоизгарянето е било направено навън и горелите човешки кости са захлупени с глинен съд.

В могила III с вис. 1 м и диам. 15 м са открити две първични трупополагания в свито положение по гръб в правоъгълни гробни ями с хоризонтални надлъжни покрития. Скелетите са ориентирани с глава на Ю. Слабо оцветяване с червена охра има при гроб № 2. Гробовете са без инвентар. Погребаните са възрастни индивиди, като полът на № 2 е определен като мъжки.

Некрополът при с. Търнава по обред може да се определи като ямен. Наличието на могилни насипи, неизвестни за местните халколитни или раннобронзови култури, повтарящата се форма на гробните ями и покритията им, трупополаганията в свито положение по гръб и хокерите, оцветяването с червена охра са типични и за останалите ямни некрополи от българските земи. Подобни на некропол Кюлевча I, гроб № 4 са каменните гробни съоръжения от Търнава I, № 4 и № 5 и 6. Вече беше обърнато внимание, че трупоизгаряне е откривано и в други раннобронзови могилни некрополи, като например Калугерица V, № 1 и 4 и в погребение от устието на р. Днестър. Същевременно е нужно да се има предвид, че трупоизгарянето е известно в биритуалните погребални обреди на култура Магура — Коцофени, което е основание за предполагането на културни взаимовлияния.

Специално внимание заслужават откритите находки. Спиралните медни и златни висулки също са характерни и за други некрополи, като Горан — Слатина, Трояново, Плачидол I и др., където са открити и сребърни висулки.

Керамичните съдове от Търнава могат да бъдат разделени на три групи — типични за култура Магура — Коцофени и предимно за третата ѝ фаза, а именно могила I, гроб № 1, 2, 4, 5, общи за раннобронзовия хоризонт Езеро — Магура — Коцофени I, гроб № 2, 7, 9, 10, и съдът с шнуров орнамент от могила II, гроб № 1, свързан със североизточните райони на ямната култура[34].

Датировката на некропола към ранната бронзова епоха е сигурна, като имаме предвид аналогиите в съответните вече споменати култури, както и радиовъглеродните дати от Плачидол I, могила I, гроб № 1 и могила II, № 2.

МОГИЛЕН НЕКРОПОЛ ПРИ гр. КНЕЖА, ВРАЧАНСКО, СЕВЕРОЗАПАДНА БЪЛГАРИЯ (табло VIII; обр. 55)

Проучената от Б. Николов надгробна могила I се намира на 5 км ЮЗ от гр. Кнежа. Разкопана е изцяло на ръка в два срещуположни сектора с профил по средата[35].

Данни за непосредствената културна среда няма. Най-близкият могилен некропол, този от Търнава, се намира на около 15 км западно от могилата при гр. Кнежа. И двата обекта са в обсега на култура Магура — Коцофени.

Няма данни в публикацията за характера на местността, която се намира във водосбора на р. Гостиля, приток на р. Искър. Като се имат предвид близките до тези на Търнава географски условия, може да се предполага, че те са подходящи за развитие на скотовъдството.

Проучената могила има размери 1,40 м височина и 22 м диаметър. Тя е еднонасипна. Погребение на възрастен индивид е извършено в свито положение по гръб в правоъгълна гробна яма с хоризонтално надлъжно дървено покритие. Главата е ориентирана на С. Същата ориентация има първичното погребение, извършено в некропола Търнава, могила I, гроб № 3. Червена охра е открита върху черепа и костите на тялото. Гробът от Кнежа е без инвентар.

Определянето на обекта като некропол има вероятностен характер. Запазените размери на проучената могила не са големи. Може да се предположи, че тя принадлежи на унищожен некропол, като имаме предвид, че за ямните некрополи в българските земи е характерно в повечето случаи групирането на малки еднонасипни могили около многонасипни могили с по-големи размери, като например Плачидол I, Горан — Слатина и др.

Изказаните по-горе съображения за особеностите на погребалния обред на географски близкия некропол Търнава ни насочват и при могила I от гр. Кнежа към ямната култура.

МОГИЛЕН НЕКРОПОЛ ПЛАЧИДОЛ I ПРИ с. ПЛАЧИДОЛ, ТОЛБУХИНСКО, СЕВЕРОИЗТОЧНА БЪЛГАРИЯ (табло IX; обр. 56—106)

Могилният некропол при с. Плачидол, обозначен като Плачидол I, е проучен частично със спасителни разкопки през 1979—1980 г. от И. Панайотов и В. Дергачов. Антропологическият материал е обработен от д-р Й. Йорданов. Геофизическото разузнаване на могила I, извършено от Дж. Адам, не даде задоволителни резултати. Предварително и по време на свалянето на насипите бяха правени контролни сондажи по линиите на квадратната мрежа с размери на квадратите 5 на 5 м. Също на 5 м бяха оставяни профили, а пръстта беше снемана с булдозер на пластове по 0,20 м[36].

Данни за селище от ранната бронзова епоха в землището на с. Плачидол не бяха открити. На 0,3 км южно от селото се намира разглежданият некропол Плачидол I, а на около 2,5 км северно — друг ямен могилен некропол, обозначен като Плачидол II[37]. Върху стари карти на района са отбелязани сега несъществуващи могили, три от които в чертите на селото, унищожени при строителство и земеделски работи. Източно и югозападно от селото също има непроучвани могили, които не са културно определени. Тъй като не са запазени документирани сведения или насочваща информация от местните жители, не е възможно и културното определяне на унищожените могили в застроените западни части на селото, които са се намирали между двата некропола. Бъдещи проучвания биха осветлили въпроса, дали двете групи на Ю и С от с. Плачидол принадлежат на един некропол. Засега приемаме разделянето им на Плачидол I и II като предварително.

Могилният некропол Плачидол I се намира, както бе споменато, на 300 м южно от стопанския двор на селото. Местността е равнинна, с малък наклон от И към З и от Ю към С. На 1,5 км СИ има извор с малка река с непостоянен отток, свързана със суходолието на около 2,5 км СЗ от некропола. Селото се намира в обширния район на пресечените със суходолия Добруджански плата, които са част от Източната подобласт на Дунавската хълмиста равнина. Равнин-

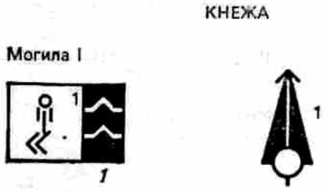

Табло VIII. Некропол при с. Кнежа — поза и ориентация на погребания

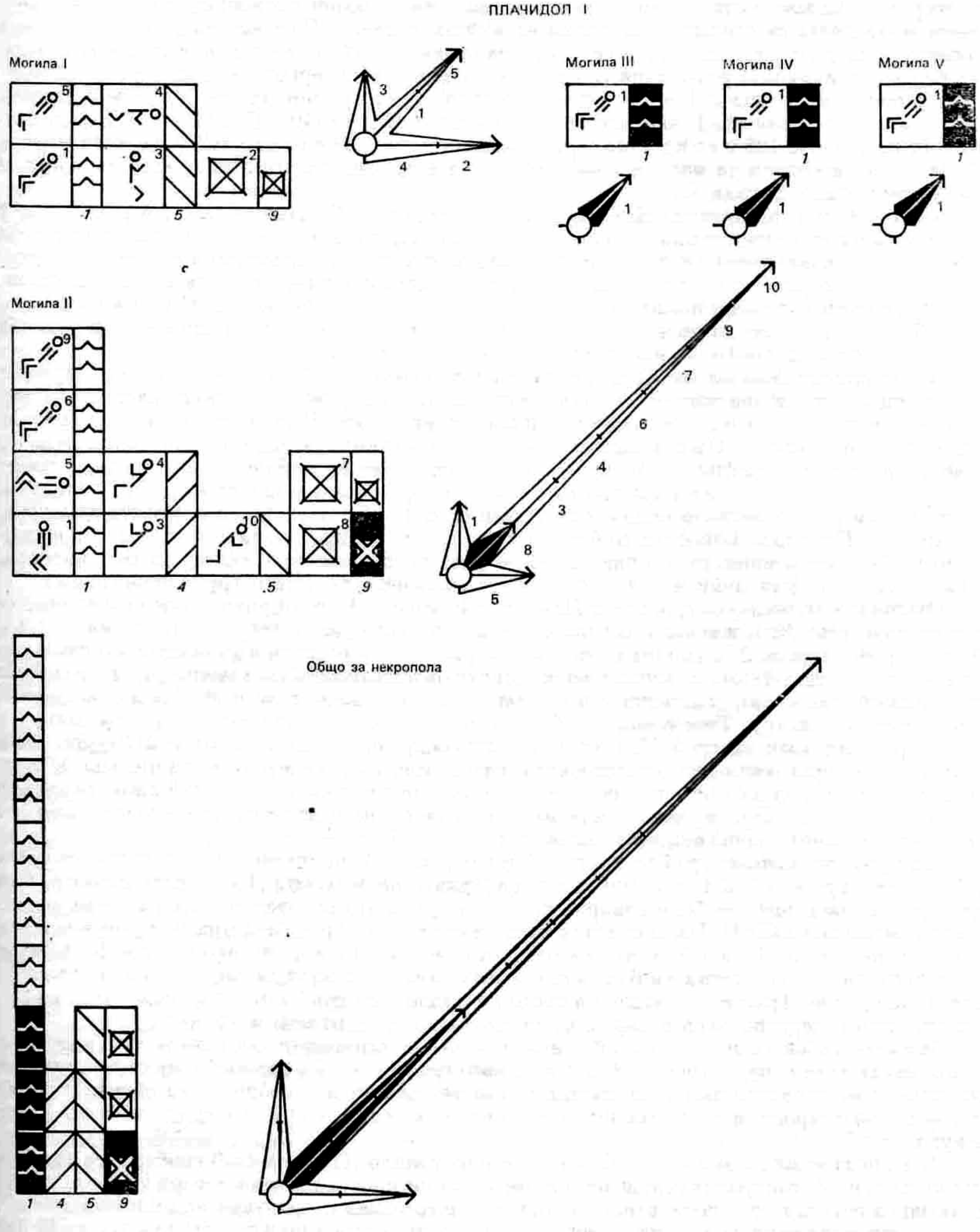
ПЛАЧИДОЛ I
Могила I
5
4
1
3
2
1
5
9
3
5
1
4
2
Могила III
Могила IV
Могила V
1
1
1
1
1
1
1
1
1
Могила II
9
6
5
4
1
3
10
7
8
1
4
5
9
10
9
7
6
4
3
1
8
5
Общо за некропола
1
4
5
9

Табло IX. Некропол при с. Плачидол I — пози и ориентация на погребаните ният характер на местността и вероятно по-големите преди водни източници са били благоприятни за номадската скотовъдна икономика на ямните племена. Палеоклиматични изследвания на обекта не са правени. Необходимо е да се има предвид в общ план географската и климатичната близост с аридните райони на север от р. Дунав и в Северното Черноморие.

Некрополът Плачидол I се състои от 6 могили. Те са групирани без определена система около най-голямата могила I по следния начин: могила II е на 110 м СЗ, III на 225 м СЗ с отклонение на С, IV на 125 м на Ю, V на 50 м З — СЗ, а могила VI е на около 250 м североизточно.

Изцяло разкопани са могили II—V, частично е проучена централната част на могила I и не е изследвана могила VI.

Могила I не е разоравана. По форма е полусферична. От северната страна наклонът ѝ е по-стръмен в сравнение с южната, което личи и от размерите на основата ѝ. Останалите могили са били разоравани продължително и не е възможно възстановяването на първоначалните им форми и размери. Различими особености в архитектурния им облик сега не се забелязват.

Стратиграфската картина на могила I с вис. 7,30 м и основа 55 м от С към Ю и 50 м от И към З засега не може да бъде уточнена, тъй като е проучена изцяло само първата траншея на З от централния профил и частично тази на И от него.

В централния профил на Ю от центъра на дълбочина от 3,60 до 4,50 м има струпване на каменни плочи, долна част от каменна антропоморфна скулптура и друга запазена антропоморфна скулптура с оформяне само на главата и раменете. В некропола при с. Глубокое, Татарбунарски район на Одеска област, в могила I е открито подобно струпване на каменни плочи и три антропоморфни скулптури, които са свързани от публикаторите пряко с ямния гроб № 7[38]. Типологическото сходство на скулптурата от централния профил на Плачидол I, могила I, намерена в легнало положение, с тези от с. Глубокое, както и с втората скулптура от некропола Плачидол II[39], е много близко. Отнасянето им към група 7 в смисъла на изследването на Ж. Ландо може да се приеме, ако се имат предвид възможностите за типологическо разграничаване с доуточняване на признаците на включените в тези група паметници[40].

Откритите до момента гробове в Плачидол I, могила I са вторични. Специален интерес представлява гроб № 1, в който в свито положение по гръб, ориентирана с глава на И — СИ е била погребана около 25-годишна жена в правоъгълна яма с отстъпи и хоризонтално надлъжно дървено покритие. *Лежащи хоризонтално върху отстъпите бяха открити, разположени срещуположно два по два, отпечатъци от плътни дървени колела с диам. 0,75 м и двойноизпъкнали втулки (главини). Това е най-старата четириколка, открита в българските земи.* Радиовъглеродната дата за гроб № 1 от Берлинската лаборатория № 2501 е 4170±50. Дали върху гроба е била поставена цялата кола в разглобено състояние, или четирите колела имат смисъла на „частта заменя цялото", не може да се твърди с положителност, тъй като покритието на ямата също е дървено и състоянието на отпечатъците не позволява да се разграничат със сигурност отделните конструктивни елементи.

Частично запазеният гроб № 2 е подобен на гроб № 1, но ямата е без отстъпи и скелетът не е запазен. Гроб № 3 и 4 се намират в периферията на могилата. Не се различават гробни ями. Трупополаганията са били извършени вероятно в свито положение хокер наляво, ориентирани съответно на С и И. Няма следи от оцветяване с охра. Гроб № 5 е разположен в центъра в близост до гроб № 1 на 4,80 м дълбочина или само на 0,10 м по-високо от гроб № 1, което предполага хронологическата им близост. Гробната яма е без отстъп с хоризонтално надлъжно дървено покритие. Трупополагането е в свито положение по гръб, ориентирано с глава на СИ. Оцветяването с червена охра е върху черепа и костите на ръцете и краката.

Всички гробове в могила I са без инвентар. В зависимост от обреда със сигурност към ямните могат да се отнесат гроб № 1, 2 и 5, докато гроб № 3 и 4 е възможно да бъдат датирани и по-късно, но поради липсата на инвентар и значителното многообразие на обреда в подобните могилни некрополи[41] точната им хронологическа позиция в българските земи все още е затруднена.

Могила II с вис. 3 м и диам. 42 м е проучена изцяло. Открити са 9 гроба, една каменна антропоморфна скулптура и струпване на две каменни плочи, въглени и горяло дърво, които вероятно са свързани с използуването на огъня в погребалните практики на ямните племена[42]. Антропоморфната скулптура беше намерена на 9,5 м от центъра на ЮЗ с отклонение на Ю при свалянето на профила между първа и втора западна траншея на дълбочина от 1,70 до 2,80 м в периферията на могилата, легнала под наклон 50°. Свързването ѝ с определен гроб не е възможно, за което говорят ситуирането и положението ѝ в насипите. Релефно е представена само главата. Отнасянето на скулптурата към синхронните паметници от групи 6 и 7 по Ж. Ландо е възможно предимно въз основа на културния контекст на откриването ѝ[43].

При разчитане на стратиграфията на могила II е необходимо да се има предвид, че пръстта на различните насипи е еднообразна по цвят и състав, което прави в някои случаи невъзможно разграничаване на донасипванията. Погребаните почви също не са оставили видими следи с изключение на тънки прослойки под изхвърлената от двете страни на първичния гроб материкова пръст от ямата и на отделни места от тогавашната дневна повърхност в основата на могилата под първия насип. Това наблюдение се потвърди и при трите могилни некропола в Североизточна България при с. Плачидол I, с. Жегларци — Орляк и с. Поручик Гешаново, всички в Толбухински окръг. В разглежданата могила II нарушения на стратиграфията са предизвикани от голям, вероятно иманярски изкоп в центъра, както и от продължителното ѝ разораване.

Като най-приемливо приемаме следното подреждане на гробовете и частично различимите насипи[44]. Първичен е ограбеният гроб № 8. Гробната яма е без отстъпи, вкопана в материка на С от центъра на дълбочина от 3,20 до 3,85 м. В южната ѝ част има допълнително вкопаване, вероятно направено по време на ограбването на гроба. Следващ по време е вторичният гроб № 9, вкопан в насип I на гроб № 8 и прерязващ част от изхвърлената от същия гроб № 8 материкова пръст. Скелетът, ориентиран с глава на СИ, е частично запазен, както и гробната яма с отстъпи, предполагаемо възстановена поради нарушенията. Дълбочината на ямата е от 2,50 до 3,60 м от нулевата точка на централния репер с частично навлизане в материка. Следва гроб № 5 в южната част на могилата с правоъгълна яма с отстъпи, вкопана в насип II на гроб № 9 от 2,70 до 3,65 м, също навлизаща в материка. Насип III на гроб № 5 е покривал южната и централната част на могилата. Гроб № 6 в североизточната част на могилата прерязва три насипа — насип I на гроб № 8, II на гроб № 9 и още един, който може да се определи като IV, без да бъде свързан с определено съоръжение. Това не ни позволява да бъдем напълно сигурни в съотношението по време на № 6, 7, 2 и 1. Възможно е IV насип да е продължение в северната част на насипа на гроб № 5 или да е принадлежал на унищожен от иманярския изкоп гроб. Значителната дълбочина на правоъгълната яма с отстъпи на № 6 от 3,65 до 4,65 м от нулевата точка се обяснява с периферното място на вкопаването му. Вертикалното положение на гроб № 7 не е отразено документално, тъй като не попада в оставените профили. Правоъгълната яма с отстъпи е ситуирана Ю—ЮИ от центъра на дълбочина от 2,55 до 3,35 м. Гроб № 1 е детски. Овалната яма без отстъп с покритие от една каменна плоча се намира на 3 м от центъра на дълбочина от 1,10 до 1,50 м. Култовото съоръжение № 2 на СИ от центъра е на подобна дълбочина от 1,20 до 1,85 м. Радиовъглеродната проба на Берлинската лаборатория за № 2 дава дата 4260±60. Тази дата представлява горната хронологическа граница за гробове № 8, 9, 5, 6, 7 и бележи положението във времето на № 1 и 2. Трите хокерни скелета със североизточна ориентация на главата са от трупополагания без ями върху вече съществуващите насипи с дълбочина 0,70 м за гроб № 3, 1,90 м за № 4 и 2,05 за № 10, като по-голямата дълбочина на последните два се дължи на ситуирането им в югоизточната периферия на могила II. Те са имали донасипвания, които не са различими, тъй като са в близост с разораваната повърхност на могилата. Тези три гроба могат да се определят като по-късни в сравнение с тези с гробните ями.

Според формата на ямата гробовете се групират по следния начин. Първичният гроб № 8 е с правоъгълна яма без отстъп. Без остъп е и овалната яма на № 1. № 5, 6, 7 и 9 са с правоъгълни ями с отстъпи. Без ями са № 3, 4, 10. Преобладава ориентирането на ямите с надлъжни оси в посока СИ — ЮЗ при № 8, 9, 6, 7, при № 5 то е И — З и при № 1 е С — Ю. Остатъци от подстилка са открити при № 1, 3, 5, 6, 7 и 9. Покритие от една каменна плоча има при гроб № 1, надлъжни хоризонтални дървени са покритията на № 8, 5, 6, 7. Без покритие са разрушеният гроб № 9, и № 3, 4 и 10, при които няма ями.

Трупополаганията в запазените гробове с ями № 1, 5, 6 и 9 са в свито положение по гръб, скелетите на № 8 и 7 не са запазени, в свито положение хокер надясно е № 4, наляво № 10 и вероятно надясно № 3. Преобладава ориентацията на главите към СИ при № 9 и 6 и хокерните № 3, 4, 10. На И е ориентиран № 5 и на С—№ 1. От следите, останали от детския скелет в гроб № 7, може да се предположи североизточна ориентация. В първичния гроб № 8 не са запазени кости, тъй като е ограбен. Съобразно с надлъжните оси на ямата възможна при него е или ориентация СИ, или ЮЗ. В некропола Плачидол I скелетите от първичните гробове са ориентирани с глава на СИ. При запазените вторични гробове ориентацията е СИ или И с изключение на гроб № 1, могила II, който е на С. Това ни дава основание да предполагаме като по-вероятна североизточната ориентация на скелета на първичния гроб № 8.

Охра е засвидетелствувана като обилно оцветяване предимно на черепа и костите на ръцете и краката при гроб № 1, 5 и 6 и като следи в № 8 и 9 и 3. Като инвентар парчета охра са открити до главата на № 1 и 3. Без охра са хокерите от гроб № 4 и 10.

Инвентарът е малоброен — астрагали в гроб № 4 и лошо запазени спирални медни висулки или халки в гробове № 6 и 7. В последния гроб е намерен в източния ъгъл на дъното на ямата в близост до вероятното местоположение на главата глинен съд с една дръжка, излизаща над устието, работен на ръка, със сиво-черна повърхност, който е представен като форма в балканските раннобронзови култури и вероятно под тяхно влияние — в Северното Черноморие[45].

Другите три проучени могили от некропола Плачидол I са с височина от 1 до 1,20 м от сегашния терен, включително орницата, като запазените височини от древната повърхност са съответно 1 м за могила III, 0,90 за могила IV и 0,70 м за могила V. И трите могили са еднонасипни с по един гроб в близост до сегашния геометричен център и до този на оригиналния насип[46]. Ямите са правоъгълни, без отстъпи, вкопани в материка. Следи от покрития не бяха открити. Трупополаганията са в свито положение по гръб, ориентирани с глава на СИ. Червена охра има върху черепите и костите на ръцете и краката. Гробовете са без инвентар.

Могилният некропол Плачидол I позволява да бъдат направени следните наблюдения, които отразяват общото съотношение на признаците за ямните некрополи в българските земи и някои специфични за него особености.

1. Малките могили са насипвани еднократно и имат едно погребение, извършено в яма, вкопана в тогавашната древна повърхност и проникваща в материка. Големите могили са насипвани в продължителен период от време. Първичното погребение е било извършвано в яма, вкопана в терена и проникваща в материка, а останалите погребения — във вече съществуващите насипи. Част от ямите на вторичните гробове са достигали и прониквали в материка. След извършване на вторичните погребения са правени донасипвания към вече съществуващите.
2. В насипите на някои могили има огнища, свързани с погребалните обичаи.
3. В насипите на някои могили има каменни антропоморфни скулптури.
4. Гробните ями са овални или по-често правоъгълни със или без отстъпи.
5. Част от ямите са били с надлъжни хоризонтални дървени покрития. Срещат се и покрития от необработени каменни плочи.
6. Част от дъната на ямите са били покривани с подстилки от растителен произход. В отделни случаи под главата е имало подставки или върху погребания е имало покривало с растителен произход.
7. Повечето от погребаните са били полагани в свито положение по гръб със свити в колената крака, костите на които след разлагането на трупа са падали наляво, надясно, навътре или навън. Разположението на горните крайници е различно, като са застъпени позиции, които намират аналогии в земите на север от р. Дунав[47].
8. Червена охра е била поставяна най-често върху или при главата, дланите на ръцете и стъпалата на краката. В отделни случаи се откриват и дребни парчета тебешир.
9. Инвентарът е беден, разположен в близост до главата и се състои от метални спирали за украса, керамичен съд, парчета охра и други.
10. Подчертано преобладава ориентацията СИ при първичните и при вторичните гробове.
11. Част от погребенията са били извършени направо върху съществуващите насипи без гробна яма. Те са разположени в перифериите на големи могили на незначителна дълбочина и вероятно са имали донасипвания. Трупополаганията са в свито положение хокер наляво или надясно. Не се открива оцветяване с охра. Гробовете са без инвентар. По стратиграфско положение те са по-късни от останалите, но точната им хронологическа позиция в българските земи не може да се определи със сигурност.

Откритите за първи път в българските земи отпечатъци от действителни колела на четириколка говорят за наличието на колесен транспорт и за значението, което му е отдавано от племената на ямната култура. Интерес представлява фактът, че под четириколката е погребана 25-годишна жена.

МОГИЛЕН НЕКРОПОЛ ПЛАЧИДОЛ II ПРИ с. ПЛАЧИДОЛ, ТОЛБУХИНСКО, СЕВЕРОИЗТОЧНА БЪЛГАРИЯ (обр. 107, 108)

Могилният некропол Плачидол II се намира на 2,5 км северно от с. Плачидол. Според Л. Бобчева некрополът се състои от една голяма и пет малки могили. Две антропоморфни каменни скулптури са лежали заровени в периферията на голямата могила[48]. Възможно е едната скулптура да е била вторично използувана като покритие на гроб[49].

По формални белези двете скулптури от Плачидол II се отнасят към 7 група по Ж. Ландо[50] и в културно отношение са свързани с ямната култура.

Културната среда, която е същата като на Плачидол I, насочва към определянето на некропола като ямен. Бъдещите проучвания ще покажат дали не става дума за две части на голям могилен некропол при с. Плачидол.

МОГИЛЕН НЕКРОПОЛ ПРИ с. ЖЕГЛАРЦИ — ОРЛЯК, ТОЛБУХИНСКО, СЕВЕРОИЗТОЧНА БЪЛГАРИЯ (табло X; обр. 109—119)

Могилният некропол се намира между с. Жегларци и с. Орляк и е обозначен с имената на двете села, за да се различава от непроучения могилен некропол на югозапад от с. Жегларци и могилния некропол от римската епоха североизточно от с. Орляк. Спасителните разкопки

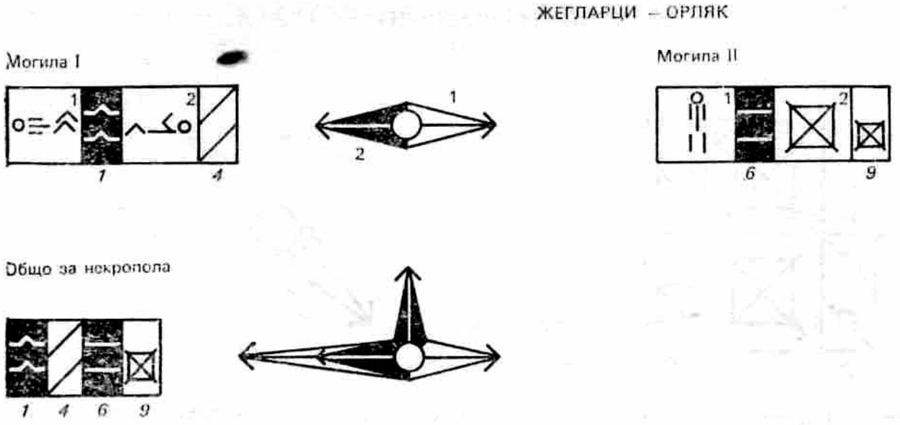

Табло X. Некропол при с. Жегларци — Орляк — пози и ориентация на погребаните

са извършени през 1983 г. под ръководството на И. Панайотов по методиката, използувана при проучването на некропола Плачидол I. Антропологическият материал е обработен от д-р Й. Йорданов[51].

Данни за селища от ранната бронзова епоха в землищата на двете села не бяха открити. Североизточно на 2 км от разкопаните могили в землището на с. Жегларци се намира група от три непроучени могили.

Могилният некропол Жегларци — Орляк се намира на 2 км южно от с. Жегларци, западно от пътя за с. Орляк. Местността е равнинна, с наклон на югозапад, където в падина на 0,6 км има извор. Кладенци с плитка подпочвена вода има и в суходолието северно от с. Орляк. Географско-морфоложката картина на района е подобна на тази при с. Плачидол, но теренът е пресечен от по-близко разположени дълбоки суходолия.

Некрополът се състои от две групи по две могили на разстояние от 0,6 км една от друга. Проучена е северната група. Двете могили са на разстояние 50 м. Насипите им са били подравнявани с машини, което прави невъзможно възстановяването на първоначалната им форма и размери.

Предполагаемо възстановена по наклона на насипите могила I е имала вис. между 2 и 3 м и диам. около 25—27 м, при сегашни запазени вис. 1,30 м и диам. около 65 м. Гроб № 1 е първичен. Ямата е правоъгълна, вкопана в материка с надлъжно хоризонтално дървено покритие. Трупополагането е в свито положение по гръб, ориентирано с глава на З. Оцветяване с червена охра има върху черепа, костите на ръцете и краката. В запълването на ямата над гърдите се откриха парчета тебешир. Отпечатък от сребърна халка с диам. 1 см беше разчистен до главата. Дъното на ямата е с подстилка. Гроб № 2 е вторичен, също правоъгълна яма с хоризонтално надлъжно покритие от греди. Различава се от № 1 по трупополагането в свито положение хокер надясно, ориентиран с глава на И. Оцветяване има върху целия скелет и пръстта около него. Гробът е без инвентар, без подстилка.

Могила II има запазени размери вис. до 1 м и основа от С към Ю 20,5 м и от И към З—2,0 м. Първоначалният диам. на могилата вероятно е бил около 12,5 м. Открити са два гроба. Трупополагането в гроб № 1 е в изпънато положение, ориентирано с глава на С. Охра има върху черепа, костите на гръдния кош, лявата ръка и таза. Яма не беше проследена. Гробът е без инвентар. Другият гроб № 2 е разрушен при земеделски работи. Частично са запазени яма и скелет, ориентиран с черепа на З. Гробът е без охра и без инвентар.

Некрополът може да се отнесе към ямната култура, като прави впечатление различието в позите и ориентирането на скелетите.

МОГИЛЕН НЕКРОПОЛ ПРИ с. ПОРУЧИК ГЕШАНОВО, ТОЛБУХИНСКО, СЕВЕРОИЗТОЧНА БЪЛГАРИЯ (табло XI; обр. 120—126)

Могилният некропол се намира в източния край на с. Поручик Гешаново и в северозападна посока от двете страни на пътя от това село към с. Подслон. Спасителните разкопки, извършени през 1984 г. от И. Панайотов, са по методиката, използувана при проучването на некрополите Плачидол I и Жегларци — Орляк. Антропологическият материал е обработен от д-р Й. Йорданов.

Данни за селища от ранната бронзова епоха не бяха открити в землищата на двете села

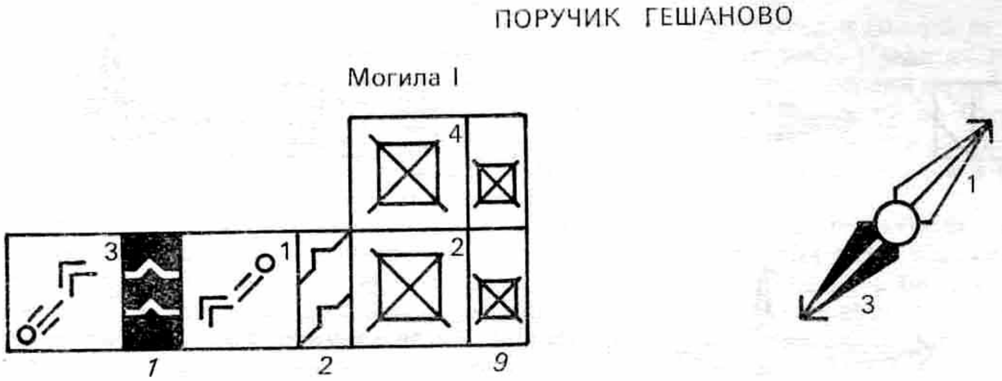

Табло XI. Некропол при с. Поручик Гешаново — пози и ориентация на погребаните

Поручик Гешаново и Подслон. Югоизточно на около 12 км след с. Карапелит по пътя за гр. Толбухин има непроучен могилен некропол. На около 20 км източно при с. Смолница частично е било проучено вероятно ямно погребение[52]. На същото разстояние в югозападна посока е некрополът Жегларци — Орляк.

Могилният некропол при с. Поручик Гешаново се намира в равнинна местност с наклон на З и ЮЗ. Южно от некропола в падина в СЗ край на селото има извор. В източна посока между с. Поручик Гешаново и с. Ловчанци се намира Суха река, която има на С непостоянен отток. По характер районът е подобен на този при с. Жегларци — Орляк и предоставя добри възможности за скотовъдната икономика на ямните племена.

Некрополът се състои от 15 могили, разположени в три успоредни реда следващи посока СЗ—ЮИ. 4 могили се намират ЮЗ от шосето между Поручик Гешаново и Подслон, на 200—300 м СИ от този ред е вторият с 8 могили и в същата посока на още 500—800 м са останалите 3 могили.

През 1984 г. беше разкопана могила I в северния край на с. Поручик Гешаново, СИ от шосето. Могилата е частично разрушена при прокарването на пътя и е била разоравана продължително, поради което не могат да бъдат възстановени първоначалните ѝ форма и размери. Запазената ѝ вис. е 1,40 м и диам. 40 м. Първичен е гроб № 3. Правоъгълната яма с надлъжно хоризонтално дървено покритие е вкопана в материка. Трупополагането е в свито положение по гръб, ориентирано с глава на ЮЗ. Червена охра има по черепа и костите на крайниците. Гроб № 1 е вторичен, вкопан в насипа на гроб № 3 и в материка. По форма и покритие ямата е сходна с тази от предишния гроб. Трупополагането е в свито положение по гръб, полуобърнато надясно, ориентирано на СИ. Скелетът е оцветен с червена охра. И двата гроба са без инвентар. Гроб № 2 и 4 са вторични, разрушени при обработването на могилата.

Откритите в могила I гробове се отнасят към ямната култура, към която вероятно принадлежат и останалите могили на некропола.

МОГИЛЕН НЕКРОПОЛ ПРИ с. БЕЛОГРАДЕЦ, ВАРНЕНСКО, СЕВЕРОИЗТОЧНА БЪЛГАРИЯ (обр. 127)

Могилният некропол при с. Белоградец е проучван през 1974—1975 г. от Г. Тончева[53]. Данни за непосредствената географска и културна среда на некропола не са дадени в публикацията. Селото е във водосбора на приток на Провадийска река. На около 40—50 км ЮЗ се намират некрополите при с. Мадара и с. Кюлевча.

Некрополът се състои от 10 могили с размери вис. от 1,50 до 1,80 м и диам. 25—30 м. Според публикацията в 7 от тях има извършени погребения през бронзовата епоха, но не е съобщен броят им. При съпоставяне на илюстрациите към ямните със сигурност могат да се отнесат I, № 2, II, № 1 и IV, № 2. Констатирано е наличието на охра и на дървени покрития. Ориентацията може да се предположи, че е Ю и С. Гробовете са без инвентар. Не са уточнени позите и гробните съоръжения, както и стратиграфията[54]. Според антропологическата диагностика към ямната култура се отнасят следните гробове: I, № 2; II, № 1; III, № 1, 2, 2а, 3, 4, 4а; IV, № 1; VI, № 1, или общо 12 гроба[55].

Стратиграфията на могилите и хронологическият обхват на некропола при с. Белоградец ще се уточнят в първичната публикация. Понастоящем възникването му може да се свърже определено с ямната култура. Част от могилите са преизползувани през ранната желязна епоха и е възможно някои да са били натрупани само през тази по-късна от интересуващата ни епоха.

МОГИЛЕН НЕКРОПОЛ ПРИ с. СМОЛНИЦА, ТОЛБУХИНСКО, СЕВЕРОИЗТОЧНА БЪЛГАРИЯ

През 1962 г. частично е била проучена една могила от некропол, състоящ се от подредени в една линия 7 могили, разположени югоизточно от с. Смолница. Открит е безинвентарен гроб с трупополагане в поза хокер, оцветен с червена охра[56]. Сведението представлява значителен интерес по отношение на географското разпространение на ямната култура и особено за изясняване на разстоянията между некрополите и тяхното концентриране в определени райони на Североизточна България.

МОГИЛЕН НЕКРОПОЛ ПРИ гр. КАВАРНА, ТОЛБУХИНСКО, СЕВЕРОИЗТОЧНА БЪЛГАРИЯ (табло XII; обр. 128, 129)

Могилният некропол в м. Димящите могили на 10 км СИ от гр. Каварна е частично проучен през 1959 г. от Ив. Рафаилов. Състои се от 4 могили, една от които с вис. 3,40 м и три с вис. до 1,50 м, които от продължителното разораване са заравнени и диам. на насипите им трудно могат да се уточнят без разкопки. Трите по-малки могили са били преизползувани за средновековен некропол. При проучването на средновековните гробове Ив. Рафаилов попада на вкопан в материка и покрит с три каменни плочи гроб. Трупополагането е било извършено в свито положение хокер надясно, ориентирано с глава на С, без инвентар и със следи от охра[57]. Ако при бъдещите проучвания се потвърдят предположенията ни, би трябвало да приемем, че разпространението на ямната култура в източна посока е достигало Черноморското крайбрежие — мнение, изказано за редица все още непроучени могилни некрополи в Толбухински окръг[58].

МОГИЛЕН НЕКРОПОЛ ПРИ с. ГОРАН — СЛАТИНА, ЛОВЕШКО, СРЕДНА СЕВЕРНА БЪЛГАРИЯ (табло XIII; обр. 130—150)

Могилният некропол между с. Горан и с. Слатина, Ловешки окръг, е проучен през 1980—1981 г. от Г. Китов и колектив[59]. Геофизическото и биолокационното разузнаване на някои от могилите не е дало задоволителни резултати. Контролни сондажи са правени преди и по време на разкопките по линиите на квадратната мрежа 5 на 5 м, на каквото разстояние са оставяни и вертикални профили. Пръстта е снемана с машини на пластове по 0,05—0,10 м.

Данни за селище от ранната бронзова епоха в землищата на двете села не са открити. В намиращата се наблизо Деветашка пещера има културен пласт, отнасящ се към раннобронзовата култура Магура—Коцофени[60]. През 1971 г. в гр. Ловеч от П. Павлов и Г. Китов е открит гроб с трупополагане, отнесен според инвентара към средната бронзова епоха, над който вероятно е имало унищожена по-късно могила[61].

Могилният некропол Горан — Слатина се намира в северозападния край на неголяма хълмиста равнина, заградена от ЮИ от р. Осъм и от другите страни от възвишения. Районът е на границата между Предбалкана и Дунавската равнина. Могилите са разположени на два срещуположни склона, разделени от дол, през който тече река с непостоянен отток и с извор на десния бряг. Три могили II, III и IV са на по-големи разстояния една от друга, а останалите V—IX са в почти права линия с посока З—И на разстояния от 80 до 250 м. Могилите са в обработваема площ и възстановяването на първоначалните им форма и размери е трудно. Изцяло разкопани са могили II—IX[62].

Наблюденията на стратиграфията на отделните могили и на погребалните практики показват следното[63].

Насипите на могила II са преизползувани за късносредновековен некропол — 19 гроба на малка дълбочина под повърхността на могилата. Ранните съоръжения са четири. В централната част на могилата е разположена голяма яма без покритие, вкопана в материка, в която

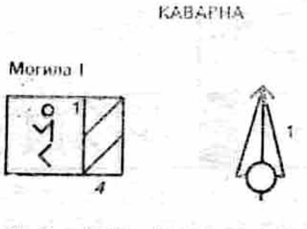

Табло XII. Некропол при гр. Каварна — поза и ориентация на погребания не са открити следи от погребение. Първичният гроб № 13 е в югозападната периферия на могилата и е по-късен от голямата яма. Гробната яма на II, № 13 е правоъгълна без покритие, вкопана в материка. Трупополагането е в изпънато положение по гръб, ориентирано с глава на З, без инвентар. Не са открити следи от оцветяване на костите. По време следва вторичният гроб № 18 с трупополагане в свито положение полунадясно с глава на З. Гроб № 4, също вторичен, е частично запазен, вкопан в съществуващ насип, вероятно с донасипване. Трупополагането е по гръб с глава на СЗ, с оцветяване на костите и парче охра до черепа. Вторичните гробове имат богат инвентар. Правят впечатление голямата яма, позата на погребания и липсата на охра в първичния гроб № 13, за разлика от вторичните гробове.

Стратиграфската картина на могила III може да бъде възстановена частично. Първичният гроб № 9 е с трупополагане в свито положение полуналяво с глава на СИ. Ямата е без покритие. С него може да се свърже единствената крепида, открита в некропола Горан — Слатина. Следва гроб № 8, също вкопан в материка. Синхронни са гроб № 6 и 7, след които следват гроб № 4 и № 3. Хронологическото подреждане на останалите три гроба е несигурно. Съпоставянето на дълбочините и ситуирането им предполага последователността № 1—2—5.

Повечето от ямите в могилата са правоъгълни, с надлъжно хоризонтално дървено покритие. Изключение правят овалните ями на гроб № 6 и 7, които имат напречно подреждане на дърветата[64], а по-ранните № 9 и 8 и № 4 са без покритие. Подстилка няма само при гробове № 4, 5 и 6. Трупополаганията са предимно свити по гръб — № 1, 2, 3, 5 и 8, свити по гръб полуналяво първичният № 9, изпънати № 6 и 7, и разрушен № 4. Ориентацията е, както следва: на СИ № 9, на ЮЗ № 1, 6, 7, 8 и вероятно № 4 и на З № 2, 3, 5. Очевидно е различието между посоката на първичния и вторичните гробове[65]. Всички скелети в могила III са оцветени изцяло

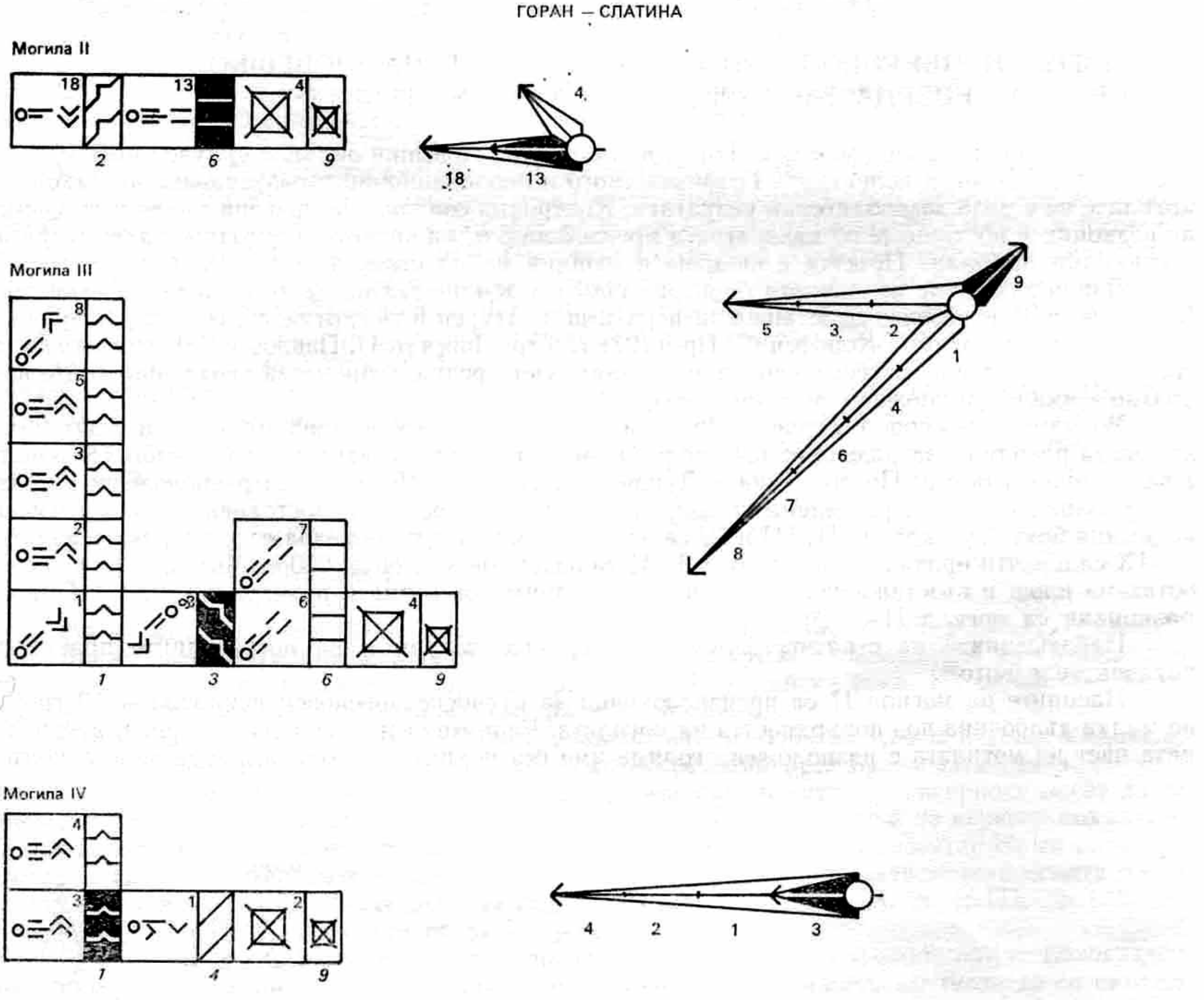

а

Табло XIII$_а$. Некропол при с. Горан—Слатина — пози и ориентация на погребаните

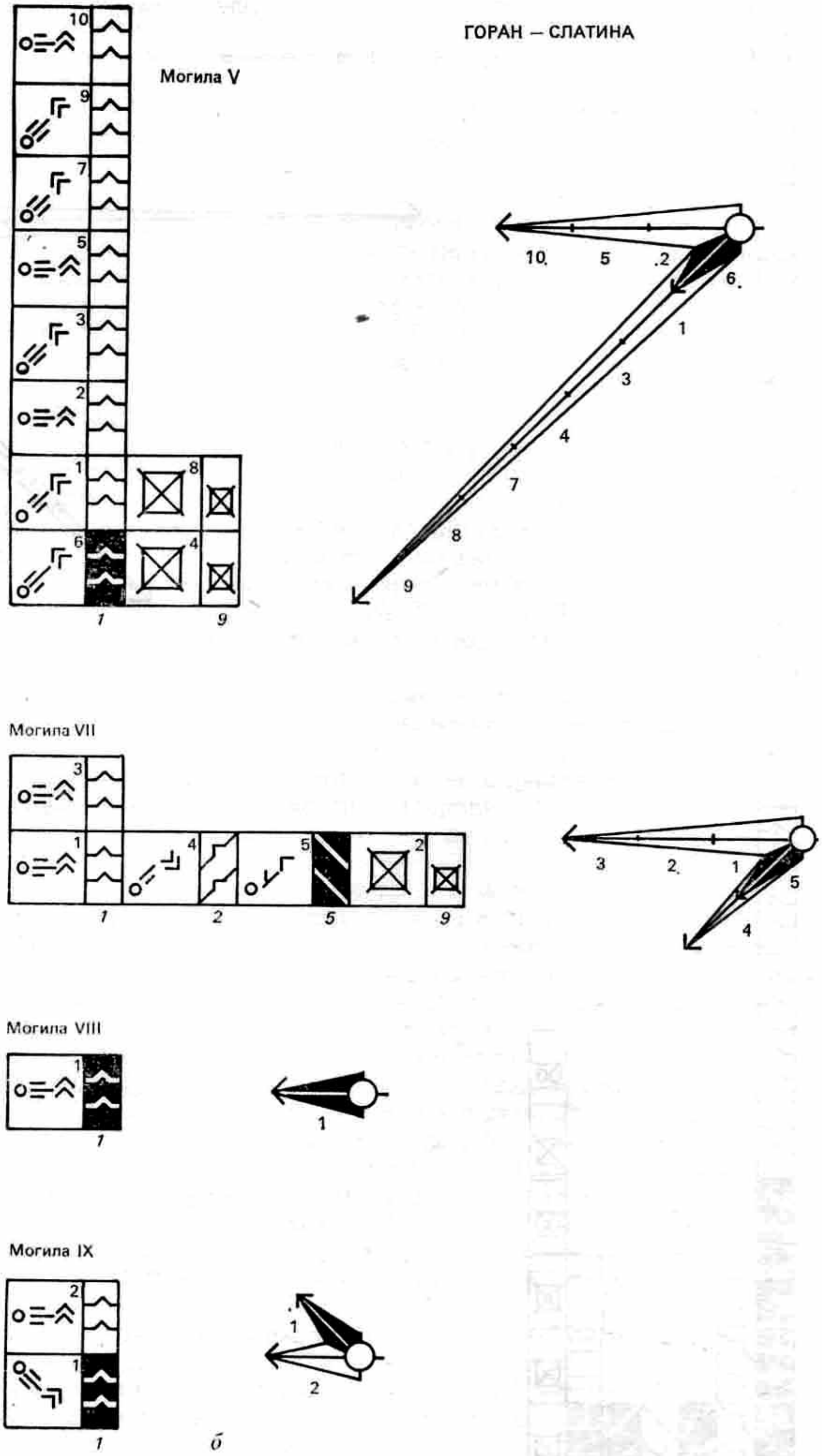
ГОРАН — СЛАТИНА
Могила V
10
9
7
5
3
2
1
6
8
4
1
9
10.
5
.2
6.
1
3
4
7
8
9
Могила VII
3
1
4
5
2
1
2
5
9
3
2.
1
5
4
Могила VIII
1
1
1
Могила IX
2
1
1
1
2
б

Табло XIII б. Некропол при с. Горан — Слатина — поза и ориентация на погребаните

или частично, като парчета червена охра не са открити само при № 2, 5 и 8, а в № 2 са намерени остатъци от тебешир или варовикови отлагания. Инвентар е засвидетелстван в 5 от 9-те гроба.

В могила IV са открити 4 гроба, разположени в централната ѝ част. Първичният гроб № 3 е вкопан в материка. Следват № 4, 1 и 2 в последователно вкопани в съществуващи насипи ями и с донасипване. Ямата на № 3 е правоъгълна, с отстъпи и надлъжно хоризонтално дървено покритие. Ямите на вторичните гробове също са правоъгълни, с частично разрушени дървени покрития. Трупополаганията в № 3 и 4 са в свито положение по гръб, № 1 е хокер надясно,

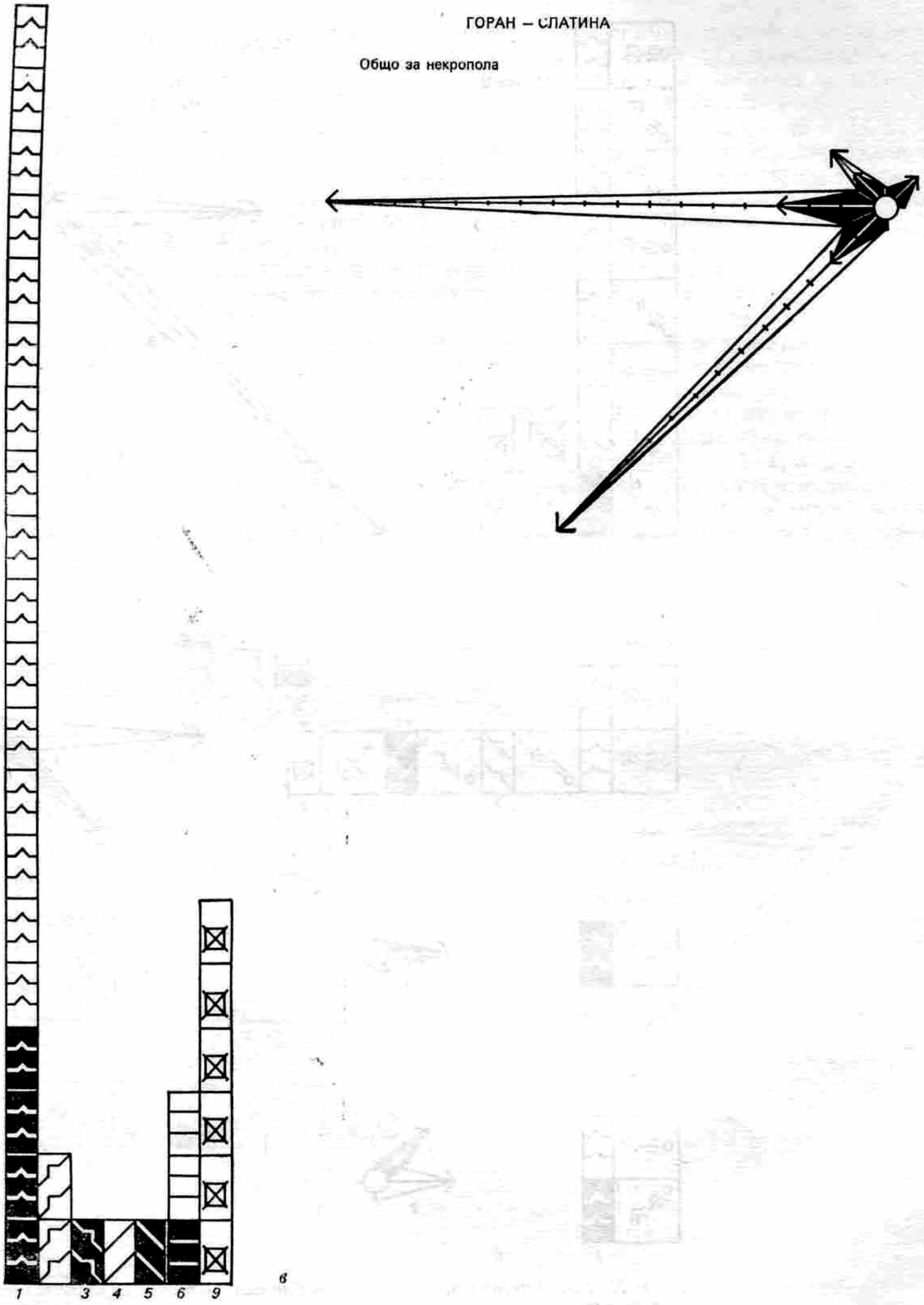

Табло XIII в. Некропол при с. Горан — Слатина — поза и ориентация на погребаните

а гроб № 2 е разрушен. Ориентацията на всички е З и при всички има оцветяване на скелетите. До черепа на гроб № 1 е открит кремъчен връх за стрела. Гробовете са без инвентар.

В най-голямата могила V има 10 гроба. Първичният № 6 е ситуиран ЮИ, а останалите СЗ от сегашния геометричен център. Съпоставянето на всички преки и косвени стратиграфски наблюдения водят към следната вероятна последователност на погребенията — № 6—10—5 — 7—8—3—4—9—2—1. Ямите са правоъгълни, като с отстъп е ямата на гроб № 2. Дървено покритие няма само детският гроб № 8, останалите са с надлъжно поставени дървета, които при № 10 не могат да бъдат сигурно потвърдени. При първичния гроб № 6 и при № 1 върху надлъжното има и частично напречно покритие. Двойно дървено покритие има и при некропола от Цареврод[66]. В Горан — Слатина върху дървеното покритие на гроб № 7 има три каменни плочи, а при гроб № 9 каменен кожух. Гроб № 6 има вътрешна дървена облицовка, а № 5 и 7 — дърво върху дъното и подстилка върху него. Без подстилки са само детските гробове № 4 и 8.

В могила V ориентацията и позата на погребаните показват постоянство. На ЮЗ с малки отклонения са ориентирани първичният № 6 и № 1, 3, 7, 9 и вероятно частично разрушените детски № 4 и 8. На З са ориентирани № 2, 5 и 10. Всички трупополагания са в свито положение по гръб, като позата на № 4 и 8 не може да се възстанови със сигурност. Оцветяване на костите има при всички запазени гробове, каквото не е установено при споменатите детски гробове. В три гроба е била поставена охра като дар — в № 7 жълта, в № 5 червена и жълта и в № 10 червена и виолетова. Инвентар (сребърни висулки) има в гроб № 6 и № 1.

В могила VI не са открити следи от гробове, но има вкопана в материка яма с големи размери, аналогична на тази от могила II.

Стратиграфията на могила VII показва следната поредност на гробовете: № 5—4—3—1—2. Трупополагането в първичния гроб № 5 е в поза хокер наляво, № 4 е в свито положение по гръб, вероятно полунадясно, № 1 и 3 са в свито положение по гръб, а гроб № 2 е разрушен. Гробните ями са правоъгълни, с дървени хоризонтални покрития, като 4-те запазени със сигурност са надлъжни. При гроб № 3 ямата е облицована с дърво подобно на гроб *V, № 6*. По-късните гробове № 1 и 2 са без подстилка. Ориентацията на първичния гроб № 5 е ЮЗ, както на № 4, а останалите № 1, 3 и вероятно № 2 са на З. Всички гробове без разрушения № 2 са с оцветяване на костите на скелетите и парчета охра. Инвентар не е открит освен парчетата охра.

Могила VIII е еднонасипна, с трупополагане в свито положение по гръб, ориентирано на З, във вкопана в материка правоъгълна яма с надлъжно дървено покритие, без подстилка. Костите са обагрени, гробът е без инвентар.

В могила IX има два гроба с правоъгълни ями без покритие, но с подстилка. Трупополаганията са в свито положение по гръб с оцветяване на костите. Първичният гроб № 1 е ориентиран на ЮЗ и има парчета червена и виолетова охра, огърлица от мъниста и каменен връх от стрела в скелета.

В некропола Горан — Слатина 33 от 34-те гроба са вкопани в материка или вече съществуващи насипи. Единствено в могила II, гроб № 18, погребението е било извършено върху тогавашния терен с донасипване. Подобни погребения са известни от некрополите Плачидол I и Жегларци — Орляк[67]. Възстановяването на формата и размерите на ямите на III, № 2, и IV, № 2 и 4 е несигурно, тъй като са разрушени от земеделското обработване на могилите. От останалите 30 ями само 2 са овални (могила III, № 6 и 7)[68], а другите са правоъгълни. Две от правоъгълните ями (IV, № 3, и V, № 2) са с отстъпи, каквито са открити в Търнава могила I, № 6 и Плачидол I могила I, № 1 и могила II, № 5, 6 и 7[69]. Най-често срещаните размери на ямите в Горан — Слатина са: дължина 1,8—2,1 м, ширина 0,9—1,1 м, като детските и хокерните са по-малки, а ямите с отстъпи са по-големи. Дълбочината им е от 0,3 до 1,5 м. Дървените покрития на гробните ями обикновено са надлъжни хоризонтални — 14 случая[70]. При 6 гроба са засвидетелствувани дървени покрития, които са разрушени и не могат да се определят със сигурност, а при 8 не е имало покритие, включително 3 от първичните 7 гроба. В два гроба (III, № 6 и 7) дървеното покритие е напречно, а в три (V, № 1, 3 и 6) е комбинирано — с надлъжни и напречни дървета, както при Цареврод I, № 2 и II, № 3 и Търнава I, № 3[71]. Върху дървеното покритие на гробове № 7 и 9 в могила V от Горан — Слатина има съответно каменни плочи и ломени камъни. Каменни конструкции и покрития са известни и от некрополите Калугерица V, № 8, Кюлевча I, № 4, Търнава I, № 4 и 5, Плачидол I могила II, № 1 и вероятно Плачидол II[72], както и в другите области на разпространение на ямната култура[73]. Прецизните теренни наблюдения показват, че в 23 от 33 запазени гроба върху дъната на ямите има подстилка обикновено като елипсовидно петно от изтляла органична материя под скелетите с дебелина около 3 мм. Само в гроб V, № 5 целият под е покрит с остатъци от органична материя. Подстилки са засвидетелствувани също в некрополите Плачидол I, Жегларци — Орляк, Поручик Гешаново и вероятно Трояново и в съседните области[74]. В Горан — Слатина подът на ямите на гроб V, № 6, 7, 10 и VII, № 3 е бил покрит с дървета, вероятно дъски. Изцяло облицовани са гробове V, № 6 и VII, № 3, като подобно оформяне на ямите се среща при Калугерица III, № 4 и V, № 8, Кюлевча I, № 5 и вероятно Белоградец.

В анализирания некропол крепида е открита само към първичния гроб № 9 в могила III. Каменни съоръжения в насипите са намирани и в други ямни некрополи — Калугерица III, № 4, Кюлевча I, № 1. Специален интерес представляват двете ями (в могила II и VI), които сигурно имат култово предназначение, изясняването на което засега не е възможно[75].

Сумирането на наблюденията върху позите на погребаните, ориентацията им и оцветяването с охра за некропола Горан — Слатина като цяло показва значително еднообразие. Свито положение по гръб е застъпено в 4 първични от общо 7 и в 16 вторични от общо 27 гроба. Два вторични гроба показват свито положение по гръб полунадясно, 1 първично погребение е извършено в свито положение полуналяво. От 2 хокера 1 вторичен е надясно и 1 първичен — наляво. От 3 изпънати трупополагания по гръб 1 е първично и 2—вторични. 6 от гробовете са разрушени и не може да се възстановят позите на погребаните. В ориентацията преобладава посока З—17 случая, 9 са на ЮЗ, 3 на ЗЮЗ, по 2 на СЗ и Ю—ЮЗ и само 1 на СИ[76]. Ориентацията в първичните гробове е, както следва: 3 на З (II, № 13, IV, № 3, VIII, № 1), 2 на ЮЗ (V, № 6, VII, № 5) и по 1 на СИ (III, № 9) и на СЗ (IX, № 1). Тези данни показват еднообразие, изразено по-ясно във вторичните гробове, при които 16 са с трупополагане в свито положение по гръб, 5 в други пози и 6 разрушени. При вторичните ориентацията на 26 е ограничена между посоките З и Ю—ЮЗ и само едно е на СЗ. При първичните гробове трупополаганията в 4 са в свито положение по гръб, а 3 в други пози и съответно при ориентацията 5 са З—ЮЗ и 2 в други посоки. Оцветяването с охра и бучки охра има при всички скелети с изключение на първичния II, № 13 и вторичните V, № 4 и 8. Обикновено най-силно са обагрени костите на черепа и долните части на краката. В 21 гроба са поставени по една или повече (в 7 гроба) парчета охра предимно около главата.

Специално внимание зслужава откритият инвентар. Освен бучките охра в 11 гроба са открити накити, оръдия на труда и керамика. Без инвентар са гробовете в могили VII и VIII. От 7 първични гроба само в V, № 6 са открити 2 сребърни спирални висулки.

Сред накитите най-многобройни са спиралните висулки с извивка и половина (в два случая с 2,5 извивки), откривани обикновено по 1 или 2 до черепа на погребания. В раннобронзовите могилни некрополи от България са известни още 15 подобни висулки от злато (Трояново I, № 2, Търнава I, № 8 и III, № 1 и 2), от сребро (Мадара I, № 3—3, Трояново I, № 1 — 2) и мед (Търнава I, № 7 и 9, Плачидол I могила II, № 6 и 7)[77]. Спиралните висулки могат да се приемат като характерен накит за носителите на ямната култура[78], като вероятно и покъсно е продължило съществуването им предвид на формалното еднообразие на украсите от метална тел. В Горан — Слатина са открити още затворена сребърна халка в гроб III, № 3 и сребърни висулки в V, № 1, които могат да се тълкуват и като обеци.

В анализирания некропол са открити 6 огърлици — 2 от сребърни мъниста, 1 от зъби, 1 от костени мъниста, 1 смесена от сребърни, медни, златно и костено мънисто и 1 смесена от мъниста от кост и планински кристал. Засега в българските земи само в публикацията на Търнава се споменава огърлица, открита в могила I, № 3, която е от раковини[79]. Подобни накити са известни и от други области на разпространение на ямната култура в Северозападното Черноморие[80] и северно от р. Дунав[81] още от ранните ѝ етапи. Мънистата от планински кристал са уникални за ранната бронзова епоха в българските земи и представляват интерес поради технологическите трудности на обработването на изходния материал. Трябва да подчертаем също и многообразието от накити, открити в някои от гробовете. Така в гроб II, № 4 са открити златна висулка и огърлица с над 30 сребърни мъниста, във II, № 18 — сребърни висулки и огърлица от зъби, в III, № 1 — златна пластина и огърлица от злато, сребърни, медни и костени мъниста, в III, № 3 — златна и сребърна висулки, сребърна халка и костени мъниста и в IX, № 2 — сребърна висулка и огърлица от мъниста от планински кристал и кост.

В детски гроб III, № 2 в Горан — Слатина е открита брадва-чук от мек варовик. Като оръдие на труда може да се определи бронзовото длето от гроб III, № 8 с извит работен край, което показва близост с тип I на длетата от егейското металообработване, изведен от К. Браниган и открит в контекста на Троя II—V[82]. В два гроба IV, № 1 и IX, № 2 са открити върхове за стрели, намерени съответно до черепа и между костите на коляното. В Югозапада на СССР от 12 върха за стрели 7 също са намерени между костите на скелетите[83].

В некропола Горан — Слатина керамика е открита в два гроба. В могила III, № 3 във вторично детско погребение е открит неорнаментиран съд, който може да се свърже с подобните на гърнета съдове, представени масово сред керамичния инвентар в ямните гробове в Северното Черноморие и разпространени в бронзовите култури на Балканите[84]. Вторият съд от могила II, № 4 също е открит до главата, но на възрастен индивид. Оформянето на тялото на съда е близко до това на паниците тип „III б“ от Езеро със силно завит навътре орнаментиран устен ръб[85]. От вътрешната страна устието е украсено с врязани триъгълници с върха надолу, запълнени с врязани, напречни на устния ръб линии[86]. Хоризонталната тунелеста дръжка, закрепена под ръба, също намира аналогии в Езеро[87]. Мотиви от врязани триъгълници и тунелести дръжки са широко разпространени в керамиката на култура Магура — Коцофени[88].

Откритият инвентар има основно значение за датирането на некропола Горан — Слатина, както и за особеностите на погребалните практики. Керамиката и металното длето намират аналогии в анатолийско-балканските раннобронзови култури, което позволява да отнесем некропола към 3 хил. пр. н. е., като имаме предвид хронологическите позиции на културите Езеро и Магура — Коцофени, а също, че некрополът не може да се синхронизира с първия етап на раннобронзовата епоха, а по-скоро със средния и с късния етап[89]. Предметите за украса (с изключение на кристалните мъниста) са известни от всички райони на разпространение на ямната култура в българските земи и съседните територии.

В географско отношение най-близки до Горан — Слатина са могилните некрополи при гр. Кнежа и с. Търнава. Датирането на Търнава се определя от керамичния инвентар, който има аналогии с III фаза на култура Коцофени. Предвид на доминиращата западна ориентация и близостта на обредите, може да се предполага значителна хронологическа и културна близост на некрополите. След калибриране известните две радиовъглеродни дати от Плачидол I водят към средата на първата половина на 3 хил. пр. н. е. Възникването на некропола Горан — Слатина може да се търси по това време или по-късно във връзка с първоначалното интензивно проникване и разпространение на развитата ямна култура в българските земи.

МОГИЛЕН ГРОБ ОТ с. ХЪРЛЕЦ, ВРАЧАНСКО, СЕВЕРОЗАПАДНА БЪЛГАРИЯ (обр. 151)

В публикация на Б. Николов по въпросите на раннобронзовата епоха в Северозападна България се съобщава за открито трупополагане в свито положение по гръб с червена охра и глинен съд — аскос от същия период, намерено в малка могила западно от с. Хърлец. Няма данни за географската и културната среда в непосредствена близост и не е уточнено дали могилата принадлежи на определен некропол[90].

Находката е от голямо значение, тъй като свързването ѝ с ямната култура е възможно, като се има предвид описанието. Гробът от с. Хърлец, Врачански окръг, засега бележи западната граница на разпространение на ямната култура в българските земи.

МОГИЛЕН НЕКРОПОЛ ПРИ с. ДОЛНО САХРАНЕ, СТАРОЗАГОРСКО, ЮЖНА БЪЛГАРИЯ (табло XIV)

Необходимостта могилният некропол от с. Долно Сахране да бъде анализиран както ямните некрополи е продиктувана от провежданото в изследването уеднаквяване на критериите при извеждане на признаците, характеризиращи погребалните обреди.

Некрополът в м. „Под могилите“, ЮИ от с. Долно Сахране, е проучван през 1961—1963 г. от Л. Гетов[91]. Не разполагаме с данни за селище от ранната бронзова епоха в непосредствената околност[92]. Некрополът е в областта на култура Езеро[93]. На около 70 км ЮИ се намират некрополите при с. Трояново и Ковачево. Могилите са разположени на невисока тераса на левия бряг на р. Тунджа. Некрополът се състои от 8 могили, от които 4 са разкопани[94]. В две от тях, I и II, гробовете са по-късни от интересуващия ни период.

В Могила III с височина 5 м и диаметър 31 м са открити 10 гроба с трупополагания. Късни са № 7—10. Гроб № 1—6 са обединени в група от общи признаци, свързани с позата на погребаните и стратиграфското им залягане. В центъра на могилата на 0,30 м над основата ѝ е разположен гроб № 1. Гробовете залягат в насипа на следните височини над основата: 0,20 м — № 3 и 4; 0,30 — № 1 и 2; 0,70 м — № 5 и 6. Не са открити вкопани ями или наземни гробни съоръжения. Камъни са намерени по един при главата и колената на погребания в гроб № 5 и големи плочести камъни, вероятно четири, на юг от скелета в гроб № 6. Трупополаганията са в свито положение полунадясно. Главата е надясно, дясната ръка — изпъната, лявата — свита в лакътя с длан върху коремната област, гръдният кош и тазът са извити полунадясно, краката — свити в колената, паднали надясно. В петте гроба са извършени единични погребения, а в гроб № 3 има две трупополагания едно върху друго. Доминираща е ориентацията с глава на И — гробове № 1, 2, 4 и 6. На ЮЗ е ориентиран № 5, а в двойния № 4 трупополаганията са в противоположни посоки — на Ю и на С. Инвентар е открит в гроб № 1 — два съда, и в гроб № 6 — един съд до главата.

Могила IV с височина 1,4 м и диаметър 11 м се намира на около 2,5 м И от могила III. В нея са открити 4 гроба. Гроб № 1 е в центъра на височина 0,10 от основата. Гроб № 2 е на 0,30 м от основата, № 3 — на 0,35 м и № 4 на 0,40 м. Трупополаганията са в свито положение полунадясно, подобно на тези от могила III. По-добре запазени са № 1 и 2. Всички са ориентирани на И и са без инвентар.

Наблюденията върху погребалната практика в некропола Долно Сахране показват следното: погребенията са извършени на малки височини над основите на могилите, възможно върху тогавашната дневна повърхност. Хоризонталното разполагане на гробовете освен тези

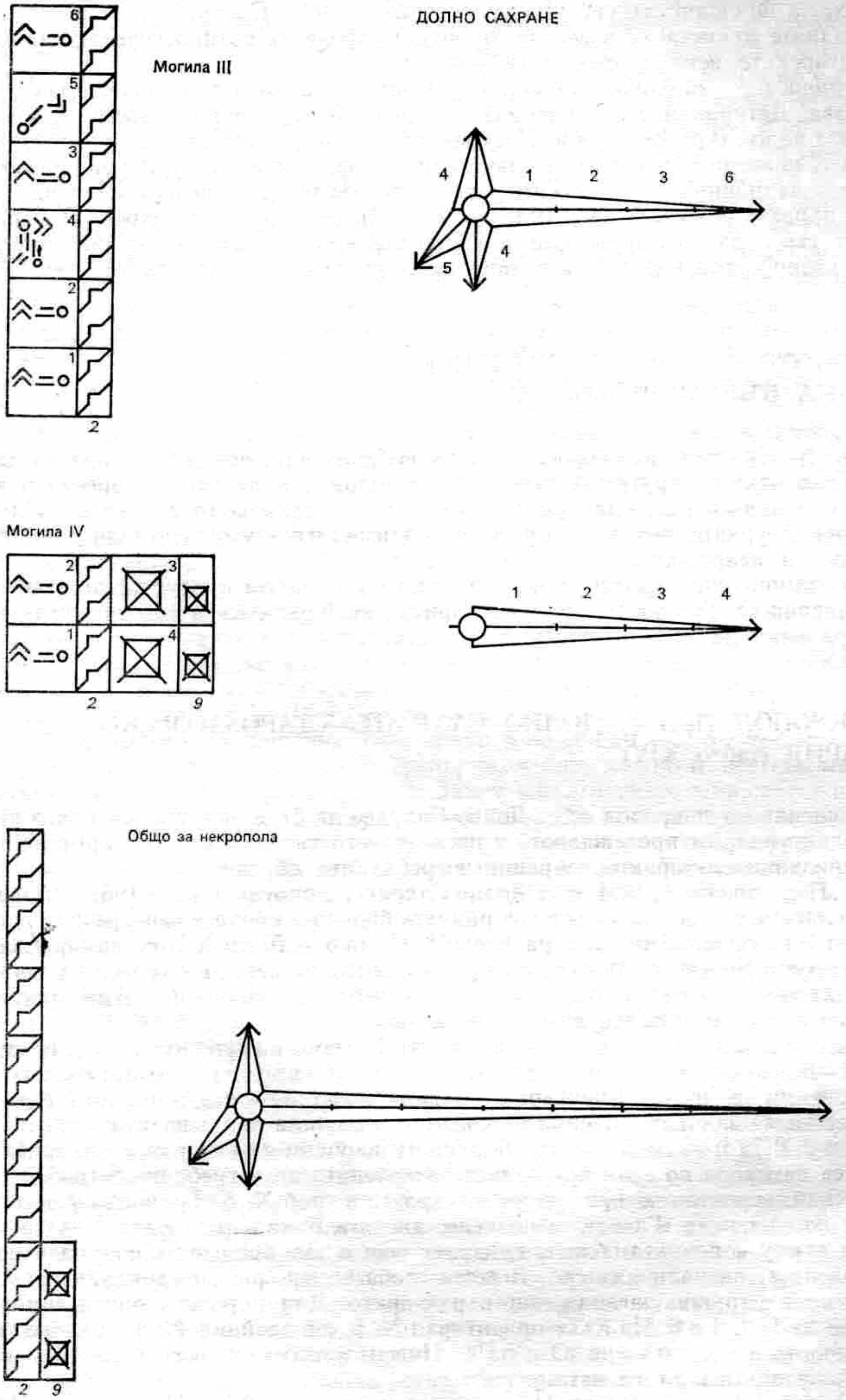
ДОЛНО САХРАНЕ
Могила III
6
5
3
4
2
1
2
4
1
2
3
6
5
4
Могила IV
2
3
1
4
2
9
1
2
3
4
Общо за некропола
2
9

Табло XIV. Некропол при с. Долно Сахране — пози и ориентация на погребаните

в центъра III, № 1 и IV, № 1 не е документирано. Стратиграфското разчитане е затруднено от натрупването на пръст, речни и ломени камъни, което не е позволило да се разграничат насипите на отделните гробове. Гробни ями, впуснати в насипите, не се отбелязват. Не са открити първични гробове, вкопани в материка. Позите на погребаните са еднообразни — трупополагане в свито положение полунадясно, различимо в осемте по-добре запазени гроба. Преобладава ориентация на И, в четири гроба от могила III и всички четири гроба от могила IV. В един гроб трупополагането е с глава на ЮЗ, а в двойното погребение ориентацията е на Ю и С. Не е открита червена охра като оцветяване или гробен дар. Инвентар е открит в два гроба.

Като имаме предвид значителното еднообразие на погребалния обред, е възможно да се търси датиране на десетте гроба като обособена група. Л. Гетов правилно е обърнал внимание на близостта на формите и орнамента на керамиката от Долно Сахране с тази от пещерата Магура и селищните могили Казанлък, Веселиново, Разкопаница, Юнаците и е потърсил аналогии в обреда в известните тогава ямни некрополи от Североизточна България[95]. Вероятно хронологическата позиция на некропола Долно Сахране трябва да се търси в средния и късния етап на ранната бронзова епоха в българските земи[96].

В културно отношение връзката с ямните погребения е представена от основния признак — наличие на могила, и от позата — свито положение полунадясно, която е засвидетелствувана в Плачидол I и в Горан — Слатина. Независимо от вероятната хронологическа близост погребенията от Долно Сахране не могат да бъдат определени като ямни, тъй като при тях липсват или не са документирани такива признаци като първичен гроб, вкопан в материка и последователни вторични гробове с донасипвания, гробно съоръжение — яма, оцветяване с червена охра, подстилка, характерен инвентар — парчета охра и метални накити. Същевременно погребалната практика в анализирания некропол се отличава и от тази на досега известните за култура Езеро обреди — погребения в селищата или плоски некрополи, трупополагане в свито положение хокер, оцветяване с червена охра и други[97]. Всичко това предполага (тъй като не са ни известни други подобни хронологически и географски съпоставими погребения с идентичен обред) процес на интензивни културни взаимодействия, които водят до формирането на група могилни погребения от принадлежащи на култура Езеро или от ямните, различаваща се от местните.

АНТРОПОМОРФНА СКУЛПТУРА (обр. 152—160)

Монументалната каменна антропоморфна скулптура от българските земи, която може да се отнесе към бронзовата епоха, е разглеждана от Г. Тончева[98]. Към известните досега 11 паметника трябва да се включат и новооткритите два от некропола Плачидол I. Според нас съпоставянето на археологическия контекст на 4-те скулптури от Плачидол I и II и иконографията им с тази на находките от с. Езерово II и III и с. Невша, Варненски окръг, позволява да се изведе група от 9 паметника с по-сигурно културно определяне. В литературата за Западна[99] и за Източна Европа[100] въпросът за разпространението и културната принадлежност на монументалните каменни човешки изображения многократно е дискутиран. В Северното Черноморие и принадлежащите райони е съсредоточен значителен брой паметници[101]. Вероятността ранните каменни скулптури да бъдат свързани с паметниците от типа на долния пласт на Михайловското селище не изключва възможността за развитие на традицията в други култури и периоди[102]. Засега в българските земи най-приемливо е отнасянето им към ямната култура, като в пространствено отношение връзката със Северното Черноморие се осъществява от Хаманджия в Северна Добруджа.

Българските паметници могат да се групират по следния начин. Сумарно представяне на човешка фигура с оформяне на главата и раменете е засвидетелствувано с по една находка в Плачидол I могила I, Плачидол II и Езерово III; с релефно представяне на главата — в Плачидол I могила II и Езерово III; с релефно и врязано представяне на части от тялото, облеклото и предмети с култово значение — в Плачидол II, Езерово II, Езерово III и Невша. Възможно е и фрагментът от каменна скулптура от с. Стан, Шуменски окръг, да бъде отнесен към последната група. В случайната находка от с. Калище, Пернишки окръг[103], подробностите са предадени само с врязване, но иконографски тя показва значителна близост със същата група. Според нас засега двата паметника от с. Манастир и гр. Провадия, Варненски окръг[104], не могат достатъчно сигурно да бъдат определени културно.

Внимание заслужава разпространението на монументалната каменна антропоморфна скулптура в българските земи. Известните досега сигурно датирани паметници са съсредоточени в Североизточна България, където ямната култура е представена с най-много некрополи, но може да се предполага, че подобни паметници ще бъдат открити и в другите области на разпространение на раннобронзовите могилни некрополи[105].

Подробното бъдещо изследване на антропоморфната скулптура[106] ще позволи да бъдат поставени и да се търси решение на редица проблеми, които ще уточнят културната ѝ принадлежност и използването ѝ като извор за идеологическите представи на носителите на ямната култура в българските земи.

[1] Попов, Р. Могилни гробове при с. Ендже. — ИБАИ, VI, 1930—1931, 89—116.

[2] Пак там, с. 89.

[3] В литературата са изказвани мения за особения архитектурен облик на някои могили, включително наподобяването на зооморфни и антропоморфни форми. Петренко, В. Архитектурные особенности некоторых курганов Усатово. — В: Материалы по археологии Северного Причерноморья. Киев, 1983, 22—32 и цит. лит.

[4] Яровой, Е. Древнейшие скотоводческие племена Юго-Запада СССР. Кишинев, 1985, 69—74; Рычков, Н. Опыт статистической характеристики коллективных погребений степных племен эпохи бронзы. — В: Методологические и методические вопросы археологии. Киев, 1982, 85—105.

[5] Рычков, Н. Статистический анализ погребального обряда племен ямной культуры. — В: Теория и методы археологических исследований. Киев, 1982, 111—136; Дворянинов, С., В. Петренко, Н. Рычков. К изучению ориентировки ямных погребений. — В: Древности Северо-Западного Причерноморья. Киев, 1981, 22—38; Häusler, A. Die Gräber der älteren Ockergrabkultur zwischen Dnepr und Karpaten. Berlin, 1976, p. 76 ff.

[6] Мерперт, Н. Я. Из истории древнеямных племен. — В: Проблемы археологии Евразии и Северной Америки. М., 1977, 68—81.

[7] Panayotov, I., V. Dergatchev. Some Aspects of Early Bronze Age Funerary Customs in Thrace. — Pulpudeva, 4, 1982, 324—328; Die Ockergrabkultur in Bulgarien (Darstellung des Problems). — Studia Praehistorica, 7, 1984, 99—116; Георгиева, П. Проблеми на проучването на ямната култура (по материали от територията на България). — Студентски проучвания, СУ ИФ, VI, 1984, 7—16.

[8] Миков, В. Последни могилни находки. — В: Мадара, I. С., 1934, 429—438.

[9] Миков, В. Цит. съч., с. 429; Стари могилни гробове при Калугерица и Кюлевча. — В: Мадара, II. С., 1936, с. 3.

[10] Миков, В. Последни могилни. . ., с. 431.

[11] Яровой, Е. Цит. съч., с. 80.

[12] Шмаглий, Н., И. Черняков. Курганы степной части междуречья Дуная и Днестра (1964—1966). — МАСП, 6, 1970, с. 103 сл.

[13] Миков, В. Цит. съч., с. 438.

[14] Шмаглий, Н., И. Черняков. Цит. съч., с. 75.

[15] Яровой, Е. Цит. съч., с. 82 сл.

[16] Мерперт, Н. Я. О связях Северного Причерноморья и Балкан в Раннем бронзовом веке. — КСИА, № 105, 1965, с. 19.

[17] Яровой, Е. Цит. съч., с. 89 сл.

[18] Миков, В. Стари могилни гробове. . .

[19] Яровой, Е. Цит. съч., с. 49.

[20] Пак там, с. 63.

[21] Николов, Б. Могилни погребения от раннобронзовата епоха при Търнава и Кнежа, Врачански окръг. — Археология, 3, 1976, 38—51.

[22] Субботин, Л. Некоторые особенности погребальных обрядов племен Ямной культуры устья Днестра (по данным раскопок Семеновской экспедиции). — В: Северо-Западное Причерноморье в эпоху первобытно обшинного строя. Киев, 1980, 58—59.

[23] Миков, В. Цит. съч., с. 7.

[24] Пак там.

[25] Пак там.

[26] Буюклиев, Хр. Две раннотракийски могилни погребения от Старозагорско. — Археология, 4, 1964, 61—65.

[27] Бацова, Е., М. Кънчев. Новооткрити тракийски погребения в Новозагорско. — Археология, 1, 1974, 50—57.

[28] Буюклиев, Хр. Цит. съч., с. 64.

[29] Бацова, Е., М. Кънчев. Цит. съч., 51—52.

[30] Пак там, с. 51.

[31] Николов, Б. Могилни погребения. . ., 38—51; Эпоха ранней бронзы в Северо-Западной Болгарии и некрополь у села Тырнава. — Thracia Praehistorica, Supplementum Pulpudeva 3, 1982, 192—200.

[32] Пак там, 192—200; Панайотов, И. За формирането на раннобронзовите култури в българските земи. — Археология, 2—3, 1984, 7—15; Панайотов, И., Ст. Александров. За култура Магура — Коцофени в българските земи. — Археология, 2, 1988, 1—15.

[33] Николов, Б. Цит. съч., с. 192.

[34] Roman, P. The Late Copper Age Cotofeni Culture of South-East Europe. — BAR, Supplementary Series, N 32, 1977, p. 18 ff.; Георгиев, Г. Ил., Н. Я. Мерперт, Р. Катинчаров и др. Езеро. Раннобронзовото селище. С., 1979, с. 221 сл.; Яровой, Е. Цит. съч., с. 82 сл.; Черняков, И., Г. Тощев. Культурно-хронологические особености курганных погребений эпохи бронзы Нижнего Дуная. — В: Новые материалы по археологии Северо-Западного Причерноморья. Киев, 1985, с. 5 сл.

[35] Николов, Б. Могилни погребения. . ., с. 46 сл.; Эпоха ранней бронзы. . ., 192—200.

[36] Панайотов, И. Могилният некропол до с. Плачидол, Толбухински окръг и проблемите на ямната култура в България. — В: Североизточна България. Древност и съвремие. С., I, 1985, 27—31; Йорданов, Й. Антропологически данни за погребаните в могилния некропол от ранната бронзова епоха до с. Плачидол, Толбухински окръг. — В: Североизточна България. Древност и съвремие. С., I, 1985, 32—38; Panayotov, I., V. Dergatchev. Some Aspects . . ., 324—328; Die Ockergrabkultur. . ., 99—116; Jordanov, J., Kr. Michajlova. Anthropologische Daten aus zwei Nekropolen der Ockergrabkultur in Nordostbulgarien. — Studia Praehistorica, 7, 1984, 117—130.

[37] Бобчева, Л. Новооткрити антропоморфни паметници от Толбухинско. — ИНМВ, XVIII, 1967, 213—214; Археологическа карта на Толбухински окръг. София-прес, с. 54, обр. 53—54.

[38] Шмаглий Н., И. Черняков. Цит. съч., 39—41.

[39] Бобчева, Л. Цит. съч., 213—214; Tončeva, G. Monuments sculpturaux en Bulgarie du Nord—Est de l'âge du bronze. — Studia Praehistorica, 5—6, 1981, 129—145.

[40] Landaux, J. Les représentations anthropomorphes mégalithiques de la région méditerranéenne (3e au Ier millénaire). Paris, 1977, 51—53.

[41] Яровой, Е. Цит. съч., с. 27 сл.; Черняков, И., Г. Тощев. Цит. съч., 27—28; Черняков, И. Северо-Западное Причерноморье во второй половине II тыс. до н. э. Киев, 1985, с. 15 сл.

[42] Багаутдинов, Р. Применение огня в погребальном ритуале ямной и полтавкинской культур Поволжья. — КСИА, № 177, 1984, 17—22.

[43] Landaux, J. Цит. съч., с. 51 сл.

[44] Панайотов, И. Цит. съч., 27—31.

[45] Георгиева, С. Разкопки на обект S в „Горното Градище" при с. Кадъкьой. — ИАИ, XVIII, 1952, 260—261; Георгиев, Г. Ил., Н. Я. Мерперт, Р. Катинчаров и др. Цит. съч., с. 222 сл., 263 сл.; Яровой, Е. Цит. съч., 88—89; Черняков, И., Г. Тощев. Цит. съч., 13—16; Шмаглий, Н., И. Черняков. Цит. съч., с. 50; Tončeva, G. Un habitat lacustre de l'âge du bronze ancien dans les environs de la ville de Varna (Ezerovo II). — Dacia, 25, 1981, 41—62; Roman, P. Цит. съч., 21—22.

[46] Точното ситуиране в самия сегашен геометричен център на могилните насипи или в този на оригиналните насипи не може да се смята за закономерно явление в ямните некрополи, вж. Яровой, Е. Цит. съч., с. 57 сл., рис. 10—11.

[47] Пак там, с. 28 сл.; Шмаглий, Н., И. Черняков. Цит. съч., 97—98; Рычков, А. Статистический анализ погребального обряда племен ямной культуры. — В: Теория и методы археологических исследований. Киев, 1982, 115—119; Haüsler, A. Цит. съч., с. 8, обр. I.

[48] Бобчева, Л. Цит. съч., с. 213.

[49] По сведения на местните механизатори под една от антропоморфните скулптури е бил открит човешки скелет. Вторичното използуване на каменните скулптури като покритие на гробовете е засвидетелствувано например в цитирания вече гроб № 7, могила I от с. Глубокое (вж. бел. 38), но общо каменните покрития се срещат рядко в Северното Черноморие, вж. Яровой, Е. Цит. съч., с. 63.

[50] Landaux, J. Цит. съч., с. 51 сл.

[51] Панайотов, И. Цит. съч.

[52] Тодорова, Х. Добруджа през праисторическата епоха. — В: История на Добруджа. Т. 1. С., 1984, с. 63.

[53] Tončeva, G. Nécropole tumulaire de l'âge du bronze ancien près du village Belogradec. — Studia Praehistorica, 1—2, 1978, 228—237.

[54] Пак там, изцяло.

[55] Jordanov, J., Kr. Michajlova. Цит. съч., с. 121, табл. 1.

[56] Тодорова, Х. Цит. съч., с. 63. В съобщението на Х. Тодорова е дадено „разположен между селата Солница и Ловчанци, Толбухинско". Предполагаме, че има грешка при набора и става въпрос за некропола до с. Смолница, Толбухински окръг. Бобчева, Л. Гети през I хилядолетие пр. н. е. на територията на днешния Толбухински окръг (по археологически данни). — В: Североизточна България. Древност и съвремие. С., 1985, I, 39—41, съобщава, че могилите са 7, подредени в права линия и разположени на ЮИ от с. Смолница.

[57] Благодарим на Ив. Рафаилов от гр. Каварна за предоставените ни сведения.

[58] Бобчева, Л. Цит. съч., с. 41, съобщава за проучване до гр. Шабла на надгробна могила (преизползувана за средновековен некропол) с първичен гроб, който вероятно се отнася към ямната култура. Тодорова, Х. Цит. съч., с. 63, споменава некрополи при с. Ваклино, гр. Шабла и др., за които не разполагаме с публикации или с данни за археологически проучвания.

[59] Теренните проучвания са ръководени пряко от Г. Китов с участието на П. Павлов и П. Теодосиев. Вж. Китов, Г., И. Панайотов, П. Павлов. Могилни некрополи в Ловешки окръг. Част 1. Ранна бронзова епоха (некрополът Горан — Слатина). С., 1988 (под печат).

[60] Миков, В., Н. Джамбазов. Деветашката пещера. С., 1960, с. 99; Панайотов, И. За формирането. . ., 10—11.

[61] Китов, Г., П. Павлов. Гробна находка от бронзовата епоха в Ловеч. — МПК, 4, 1973, 4—9.

[62] Могила I е включена в общата номерация на комплексната експедиция за проучване на надгробните могили в селата Горан, Слатина, Смочан и др. в Ловешки окръг, ръководена от Г. Китов, но не може да се свърже в културно отношение с останалите 8 могили. Вж. Китов, Г., И. Панайотов, П. Павлов. Цит. съч.

[63] Пак там.

[64] За напречни хоризонтални дървени покрития в други територии вж. Субботин, Л., Н. Шмаглий. Болградский курганный могильник. — МАСП, 6, 1970, с. 129; Яровой, Е. Цит. съч., с. 63 и цит. лит.

[65] Дворянинов, С., В. Петренко, Н. Рычков. Цит. съч., 22—38; Яровой, Е. Цит. съч., с. 52 сл.

[66] Попов, Р. Могилни гробове. . ., с. 89 сл.

[67] Панайотов, И. Могилният некропол. . ., 27—31. Както беше обърнато внимание, някои от хокерите без ями в Плачидол I могат да имат и по-късна датировка. В могила II, № 1 от некропола при с. Жегларци — Орляк трупополагането е по гръб в изпънато положение.

[68] Овални ями има в некропола Кюлевча, могила I, № 3. Вж. Миков, В. Стари могилни гробове. . ., с. 8, и в некропола Плачидол I — могила II, № 1.

[69] Николов, Б. Могилни погребения. . ., обр. 6.

[70] Панайотов, И. Цит. съч., 27—31.

[71] Попов, Р. Могилни гробове. . ., 91—94, 102—103; Николов, Б. Цит. съч., 41—42.

[72] Миков, В. Цит. съч., 7—8; Николов, Б. Цит. съч., 41—42.

[73] Яровой, Е. Цит. съч., с. 63. За преобладаването на каменни покрития в други области вж. Шапошникова, О., И. Шарафутдинова, В. Фоменко. Некоторые итоги изучения погребальных памятников эпохи меди — бронзы на р. Ингул. — В: Археологические памятники Поингулья. Киев, 1980, с. 5 сл.

[74] Панайотов, И. Могилният некропол. . ., с. 27 сл.; Яровой Е. Цит. съч., с. 65.

[75] Китов, Г., И. Панайотов, П. Павлов. Цит. съч. и цит. лит.

[76] За противоположна ориентация, както при първичния III, № 9 и вторичния № 8 от Горан — Слатина вж. например гробове I, № 3 и I' от Поручик Гешаново и от некропола при с. Нерушай под един насип в могила X, № 15 и 16 у Шмаглий, Н., И. Черняков. Цит. съч., 35—36.

[77] Буюклиев, Хр. Цит. съч., 64—65; Николов, Б. Цит. съч., с. 38 сл., обр. 12 а—в; Миков, В. Последни могилни находки. . ., 430—431.

[78] Яровой, Е. Цит. съч., с. 80 сл. и цит. лит.

[79] Николов, Б. Цит. съч., 40—41.

[80] Алексеева, И. О древнейших энеолитических погребениях Северо-Западного Причерноморья. — МАСП, 8, 1976, с. 176 сл.; Яровой, Е. Цит. съч., с. 80 сл.

[81] Ecsedy, I. The People of the Pit — Grave Kurgans in Eastern Hungary. Budapest, 1979, p. 25, 43—44.

[82] Branigan, K. Aegean Metalwork of the Early and Middle Bronze Age. Oxford, 1974, p. 26, pl. 14, No 713; Черных, Е. История древнейшей металлургии Восточной Европы. М., 1966, с. 37, рис. 27—28; Яровой, Е. Цит. съч., с. 78 сл.

[83] Алексеева, И. Цит. съч., с. 182; Яровой, Е. Цит. съч., с. 80.

[84] Черняков, И., Г. Тощев. Цит. съч., 17—18; Яровой, Е. Цит. съч., с. 83; Roman, P. Cultura Coţofeni. Bucureşti, 1976, p. 21; Георгиев, Г. Ил., Н. Я. Мерперт, Р. Катинчаров и др. Цит. съч., с. 221 сл.

[85] Пак там, с. 223.

[86] Пак там, с. 326.

[87] Пак там. с. 351.

[88] Roman, P. Цит. съч., с. 18 сл.

[89] Панайотов, И. За формирането. . ., 7—15.

[90] Николов, Б. Эпоха ранней бронзы. . ., с. 193.

[91] Гетов, Л. Могилни погребения при с. Долно Сахране, Старозагорско. — ИАИ, XXVIII, 1965, 203—229.

[92] Пак там. с. 203; Миков, В. Предисторически селища и находки в България. С., 1933, с. 76, пише, че е получил сведения от учителя Д. Чорбаджийски за селищна могила в м. Гердиме, от която няма публикувани материали в книгата му.

[93] Панайотов, И. Цит. съч., 10—11 и цит. лит.

[94] Гетов, Л. Цит. съч., с. 203, споменава, че е събрал сведения за унищожени в миналото могили.

[95] Пак там, с. 211, бел. 3—4; с. 212, бел. 1; с. 226, бел. 6. Интерес представлява и насочването на търсенето на аналогии към Вучедол в Югославия.

[96] В случая от значение е хронологическата позиция на фаза III на култура Коцофени, с керамиката от тип III на която намират най-близко сходство чашите от гроб III, № 1 и 6 от Долно Сахране. По сведения на Кр. Лещаков и в представената от него за защита дисертация върху керамиката от ранната бронзова епоха в Югоизточна България в обект Небет тепе в гр. Пловдив Ат. Пейков е открил подобна на орнаментацията на съда от Долно Сахране гроб III, № 6. За синхронизациите на Коцофени вж. напр. Мерперт, Н. Я., Г. Ил. Георгиев. Поселение Эзеро и его место среди памятников раннего бронзового века Восточной Европы. — В: Symposium über die Entstehung und Chronologie der Badener Kultur. Bratislava, 1973, 215—257; Roman, P. Цит. съч., с. 20 сл., 59—67; Némejcova-Pavukova, V. Nacrt periodizacie Badenskej Kultury a jej chronologickych vztahov k Juhovychodnej Europe. — Slovenska Archeologia, XXIX, 2, 1981, 291—292.

[97] Katinčarov, R. Les rites funéraires pendant l'âge du bronze en Bulgarie. — Thracia, 5, 1980, 167—172.

[98] Tončeva, G. Цит. съч.

[99] Landaux, J. Цит. съч.

[100] Формозов, А. Очерки по первобытному искусству. — МИА, № 165, 1969, 150—189; Рычков, Н. К вопросу об антропоморфных стелях рубежа энеолита и эпохи бронзы. — В: Памятники древних культур Северного Причерноморья. Киев, 1979, 14—20.

[101] Пак там, с. 17, рис. 2 са картографирани 67 паметника без българските.

[102] Телегiн, Д. Енеолiтичнi стели i памятники нижньомихайлiвського типу. — Археологiя, 4, 1971, с. 6 сл.; Рычков, Н. Цит. съч., с. 14 сл.

[103] Тончева, Г. Монументални скулптурни паметници от къснобронзовата и от ранножелязната епоха в България. — Thracia, 6, 1984, с. 97 сл. и цит. лит.

[104] Tončeva, G. Nécropole. . ., 140—141.

[105] Скулптурата от с. Калище, по датирането на която се спори в литературата, произхожда от Югозападна България, където досега не са провеждани специални теренни проучвания за издирването на ранно-бронзови могилни некрополи. По предварителни информации в новооткритите ямни могилни некрополи в Старозагорско също са намерени каменни антропоморфни скулптури.

[106] Имаме предвид уточняването на непосредствената културна среда, иконографията, петрографски и други анализи, върху които авторът работи в момента.

ТРЕТА ГЛАВА

ХАРАКТЕРИСТИКА НА ЯМНАТА КУЛТУРА В БЪЛГАРСКИТЕ ЗЕМИ. КУЛТУРНИ ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ

Селища, които могат със сигурност да се свържат с ямната култура, не са известни от българските земи. От една страна, номадско-скотовъдната икономика предполага съществуването предимно на кратковременни селища, културните пластове на които са унищожени от времето или са запазени незначителни материални следи от тях[1]. От друга страна, у нас не са правени системни и целеносочени теренни проучвания, които отчитат възможностите местоположенията на селищата на скотовъдните племена да се различават от тези от предходните епохи. Значителна трудност би представлявало и културното разграничаване на селищата, ако такива се открият[2], тъй като предполагаме, че именно в керамиката на новодошлите се проявяват най-силно влиянията на местните култури.

Характеризирането на ямната култура в българските земи е възможно въз основа на погребалните обреди. Разбирането ни, че могилният некропол е самостоен и в йерархически план следва след културата (приемана като система), е проведено, доколкото е възможно последователно в предходната аналитична част. По подобен начин като обединени от некропола са разгледани отделните могили в него и съответно отделните гробове и другите съоръжения в могилите. Каменната антропоморфна скулптура също има връзка с погребалния обред[3].

В смисъла на казаното изведените признаци, които са значителен брой, поотделно взети не са културноопределящи и е възможно да бъдат разгледани в различни комбинации. Групирането на въпросите следва приетия вече ред некропол—могила—гроб.

Районите в Северозападна, Средна Северна и Южна България, където са разпространени раннобронзовите могилни некрополи, имат и днес значителни водни ресурси, които вероятно са били по-големи в миналото предвид на по-обширните площи, заети тогава от горски растителни видове. В Североизточна България част от некрополите се намират в Шуменско-Провадийските плата и пресечените със суходолия Добруджански плата с по-ограничени и непостоянни сега водни източници. Специални палеоекологически изследвания повсеместно и свързано с ямните некрополи не са правени. Специалистите предполагат около 3000 г. пр. н. е. изменения (известно застудяване и влошаване) на климата по Северното черноморско крайбрежие, които се наблюдават и в други области на Балканския полуостров[4].

Природните различия между отделните области и на подобластите несъмнено имат значение за гъстотата на ямните некрополи. Като се има предвид и неравномерната проученост на страната, сега е невъзможно да се предложат действителни оценки на общия брой некрополи и на разстоянията между тях. Некрополите при Мадара, Кюлевча и Калугерица са отдалечени от 2 до 4 км един от друг, а Царевброд на около 20 км от тази група. На разстояния по 20 км от запад на изток са некрополите Жегларци—Орляк, Поручик Гешаново и Смолница, но на по-малки отстояния от 2 км до първия и 12 км до втория има непроучени могилни некрополи с вероятна датировка по външни белези към същия период. На подобни разстояния от 5 до 10 км в източна и югозападна посока от Плачидол I и II също се намират непроучени групи могили. Като предварително наблюдение за Добруджа може да се приеме, че по линиите на водоразделите на суходолията некрополите се намират на 5—10 км, а между водоразделите — на разстояния до 20 км един от друг.

Трябва да изтъкнем, че некрополите, за непосредствената околност на които има данни (Плачидол I, II, Горан — Слатина, Жегларци — Орляк, Поручик Гешаново), се намират в близост до водни източници, каквито могат да се предполагат и за останалите проучвани обекти.

Изброените некрополи и тези при Мадара, Калугерица, Кюлевча, Трояново са разположени върху възвишените части на равнинни местности и водоразделите между суходолия, за което говорят отбелязаните в публикациите наклони. За некропола при с. Търнава също е споменато, че се намира в равнинна местност[5]. Това води към предположението, че местата на некрополите не са случайни и е търсена добра видимост на могилите[6].

Групирането на могилите също е имало системен характер[7]. Поради вторичната употреба на насипите и тяхното разрушаване от времето и човешките дейности (особено за малките могили), сега е трудно или невъзможно възстановяването на архитектурния облик на могилните некрополи от ранната бронзова епоха. Данните от българските земи показват, че е застъпено групирането: по-малки могили около една или повече по-големи могили (Плачидол I, II, Каварна); в един ред (вероятно Калугерица и Белоградец); в два реда (Горан — Слатина; в три успоредни реда (Поручик Гешаново)[8].

Броят на могилите в некрополите се различава значително. За българските земи, където традицията на могилните некрополи продължава до късната античност, наличието на разновременни могили в една група е възможно (вероятно Белоградец), така че културната принадлежност на непроучените изцяло могили е предполагаема[9]. В този смисъл некрополите Горан — Слатина и Калугерица имат най-голям брой проучени могили — по 8, Белоградец, Мадара, Плачидол I от 7 до 5 могили. В останалите некрополи са разкопани от 1 до 4 могили. За обектите при Ковачево, Кнежа и Хърлец не разполагаме с точни данни, дали принадлежат на некрополи[10]. Според нас съществуването на единични могили, ако при бъдещите проучвания се открият сигурни такива, ще бъде случайно явление. Като предположение е възможно да се приеме, че някои ямни некрополи са имали до 15—20 могили (Търнава, Плачидол I заедно с Плачидол II, Поручик Гешаново), други до 10 (Горан — Слатина, Калугерица, Белоградец, Мадара) или до 5 могили (Жегларци — Орляк, Трояново, Кюлевча, Царевброд).

Разстоянията между могилите в един некропол варират от няколко десетки метра до 0,5—1 км между групите или редовете. Зависимости между разположението, групирането, броя и разстоянията между могилите вероятно има, но въз основа на наличните данни трудно могат да се изведат определени строго спазвани закономерности[11].

Формата на могилите зависи от степента на разрушаването им. Особени форми, наподобяващи животински, човешки, други фигури или части от тях, не са засвидетелствувани в българските обекти[12]. В повечето случаи могилите представляват част от полусфера. При по-добре запазените (предимно големи) могили ерозията е по-силна в южната част, поради което тя е по-полегата. Несиметричността може да се дължи и на особеностите на релефа на местността или на по-късните вмешателства.

Размерите на могилите са различни. Най-високи са могила II от Царевброд — 8 м, и могила I, Плачидол I — 7,30 м. Броят на могилите с височина от 3 до 5 м е по-голям (Царевброд I, Мадара I, Кюлевча I, Трояново I, Ковачево I, Търнава I, Плачидол I могила II, Каварна — голямата могила, Горан — Слатина V). Повече от десет могили имат височина от 1,50 до 3 м, а също значителен е броят на могилите със запазена височина от 0,50 до 1,50 м[13].

Съотношението между многонасипните и еднонасипните могили в некрополите, за които има данни, е следното: Царевброд — 2 многонасипни; Мадара — 4 многонасипни; Калугерица — 4 сигурни и 2 вероятно многонасипни и 2 еднонасипни; Кюлевча, Трояново, Ковачево по 1 многонасипна; Търнава — 1 многонасипна и 2 еднонасипни; Кнежа 1 еднонасипна; Плачидол I — 2 сигурни и 1 вероятно многонасипна и 3 еднонасипни; Горан — Слатина — 6 многонасипни и 2 еднонасипни; Жегларци — Орляк — 2 вероятно многонасипни; Поручик Гешаново — 1 многонасипна. Необходимо е да се има предвид, че поради продължителното, особено машинно, обработване на земята насипите на някои малки могили са трудно забележими или заличени. До известна степен съотношението 2,8 към 1 предполага, че многонасипните могили преобладават и това може да се свърже с продължителността на използуването на некрополите и вероятната родова определеност на могилите.

Поради различната запазеност на насипите или частичното им проучване цифрови зависимости между височините, диаметрите и броя на гробовете в една могила не са правени. Същественото е, че повечето могили с височина до 1,5 м са еднонасипни с един гроб, като изключенията са малко (например Търнава II могила с два едновременни първични гроба под един насип, Горан — Слатина IX с два гроба, подравняваната с булдозер могила II в Жегларци — Орляк с два гроба). По-малките могили с височина до 3 м понякога имат един, а в повечето случаи повече гробове. Всички големи могили имат повече от един гроб. В изцяло проучените големи могили броят на гробовете достига до 10 (Търнава I, Горан — Слатина V, Плачидол I, могила II). Предполагаме, че в могила I от Плачидол I след цялостното ѝ проучване вероятно гробовете ще бъдат повече от 10, а могила II от Царевброд е проучена само в централната част стъпаловидно и значителна част от гробовете не са били достигнати. Могилите над 5 м несъмнено трябва също да се използуват като указание за времения обхват на некрополите.

В насипите на могилите освен гробните ями се откриват и други съоръжения. Някои от тях са свързани с определени гробове — тризни (Търнава I), крепиди (Горан — Слатина III, № 9, Калугерица III, № 4, Кюлевча I, № 3), изградени от необработени камъни гробни съоръжения или комбинирани с дървени покрития такива (Кюлевча I, № 4, Търнава I, № 4, № 5 и 6, Горан — Слатина V, № 9). Други, като огнището от Плачидол I могила II и ямите от Горан — Слатина, не могат да се отнесат към никой от гробовете. Каменните антропоморфни скулптури от Плачидол I и II по начина на залягането им в могилите не дават решение на много дискутирания въпрос, дали са надгробни паметници.

Стратиграфските наблюдения показват, че първичният гроб е обикновено един, вкопан в пласт хумус и материка, след което е направен първият насип. Хронологически следващите гробни съоръжения са вкопани в съществуващ насип или насипи, понякога достигайки или прониквайки в материка и също са в повечето случаи с донасипване. Така са се увеличавали размерите на могилата във височина и ширина. Като трудно определима в културно отношение група се отделят вторични гробове, които са разположени в перифериите, не са вкопани и имат допълнителен насип. Трябва да се допълни, че хомогенният състав и оттам цвят на пръстта в много случаи прави невъзможно разграничаването на отделните насипвания.

В хоризонталния план-проекция обикновено първичният гроб е разположен в близост, но не в самия сегашен геометричен център на могилите. Изключението от Търнава III, № 1 и 2 може да се обясни със синхронността на гробовете[14]. В същия некропол в могила I под найранния насип лежат сигурно първичният гроб № 3, ситуиран близо до центъра, и гроб № 1 (хокер надясно) на 4,5 м северно от центъра. При силно разрушените могили хоризонталното положение на първичните гробове е несигурно (например Жеглarци — Орляк).

Вторичните гробове по правило са разположени встрани от центъра с тенденция към кръгово подреждане[15]. Така по-късни вторични ямни гробове могат да бъдат ситуирани с по-малка отдалеченост от центъра, но по-високо, отколкото по-ранни вторични (Плачидол I могила II гроб № 1 и др.). Това може да се обясни с увеличаването на размерите на могилите от последователно извършените около центъра вторични погребения с донасипвания. Логично е да се предположи, че с достигането на определена височина на насипите е намалявала опасността от разрушаването на първичния гроб от впускането по-близо до центъра на нови гробове, които ако не са разположени в центъра или достатъчно далече от него, биха нарушили по-ранните вторични гробове. В случая ще подчертаем специално, че нарушаването на поранни от по-късни гробни съоръжения е много рядко (например Горан — Слатина V, гроб № 2 нарушава № 3). Не трябва да се изключва възможността гробовете да са били отбелязвани по начини, които не са оставили материални следи[16]. Концентричното кръгово разположение на вторични гробове в повече от един кръг не може да се проследи в българските обекти, което или отразява действителното положение, или е следствие от все още ограничения брой проучени големи могили.

Формите на гробните ями са различни. Преобладават правоъгълните ями със или без отстъпи, с отвесни стени и равно дъно. Повечето от отстъпите са засвидетелствани в некрополите Горан — Слатина и Плачидол I[17]. Някои от ямите са със заоблени краища, несиметрични страни или стесняващи се към дъното. По-рядко се срещат овални ями (например Плачидол I, могила II, № 1; Горан — Слатина III, № 6 и 7; Кюлевча I, № 3).

Дължините и ширините на ямите са разнообразни. По-малки са детските гробове и отчасти тези, в които трупополагането е в свито положение настрана хокер. Гробните камери на ямите с отстъпи не се отличават значително от тези без отстъпи. Най-често срещани са дължините от 1,60 до 2,20 м и ширините от 0,90 до 1,20 м. Дълбочините се движат в по-големи граници: от 0,40—0,50 м предимно за детски гробове (например Плачидол I, могила II, № 1 и Горан — Слатина III, № 8 и др.) до 1,30—1,50 м (Поручик Гешаново I, № 1; Горан — Слатина IX, № 2) при средни величини 0,70—1 м. Наблюденията показват, че размерите на ямите зависят от възрастта на погребаните и от това, дали са единични или двойни гробове[18].

Дъната на ямите в много случаи са имали подстилка с органичен произход. В некропола Горан — Слатина в 23 от 33 запазени гроба са отбелязани следи от подстилка, в Плачидол I в 11 от 15 запазени ями, в Поручик Гешаново в двата неразрушени гроба. Подстилки са открити и в Жегларци — Орляк и Калугерица[19]. Подстилката е била поставяна под тялото или върху цялото дъно на ямата. По-редки са случаите, в които дъното или дъното и стените на гробната яма са били облицовани с дъски (Горан — Слатина V, № 6, 7, 10; VII, № 3; Кюлевча, I, № 5; Калугерица III, № 4; V, № 8 и вероятно Белоградец)[20].

В два гроба, Горан — Слатина V, № 5 и могила I, № 1 на Плачидол I, са открити следи от покриване на погребания с покривало („саван").

Посоката на надлъжната ос на ямата в повечето случаи съвпада с ориентацията на скелета. Отклоненията се дължат преди всичко на разместването на костите или черепа вследствие разлагането на тялото и запълването на ямата с пръст. При свитото положение настрани е възможно несъвпадане, дължащо се на мястото на трупополагането и самата поза.

Част от гробните ями не са имали покрития или ако е имало такива, те са оставили трудно различими следи[21]. В некропола Плачидол I хоризонтални надлъжни дървени покрития има във всички открити досега вторични гробове с ями в могила I — гроб № 1, 2 и 5, а в могила II в гроб № 8, 5, 6 и 7. Покритие от една каменна плоча има гроб № 1 от могила II. Без покрития са първичните гробове в могили III—V и петте вторични гроба без ями. В некропола Горан — Слатина също преобладават хоризонталните надлъжни покрития — 14 гроба, при 8 гроба не е имало покрития, включително 3 от 7 първични, в два гроба има хоризонтални напречни дървени покрития, в три гроба комбинирани покрития от надлъжни и напречни хоризонтално поставени дървета подобно на Царевброд I, № 2, II, № 3 и Търнава I, № 3. Хоризонтални надлъжни дървени са покритията в Жегларци — Орляк и Поручик Гешаново. Покритията са изграждани от цели или разполовени дървета, греди или дъски, поставени върху отстъпите или върху терена. Те са имали по-големи дължини и ширини от тези на гробните ями.

Каменни и съчетани конструкции и покрития, както беше споменато, са намерени в некрополите Калугерица V, № 8; Кюлевча I, № 4; Търнава I, № 4 и 5; Плачидол I могила II, № 1; Горан — Слатина V, № 7 и 9. Подобни съоръжения, също по-рядко срещани от правоъгълните ями с дървено покритие, са известни и в другите райони на разпространение на ямната култура[22].

Засега в българските некрополи не са открити рисунки или украси върху отстъпите, подстилките, покритията и други части на гробните съоръжения.

За ориентацията на скелетите в литературата са търсени различни обяснения, произтичащи от временните и регионалните различия и от планировката на вторичните гробове в многонасипните могили. Предлаганите решения се различават. Предполагаме, че е възможно да има преобладаваща ориентация и за отделни некрополи, каквато при Плачидол I е североизточната, а при Горан — Слатина и Търнава — западната и югозападната[23].

Без съмнение първичните гробове трябва да се разглеждат самостоятелно, тъй като тяхната ориентация е само абсолютна спрямо посоките на света, докато при вторичните тя се отнася същевременно и към центъра на вече съществуващата могила. От 117 гроба, които са по-добре запазени, 27 са първични, включително един с трупоизгаряне в Търнава II, № 1 и по един разрушен от Мадара и Плачидол I. От тях (сега и по-нататък се имат предвид главите на погребаните) на СИ са ориентирани 6, на З също 6, на С — 4, на ЮЗ и СЗ по 3, и на И и Ю по 1 гроб. Доминираща СИ ориентация при първичните гробове се забелязва при Плачидол I — всичките 3 и възможно разрушеният първичен гроб № 8 от могила II и в некропола Мадара — 2 гроба. При Горан — Слатина на З са ориентирани 3, на ЮЗ — 2, на СЗ и СИ по 1 гроб, т. е. се забелязва тенденция към западните сектори. В Търнава първичните гробове са на С, З и Ю. В останалите некрополи, в които има сигурни два или един първични гробове, ориентацията е различна. При условно групиране на ориентацията на скелетите от първичните гробове на западни (З, ЮЗ и СЗ), източни (СИ и И) и други (С и Ю) съотношението е 12:7:5, което до известна степен се приближава до ориентацията от ямните некрополи от Югозападния вариант по Н. Я. Мерперт или до Днестровския вариант[24].

Данните за вторичните погребения са следните: на С — 2, СИ — 21, И — 8, ЮИ — 1, Ю — 5, ЮЗ — 25, З — 29, СЗ — 2. И тук се различават две групи условно ориентирани към запад — 56, и към изток — 29, като на юг, север и югоизток са насочени само 8 скелета. И в случая за правилната оценка на съотношенията е необходимо да се има предвид, че от Горан — Слатина са 28, т. е. половината от западно ориентираните, а в Плачидол I 13 от 29-те скелета с условна източна ориентация. За посоката на скелетите във вторичните гробове, особено периферните, значение имат и секторите, в които са разположени[25].

Начинът на трупополагане с основание се приема най-вече като съществен хронологически признак. В ямните некрополи от българските земи са застъпени следните основни пози: трупополагане по гръб със свити в колената крака — в 51 гроба, от които 16 първични; трупополагане в свито положение полунадясно — 10 с 1 първичен; трупополагане в свито положение полуналяво — 7 с 1 първичен; трупополагане в свито положение настрани хокер надясно — 13 с 3 първични; трупополагане в свито положение настрани хокер наляво — 8 с 1 първичен; трупополагане в изпънато положение по гръб — 5 с 2 първични. Трупоизгарянията са 5, от които 1 гроб е първичен. Първата поза преобладава при първичните и при вторичните гробове. Свитото положение с полуобръщане (пози 2 и 3) — общо 17 случая, е възможно да не е точно отразено в цифрово отношение, тъй като в част от публикациите то не е разграничено от трупополаганията по гръб и настрана[26].

Въз основа на многоброен материал от Югозапада на СССР в няколко изследвания е потвърдено наблюдението за развиващото се с времето по-силно свиване на трупа[27], което общо е валидно и за българските земи.

Положението на ръцете и степента на свиване на краката са разгледани конкретно в аналитичната част на настоящото изследване. Ще отбележим, че са застъпени различни съотношения между положенията на ръцете, краката и главата, дължащи се както на начина на полагане на трупа, така и от последвалите вторични изменения.

Засега у нас не са открити затворени комплекси, които могат да се тълкуват като сигурни кенотафи, а не като разрушени или ограбени гробове. Представени са от по-рядко срещаните гробове такива с два скелета (в Царевброд на възрастен и дете в хокерна поза — 2 случая), 5 трупоизгаряния (Търнава и Калугерица) и вероятно разчленяване на трупа (Горан — Слатина).

Оцветяването на скелета е засвидетелствувано повсеместно и при повечето от гробовете. Най-силно са оцветени черепът, костите на стъпалата и долната част на краката, костите на дланите, както и пръстта около тях. Преобладава червената охра, но има също виолетова и жълта (Горан — Слатина).

Гробният инвентар в повечето случаи (с изключение на Горан — Слатина и Търнава) липсва или е малоброен. Както беше споменато, в два случая (Плачидол I и Горан — Слатина) са открити следи от покривало „саван". Отпечатъци от дрехи не са сигурно засвидетелствувани. От украсите преобладават металните спирални висулки с извивка и половина и халките (вероятно използувани като украси за коси) от сребро, мед и по-рядко злато. Като украси за ушите и шията могат да се тълкуват някои от незатворените метални предмети от извита тел и огърлиците с мъниста от метал, зъби на животни и хора, кост, планински кристал и други (Горан — Слатина).

Гробните дарове са представени с парчета охра, единични глинени съдове (с изключение на Търнава, където има и по повече от един съд в гроб, а също и значителна част от гробовете са с дарове), предмети от метал, камък и кремък и други (Горан — Слатина, Търнава). Охрата и съдовете обикновено са поставяни до главата. Инвентарът е разгледан в предходната аналитична част. Важно е отново да се изтъкне, че докато украсите и другите предмети са характерни и за останалите райони на разпространение на ямната култура, то керамиката от българските некрополи намира аналогии в местните раннобронзови култури Черна вода II, Магура — Коцофени и Езеро и само отделни съдове (например от гроб № 1, Търнава II) могат да се свържат по форма и украса с Днестровското поречие.

Откритите отпечатъци от четири плътни дървени колела върху отстъпите на ямата на гроб № 1, могила I, Плачидол I имат значение като пряко потвърждение на значението на колесния транспорт в идейните представи на скотовъдните племена, а също и за действителното участие на това техническо нововъведение в икономиката им[28].

Значителна част от накратко разгледаните дотук признаци са общи за ямната култура, както в Подунавието, така и в поречията на р. Днестър и отчасти на р. Днепър[29]. Като регионално обособяващи тенденции освен използуването на местна керамика в гробния инвентар, с напредването на изследванията е вероятно да се проследят особености в сравнителните количествени показатели на броя на гробовете в могилите, на трупоизгарянията и усложнените гробни съоръжения, в планировката и свързаната с нея ориентация и други, разбирани като следствие от съсъществуването на ямната и местните раннобронзови култури и техните взаимодействия.

Могилните некрополи на ямната култура в българските земи общо се отнасят към хоризонта на раннобронзовите култури Езеро — Магура—Коцофени—Черна вода II—Ходродищя —Фолтещи[30]. Преки възможности за синхронизации позволява част от керамиката от Търнава, която има аналогии във фаза III на култура Коцофени[31]. Глинените съдове от Плачидол I и Горан — Слатина намират паралели с керамиката от Езерово и Езеро. С Днестровския вариант на ямната култура (по В. Дергачов) има двупосочни аналогии: коцофенски в гроб от Тараклия и обратно днестровски — в Търнава II, № 1[32].

За относителното и абсолютното датиране значение имат двете радиовъглеродни дати от Плачидол I — Brl. 2501=2220±50 BC и Brl. 2504=2310±60 BC (некалибрирани). Те се включват в обхвата на значителната серия дати от СССР[33] и известните от Румъния и Унгария[34]. По отношение на серията от Езеро датите от Плачидол също са общо съпоставими предимно с по-късните[35]. При всички случаи с радиовъглеродното датиране трябва да се имат предвид аномалиите и калибрирането на датите[36].

Без да изключваме възможността началото на процеса на придвижване на степните племена, носители на ямната култура (имаме предвид „класическата" ямна, а не древноямната култура, която е много по-ранна), да се е развивал още в края на 4 хил. пр. н. е.[37], предполагаме, че около средата на първата половина на 3 хил. пр. н. е. и след това ямната култура в българските земи бележи разцвета си с вероятно самостоятелно развитие в Северна и предимно Североизточна България. След средата на 3 хил. пр. н. е. културните промени са трудноуловими в Северна България. Възможно е връзките със Северното Черноморие да не са прекъснати, но евентуалните материални прояви на късната ямна култура не са отчетливи в българските материали. Представеното като хипотеза хронологическо развитие е съобразено с дългата хронология[38].

Картографирането на могилните некрополи (карта I) показва, че ямната култура е представена в цяла Северна България, включително в Северозападна до р. Огоста в ареала на култура Магура-Коцофени (Хърлец, Кнежа, Търнава). В Средна Северна България се намира некрополът Горан — Слатина. На юг от Стара планина ямната култура прониква до р. Сазлийка в ареала на култура Езеро (Трояново, Ковачево). По-голяма част от некрополите се намират в Североизточна България, където е представена керамика, характерна за обект Езерово II (по Г. Тончева)[39], подобна на тази от култура Черна вода II[40].

Значителна част от въпросите, които се отнасят до пола и възрастта на погребаните и съотношенията им с вида на гробното съоръжение, позата, ориентацията, инвентара и др.[41] засега можем да поставим предимно въз основа на некрополите Плачидол I, Жегларци — Орляк и Поручик Гешаново[42]. Поради това смятаме за уместно да ги разгледаме отделно, като отчитаме възможността в тези наблюдения да са отразени и локални тенденции.

В споменатите три некропола първичните гробове са на мъже от 25 до 40 години: в Плачидол I в еднонасипните могили, съответно в III—на 30 години, в IV—на 30—35 години, в V—на 25—30 години; в Жегларци — Орляк могила I неопределен по пол на 20—25 години, могила II вероятно мъж на 20—25 години; в Поручик Гешаново могила I—мъж на 40 години. Доколкото може да се съди от публикуваните данни в останалите некрополи, първичните гробове също са предимно на възрастни индивиди — 14 случая. Останалите първични са едно детско? — Търнава I, № 3; едно трупоизгаряне — Търнава II, № 1; едно разрушено и три неопределени. Като женски са определени Мадара III, № 6, и Калугерица III, № 4, но без да са публикувани антропологически данни.

Вторичните гробове в Плачидол I са на мъже от могила I, № 2 и 3, II, № 5, 6, 9 (с възраст от 30 до 35 години); на жени I, № 1, 4 и 5, II, № 4 (с възраст от 20 до 30 години), и детски— II, № 1, 3, 7, 10 (с възраст от новородено до 6 години). В некропола Жегларци — Орляк I, № 2 е мъжки на 17—18 години, II, № 2 вероятно мъжки на 20—25 години, а в Поручик Гешаново I, № 2 — мъжки на 40—45 години.

Зависимостите между пола, възрастта и позата в запазените гробове са, както следва: поза в свито положение по гръб мъже — 8, от които 5 първични, жени — 2, деца — 1; в свито положение полунадясно мъже — 1; свито положение хокер надясно мъже — 3, жени — 1, деца — 1; свито положение хокер наляво деца — 1; трупополагане в изпънато положение неопределен пол — 1 на 20—25 години.

От изложените данни за трите некропола могат да се отбележат някои насоки. Първичните гробове обикновено са на възрастни мъже, погребани в свито положение по гръб в гробни ями без или със дървено покритие. Вторичните гробове са на индивиди от двата пола, и деца, и са застъпени повечето от позите и гробните ями със и без отстъпи, с дървено или каменно покритие или без такова. При детските скелети хокерите към свитите по гръб се отнасят 2:1. Възрастта на погребаните мъже достига до 40—45 години, а на жените до 25—30 години. Съотношението мъже, жени, деца е 14:3:4[43]. В цифровите съотношения са включени и периферните гробове от Плачидол I.

Различия по отношение на собствеността при наличната информация засега е трудно да се обосноват в некрополите, за които има антропологични изследвания. В общ план личат отлики на ниво некропол (например Горан — Слатина, Търнава, Плачидол I). В Горан — Слатина могат да се отделят безинвентарни гробове и 11 (около една трета) с малко или с многоброен и разнообразен инвентар (II, № 4, 18; III, № 1, 3; IX, № 2). От 7 първични само в V, № 6 има сребърни висулки. Проблемите са сложни, тъй като, от една страна, не знаем пола и възрастта на погребаните в Горан — Слатина, от друга — не само физиологическите и социалните, но и индивидуалните фактори вероятно са играли роля в погребалния обред като цяло и в инвентара в частност[44], и, от трета страна, с течение на времето е възможно да са настъпвали промени и различия в новите местоживелища.

Гроб № 1, могила I, Плачидол I с отпечатъците от четири дървени колела представя различни възможности за тълкуване. Предположението, че „частта заменя цялото" е приемливо. В хода на тези разсъждения колата може да бъде свързана и с подвижна къща (дом) при съпоставка с номадския начин на живот. Антропологичната диагностика на скелета от гроб № 1 показва жена на 25 години. Засега не разполагаме с данни за пола и възрастта на погребаните в останалите аналогични гробове с отпечатъци от колела от Северното Черноморие[45] и това затруднява обяснението на култа.

Изкуствената деформация и собствено антропологичните въпроси са разгледани отделно, но е необходимо да подчертаем, че определенията показват протоевропеиден антропологически тип, както в другите съседни райони на разпространение на ямната култура[46].

КУЛТУРНИ ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ (табло XV)

Културните взаимодействия според нас трябва да се конкретизират, като се има предвид основното противоречие между две произвеждащи икономики — на уседналите земеделско-скотовъдни и на номадско-скотовъдните племена — с произтичащите културни различия, но същевременно и със стадиалната им еднотипност. Като изходни позиции за изясняване на взаимодействията на ямната култура в българските земи приемаме: поради характера на икономиката на носителите ѝ и оттам на археологическите извори можем да използваме предимно

Дати пр. н.е.	ЗАПАДНА И СРЕДНА СЕВЕРНА БЪЛГАРИЯ	СЕВЕРОИЗТОЧНА БЪЛГАРИЯ	ЮГОИЗТОЧНА БЪЛГАРИЯ	
	← МАГУРА — КОЦОФЕНИ ↔	РАННОБРОНЗОВИ КУЛТУРИ ЯМНА КУЛТУРА ? / (ЧЕРНА ВОДА II) ↔	→ ЕЗЕРО	Култури
← около 1900 →				
Раннобронзова епоха	Кнежа (м. гроб) Търнава (м. некр.) ← Горан — Слатина (м. некр.) Деветашка пещера Садовец Муселиево Крушовица Макреш Цар Петрово Градец Пещера Магура ↑	Кюлевча (м. некр.) Мадара (м. некр.) → Калугерица (м. некр.) Царевброд (м. некр.) Плачидол (м. некр.) Белоградец (м. некр.) Жегларци — Орляк (м. некр.) Девня (гроб) Наколни селища (Варненско езеро) ↔ ↑	Ковачево (м. гроб) Трояново (м. некр.) Бургас Приморско Китен Веселиново Михалич Дядово Нова Загора Караново VII Берекетска могила (некр.) Небеттепе (Пловдив) Юнаците Езеро ↑	Обекти
← около 3500 →				
Преходен период	Хотница „Водопада"? Ребърково? Телиш III (Салкуца IV)	Зооморфен скиптър Кюлевча ? Певец II Дуранкулак? Черна вода I	Зооморфни скиптри? (Пловдив, Драма) Ягодинска пещера?	Обекти
← около 4000 →				
↓ Халколит	КРИВОДОЛ (САЛКУЦА)	КОДЖАДЕРМЕН (ГУМЕЛНИЦА)	КАРАНОВО VI	Култури

Табло XV. Раннобронзовите култури в българските земи

данните за погребалните практики; формирането на раннобронзовите култури в същите райони е продължителен процес.

Къснохалколитните погребални обреди в българските земи са проследени в развитие от предходните епохи и периоди и са подробно осветлени от Т. Иванов и Х. Тодорова[47]. Те се различават от тези на ямната култура и досегашните проучвания не позволяват да се предполагат генетически връзки.

Към края на каменно-медната епоха и преходния период някои изследвачи датират безмогилните гробове с охра от гр. Девня, Варненски окръг, и с. Кюлевча, Шуменски окръг[48]. Към същия проблемен кръг се отнасят въпросите за „зооморфните скиптри" от с. Ръжево, Пловдивски окръг, с. Драма, Ямболски окръг, и Кюлевча[49], които също се свързват с първия по време сблъсък на споменатите различаващи се по икономиките си племена, като той се определя като миграционни вълни, първа степна инвазия, начало на градационна миграция, начало на продължителен процес на културни връзки, дифузии, инфилтрации на отделни групи, големи нахлувания и др.[50] Процесите са сложни и включват нееднаквото участие на различни култури, от които по изтъкнатите вече съображения за нас представляват интерес Древноямната и Среден Стог. Археологическият запис от българските земи е ограничен, но от гледна точка на историческата перспектива имат значение позата на трупополаганията от Кюлевча и обилното оцветяване с охра в споменатите безмогилни гробове. М. Кънчев при спасителни разкопки на Гонова могила при с. Търговище, Сливенски окръг, е открил трупополагане в основата на могилата с инвентар — обсидианов нож, метални украси и други, който може да се свърже с гроба от Чонград (Унгария) и аналогичните му[51] и в такъв случай би представлявал най-ранният, макар и единичен, могилен гроб в българските земи.

Вече обърнахме специално внимание, че у нас в известните ни ямни некрополи няма нарушен от вторични ямни гробове първичен такъв или в центъра на могилите няма впуснати нови гробове, които играят ролята на първични за началото на цикъла на вкопаването на вторичните ямни гробове. Това съществено стратиграфско наблюдение бележи хронологическата непрекъснатост и времето на възникване на ямните некрополи, подобно на това в други райони[52].

През ранната бронзова епоха в българските земи могат да се разграничат три културни ареала[53]. Материалите от Варненските езера и с. Дългопол, Варненски окръг, и от Големия остров при Дуранкулак, гр. Балчик, Толбухински окръг, и други от Североизточна България са сходни предимно с култура Черна вода II в Румъния[54]. Два безмогилни гроба с хокери надясно без охра са открити при сондажни разкопки в обект „S“ в „Горно градище“ при с. Малък Преславец, Силистренски окръг, в този регион[55]. Култура Магура — Коцофени в Северозападна България се характеризира с биритуалност. Сведения за плоски некрополи с трупоизгаряне има от с. Галиче, с. Селановци, с. Остров, с. Крушовица, и с трупополагане от с. Алтимир, всички във Врачански окръг[56]. П. Роман приема, че в култура Коцофени в Румъния също са представени трупополагането и кремацията[57]. Не разполагаме с данни за некрополи от тази култура в Югославия[58]. Р. Катинчаров определя за култура Езеро в Югоизточна България наличието на погребения в селищата (например селищната могила Езеро) и в плоски некрополи извън селищата (плоският некропол със 78 гроба върху Берекетската могила). Трупополагането в свито положение настрана преобладава. Парчета охра и глинени съдове са били поставяни до главата[59].

Изброените раннобронзови гробове са обединени в съчетание от водещи признаци, което същевременно ги различава от погребалния обред на ямната култура, а именно безмогилни, с неусложнени гробни конструкции, трупополагане в свито положение настрани хокер или трупоизгаряне. Отделни признаци (но изведени от системата) са познати и на местните култури. и на ямната култура — позата хокер и оцветяването с охра, което се среща при някои от безмогилните, а в ямните гробове липсва по изключение. Съществените отлики в погребалните обреди предполагат различни вярвания в резултат на различни икономически, социални и културни традиции.

Взаимодействията на ямната и местните раннобронзови култури според нас могат да се обяснят със стадиалната им еднотипност и с едновременното им съществуване — синхронност и общи територии, но вероятно в различни микрорайони. Те се отразяват във възприемането от носителите на ямната култура на местната керамика (Търнава, Горан — Слатина, Плачидол I) и което е същностно за вярванията, биритуалност в синхронни гробове (Търнава I, № 6 с трупополагане, и № 5 с трупоизгаряне под общ насип в една могила) или биритуалност в един некропол (Търнава II, № 1 — първичен гроб с трупоизгаряне, но в могила, независимо че е еднонасипна). Могилният некропол от с. Долно Сахране[60] вероятно показва друга тенденция. В него е нарушена цялостната система на ямния погребален обред. Запазен е могилният насип, но гробовете са без ями и няма първичен, вкопан в хумус и материка; представена е единствено позата трупополагане в свито положение полунастрани, но няма охра, керамиката намира аналогии в култура Магура — Коцофени, а некрополът се намира в обсега на култура Езеро. Навярно „предаващата среда“[61] на свой ред търпи такива влияния, които водят до дезинтеграция на културата ѝ.

Косвени свидетелства за връзки с друг характер могат да се търсят в укрепването на раннобронзовите селища[62], като вероятно противодействието на различните племенни групи е зависело от демографските им възможности, териториалната им отдалеченост и достъпност и климатичните и други условия за развитието на определен тип икономика. В култура Езеро ямната култура прониква — два некропола, а останалите некрополи са в Северна България и предимно в североизточната ѝ част. Шнуровата украса и бойните брадви предполагат съществуването на сложни опосредствени връзки. Евентуалните влияния върху насоките на икономическото развитие на местните племена или в идеологическите представи, несвързани с погребалните обичаи, се нуждаят от специални изследвания.

В смисъла на казаното за погребалните практики в българските земи може да се заключи, че още в ранната бронзова епоха са представени вярвания, които са различими археологически и културно определими. Проследяването им в края на ранната и в средната бронзова епоха е трудно поради ограничеността на изворите. Но в могилните некрополи, в плоските некрополи с хокерно трупополагане или с трупоизгаряне и в отбелязаните взаимовлияния на ниво погребален обред са заложени деструктивните и за развитието на други системи тенденции, а също и повечето от отделните признаци на по-късните гробни комплекси[63]. Това ни дава основание да предполагаме, че ранната бронзова епоха е важен етап в развитието на траките[64].

Значението на ямната култура за формирането на новите етнокултурни общности в българските земи[65] може да се представи като работна хипотеза по следния начин: *в края на 4 хил. пр. н. е. и особено в началото на 3 хил. пр. н. е., съвпадащи с климатични промени* (палеоекологически засвидетелствувано застудяване и влошаване на климата) *индоевропейски* (протоевропеиден антропологически тип) *номадско-скотовъдни племена* (вероятно кратковременни и засега неоткрити селища, големи могилни некрополи, колесен транспорт) *вероятно с патриархална родова организация* (първични гробове на възрастни мъже, от които започва цикълът на натрупване на могилите) *се разселват в Подунавието от Североизток* (голям брой некрополи и културно сходство с Поднестровието и Северното Черноморие) *в териториите на местните раннобронзови култури* Черна вода III—II, керамика тип Езерово II, Магура — Коцофени и други, *или проникват в тях* (ареала на култура Езеро), *развиват продължително културата* *си в Северна България и най-вече в Източната ѝ част* (големи многонасипни могили, големи и голям брой некрополи в СИ България), *взаимодействуват културно с местното население* (взаимодействия и промени в погребалните обреди), *като играят ролята на „предаваща среда“ и в създаването на „контактна непрекъснатост“ в новата система на културни общности*[66] *двупосочно по отношение на Подунавието и Поднестровието* (изток—запад) *и за Северна и Южна България* (север—юг), *включвайки се като културна компонента в ранните етапи на генезиса на траките, в историческата перспектива проследима археологически в традицията на натрупването на могили, но с други системи на погребалните практики.*

---

[1] Археология Украинской СССР. Киев, 1, 1985, 336—352 и цит. лит. Наблюденията върху селищната система на ямната културно-историческа общност водят до предположението за съществуването само в определени райони и периоди на родовоплеменни центрове и малки кратковременни селища, вж. в цит. съч., особено с. 345.

[2] Мерперт, Н. Я. Древнейшие скотоводы Волжско-Уральского Междуречья. М., 1974, 109—110, обръща внимание, че известните селища са съсредоточени предимно в Долното Поднестровие, за което се търсят основания в природните условия, историческите традиции и системата на културните връзки на този район. Яровой, Е. Древнейшие скотоводческие племена Юго-Запада СССР. Кишинев, 1985, с. 111, предполага, че съществува малка теоретическа вероятност да бъдат открити селища в Югозапада на СССР. Дергачев, В. Молдавия и соседние территории в эпоху бронзы. Кишинев, 1986, 28—29, установява, че в разглежданния от него обширен район няма селища или временни обиталища при наличието на повече от 400 изследвани могили с около 2000 гроба. Селища, свързани с могилните гробове с охра от същото време не са ни известни от Румъния, вж. Зирра, Вл. Культура погребений с охрой в Закарпатских областях Р.Н.Р. — В: Материалы и исследования по археологии Юго-Запада СССР и Румынской народной республики. Кишинев, 1960, с. 97; Comşa, E. Quelques problèmes consernant la période de transition vers l'âge du bronze dans l'Est de la Roumanie et le Sud-Ouest de L'URSS. — AAC, XV, 1975, p. 144 ff; Petrescu-Dîmboviţa, M. Scurta istoriei a Daciei preromane. Iasi, 1978, p. 73; László, A. Observations consernant les débuts de la penétration vers l'Ouest de la population des tumuli à tombes en fosse. — Thraco-Dacica, 5, 1984, 22—27; от Югославия вж. Jovanovič, B. Stepska kultura u eneolitskom periodu Jugoslavije. — In: Priistorija Jugoslovenskih zemalja. Eneolit, III, Sarajevo, 1979, p. 385, и от Унгария Ecsedy, I. The People of the Pit-Grave Kurgans in Eastern Hungary. Budapest, 1979.

[3] За двустранните връзки в системите вж. Бочкарев, В. К вопросу о системе основных археологических понятий. — В: Предмет и объект археологии и вопросы методики археологических исследований. Л., 1975, 34—42; Лебедев, Г. Системное описание археологической культуры. — Пак там, 56—58; Массон, В., В. Бочкарев. К характеристике теоретических разработок зарубежной археологии. — КСИА, № 152, 1978, 37—43. За дискусиите вж. Калейн, Л. Понятие типа в современной археологии. — В: Типы в культуре. Л., 1979, 50—74 и цит. лит. За археологическа култура вж. статиите на Захарук, Ю., 8—17, Каменецкий, И., 18—36, Клейн, Л., 37—51.—СА, 2, 1970. За погребалните обреди вж. Леонова, Н., Ю. Смирнов. Погребение как объект формального анализа. — КСИА, № 148, 1976, 16—23; Алекшин, В. Погребальный обряд как археологический источник. — КСИА, № 167, 1980, 3—10 и също коментарите и отговорите на превода на същата статия в Current Anthropology, 24, 1983, No 2, 137—150; No 3, 377—379; Ольховский, В. Погребально-поминальная обрядность в системе взаимосвязаных понятий. — СА, 1, 1986, 65—76; Рычков, Н. О трех критериях сравнительного анализа погребальных памятников. — В: Новые методы археологических исследований. Киев, 1982, 143—168, Статистический анализ погребального обряда племен ямной культуры. — В: Теория и методы археологических исследований. Киев, 1982, 111—136. Част от антропоморфните скулптури са случайни находки и в контекста на намирането им не могат да се определят като обособено място с култово предназначение. Възможно е в различно време да са били премествани или местонамирането им да е в близост до унищожени, вече несъществуващи могилни насипи. Нашите материали не могат да допринесат за отговор на въпроса, какво изобразяват скулптурите. Според някои автори в литературата се налагало мнението, че представляват изображения на божества, вж. Рычков, Н. К вопросу об антропоморфных стелах рубежа энеолита и эпохи бронзы. — В: Памятники древних культур Северного Причерноморья. Киев, 1979, с. 19, но съществуват и други мнения. Ако са изобразени единствено божества, терминът стела е неподходящ, а и не може да се изключи полифункционалното им предназначение. Според нас въпросът не е изцяло решен.

[4] Božilova, E., M. Filipova. Paleoecological Environment in North-eastern Black Sea Area during Neolithic, Eneolithic and Bronze Periods. — Studia Praehistorica, 8, 1986, 160—165.

[5] Николов, Б. Могилни погребения от раннобронзовата епоха при Търнава и Кнежа, Врачански окръг. — Археология, 3, 1976, 38—45; Эпоха ранней бронзы в Северо-западной Болгарии и некрополь у села Тырнава. — Thracia Praehistorica, Supplementum Pulpudeva 3, 1982, с. 192 сл. Проучени са само 3 могили на значително разстояние една от друга и няма данни за групирането и видимостта на общо двадесетте могили на некропола.

[6] Значението и разнообразието на разположението на некрополите и могилите са отразени в методическата работа на Каменецкий, И. Код для описания погребального обряда. — В; Древности Дона. М., 1983, с. 230.

[7] Мерперт, Н. Я. Цит. съч., с. 132 сл. Конкретните данни в изследването на Чернопицкий, М. Курганная группа как архитектурный ансамбль (Опыт композиционно-художественого подхода). — В: Скифо-сибирское культурно-историческое единство. Кемерово, 1980, 176—186, са от по-късен период и друг район, но според нас някои от общите положения важат и за бронзовата епоха, вж. цит. лит. на с. 186.

[8] Каменецкий, И. Цит. съч., с. 229, отбелязва 7 ралични групирания или липса на групиране.

[9] Състоянието на изследването на българските некрополи не позволява сигурни заключения. Например в Белоградец от 10 или 13 могили като отнасящи се към бронзовата епоха са отбелязани 7, в Търнава са проучени само 3 от 20 могили, в Поручик Гешаново 1 от 15 и т. н., а в Горан — Слатина могила I е само със служебна номерация.

[10] Имаме отново предвид унищожаването на некрополите (при Ковачево строителни работи) или предварителния характер на съобщенията например за Хърлец.

[11] Обяснения на тези зависимости могат да се търсят в социалната организация, продължителността на използуването на некрополите и в други причини.

[12] За други култури и периоди, но проблемно свързани вж. Петренко, В. Архитектурные особености некоторых курганов Усатово. — В: Материалы по археологии Северного Причерноморья. Киев, 1983, 22—32; Чернопицкий, М. Цит. съч., 177—178.

[13] За част от некрополите имаме сумарни данни или такива липсват — например Белоградец, Мадара, Кюлевча и други. Възстановяването на действителните диаметри на могилите е трудно и обикновено не е правено в публикациите, поради което не се спираме на този въпрос.

[14] Възможностите за различни начини на натрупване на многонасипните могили схематизирано вж. у Дергачов, В. Цит. съч., с. 30.

[15] Яровой, Е. Цит. съч., с. 57, с. 60 и цит. лит.

[16] Дворянинов, С., В. Петренко, Н. Рычков. К изучению ориентировки ямных погребений. — В: Древности Северо-Западного Причерноморья. Киев, 1981, 24—25, специално отбелязват особеностите на стратиграфското залягане на първичните и вторичните ямни гробове, а именно, че вторичните никога не нарушават първичните. Вж. Субботин, Л. Некоторые особености погребальных обрядов племен ямной культуры устия Днестра (по данным Семеновской экспедиции). — В: Северо-Западное Причерноморье в эпоху первобытно-общинного строя. Киев, 1980, с. 61. За хронологическото значение на планировката и ориентацията аргументация вж. у Дергачев, В. Цит. съч., с. 30.

[17] Различията в методиката на проучването и документирането на съоръженията при отделните некрополи затруднява количествените сравнения на значителна част от признаците.

[18] За двойните гробове от Царевброд нямаме данни за размерите. За Поднестровието вж. Дергачев, В. Цит. съч., с. 34.

[19] За другите некрополи не разполагаме със сигурни сведения. Вероятно подстилките не са били забелязвани или отбелязвани в публикациите.

[20] Дергачев, В. Цит. съч., 34—36; Яровой, Е. Цит. съч., 61—66.

[21] Повече данни има за некрополите, разкопавани през последните години. Предимно въз основа на тези данни са характеризирани покритията на ямните гробове.

[22] Яровой, Е. Цит. съч., с. 61 сл.; Дергачев, В. Цит. съч., 32—36, и за някои особености: Субботин, Л. Цит. съч., 52—62.

[23] За ориентацията вж. Дворянинов, С., В. Петренко, Н. Рычков. Цит. съч., 22—38 и цит. лит. За различните мнения вж. Яровой, Е. Цит. съч., 58—61; Дергачев, В. Цит. съч., 39—42. За скелетите от българските земи с известни изключения е невъзможно да се проследи точно ориентацията по градуси и затова са отчитани в 8 посоки — С, СИ, И, ЮИ, Ю, ЮЗ, З, СЗ.

[24] На значението на западната ориентация за разграничаване на Югозападен вариант обръща специално внимание още в 1968 г. Мерперт, Н. Я. Древнейшая история населения степной полосы Восточной Европы (III — начало II тыс. до н. э.). Диссертация на соискание ученой степени доктора исторических наук. М., 1968. Т. 3, с. 920 сл. и специално за България 1197—1199; Дергачев, В. Цит. съч., с. 39 сл., проследява закономерности, които не могат да се проявят статистически в разглеждания от нас материал поради недостатъчния брой на гробовете.

[25] Пак там, 40—42 и цит. лит.

[26] Доколкото е възможно, то е отбелязано и в старите публикации по положението на главата, ръцете и асиметричността на гръдния кош и таза, където документацията позволява това.

[27] Шмаглий, Н., И. Черняков. Курганы степной части междуречья Дуная и Днестра (1964—1966 гг.). — МАСП, 6, 1970, 97—98, са първите, които специално обръщат внимание на това. Вж. Яровой, Е. Цит. съч., с. 38 сл.; Дергачов, В. Цит. съч., 36—39, рис. 7 Б.

[28] Гудкова, А., И. Черняков. Ямные погребения с колесами у с. Холмское. — В: Древности Северо-Западного Причерноморья. Киев, 1981, 38—50, рис. 1; Алексеева, И., Н. Шмаглий. Погребения с повозками ранней поры бронзового века. — В: Памятники древней истории Северо-Западного Причерноморья. Киев, 1985, 15—22; Балонов, Ф. Повозки и ковры в связи с погребальным обрядом, жертвоприношением и молитвенными формулами у населения Евразийских степей и предгорий в эпоху бронзы и железа. — В: Конференция Балтославянские этнокультурные и археологические древности. Погребальный обряд. Тезисы докладов. М., 1985, 9—10. За моделите на колела и колесния транспорт на север от р. Дунав вж. Dinu, M. Le complexe Horodistea — Foltesti et le problème de l'indo-europeanisation de l'espace Carpatodanubien. — Actes du IIe Congrès International de Thracologie. Bucureşti, I, 1980, 35—48. Общо по въпроса вж. Piggott, St. The Earliest Wheeled Transport. London, 1983, 32—33, 54 сл. и цит. лит.

[29] Вж. бел. 1 и 2 и специално Дергачев, В. Цит. съч., с. 77, който обръща внимание на повечето от универсалните признаци. Значението на общите признаци е необходимо да се съпоставя с това на различаващите се такива, тъй като без последните е трудно да се обосноват племенните движения. Вж. Клейн, Л. Археологические признаки миграции. — В: IX МКАЭН (Чикаго, сентябрь 1973). Доклады советских ученых. М., 1973, 1—17.

[30] Panajotov, I., V. Dergačev. Die Ockergrabkultur in Bulgarien (Darstellung des Problems). — Studia Praehistorica, 7, 1984, p. 115.

[31] Панайотов, И., Ст. Александров. За култура Магура — Коцофени в българските земи. — Археология, 2, 1988, 1—15.

[32] Дергачев, В. Цит. съч., с. 79. Подробно за влиянията в керамиката вж. Черняков, И., Г. Тощев. Культурно-хронологические особености курганных погребений эпохи бронзы Нижнего Дуная. — В: Новые материалы по археологии Северо-Западного Причерноморья. Киев, 1985, с. 12 сл.

[33] Телегин, Д. Об абсолютном возрасте ямной культуры и некоторые вопросы хронологии энеолита Юга Украины. — СА, 2, 1977, 5—19; Телегин, Д., Э. Соботович, Н. Ковалюк. Радиоуглеродное датирование археологических материалов. — В: Использование методов естественных наук в археологии. Киев, 1978, 57—59; Телегін, Д. Радіокарбонне і археомагнітне датування трипільскоі культури. — Археологія, 52, 1985, 10—22. Пряк интерес представлява V фаза на триполската култура. Общото датиране на ямната култура в посочените работи в XXVII—XIX вв. пр. н. е. не е съобразено с калибрирането на датите.

[34] Ecsedy, I. Цит. съч., с. 20; Berciu, D. Din istoria Dobrogei. Bucureşti, 1965, p. 53.

[35] Quitta, H. Zur Chronologie der frühbronzezeitlichen Trojaschichten. — In: Troja und Thrakien. Katalog zur Ausstellung. Rostock, 1981, 21—29; Квита, Х. Радиовъглеродни дати и три хронологически системи. — ИИ, 1, 1978, с. 19.

[36] Klein, J., J. Lerman, P. Damon, E. Ralph. Calibration of Radiocarbon Dates. — Radiocarbon, 24, 1982, No 2, p. 103 ff.

[37] László, A. Цит. съч., 22—27.

[38] Към дългата хронология се придържаме последователно със съответните поправки, както следва: Панайотов, И. За хронологията и периодизацията на бронзовата епоха в българските земи. — ИПр, 6, 1975, 24—46; Тракия през бронзовата епоха. — Тракия. Пловдив, 3, 1976, 21—32; За формирането на раннобронзовите култури в българските земи. — Археология, 2—3, 1984, 7—15; Panayotov, I. Problems of Dating the Bronze Age in Bulgaria. — The Ancient Orient Museum. Tokyo, III, 1981, 17—35.

[39] Tončeva, G. Un habitat lacustre de l'âge du bronze ancien dans les environs de la ville de Varna (Ezerovo II). — Dacia, XXV, 1981, 41—62.

[40] Тодорова, Х. Добруджа през праисторическата епоха. — История на Добруджа, I. С., 1984, 60—62.

[41] За физиологическите и социалните фактори вж. бел.3—студиите за погребалните обреди,също Алешкин, В. К вопросу о методике реконструкции социальной структуры по данным погребального обряда. — В: Предмет и объект археологии и вопросы методики археологических исследований. Л.,1975, 49—53; Лебедев, Г. Погребальный обряд как источник социологической реконструкции. — КСИА, № 148, 1977, 24—30, върху друг конкретен материал; Добрлюбский, А. О принципах социологической реконструкции по данным погребального обряда. — В: Теория и методы археологических исследований. Киев, 1982, 54—68.

[42] За некропола Белоградец има антропологическа диагностика, но няма първична археологическа публикация. За останалите некрополи няма данни от антропологични изследвания.

[43] Рычков, Н. Статистический анализ. . . , 120—121, табл. I за полово — възрастовите съотношения.

[44] Вж. бел. 41.

[45] Алексеева, Й., Н. Шмаглий. Цит. съч., с. 18 сл.; Гудкова, А., И. Черняков. Цит. съч., 38—50. Интересно е, че в I, № 7 от с. Богатское са погребани възрастен и дете, в Етулия позата е трупополагане по лице.

[46] Наблюденията на д-р Й. Йорданов и Бр. Димитрова (приложението към настоящия том) са подобни на тези от други райони, вж. обобщенията при Круц. С. Палеоантропологические исследования степного Приднепровья. Киев, 1984, 7—23; Археология Украинской ССР. . . , с. 531; Necrasov, O. L'anthropologie de l'aire thrace. — Le monde Thrace. Paris ets, 1982, p. 48 ff.

[47] Иванов, Т. Характер на погребалните обреди и култ през неолита и халколита в България. Автореферат на дисертация за присъждане на научна степен „кандидат на историческите науки". С., 1981; Тодорова, Х. Каменномедната епоха в България (пето хилядолетие преди новата ера). С., 1986, 182—192 За териториите на север от р. Дунав вж. Авилова, Л. К изучению социальной структуры и идеоологии племен Гумелницкой культуры (по данным погребального обряда). — СА, 1, 1986, 41—53 и цит. лит.

[48] Тодорова, Х. Цит. съч., 221—227; Добруджа през. . . , с. 56 сл. Развитието на мненията за преходния период в българските земи накратко са разгледани у Панайотов, И. За формирането. . . , 9—10.

[49] Ghetov, L. Sur le problème des sceptres zoomorphes en pierre. — Studia Praehistorica, 3, 1980, 91—96; Văžarova, Z. Zoomorphesszepter aus Kjulevča Bezirk Šumen. — Studia Praehistorica, 8, 1986, 203—207.

[50] Възможните подходи, както и решенията са различни. Постановката на проблемите изисква специално изследване, което не влиза в целите на настоящата работа. За някои частни проблеми вж. цит. лит. у Gimbutas, M. The First Wave of Eurasian Pastoralist into Copper Age Europe. — JIES, 5, 1977, p. 284 ff; Mallory, J. The Chronology of the Early Kurgan Tradition (Part Two). — JIES, 5, 1977, 339—369; Dodd-Opriţescu, A., I. Mitrea. Sceptrul de piatra de la Mogoşeşti-Siret, Judentul Iasi. Problem originii si datării. — Carpica, XV, 1983, 69—95; Haüsler, A. Zum Problem des Vordringens früher Steppenelemente im Neolithikum Mittel- und Südosteuropas. — Thracica Praehistorica, Supplementum Pulpudev 3, 1982, 98—118; Ecsedy, I. Цит. съч., 11—13, 47—50; Даниленко, В., Н. Шмаглий. Про один поворотний момент в історіі енеолітичного населения Пивденой Европи. — Археологія, 6, 1972, 3—20; Телегин, Д. Середньо-Стогівська культура епохи міді. Киев, 1973, с. 102 сл.; Мерперт, Н. Я. Древнейшие. . . , с. 60; Алексеева, И. О древнейших энеолитических погребениях Северо-Западного Причерноморья. — МАСП, 8, 1976, 176—186. Обосноваване на Суворовската група и цит. лит. Вж. у Дергачев, В. Цит съч., 65—74. За особени мнения вж. Цуцкин, Е. Архаринский „скипетр" как свидетельство разложения первобытного строя на территории Нижнего Поволжья. — В: Археологические памятники Калмыкии эпоху бронзы и средневековья. — Элиста, 1981, 25—28.

[51] Благодарение на отзивчивостта на колегата М. Кънчев имахме възможност да се запознаем с подготвяната от него публикация и предварителната интерпретация на материала, за което искрено му благодарим. За Чонград и другите вж. предишната бел. и специално Ecsedy, I. Цит. съч., 11—13.

[52] Двоянинов, С., В. Петренко, Н. Рычков. Цит. съч., 24—25.

[53] Панайотов, И. За формирането. . . , 7—15.

[54] Тодорова, Х. Добруджа през. . . , с. 60 сл.

[55] Георгиева, С. Разкопки на обект „S" в „Горно Градище" при с. Кадъкьой. — ИАИ, XVIII, 1952, 259—268.

[56] Николов, Б. Эпоха ранней бронзы. . . , 197—198; Крушовица. Враца, 1961, с. 11; Милчев, А. Археологическо проучване на с. Алтимир. — ГСУ ФИФ, 51, 1958, табл. IV.

[57] Roman, P. The Late Copper Age Coţofeni Culture of South-East Europe. — BAR, SS No 32, 1977, 35—38.

[58] Tasic, N. Cotofeni kultura. — In: Priaistorija Jugoslovenskih zemalja. Sarajevo, III, 1979, 119—120.

[59] Dimitrov, M. Etudes sur les sites prehistoriques dans le departement de Stara Zagora. — Thracia, 3, 1974, p. 99; Katinčarov, R. Les rites funéraire pedant l'âge du bronze en Bulgarie. — Thracia, 5. 1980, 168—169; Георгиев, Г. Ил., Н. Я. Мерперт, Р. Катинчаров и др. Езеро. Раннобронзовото селище. С., 1979, 491—496.

[60] Гетов, Л. Могилни погребения при с. Долно Сахране, Старозагорско. — ИАИ, XXVIII, 1965, 203—229.

[61] Мерперт, Н. Я. Этнокультурные изменения на Балканах на рубеже энеолита и раннего бронзового века. — В: Этногенез народов Балкан и Северного Причерноморья. М., 1984, с. 240 сл., развива тезиса за особената роля на степните скотовъдни племена като „предаваща среда" и в създаването на „контактна непрекъснатост" в новата система на културните общности. За Подунавието и Днестровското поречие освен споменатите некрополи Търнава и Тараклия могат да се споменат Малък Преславец, Плачидол I — Глубокое и други за посоката запад—изток.

[62] Мерперт, Н. Я. Древнейшие каменные крепости в Болгарии. — В: Новое в археологии. М., 1972, 46—55.

[63] Китов, Г., П. Павлов. Гробна находка от бронзовата епоха в Ловеч. — МПК, 2, 1973, 4—9; Кънчев, М. Селища и находки от късната бронзова и ранножелязната епоха в Новозагорско. — Thracia, 6, 1984, 151—153.

[64] Панайотов, И. За ранните етапи в генезиса на траките. — Thracia Autiqua, 3, 1978, 78—88.

[65] Вж. следните статии в Dritter Internationaler Thrakologischer Kongress. S., Bd. I, 1984: Georgiev, G. I!. Die örtlichen Wurzeln der prähistorischen Entwicklung in Bulgarien und die Genesis der urthrakischen Kultur, 70—74; Todorova, H. Der Übergang vom Äneolithikum zur Bronzezeit in Bulgarien, 117—120; Katinčarov, Я. Problèmes de l'âge du bronze en Europe du Sud-Est, 171—181. Вж. Фол, Ал. Политическа история на траките. Края на второто хилядолетие до края на пети век преди новата ера. С., 1972, 155—160.

[66] Мерперт, Н. Я. Этнокультурные изменения. . ., 234—246.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

ДОЛНОДУНАВСКИЯТ ВАРИАНТ НА ЯМНАТА КУЛТУРА И КУЛТУРНОТО РАЗВИТИЕ ПРЕЗ РАННАТА БРОНЗОВА ЕПОХА — ПРОБЛЕМИ

Българските земи имат средищно географско местоположение. В значителна степен за определени периоди от праисторията това местоположение обуславя многопосочността на културните взаимодействия и включването на българските земи едновременно в големите културни зони на Източното Средиземноморие (Северозападна Анатолия и Егея), Подунавието и Северното Черноморие.

От това произтичат историографски трудности, които се проявяват на теоретическо и методическо ниво. Различни са разбиранията за културноопределящите системи от признаци и стойността на отделните признаци, за генезиса, развитието и взаимодействията на археологическите култури, за смяната на културите и археологическите признаци на миграциите, за периодизацията, относителната и абсолютната хронология и по редица други общи и частни въпроси. Различията се отразяват в многозначността на терминологията и обективно са свързани с регионалните и националните историографски традиции, а също и с разбиранията на отделните автори[1].

Същевременно е необходимо да бъдат подчертани насоките към търсенето на общи подходи, което засега най-сполучливо се проявява в синхронизациите на културните явления и в използването на естественонаучните методи на датиране — радновъглеродния и дендрохронологическото му калибриране.

В настоящата работа сме се ръководили от възможностите за органично съчетаване на диахронните (исторически) и синхронистичните (структурни) пътища на изследване. Това предполага конкретна оценка на значимостта на вътрешните и външните фактори във формирането и развитието на археологическите култури и на времето и продължителността на действие на тези фактори[2]. В този смисъл е необходим и следващият кратък обзор, който може да покаже значението на ямната култура в етнокултурните процеси в българските земи.

В Югоизточна Европа културите на късната халколитна епоха са обединени в хронологическия хоризонт Рахмани—Караново VI—Коджадермен—Гумелница—Кукутени—Триполие—Криводол—Салкуца—Винча D—Тисаполгар—Ленгиел[3]. Продължителното местно континуитивно развитие на културите на земеделско-скотовъдните племена[4] и взаимодействията между тези култури са прекъснати или се видоизменят в края на V и началото на IV хил. пр. н. е.

Приемливо е да се търсят както ендогенни, така и екзогенни причини, обуславящи настъпилите промени[5]. „Престижната икономика“ като следствие от развитието на производителните сили през неолитната и халколитната епоха и някои ирационални прояви в културите в оставящи археологически запис обреди и в обичаи, които не са оставили материални следи, са възможни ендогенни фактори[6]. Към външните фактори се отнасят климатичните промени. Изказано е мнение, че още в края на V хил. пр. н. е. в българските земи и особено в Горнотракийската низина климатичните и почвените условия се влошават, което се отразява на икономическата база на късноенеолитните племена[7]. В общите палеоекологически изследвания за Европа се предполагат две студено-сухи фази около 4500—4000 и 3200—2400 г. пр. н. е., а при проучванията в българските земи се отбелязва влошаване на климата към 3000 г. пр. н. е.[8] Като съществен екзогенен фактор се разглеждат племенните движения, чиито прояви и следствия се интерпретират по различен начин[9]. Техните въздействия вероятно са били улеснени от вътрешните и от външните природни фактори.

Така връзките между къснохалколитните култури се разпадат и първоначално през преходния към бронзовата епоха период се обособяват различаващи се генетически и по тенденциите на културното си развитие области. Хронологическият обхват на преходния период и синхронизациите на включваните в него култури и техните фази са в процес на уточняване[10]. За настоящото изследване е от значение, че определени гробни комплекси или случайни находки (гробове с обсидианови или кремъчни дълги „ножове“ и друг специфичен инвентар, зооморфни скиптри), които се датират в края на халколита и преходния период, се свързват със степните влияния[11]. От българските земи към тях се отнасят известните находки на скиптри от Ръжево и Драма и новооткритите материали от с. Кюлевча, Шуменски окръг, с. Телиш, Плевенски окръг, и с. Търговище, Сливенски окръг[12].

Създаването на раннобронзовия хоризонт на културите Баден—Коцофени—Магура—Костолац—Болераз—Черна вода III—Флотещи—Черна вода II—Езеро — Ранната бронзова епоха на Северозападна Анатолия е продължителен процес[13]. Отбелязваните генетически връзки между Салкуца IV и Коцофени и между Черна вода I и III, представляват местната линия на развитие и са основание за културната оценка на преходния период. В Югоизточна България културното развитие е синхронно и сходно с това в Северозападна Анатолия[14].

Продължителното развитие на халколитните култури Кукутени и Триполие в поречията на р. Прут и р. Днестър и в Северното Черноморие осъществяват хронологическата и пространствената непрекъснатост на контактите със степните култури, което води до значителни промени, особено в късните фази на тези култури, които предхождат и са частично синхронни с раннобронзовия хоризонт на Балканите[15]. Картографирането на обектите от средния и късен период на Триполие[16] позволява да се предполагат различни възможности за взаимодействия на археологическите култури от Подунавието и тези на степните скотовъдни племена — опосредствени (чрез Триполие — Кукутени) и преки (посредством проникването на скотовъдните племена на запад и югозапад).

Образуването и развитието на културно-историческите общности на скотовъдните племена е сложен и дълговременен процес, обхващащ обширни територии[17]. Служебно основните етапи се определят като мариуполска, хвалинско-средностоговска и ямна културно-историческа област[18]. От особено значение за проучвания от нас район са тезисите за полигенетичността на формиращите импулси и за тенденциите към нарушаване на предимно непрекъснатия (еволюционен) път на развитие на степните култури от Изток към Запад[19]. Съществуването на плоски и могилни некрополи, както и появата на последните на определен етап като материализация на спецификата на идеологическите представи на степните скотовъдни племена[20] позволяват да се търсят основания за културното определяне на някои гробни комплекси на юг от р. Дунав като тези от с. Кюлевча и с. Търговище във връзка с по-ранните степни влияния, а на могилните некрополи предимно в третия етап.

Перспективността на решаването на въпросите регионално с различаване на специфичните от общите признаци води до извеждането на варианти или локални групи[21]. В този смисъл е необходимо да се има пред вид основното значение на реките за екологията на степните райони[22], на тяхната роля за естественото географско подразделяне на тези райони. Обобщаването на натрупания в последно време значителен по количество материал от поречията на р. Днепър и Северното Черноморие в Украйна и от поречието на р. Днестър в Молдавия позволява разграничаването на варианти и групи[23], с които могат да се свържат в най-голяма степен синхронните културни явления в долнодунавското поречие.

Според нас сред комплексите от българските земи от края на халколита и преходния период културно сходство със Суворовската група (по В. Дергачов)[24] може да се предполага за могилния гроб от с. Търговище. Находките на зооморфни скиптри от Ръжево и Драма са без археологически контекст, тези от с. Телиш от селище, а от с. Кюлевча от плоски гробове и това затруднява определянето на вида на контактите, т. е. дали са опосредствени, или преки[25].

Анализираните 17 могилни некропола и гробове (Царевброд, Мадара, Калугерица, Кюлевча, Трояново, Ковачево, Търнава, Кнежа, Плачидол I и II, Жегларци — Орляк, Поручик Гешаново, Белоградец, Смолница, Каварна, Горан — Слатина, Хърлец) по обредните практики са най-близки до Днестровския вариант на ямната култура (по В. Дергачов)[26]. Някои особености в обредите и инвентара, подробно разгледани при характеристиката на ямната култура в българските земи, дават основание да ги определим като Долнодунавски вариант на ямната култура. Към същия вариант се отнасят и могилни некрополи и гробове в Северна Добруджа и на север от р. Дунав, анализът на които излиза извън нашата тема[27].

Към Буджакската култура (по И. Черняков) или късния Буджакски вариант на ямната култура (по В. Дергачов)[28] засега не могат да бъдат отнесени със сигурност първични гробове от могилните некрополи в българските земи. В Буджакската степ с известни изключения късноямните гробове в повечето случаи са вкопани, вторични. Както беше отбелязано при анализа на некрополите, този при с. Мадара в Североизточна България е използуван продължително време и вероятно насипите му са преизползувани. Инвентарът от гроб № 1 на могила IV в Мадара насочва към предположението, че взаимодействията между разглежданите райони не са били изцяло прекъснати по времето на късната ямна култура.

Според периодизацията и терминологията на М. Гимбутас[29] петте споменати ранни находки от българските земи би трябвало да се разглеждат като проявление или следствие от първата миграционна вълна (Вълна № 1, около 4400—4200 г. пр. н. е.) и да се отнасят към хилядолетния временен интервал на I и II период на Курганната традиция (Курган I и II). Следващата вълна (Вълна №2, около 3400—3200 г. пр. н. е.) и съответно третият период (Курган III) по авторката е синхронен с Усатово, Городск, Фолтещи, Черна вода II, Коцофени, Баден, Езеро и културата на сферичните амфори. Цялостното или частичното съвпадане по време на тези култури се приема от редица автори, но изглежда могат да се търсят свидетелства за племенни движения в самото начало на ранната бронзова епоха предимно в североизточните части на Балканския полуостров, а косвено влиянията се отразяват в шнуровата украса на керамиката[30]. Последната вълна (Вълна № 3, около 3000—2800 г. пр. н. е.) според М. Гимбутас е свързана с общоевропейския хоризонт на шнуровата керамика, с Вучедол в Западна Югославия, Унгария и периода на ямната култура (Курган IV). В българските земи Долнодунавският вариант на ямната култура е представен с преки взаимодействия с Коцофени III и радиовъглеродните дати от некропола Плачидол I са съотносими с тези от средния и късния етап на Езеро. В този смисъл цитираната периодизационна схема не е равнозначно приложима за обширните територии, които включва.

Сравняването на погребалните практики на местните балкански култури от къснохалколитната и раннобронзовата епоха с тези на ямната култура показва същностни различия, на които вече беше обърнато внимание. От гледна точка на историческата перспектива специален интерес представлява трупоизгарянето, което е засвидетелствувано като обред на земеделско-скотовъдните племена от каменномедната епоха[31] и не е познато в степните райони. В някои раннобронзови култури, като например Коцофени и Костолац, наред с трупополагането е практикувано и трупоизгарянето[32]. При взаимодействието на ямната с култура Магура — Коцофени трупоизгарянето се появява и в могилни некрополи, като този при с. Търнава в Северозападна България. В тази линия на взаимодействия и промени, всички етапи на който не са проследими понастоящем, е възможно да се търси временното и пространствено пренасяне на представите за „задгробния свят“ и „душата на мъртвия“ през бронзовата епоха. Роля на предаваща среда са играли вероятно и скотовъдните племена, вече повлияни от местното раннобронзово население[33].

Друга линия на промени в българските земи се проследява в нарушаване на системата от признаци, характерна за обредите на ямната култура. Докато в некропола от Търнава съсъществуват типично ямни гробове и гробове с трупоизгаряне, в могилния некропол само с трупополагания от с. Долно Сахране в Южна България, липсват някои основни признаци като гробното съоръжение и оцветяването с охра, определящи системата. Това не ни позволява да определим Долно Сахране като ямен некропол независимо от синхронността му с другите раннобронзови могилни некрополи.

Като следствия от взаимодействия, улеснени от напредващата с времето и с отдалечеността от степните райони дезинтеграция на ямната култура, могат да се тълкуват някои многократно дискутирани гробни комплекси от Гърция и Албания. Според нас тяхното пряко отнасяне към ямната култура е неприемливо. От една страна, те не са аналогични на могилните некрополи от Подунавието, а, от друга, засега не образуват група с единна система от повтарящи се признаци. Възможно решение на въпроса може да се търси в предположението за смесването на местни раннобронзови погребални традиции с променени или променящи се признаци, свързани с ямната култура[34].

Ние споделяме мнението, че номадско-скотовъдните племена са един от компонентите, участвуващи в ранните етапи на формиране на палеобалканските народи и в частност на траките. Но генезисът на траките трябва да се разбира като сложен и продължителен процес, свързан с действията на различни социални фактори — демографското и социално-икономическото развитие на местното население, миграциите на други етнически съставки и взаимните им многопосочни въздействия — осъществявани в определени екологически условия[35].

Предходните анализ и характеристика на раннобронзовите могилни некрополи и краткият обзор представляват организирането на основните въпроси в система, отразяваща по наше мнение значението на ямната култура за развитието на етнокултурните процеси в българските земи според сегашното състояние на археологическите извори.

Проучването на Долнодунавския вариант на ямната култура има многопосочни перспективи. От една страна, от значение е конкретното разработване на въпросите, отнасящи се до настъпилите през ранната бронзова епоха промени в икономиката, обществените отношения, идеологическите представи и техните регионални различия. Този следващ етап на научното дирене включва различаването чрез сравнителен анализ на характерни за ямната култура елементи или видоизменени такива в комплексите на съвременните ѝ или по-късни култури в българските земи. От друга страна, археологическият аспект на индоевропейската проблематика е свързан с общите закономерности в развитието на анатолийско-егейските, дунавските и степните археологически култури от бронзовата епоха[36].

[1] Като се имат предвид трудностите и в много случаи невъзможността да се проведе последователно уеднакввяване на термините, част от тях са употребявани тук в смисъла на цитираните автори, особено по отношение на наименованията на археологическите култури, техните етапи и фази и на периодите.

[2] Панайотов, И. За ранните етапи в генезиса на траките. — В: Thracia Antiqua, 3, 1978, 81—82; За формирането на раннобронзовите култури в българските земи. — Археология, 2—3, 1984, 11—12.

[3] Синхронизирането по фази и дискусиите по тези въпроси излизат от проблемния обхват на нашата тема. Специален интерес представляват предполаганите хронологически обхвати на култура Рахмани, обозначаваният като комплекс Бубани — Криводол — Салкуца и особено Кукутени — Триполие. Вж. някои от мненията и цит. лит. у Тодорова, Х. Каменномедната епоха в България. Пето хилядолетие преди новата ера. С., 1986, с. 228 сл., табл. 35; Археология Украинской ССР. Киев, 1985, I, 253—257; Энеолит СССР. М., 1982, 166—176; Georgiev, G. II. Kulturgruppen der Jungstein-und der Kupferzeit in der Ebene von Thrakien (Südbulgarien). — In: L'Europe à la fin de l'âge de la pierre. Praha, 1961, 45—100; Monah, D., St. Cucoş.- Aşezările culturii Cucuteni din România. Iasi, 1985, 37—40, 187—188; Jastrzebski, S. Uwagi o chronologii i periodyzacii kultury Cucuteni — Trypole. — Archeologia Polski, 28, 1983, No 1, 99—136; Garašanin. M. Centralnobalkanska zona. — In: Praistorija Jugoslovenskih zemalja. Sarajevo, II, 1979, 149—152; Considerations sur la transition du neolithique à l'âge du bronze dans la péninsule balkanique. — Prace komisji archeologicznej, 24, 1985, 11—19; Tasič, N. Bubanj — Salcuta — Krivodol kompleks. — In: Praistorija Jugoslovenskih zemalja. Sarajevo, III, 1979, 94—97; Dumitrescu, Vl. Chronologia absoluta a eneoliticului romanesc in lumina datelor C_{14}. — Apulum, XII, 1974, 23—29; Gimbutas, M. The Goddesses and Gods of Old Europe (6500—3500 BG). Myths and Cult Images. London, 1985; Old Europe in the Fifth Millennium BC: The European Situation on the Arrival of Indo-Europeans. — In: The Indo-Europeans in the Fourth and Third Millennia. Ed. E. C. Polomé, Karoma Publishers, Inc., 1982, p. 3 ff.

[4] Georgiev, G. II. Цит. съч.; Renfrew, C. The Autonomy of the South-East European Copper Age. — PPS, XXXV, 1969, 12—39; Todorova, H. The Eneolithic Period in Bulgaria. — BAR, SS 49, 1978, p. 1. Това мнение се споделя и от значителна част от авторите, цитирани в предишната бел. 3.

[5] За взаимодействията природна среда — общество вж. Анучин, В. Географический фактор в развитии общества. М., 1982, с. 19 сл. За факторите вж. Черных, Е. Модель археологии и факторы существования культуры (проблемы и гипотезы). Доклад на кръгла маса Сараево, 1981, публикуван в Godisnjak. Centar za balkanološka ispitivanja, 19, 1983, 173—184, и също с научен апарат Черных, Е. Проявление рационального и иррационального в археологической культуре (к постановке проблемы). — СА, 4, 1982, 8—20.

[6] Семенов, Ю. Первобытная коммуна и соседская крестьянская община. — В: Становление классов и государств. М., 1976, 81—82; Черных, Е. Цит. съч., с. 19. Представлява интерес и възможното противоречие при различните икономически интереси на половозрастовите групи в късноматриархалния род и прехода към патриархалния род. Вж. Хазанов, А. Разложение первобытнообщинного строя и возникновение классового общества. — В: Первобытное общество. М., 1975, с. 100 сл. Специални сравнителни изследвания по тези въпроси въз основа на интерпретация на археологически материали не са правени.

[7] Тодорова, Х. Каменномедната епоха. . . , 18—19, 223.

[8] Lamb, H. Reconstruction of the Course of Postglacial Climate Over the World. — In: Ed. A. Harding. Climatic Change in Later Prehistory. Edinburgh University Press, 1982, p. 29 ff. Пак там — Harding, A. Introduction. Climatic Change and Archaeology, p. 9; Bozilova, E., M. Filipova. Paleoecological Environment in Northeastern Black Sea Area during Neolithic, Eneolithic and Bronze Periods. — Studia Praehistorica, 8, 1986, с. 165; Божилова, Е. Палеоекологически условия и промени на растителността в Източна и Югозападна България през последните 15 000 години. Автореферат на дис. за получаване на научна степен „доктор на биологичните науки". С., 1986, с. 41 сл.

[9] Вж. цит. лит. у Клейн, Л. Археологические признаки миграции. — В: IX Международный конгресс антропологических и этнографических наук. Чикаго, 1973, Доклады советских ученых. М., 1973, 1—17; Проблема смены культур в современных археологических теориях. — ВЛУ, № 8, 1975, 95—103; Долуханов, П. Истоки миграции (моделирование демографических процессов по археологическим и экологическим данным). — В: Проблемы археологии, II. Л., 1978, 38—43; Мерперт, Н. Я. Миграции в эпоху неолита и энеолита. — СА, 1, 1978, 9—27; Этнокультурные изменения на Балканах на рубеже энеолита и раннего бронзового века. — В: Этногенез народов Балкан и Северного Причерноморья. М., 1984, 234—246; Титов, В. К изучению миграции бронзового века. — В: Археология Старого и Нового света. М., 1982, с. 117 сл., 137 сл.

[10] Имаме предвид хоризонта, към който се причисляват Бодрогкерестур (според някои метални типове на брадвите-тесли с възможности за включване по време и в предходния период), Балатон — Ласиня II —III, Рец — Гаяри, Вайска — Хуниядихалом, Салкуца IV — Бубани I — Херкулан II—III, Чернавода I и други, дискутирани на редица симпозиуми. Вж. цит. лит. у Тасић, Н. О хронолошком односу енеолитских култура у Југословенском Подунављу. — Старинар, XXXVI, 1985, 1—11; Југословенско Подунавле од индоевропске сеобе до продора скита. Нови Сад — Београд, 1983, с. 18 сл.; Tasič, N., St. Dimitrievič. — B:Piriastorija Jugoslovenskih zemalja, Sarajevo, III, 1979, 129—182; Garašanin, M. Цит. съч., 11—19; Roman, P. Aşezari cu ceramică snurată din Thracia, Macedonia, Tessalia şi raporturile lor cu evolutia culturala din reginnile carpato-danubiene. — Thraco-Dacica, VII, 1986, p. 20, fig. 1; Harţuche, N. Compexul cultural Cernavoda I de la Rîmnicelu. — Istros, I, 1980, 33—91; Kalicz, N. A Balaton — Lasinja Kultura tirteneti kerchései és femleletei. — Archaeologiai Ertesito, 109, 1982, N 1, 3—17; Ecsedy, I. The People of the Pit-Grave Kurgans in Eastern Hungary. Budapest, 1979, 47—50. Вж. също Garasanin, M., N. Tasič, A. Benač, P. Roman, I. Ecsedy, J. Pavúk, — B: Godisnjak. Centar za balkanoloska ispitivanja, 19, 1983. За Северна България към този хоризонт В. Гергов предлага включването на култура Телиш (хоризонт III на обект Телиш) като културно сходна със Салкуца IV. Вж. Гергов, В. Разкопки на праисторическото селище в м. „Редутите" при с. Телиш, Плевенски окръг. — ОР за 1983. Смолян, 1984, с. 30. Тодорова, Х. Каменномедната епоха. . . , с. 226 сл. и Георгиева, П. Материали от преходния период между каменно-медната и бронзовата епоха от Северна България (проблеми на проучването). — Археология, 1, 1987, 1—15 предлагат за преходния период в Северна България културите Галатин (Салкуца IV) и Певец (Черна вода I). Предимно континуитивно развитие се предполага за култура Рахмани, а за Кукутени — Триполие континуитивно със засилване на взаимодействията със степните култури. Не разполагаме с данни за преходен период от ареала на култура Караново VI.

[11] Dodd-Opricescu, A., I. Mitrea. Sceptrul de piatră de la Mogoşeşti — Siret, Judentul Iasi. Problema originii si datării. — Carpica, XV, 1983, 69—95.

[12] Както беше споменато, част от тези находки са случайни или свързани с гробни комплекси. В. Гергов е открил два скиптъра в затворени комплекси — жилища от селището при с. Телиш, стратиграфски принадле-

жащи на хоризонт III, синхронен със Салкуца IV. Благодарим на откривателя за възможността да се запознаем с интерпретацията на материалите, подготвени от него за печат.

[13] И за този хоризонт синхронизациите по фази и отчасти по култури се различават. Интерес представлява сравнително по-късната хронологическа позиция на Бубани Хум II, Черна вода II и Костолац. Вж. бел. 10 и Георгиев, Г. Ил., Н. Я. Мерперт, Р. Катинчаров и др. Езеро. Раннобронзовото селище. С., 1979, с. 497 сл.; Панайотов, И. Цит. съч., 7—15; Roman, P. Cultura Coțofeni. București, 1976, p. 36 ff; Nemejcova-Pavukova, V. K problematike trvania a konca bolerzskej skupiny na Slovensku. — Slovenska Archeologia, XXXII, 1984, N 1, 75—146; Dinu, M. La complexe Horodiștea — Foltești et la poblème de l'indo-europenisation de l'espace carpato-danubienn. — Actes du IIe Congrès International de Thracologie. București, 1, 1980, 35—48.

[14] Katinčarov, R. Sur la synchronisation des civilisations de l'âge du bronze ancien en Thrace et dans la region d'Egée et d'Anatolie. — Thracia Praehistorica, Supplementum Pulpudeva 3, 1982, p. 132 ff.

[15] Dodd-Opritescu, A. La ceramique Cucuteni C. Son origine. Sa signification historico-culturelle. — Thracia Praehistorica, Supplementum Pulpudeva 3, 1982, 70—80; Мовша, Т. Проблемы связей Триполья — Кукутени с племенами культур степного ареала. — Studia Praehistorica, 5—6, 1981, 61—72; Збенович, В. Поздетрипольские племена Северного Причерноморья. Киев, 1974, с. 131 сл.; Патокова, Э. Усатовское поселение и могильники. Киев, 1979, 154—158; Дергачев, В. Памятники позднего Триполья. Кишинев, 1980, 142—154; Маркевич, В. Позднетрипольские племена Северной Молдавии. Кишинев, 1981, 55—67.

[16] Археология Украинской ССР. . . . карта 6—7.

[17] Мерперт, Н. Я. Древнейшие скотоводы Волжско—Уральского междуречья. М., 1974, с. 123 сл.

[18] Вж. Итоги научной конференции „Проблемы энеолита степной и лесостепной полос Восточной Европы". — КСИА, 162, 1982, 113—114; За Поволжието вж. Васильев, И. Энеолит Поволжья. Степь и лесостепь. Куйбишев, 1981, 58—66 и цит. лит. По-старият историографски етап за древноямната култура вж. у Алексеева, И. Вопросы хронологии и периодизации ранней поры палеометаллической эпохи Северо-Западного Причерноморья. — В: Археологические исследования Северо-Западного Причерноморья. Киев, 1978, 56—65. Сегашната историографска постановка за ранните периоди вж. у Koška, A. Influences of the "Pre-Yamnaya ("Pre-Pit grave). Communities from Black Sea Steppe Area in Western European Cultures. — Prace komisii archeologicznei, 24, 1985, 57—72.

[19] В историографията по въпроса има значителни различия по отношение на оценката на факторите, терминологията и пр., вж. бел. 9 и някои от основните мнения у Мерперт, Н. Я. Цит. съч., с. 123 сл.; Васильев, И. Цит. съч., с. 79 сл.; Телегин, Д. Середньостогiвська культура епохи мiдi. Київ, 1973, с. 147 сл.; Даниленко, В. Энеолит Украины. Киев, 1974, с. 92 сл.; Шапошникова, О. Ямная культурно-историческая общность. — В: Археология Украинской ССР. Киев, I, 1985, 336—352; Haüsler, A. Kulturbeziehungen zwischen Ost- und Mitteleuropa im Neolothikum?. — Jahresschrift für Mitteldeutsche Vorgeschichte, 68, 1985, 21—74 и цит. лит.; Gimbutas, M. ProtoIndo-European Culture. The Kurgan Culture During the Fifth, Fourth, and Third Millennia B. C. — In: Indo-European and Indo-Europeans, Eds G. Cardona et al., Pennsylvania Press, Harvard, 1970, 155—197; Primary and Secondary Homeland of the Indo-Europeans (Comments on the Gamkrelidze — Ivanov Articles). — JIES, 12, 1985, N 1—2, p. 189 ff.

[20] Мерперт, Н. Я. Цит. съч., с. 131 Васильв, И. Цит. съч., с. 4л3 с.

[21] Мерперт, Н. Я. Цит. съч.; Шапошникова, О. Цит. съч. 348—352; Дергачов, В. Молдавия и соседние территории в эпоху бронзы. Кишинев, 1986, с. 60 сл.

[22] Отрощенко, В., Ю. Болтрик. Культурно-хронологическое и территориалное распределение могильников Днепро-Молочанской степной области. — Материалы по хронологии археологических памятников Украины. Киев, 1982, 38—46.

[23] Шапошникова, О. Цит. съч., с. 348 сл.; Шмаглий, Н., И. Черняков. Курганы степной части междуречья Дуная и Днестра (1964—1966). — МАСП. 6, 1970, 90—108; Яровой, Е. Древнейшие скотоводческие племена Юго-Запада СССР. Кишинев, 1985; Дергачев, В. Цит. съч., 25—87.

[24] Дергачев, В. Цит. съч., 65—74.

[25] Гробовете от Кюлевча са без могили. Позите на трупополаганията и обилието на охра не се срещат в местните къснохалколитни и раннобронзови погребални практики. Подобни практики могат да се търсят в степните култури.

[26] Дергачев, В. Цит. съч., 74—82.

[27] Зирра, Вл. Культура погребений с охрой в Закарпатских областях РНР. — Материалы и исследования по археологии Юго-Запада СССР и Румынской Народной Республики. Кишинев, 1960, с. 102 сл. и специално с. 110, свързва част от гробовете от Мунтения, Северна Добруджа и Олтения с ямната култура, като е възможно и някои от гробовете с дървени покрития, синхронизирани от автора с ранната фаза на катакомбната култура да се отнасят към по-ранния Долнодунавски вариант на ямната култура. В някои нови изследвания и публикации на следвоенни разкопки в Молдова се обръща внимание на културната принадлежност на разновременните гробове с охра и въз основа на стратиграфските данни за могилите и на погребалните практики, част от тях се определят като ямни. Ямната култура се включва и в някои синхронизационни таблици за Румъния. Вж. културната характеристика и цит. лит. у Comșa, E. Mormintele cu ocru din movila II — 1950 de la Glavaneștii Vechi. — SCIVA, 36, 1985, N 4, 338—344; Mormintele cu ocru de la Holboca. — Thraco-Dacica, VI, 1985, N 1—2, 145—160; Brudiu, M. Informatii noi privind epoca bronzului în Sud-Estul Moldovei. — SCIVA, 36, 1985, N 3, 235—247; Roman, P. Așezării cu ceramică. . . , p. 20, fig. 1.

[28] И. Черняков многократно разглежда западните връзки на Северното Черноморие през бронзовата епоха и прави приноси към развитието на проблематиката. Вж. Черняков, И., Г. Тощев. Культурно-хронологические особенности курганных погребений эпохи бронзы Нижнего Дуная. — В: Новые материалы по археологии Северо-Западного Причерноморья. Киев, 1985, с. 11 сл. и цит. лит. Вж. също Дергачев, В. Цит. съч., 82—87.

[29] Вж. потвърдената периодизационна схема с прилагането на дългата хронология Gimbutas, M. Цит. съч., 189—192, Tabl. 1.

[30] Вж. бележки 10 и 13 и специално Георгиев, Г. Ил., Н. Я. Мерперт, Р. Катинчаров и др. Цит. съч., с. 334 сл.; Laszló, A. Observations consernant les débuts de la penétration vers l'Ouest de la population des tumuli à tombes en fosse. — Thraco-Dacica, V, 1984, 22—27; Roman, P. Цит. съч., 14—30.

[31] Авилова, Л. Погребальный обряд энеолитических земледельцев Юго-Восточной Европы. — КСИА, 185, 1986, 9—14 и цит. лит.; Мовша, Т. К вопросу о трипольских погребениях с обрядом трупоположения. — В: Материалы и исследования по археологии Юго-Запада СССР и Румынской Народной Республики. Кишинев, 1960, с. 59 сл. Вж. също за Гърция Титов, В. Неолит Греции. М., 1969, с. 135.

[32] Възможностите за пренасянето във времето на трупоизгарянето до ранната бронзова епоха от една страна могат да се търсят в преки взаимодействия на къснотриполските със степните племена (Вж. предишната бележка). От друга страна — посредством култури от преходния период, например Салкуца IV и Черна вода I (засега данните за погребалните практики от преходния период са ограничени), трупоизгарянето теоретически може да достигне до датираната в самото начало на ранната бронзова епоха култура Черна вода III, в която е известен този обред и за която се предполага генетическа връзка с Черна вода I. Презумпцията е свързана със значителния териториален обхват на Черна вода III — Болераз при сравнителната кратковременост на хронологическия хоризонт. Вж. Тасић, Н. Југословенско Подунавље. . . с. 27 сл. За трупоизгарянето в по-късните фази на ранната бронзова епоха Вж. например Roman, P. Cultura Coţofeni. . . , 31—33; Jovanovič, B. Obredi sahranjivanja u Kostolačkoi grupi. — Godisnjak. Centar za Balkanoloska ispitivanja, XIII, 1976, 131—141.

[33] Dimitrievič, St. Vučedolska kultura i vučedolski kulturni kompleks. — In: Praistorija Jugoslovenskih zemalja. Sarajevo, III, 1979, 284—286; Garašanin, M. Grupa Belotič — Bela Crkva. — In: Praistorija Jugoslovenskih zemalja. Sarajevo, IV, 1983, 708—718. И във Вучедол, и в по-късната група Белотич-Бела Црква има могили с гробове с трупоизгаряне, като М. Гарашанин обръща специално внимание на генезиса на традициите на могилните гробове. Мерперт, Н. Я. Этнокультурные изменения. . . , с. 240 сл. развива тезата за „предаващата среда“, каквато роля според нас са могли да играят скотовъдните племена и в балканските земи.

[34] Подробен сравнителен анализ на комплексите не влиза в целите на настоящата работа. Решаваща роля на миграциите се приема в редица изследвания на М. Гимбутас, Н. Хамънд и други. Вж. разработването на миграционната теза и цит. лит. у Hammond, N. G. L. Migrations and Invasions in Greece and Adjacent Areas. Park Ridge, New Jersey, 1976, p. 105 ff.; Haüsler, A. Die Indoeuropäisierung Griechenlands nach Ansage der Grab-und Bestattungssitten. — Slovenska Arheologia, XXIX, 1981, N 1, 59—66 приема местен произход на погребалните обреди, които Н. Хамънд тълкува като доказателство за миграции от север. В случая е необходимо да се има пред вид, че в местните раннобронзови култури с интрамурални и екстрамурални гробове не са засвидетелствувани могилни некрополи, многонасипни или еднонасипни надгробни могили.Вж. например Katinčarov, R. Les rites funéraires pendant l'âge du bronze en Bulgarie. — Thracia, 5, 1980, 167—171; Roman, P. Цит. съч., 31—33; Jovanovič, B. Цит. съч., 131—134; Wheeler, T. Early Bronze Age Burail Customs in Western Anatolia. — AJA, 78, 1974, 415—425; Yakar, J. The Later Prehistory of Anatolia, BAR, IS 268, 1985. Part II, p. 417 ff.; Doumas, Ch. Early Bronze Age Burial Habits in the Cyclades. — Studies in Mediterranean Archaeology, XLVIII, 1977, p. 54 ff.; Sériades, M. Troie I (Matériaux pour l'étude des sociétés du Nord-Est Egéén au debut du Bronze Ancien). — Editions Recherche sur les Civilisation. Paris, 95, 1985, 177—193.

[35] Фол, Ал. Политическа история на траките. С., 1972, 158—162; История на българските земи в древността. Първа част. С., 1981, с. 61 сл.; Миграциите в Тракия. — Изкуство, 9—10, 1981, 88—92.

[36] Мерперт, Н. Я. Этнокультурные изменения. . . , 234—246; Thomas. H. Archaeological Evidence for the Migrations of Indo-Europeans. — In: The Indo-Europeans in the Fourth and Third Millennia. Ed. E. Polomé, Karoma Publishers, Inc., 1982, 61—85.

КАТАЛОГ

ОБЯСНИТЕЛНИ БЕЛЕЖКИ

Каталогът е направен, като са използувани критично предимно първичните публикации на могилните некрополи от бронзовата епоха в българските земи. Съпоставени са текстовите описания с графичните и фотографските илюстрации. Взети са предвид и други студии на публикаторите, доколкото допълват или изясняват данните от първичните публикации.

Това позволява да бъдат уточнени и градирани редица важни признаци на погребалните обреди например разположението на могилите, метричните данни за ситуирането на гробовете, формите на гробните съоръжения, позите и други.

Характеристиката на изведените от нас признаци е направена в йерархичен ред — некропол, могила, гроб, скелет. Отделянето на скелетите в самостоятелен ред се налага от наличието на колективни гробове.

При описанието на некрополите под културна среда се има предвид наличието на други синхронни некрополи, селища и пр. в близост, които могат да имат евентуална непосредствена културна връзка с разглеждания некропол. Характеристиката на местността включва сегашните ѝ географско-морфологически особености. С определянето на разположението на могилите се цели изясняването на системата на групирането им, ако такава съществува.

ЛЕГЕНДА

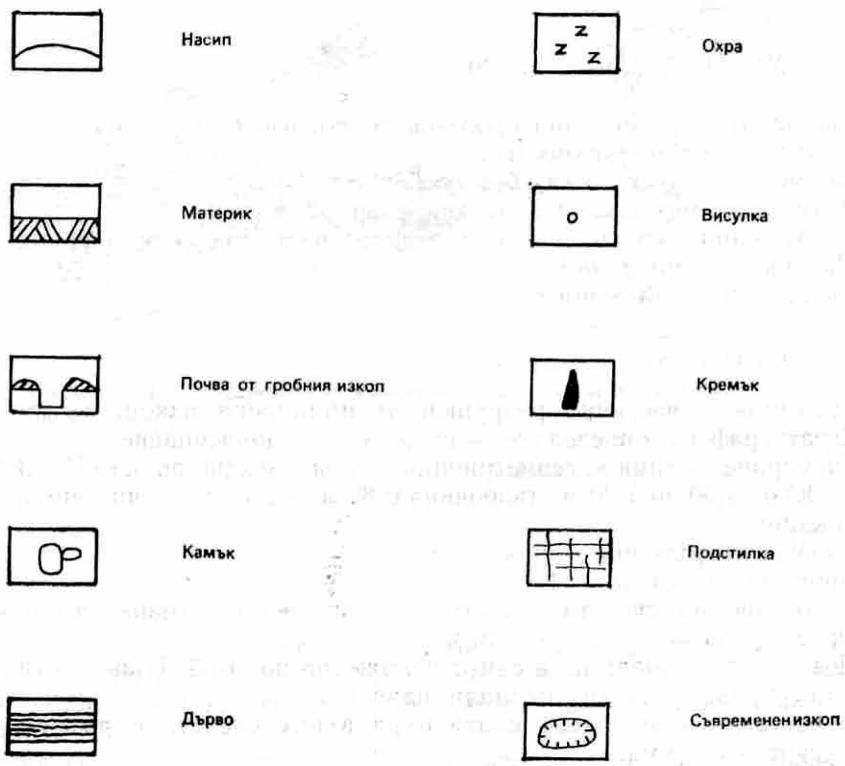

В описанието на могилите под полусферична форма се разбира част от полусфера, а без особености означава, че няма данни за форми, наподобяващи фигури на животни или други особени пространствени решения. Под съоръжения, свързани с насипите, се разбират каменни кръгове, крепиди, кромлехи и други, без съоръжението на гроба — ями, гробници и други. В легенда са дадени знаците за археологическата ситуация, които се отнасят за всичките 160 образа.

Стратиграфското определяне на гроба е насочено към разграничаването на първичните от вторичните гробове и е отделено от ситуирането, което включва метричните данни за местоположението на гроба в могилата. При ориентацията, когато се отбелязва само посоката на главата, се приема, че в същата посока е насочена надлъжната хоризонтална ос на скелета. При описанието на позата се има предвид начинът на трупополагането и затова то се прави предимно с проследяване на частите на тялото в реда глава, ръце, гръден кош и таз, крака.

Доколкото има особени характеристики, ненамиращи място в рубриките, те се отбелязват описателно в реда, към който показват най-голяма близост.

В случаите на обзорни изследвания със споменаване само на отделни признаци или при частично запазени комплекси данните се дават сумарно, без да се спазва, ако е невъзможно, приетата поредност.

В изложението, както и в каталога, се дава пълното наименование на некропола по името на днешното населено място, с римска цифра се отбелязва могилата и с арабска цифра — гробът. Така под Царевброд I, № 1 се разбира некропол при с. Царевброд, могила I, гроб № 1.

МОГИЛЕН НЕКРОПОЛ ПРИ с. ЦАРЕВБРОД, (ПРЕДИ ЕНДЖЕ) ШУМЕНСКО, СЕВЕРОИЗТОЧНА БЪЛГАРИЯ

Местоположение — западно от с. Царевброд.
Културна среда — няма данни за други некрополи и селища от бронзовата епоха.
Характеристика на местността — няма данни.
Състояние — няма данни за унищожени могили.
Брой на могилите — 2.
Разположение на могилите — около 15—20 м една от друга, изчислено по снимката в първичната публикация.
Степен на изследване — частично проучени централните части на могила I и II с редовни разкопки.

МОГИЛА I (обр. 1—8)

Състояние — разоравана продължително, иманярски изкоп в централната част на дълбочина до 0,80 м от повърхността.
Форма — полусферична, без особености.
Размери — височина 4,5 м, диаметър 32 м.
Съоръжения — 5 гроба в централната част, проучени изцяло.
Насипи — няма данни.
Съоръжения, свързани с насипите — няма.

ГРОБ № 1

Състояние — частично разрушен от иманярски изкоп.
Стратиграфско определяне — вторичен, с донасипване.
Ситуиране — спрямо геометричния център западно по оста И—З от 6,80 м до 8 м, южно по оста С—Ю от 0,50 до 1,20 м, дълбочина 0,80 м за дъното, изчислено по плановете в първичната публикация.
Гробно съоръжение — няма данни.
Брой на скелетите — 1.
Състояние на скелета — частично разрушен от иманярски изкоп.
Ориентация — глава на изток.
Поза — трупополагане в свито положение по гръб. Глава — тилно, ръце — успоредни на тялото, крака — свити, паднали надясно.
Оцветяване — оранжево-жълта охра върху скелета и пръстта около него.
Инвентар — няма.
Възраст — детска, неопределена група.

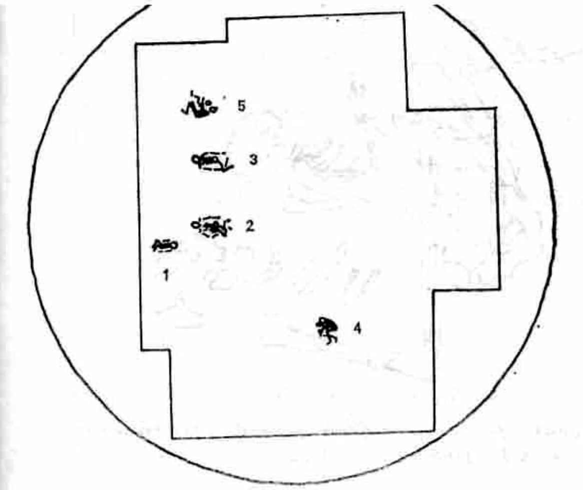

Обр. 1 Некропол при с. Царевброд, могила I — хоризонтална проекция на гробовете (по Р. Попов)

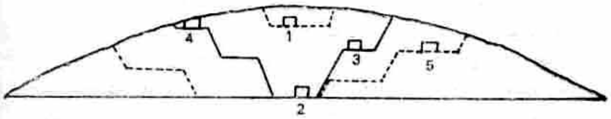

Обр. 2 Некропол при с. Царевброд, могила I — вертикална проекция на гробовете (по Р. Попов)

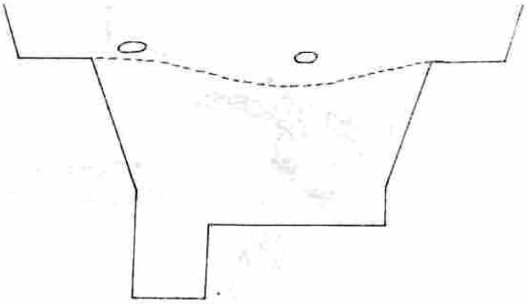

Обр. 3 Некропол при с. Царевброд, могила I, гроб № 2 — разрез на гробната яма (по Р. Попов)

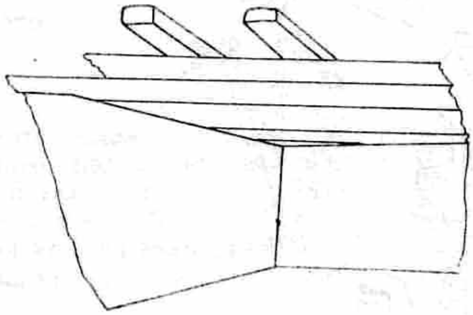

Обр. 4 Некропол при с. Царевброд, могила I, гроб № 2 — покритие на гробната яма (по Р. Попов)

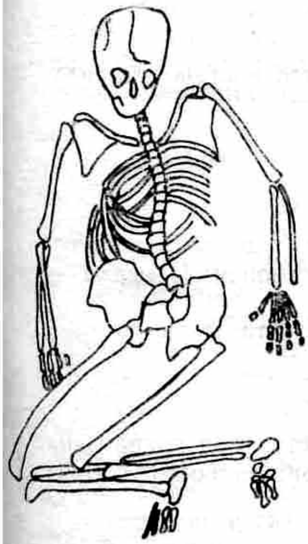

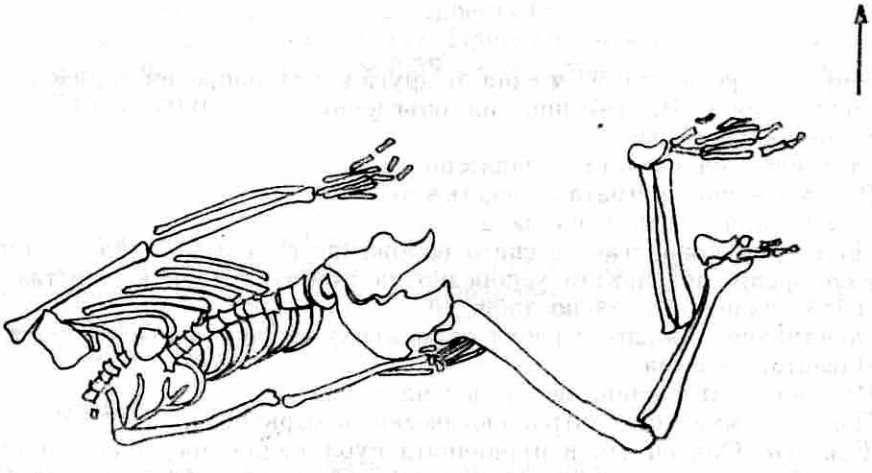

Обр. 6 Некропол при с. Царевброд, могила I — скелет от гроб № 3 (по Р. Попов)

Обр. 5 Некропол при с. Царевброд, могила I — скелет от гроб № 2 (по Р. Попов)

ГРОБ № 2

Състояние — запазен.

Стратиграфско определяне — вторичен, вкопан в насипа и в материка, с донасипване.

Ситуиране — спрямо геометричния център западно по оста И—З от 3 м до 4,60 м, южно и северно по оста С—Ю по 0,60 м, дълбочина 3,5 м за отстъпа и 4,50 м за дъното, изчислено по плановете в първичната публикация.

Гробно съоръжение (обр. 3) — правоъгълна яма с отстъп, стесняваща се към дъното. Дълбочина — 0,65 м под покритието. Ориентация И—З. Покритие на ямата — 2 надлъжни хори-

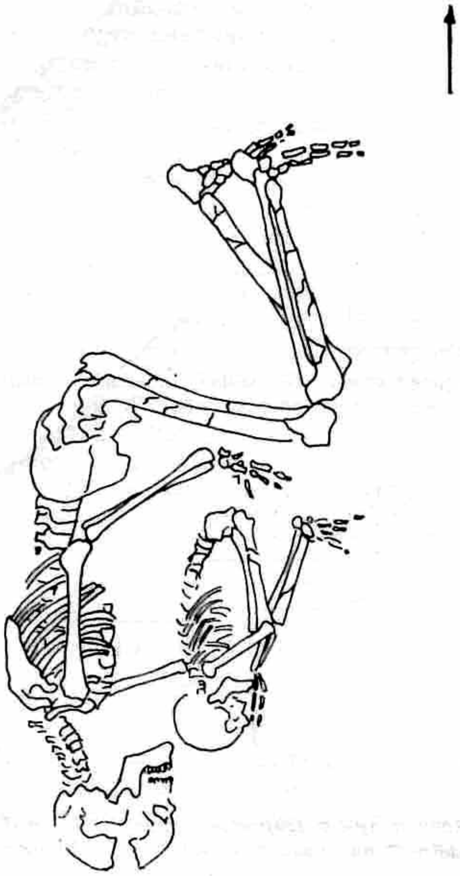

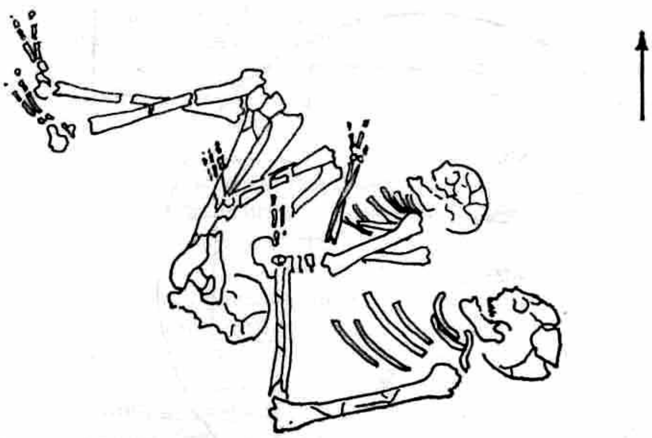

Обр. 8 Некропол при с. Царевброд, могила I — скелети от гроб № 5 (по Р. Попов)

←

Обр. 7 Некропол при с. Царевброд, могила I — скелети от гроб № 4 (по Р. Попов)

зонтални греди на 0,90 м една от друга върху напречни хоризонтални дъски, поставени върху отстъпа (обр. 4), дебелина на овъглени пласт 0,05—0,10 м.
Брой на скелетите — 1.
Състояние на скелета — запазено.
Разположение в ямата — надлъжно.
Ориентация — глава на запад.
Поза — трупополагане в свито положение по гръб. Глава — тилно, ръце — до лакътя полуразтворени, под лакътя успоредно на тялото, гръден кош и таз — без отклонения, крака — свити, паднали надясно (обр. 5).
Оцветяване — жълто-червена охра върху всички кости на скелета и пръстта около него.
Инвентар — няма.
Възраст — възрастен, неопределена група.
Пол — мъжки (без антропологически измервания).
Бележка. Описанието в първичната публикация предполага и възможността под главата на погребания да е имало подставка или дъното на гроба да е било под наклон, за което говорят наклонът на черепа и положението на костите от раменния пояс.

ГРОБ № 3

Състояние — частично разрушен.
Стратиграфско определяне — вторичен, с донасипване.
Ситуиране — спрямо геометричния център западно по оста И—З от 3 до 4,50 м, северно по оста С—Ю от 3 м до 4 м, дълбочина 2 м за дъното, изчислено по плановете в първичната публикация.
Гробно съоръжение — няма данни.
Покритие — няма следи от овъглено дърво.
Брой на скелетите — 1.
Състояние на скелета — частично нарушен, липсват черепът, лявата част на таза и лявата бедрена кост, шийните прешлени са разместени.
Ориентация — глава на запад.

Поза — трупополагане в свито положение по гръб. Глава — липсва, ръце — успоредно на тялото, гръден кош и дясна част на таза — без отклонение, крака — свити, паднали надясно, липсва лявата бедрена кост (обр. 6).
Оцветяване — червена охра върху скелета и пръстта около него.
Инвентар — няма.
Възраст — възрастен, неопределена група.
Пол — женски (без антропологически измервания).
Бележка. На юг от дясната раменна кост е открито петно горяла пръст с размери 0,50 на 0,50 м, а също въглени и пепел. Обгорели са раменните кости и ребрата от дясната страна на скелета.

ГРОБ № 4

Състояние — запазен.
Стратиграфско определяне — вторичен, с донасипване.
Ситуиране — спрямо геометричния център източно по оста И—З от 1,70 до 2,80 м, южно по оста С—Ю от 5,50 до 7 м, дълбочина — 1,10 м, изчислено по плановете в първичната публикация, дълбочина — 0,80 м от повърхността.
Покритие на ямата — няма следи от овъглено дърво.
Брой на скелетите — 2.
Състояние на скелетите — запазени.
Ориентация — глави на юг — югоизток.
Поза — 1. Възрастен индивид — трупополагане в свито положение хокер надясно. Глава — надясно, лява ръка — до лакътя успоредно на тялото, под лакътя полуповдигната, дясна ръка — вдигната на нивото на рамото, гръден кош и таз — надясно, крака — до колената, перпендикулярно на тялото, под колената полусвити назад; 2. Детско трупополагане в свито положение хокер надясно, разположено пред гръдния кош на възрастния. Глава — надясно, ръце — свити пред лицето, гръден кош и таз — надясно, крака — свити в колената пред тялото.
Оцветяване — червена охра върху скелетите.
Инвентар — няма.
Възраст — възрастен, неопределена група; детско, неопределена група.
Пол — възрастен женски (без антропологически измервания).
Бележка. В първичната публикация има противоречие за ориентацията. В текста и рисунката на гроба е дадена юг—югоизток, а в плана — северозапад. Приемаме ориентацията, посочена в текста и рисунката. По дължината на една от тибиите 0,38 м е определен приблизителен ръст за възрастния индивид 1,68 м.

ГРОБ № 5

Състояние — запазен.
Стратиграфско определяне — вторичен, с донасипване.
Ситуиране — спрямо геометричния център западно по оста И—З от 4 до 5,50 м, северно по оста С—Ю от 6,20 до 7,40 м, дълбочина — 2 м, изчислено по плановете в първичната публикация.
Гробно съоръжение — няма данни.
Покритие — няма следи от овъглено дърво.
Брой на скелетите — 2.
Състояние на скелетите — запазени.
Ориентация — глави на изток.
Поза — 1. Възрастен индивид — трупополагане в свита поза хокер надясно. Глава — надясно, лява ръка — свита под прав ъгъл в лакътя, полуиздърпана назад, дясна ръка — няма данни, гръден кош и таз — надясно, крака — до колената перпендикулярни на тялото, под колената полусвити назад; 2. Детско — трупополагане в свито положение хокер надясно, разположено пред гръдния кош на възрастния. Глава — надясно, ръце — свити в лактите пред гръдния кош, гръден кош и таз — надясно, крака — свити в колената пред тялото.
Оцветяване — червена охра върху скелетите.
Инвентар — няма.
Възраст — възрастен неопределена група, детски неопределена група.
Пол — възрастен от женски (без антропологически измервания).

МОГИЛА II (обр. 9—13)

Състояние — разоравана продължително.
Форма — полусферична, без особености.
Размери — височина 8 м, диаметър 34 м.

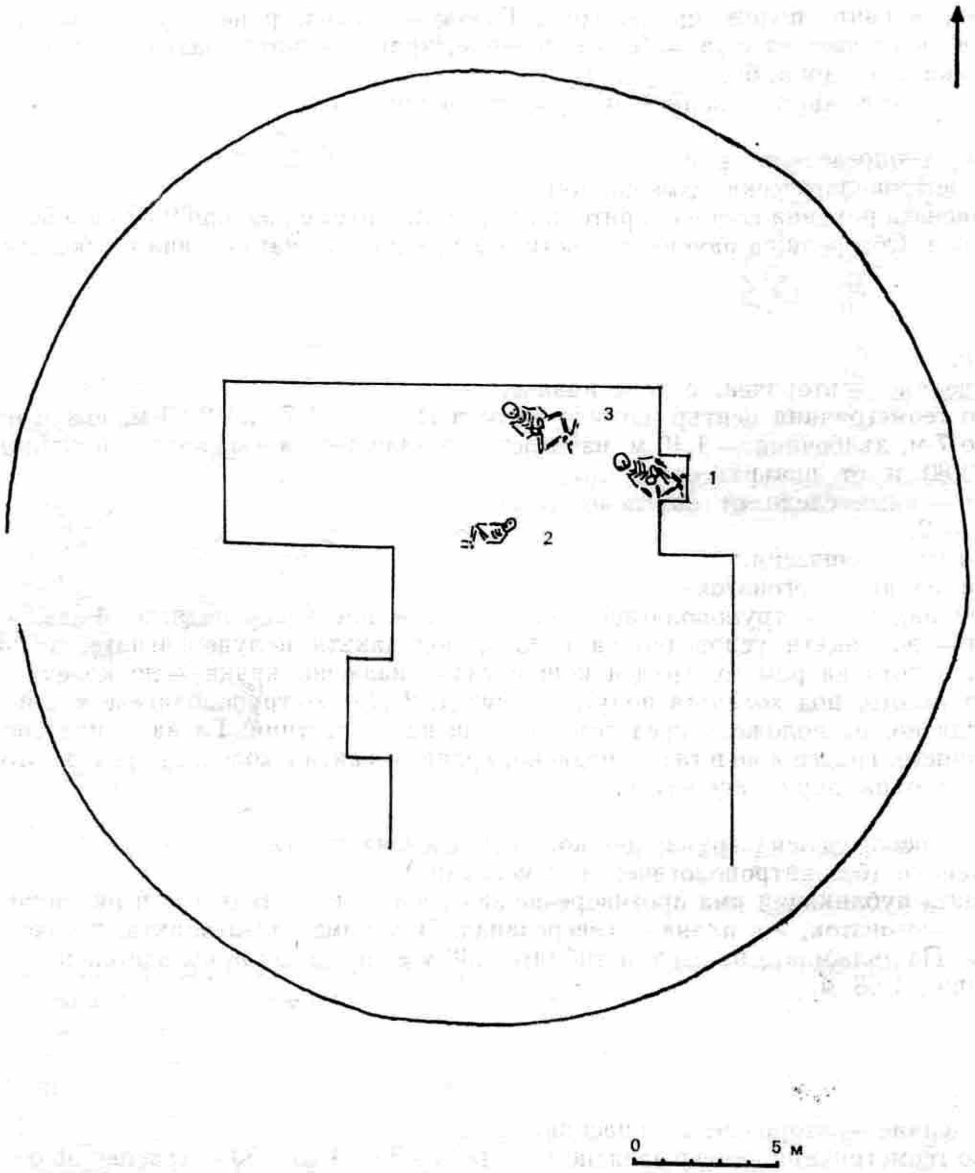

Обр. 9 Некропол при с. Царевброд, могила 11 — хоризонтална проекция на гробовете (по Р. Попов)

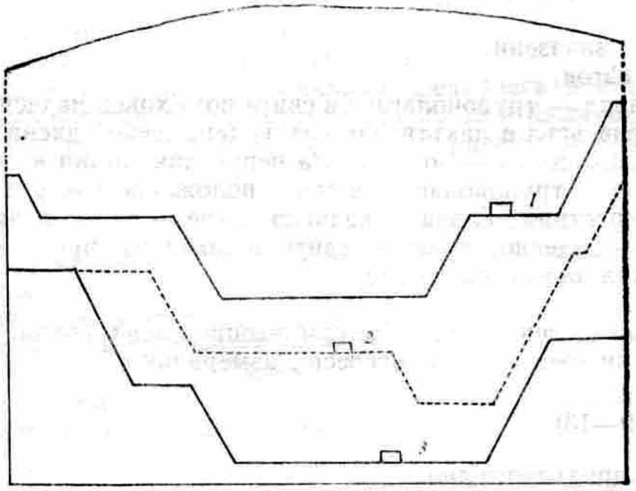

Обр. 10 Некропол при с. Царевброд, могила 11 — вертикална проекция на гробовете (по Р. Попов)

Съоръжения — 3 гроба в централната част, проучени изцяло.
Насипи — отбелязан насипът на гроб № 1.
Съоръжения, свързани с насипите — каменен кожух над гроб № 1 (обр. 11).

ГРОБ № 1

Трупополагане по гръб в изпънато положение във вкопан гроб в съществуващ насип, с каменен кожух с донасипване. Отнася се към ранната желязна епоха.

ГРОБ № 2

Състояние — запазен.
Стратиграфско определяне — вторичен с донасипване.
Ситуиране — спрямо геометричния център западно от 0,10 до източно 1,20 м по оста И—З, северно по оста С—Ю от 0 до 1 м, дълбочина — 6,50 м, изчислено по плановете в първичната публикация.
Гробно съоръжение — няма данни.
Покритие — няма следи от овъглено дърво.
Брой на скелетите — 1.
Състояние на скелета — запазен.
Ориентация — глава на североизток.
Поза — трупополагане в свита поза полунадясно. Глава — надясно, ръце свити под тъп ъгъл в лакътя успоредно на тялото, гръден кош — полунадясно, таз — без отклонение, крака — свити надясно.
Оцветяване — много червена охра върху целия скелет.
Инвентар — парче червена охра пред черепа.
Възраст — детска, неопределена група.
Бележка. По съотносителния размер на черепа и съотношението с размерите на другите скелети вероятна възраст над 10 г.

ГРОБ № 3

Състояние — запазен.
Стратиграфско определяне — първичен, вкопан в материка с насипване.
Ситуиране — спрямо геометричния център източно по оста И—З от 0,80 до 2,70 м, северно по оста С—Ю от 3,20 до 4,80 м, дълбочина — от 8 до 9,10 м, изчислено по плановете в първичната публикация.
Гробно съоръжение — правоъгълна яма с отстъп, дълбочина — 0,85 м под дървеното покритие, ориентирана И—З, сле-

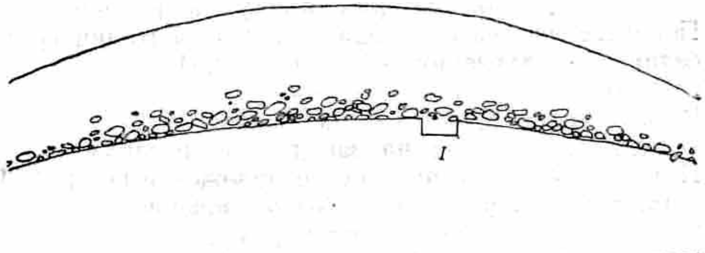

Обр. 11 Некропол при с. Царевброд, могила 11, гроб № 1 — каменен кожух (по Р. Попов)

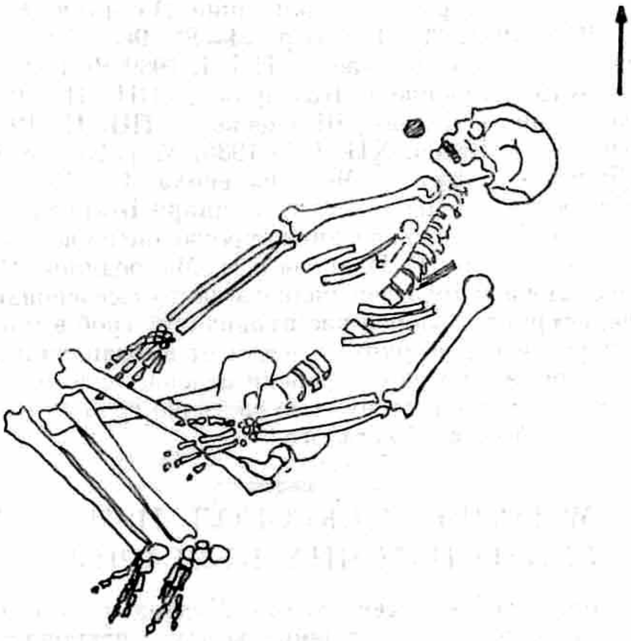

Обр. 12 Некропол при с. Царевброд, могила 11 — скелет от гроб № 2 (по Р. Попов)

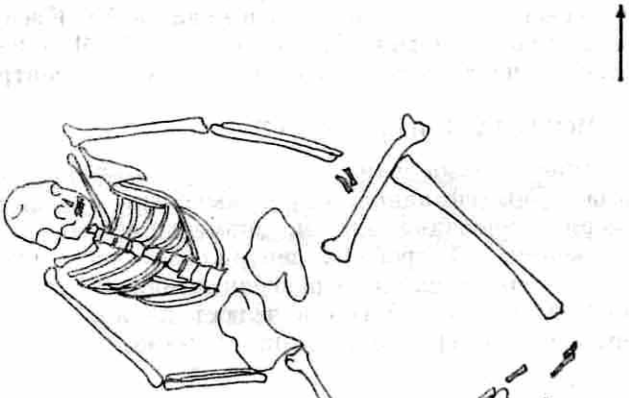

Обр. 13 Некропол при с. Царевброд, могила 11 — скелет от гроб № 3 (по Р. Попов)

ди от изкопания материк върху покритието.
Покритие на ямата — надлъжни хоризонтални греди под напречни хоризонтални дъски, дебелина на овъгления пласт 0,20—0,31 м.
Състояние на скелета — запазен.
Разположение в ямата — надлъжно.
Ориентация — глава на запад — северозапад.
Поза — трупополагане в свито положение по гръб. Глава — тилно, ръце — успоредни на тялото, гръден кош и таз — без отклонение, крака — свити, паднали на двете страни навън.
Оцветяване — червена охра върху скелета.
Инвентар — няма.
Възраст — възрастен, неопределена група.
Пол — мъжки (без антропологически измервания).
Бележка. Главата и раменният пояс са били повдигнати. По бедрените и раменните кости от разкопвача е определена височина, достигаща до 1,82 м.
Литература: Първична публикация Попов, Р. Могилни гробове при с. Ендже. — ИБАИ, VI, 1930—1931, 89—116, обр. 74—85, 98—102; Други публикации: Попов, Р. Погребални обичаи от миналото у нас. — ПН, I, 1930/1931, № 1, 5—6; Из погребалните обичаи на преисторическото население в България. — ПН, II, 1931/1932, № 5—6, 86—88; Интересна гробна находка при с. Ендже, Шуменско. — ПН, II, 1931/1932, № 8—9, 117—119; Какво разказват могилите. — Венец, XII, 1934/1935, № 1, 23—28; Култура и живот на предисторическия човек в България. Част 2. Метална епоха. С., 1930, 66—75.
Общи бележки. През 1926 г. иманяри откриват средновековни каменни скулптури в насипа на могила I. Това предизвиква проучване на некропола през 1929 г. под ръководството на Р. Попов с помощници В. Иванова и Н. Мавродинов. Разкопаването е извършено на ръка, стъпаловидно. Поради това централната част от североизток на могила I не е проучена изцяло, както и перифериите. Според нас първичният гроб в могила I не е открит. От могила II са останали непроучени перифериите и части от югозападната и северната част. Наблюдения върху гробните съоръжения не са правени целенасочено и не е дадена цялата нужна информация за тях. Огнището, което е разрушило частично гроб № 3 в могила I, вероятно е късно и не е включено към описанията в каталога.

МОГИЛЕН НЕКРОПОЛ ПРИ с. МАДАРА, ШУМЕНСКО, СЕВЕРОИЗТОЧНА БЪЛГАРИЯ

Местоположение — северно от с. Мадара от двете страни на шосето от гр. Шумен за гр. Каспичан.
Културна среда — няма данни за други некрополи и селища от бронзовата епоха. В землището на с. Мадара върху платото има тракийски могилен некропол от желязната епоха.
Характеристика на местността — ниско възвишение на хълмисто поле.
Състояние — няма данни за унищожени могили, всички се обработват.
Брой на могилите — 6.
Разположение на могилите — на различни разстояния една от друга: Могила I и II са в нива, принадлежаща преди на В. Куртев, разположени в непосредствена близост, могила III на 500 м почти северно от могили I и II в нива на Ал. Касанов в м. Янлъ чалък, могила IV на 200 м североизточно от могила III в нива на Т. Янакиева.
Степен на изследване — частично проучени централните части на могили I, II, III, IV.

МОГИЛА I (обр. 14—17)

Състояние — разоравана.
Форма — полусферична, без особености.
Размери — височина 3,60 м, диаметър 24 м.
Съоръжения — 4 гроба в централната част, проучени изцяло.
Насипи — няма данни за разграничаването им, в западната част на 6 м от центъра на дълбочина 0,80 м открита горна челюст на кон.
Съоръжения, свързани с насипите, няма.

ГРОБ № 1

Състояние — частично запазен.
Стратиграфско определяне — вторичен, с донасипване (?).
Ситуиране — около 6 м южно от центъра, дълбочина — 0,60 м.
Гробно съоръжение — няма данни.
Брой на скелетите — 1.
Състояние на скелета — частично запазен.

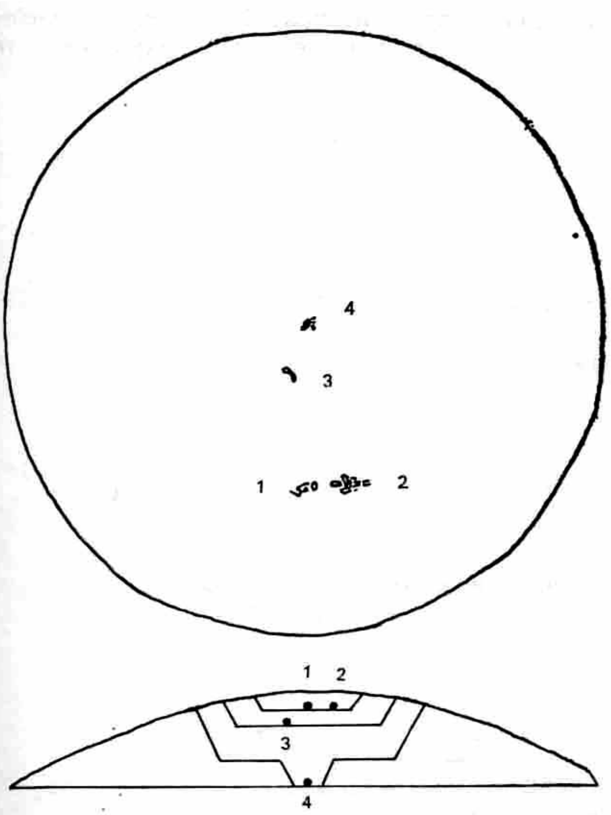

Обр. 14 Некропол при с. Мадара, могила I — хоризонтална и вертикална проекция на гробовете (по В. Миков)

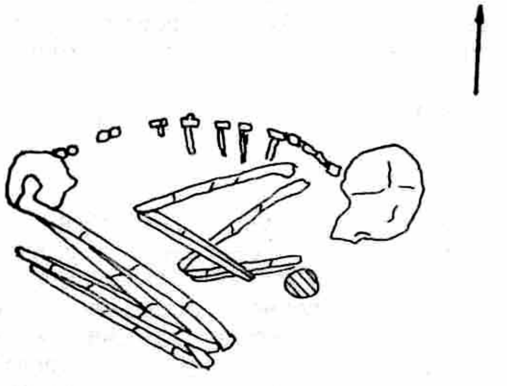

Обр. 15 Некропол при с. Мадара, могила I — скелет от гроб № 1 (по В. Миков)

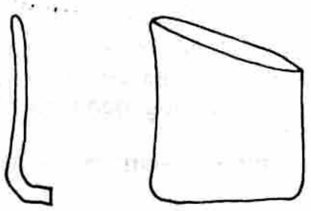

Обр. 16

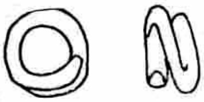

Обр. 17

Обр. 16 Некропол при с. Мадара, могила I— глинен съд от гроб № 1 (по В. Миков)

Обр. 17 Некропол при с. Мадара, могила I — спирална сребърна висулка от гроб № 3 (по В. Миков)

Ориентация — глава на изток.
Поза — трупополагане в свито положение хокер наляво. Глава — наляво, ръце — свити пред гръдния кош, дясната по-ниско, гръден кош и таз — наляво, крака — свити пред тялото. Липсват долната челюст и други дребни кости.
Оцветяване — няма данни.
Инвентар — глинен съд (обр. 16) до китката, частично запазен. Косо устие, цилиндрично тяло в средата извито навътре, равно дъно, вис. 6,3 см, диам. на дъното — 5,5 см, сив цвят, работено на ръка.
Възраст — възрастен, неопределена група.
Пол — неопределен, без антропологически измервания.

ГРОБ № 2

На около 6,5 м югоизточно от центъра и на около 0,60 м дълбочина скелет на възрастен индивид, трупополагане по гръб, череп без долна челюст върху раменната кост на дясната ръка, ляв върху десен крак; ориентация — с глава на запад. Няма данни за гробно съоръжение. Културна принадлежност — неопределена.

ГРОБ № 3

Състояние — няма данни.
Стратиграфско определяне — вторичен, вкопан в насипа, с донасипване.
Ситуиране — около 2 м юг—югозапад от центъра, дълбочина — 1,20 м.
Гробно съоръжение — няма данни.
Брой на скелетите — 1.
Състояние на скелета — силно натрошен.
Ориентация — глава на юг—югозапад.
Поза — трупополагане в свито положение хокер надясно.
Оцветяване — червена охра върху скелета, малки парчета при черепа.

Инвентар (обр. 17) — 3 висулки с размери 0,9—1 см, спирални в извивка и половина с надебелени извити нагоре краища от сребърна тел, по една от двете страни на черепа и върху коремната част.
Възраст — детска, неопределена група.

ГРОБ № 4

Състояние — разрушен и ограбен.
Стратиграфско определяне — първичен, с насипване.
Ситуиране — в центъра, дълбочина — 3,60 м.
Гробно съоръжение — остатъци от овъглено дърво (гробна яма с дървено покритие?).
Поза — трупополагане, начупени човешки кости.
Инвентар — медни части от неопределени предмети.
Бележка. Не са проучени периферните части на могилата.

МОГИЛА II

Състояние — разоравана.
Форма — полусферична, без особености.
Размери — височина 1 м, диаметър — 18 м.
Съоръжения — 3 гроба в централната част, проучени изцяло.
Насипи — няма данни.
Съоръжения, свързани с насипите — няма.

ГРОБ № 1

Състояние — няма данни.
Стратиграфско определяне — вторичен, с донасипване.
Ситуиране — 3 м западно от центъра, дълбочина — 0,40 м.
Гробно съоръжение — няма данни.
Брой на скелетите — 1.
Състояние на скелета — запазен.
Ориентация — глава на югозапад.
Поза — трупополагане в свито положение (хокер ?) надясно. Ръце — почти успоредно на тялото, крака — свити.
Оцветяване — няма данни.
Инвентар — няма.
Възраст — възрастен, неопределена група.
Пол — мъжки (без антропологически измервания).

ГРОБ № 2

Състояние — няма данни.
Стратиграфско определяне — няма данни.
Ситуиране — на 3,4 м северозападно от центъра, дълбочина — няма данни.
Брой на скелетите — 1.
Състояние на скелета — запазено.
Ориентация — глава на запад.
Поза — трупополагане в свито положение хокер наляво. Ръце — свити, с китки под главата, крака — свити.
Оцветяване — червена охра върху скелета, парченца върху главата и ръцете.
Инвентар — няма.
Възраст — възрастен, неопределена група.
Пол — женски (без антропологически измервания).
Бележки. Няма данни за гроб № 3. В източната част на 8 м от центъра дълбочина 0,30—0,60 м фрагменти от съд, работен на ръка, орнаментиран с врязани концентрични кръгове. В могилата са открити фрагменти от съд с червен цвят, груб, работен на ръка.

МОГИЛА III (обр. 18—21)

Състояние — разоравана.
Форма — полусферична, без особености.
Размери — височина 2 м, диаметър 20 м.

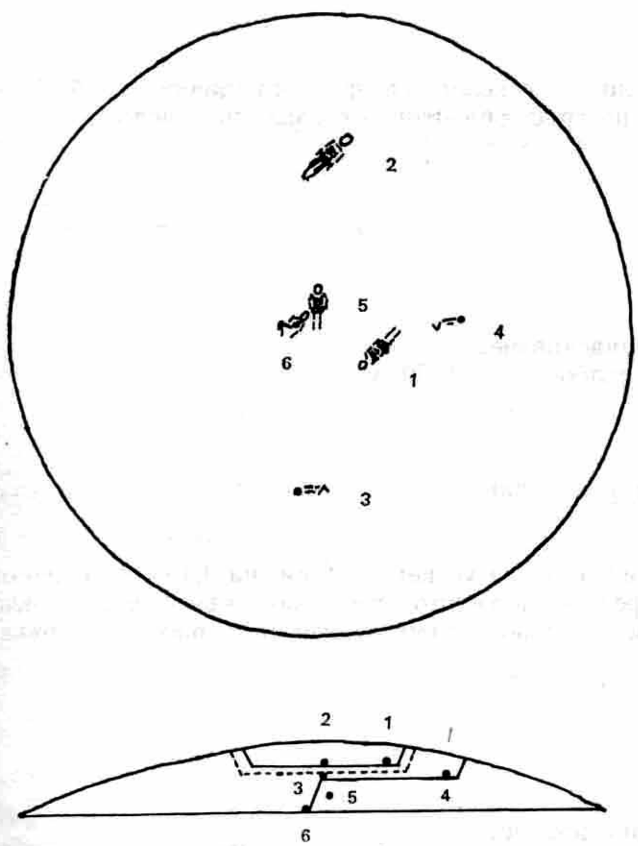

Обр. 18 Некропол при с. Мадара, могила III — хоризонтална и вертикална проекция на гробовете (по В. Миков)

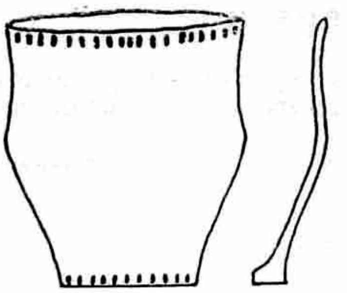

Обр. 19 Некропол при с. Мадара, могила III — глинен съд от гроб № 3 (по В. Миков)

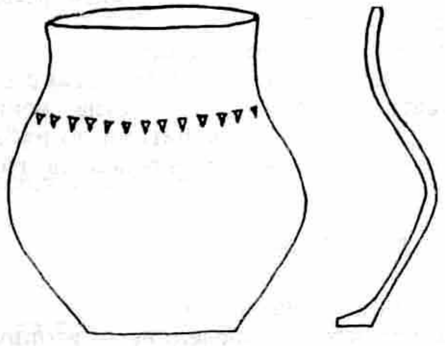

Обр. 20 Некропол при с. Мадара, могила III— глинен съд от гроб № 4 (по В. Миков)

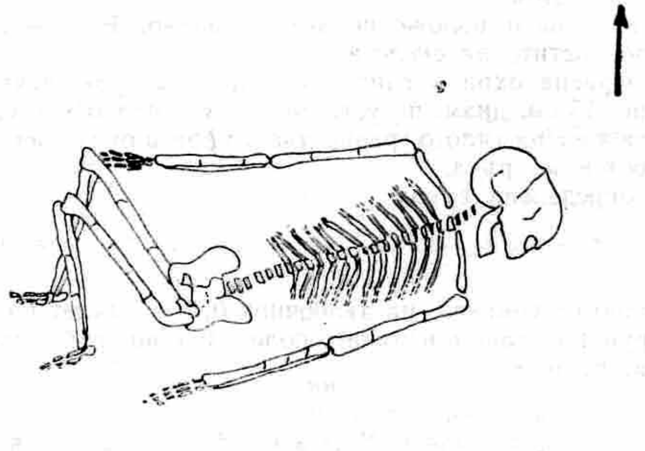

Обр. 21 Некропол при с. Мадара, могила III — скелет от гроб № 6 (по В. Миков)

Съоръжения — 6 гроба в централната част, проучени изцяло.
Насипи — няма данни.
Съоръжения, свързани с насипите — няма.

ГРОБ № 1

На 2 м югоизточно от центъра на дълбочина 0,40 м скелет на възрастен индивид, трупополагане по гръб, ориентиран с глава на югозапад, без инвентар, няма данни за гробно съоръжение. Неопределена културна принадлежност.

ГРОБ № 2

На 5 м северно от центъра, на около 0,40 м дълбочина скелет на възрастен индивид в гроб, ограден от северозапад с камъни; трупополагане по гръб, ориентиран с глава на североизток, без инвентар.
Неопределена културна принадлежност.

ГРОБ № 3

Състояние — няма данни.
Стратиграфско определяне — вторичен, с донасипване.
Ситуиране — на 5,5 м южно от центъра, дълбочина — 0,50 м.
Гробно съоръжение — няма данни.
Състояние на скелета — запазен.
Ориентация — глава на запад.
Поза — трупополагане в свито положение хокер наляво. Ръце — свити, китки пред черепа, крака — свити.
Оцветяване — няма данни.
Инвентар — глинен съд (обр. 19) с вис. 9,8 см, диам. на устието — 9 см, на 0,40 м западно от главата, форма — равно устие, извивка в средата на тялото, стесняване към дъното, равно дъно, украса — вдлъбнатини по ръба на устието и дъното, тъмночервен цвят, работен на ръка.
Възраст — детска, неопределена група.

ГРОБ № 4

Състояние — няма данни.
Стратиграфско определяне — вторичен, с донасипване.
Ситуиране — на 4 м източно от центъра, дълбочина — 0,70 м.
Гробно съоръжение — няма данни.
Състояние на скелета — запазен.
Ориентация — глава на изток.
Поза — трупополагане в свито положение хокер наляво. Ръце — свити.
Оцветяване — няма по костите на скелета.
Инвентар — парчета червена охра и глинен съд (обр. 20) до главата.
Размери на съда — вис. 15 см, диам. на устието — 8 см, равно устие, устен ръб извит навън, разширяване в долната част на тялото, равно дъно, украса от триъгълни врязвания по шията, тъмночервеникав, работен на ръка.
Възраст — детска, неопределена група.

ГРОБ № 5

На 0,50 м северозападно от центъра, на дълбочина 0,70 м скелет на кон, под него скелет на възрастен индивид, трупополагане в изпънато положение по гръб, глава на север, инвентарен.
Датиране VIII—IX в. от н. е.

ГРОБ № 6

Състояние — няма данни.
Стратиграфско определяне — първичен с насипване.
Ситуиране — около 1 м западно от центъра, дълбочина около 2 м, изчислено по плановете в първичната публикация.
Гробно съоръжение — следи от дървено съоръжение.
Състояние на скелета — запазен.
Ориентация — глава на североизток.
Поза — трупополагане в свито положение по гръб. Глава — наляво, ръце успоредни на тялото, крака — паднали надясно.
Оцветяване — червена охра върху скелета, особено силно около ръцете и главата.
Инвентар — няма.
Възраст — възрастен, неопределена група.
Пол — женски (без антропологически измервания).

МОГИЛА IV (обр. 22)

Състояние — разоравана.
Форма — полусферична, без особености.
Размери — височина 1,50 м, диаметър около 22 м.
Съоръжения — 4 гроба в централната част, проучени изцяло.
Насипи — няма данни.
Съоръжения, свързани с насипите — няма.

ГРОБ № 1

Състояние — разрушен.
Стратиграфско определяне — вторичен, с донасипване.
Ситуиране — на 3 м източно от центъра, на дълбочина 0,30 м.
Състояние на скелета — разрушен.
Инвентар — *до разрушения скелет глинен съд (обр. 22) с вис. 7 см, диам. в средата — 8,5 см,* равно устие, сферично тяло, стесняване към дъното, равно дъно, една хоризонтална, отвесно пробита дръжка, тъмнокафяв цвят, работен на ръка.

ГРОБ № 2

На 4 м северозападно от центъра, дълбочина — 0,30 м, изцяло разрушен скелет.

ГРОБ № 3

На 5 м югозападно от центъра, дълбочина — 0,70 м, възрастен индивид, трупополагане по гръб с ръце върху коремната област, ориентиран глава на изток, без инвентар.
Културна принадлежност — неопределена.

ГРОБ № 4

Състояние — няма данни.
Стратиграфско определяне — първичен, с насипване (?).
Ситуиране — на 3 м югоизточно от центъра, дълбочина — 1,5 м наравно с околния терен.
Гробно съоръжение — няма данни.
Състояние на скелета — запазен.
Ориентация — глава на североизток.
Поза — трупополагане в свито положение хокер надясно. Ръце — поставени пред главата, крака — слабо свити.
Оцветяване — няма данни.
Инвентар — няма.
Възраст — възрастен, неопределена група.
Пол — мъжки (без антропологически измервания).
Литература: Първична публикация Миков, В. Последни могилни находки. — В: Мадара, I, 1934, 429—438. Други публикации Миков, В. Предисторически селища и находки в България. С., 1933, с. 96, 122; Траките. Тяхното заселване, култура и изчезване. — В: През вековете. С., 1938, с. 43; Произходът на надгробните могили в България. — ГНМ, VII, 1942, с. 16; Надгробните могили в България. — В: Археологически открития в България. С., 1957, 220—223; Материали от последния период на бронзовата епоха от Северозападна България. — Археология, 1970, 3, 59—61.

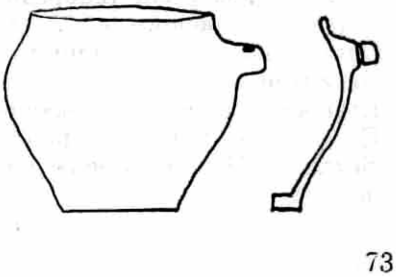

Обр. 22 Некропол при с. Мадара, могила IV — глинен съд от гроб № 1 (по В. Миков)

Общи бележки. Графични и фотографски илюстрации няма за повечето от гробовете. Не са отбелязани гробните съоръжения. В могила III, гроб № 6 скелетът е описан като хокер надясно, а при увеличение на плана и скицата личи, че трупополагането е по гръб с паднали надясно крака. Проучени са вероятно само централните части на могилите. Няма данни за начина на разкопаване.

МОГИЛЕН НЕКРОПОЛ ПРИ с. КАЛУГЕРИЦА, ШУМЕНСКО, СЕВЕРОИЗТОЧНА БЪЛГАРИЯ

Местоположение — на 4 км североизточно от с. Калугерица в м. Калугерска мера, на север от шосето Шумен—Каспичан.
Културна среда — няма данни за други некрополи и селища от бронзовата епоха.
Характеристика на местността — върху най-високата част на ниско възвишение.
Състояние — частично запазен, могили I и II разкопавани по-рано.
Брой на могилите — 8.
Разположение на могилите — могили I—VII в един ред от запад на изток на разстояние от 60 до 200 м една от друга, могила VIII на 200 м северно от VII.
Степен на изследване — проучени могили I, III—VIII.

МОГИЛА I

Разкопавана и по-рано. Запазена височина — 1,10 м, диаметър — 22 м, на различни места човешки кости.
Бележка. Вероятно многонасипна могила с повече от един гроб.

МОГИЛА II

Унищожена. Разкопавана и по-рано, без данни за гробове.

МОГИЛА III (обр. 23, 24)

Състояние — разорана.
Форма — полусферична, без особености.
Размери — височина 1,50 м, диаметър — 24 м.
Съоръжения — 4 гроба в централната част, проучени изцяло.
Насипи — насип с крепида каменна към гроб № 4.
Съоръжения, свързани с насипите — кръгла каменна крепида в три вертикални реда към гроб № 4.

ГРОБ № 1

Състояние — запазен.
Стратиграфско определяне — вторичен, с донасипване.
Ситуиране — на 4 м югозападно от центъра на дълбочина 0,60 м.
Гробно съоръжение — няма данни.
Брой на скелетите — 1.
Състояние на скелета — запазен.
Ориентиране — глава на североизток.
Поза — трупополагане в свито положение полунадясно или по гръб.
Ръце — лява ръка успоредна на тялото, дясна ръка между колената, крака — слабо свити, паднали надясно.
Оцветяване — няма данни.
Инвентар — няма.
Възраст — възрастен, неопределена група.
Пол — мъжки (без антропологически измервания).
Бележка. По описанието на ръцете може да се предполага трупополагане полунадясно или по гръб.

ГРОБ № 2

Състояние — запазен.
Стратиграфско определяне — вторичен, с донасипване.
Ситуиране — на около 2,40 м западно от центъра на дълбочина около 0,60 м.
Гробно съоръжение — няма данни.
Брой на скелетите — 1.
Състояние на скелета — запазен.
Ориентиране — глава на запад.
Поза — трупополагане в свито положение по гръб. Ръце — успоредни на тялото, крака — свити, паднали надясно.
Оцветяване — червена охра върху черепа.
Инвентар — няма.
Възраст — възрастен, неопределена група.
Пол — неопределен.

ГРОБ № 3

Състояние — запазен.
Стратиграфско определяне — вторичен, с донасипване,
частично под гроб № 1.
Ситуиране — на 4 м югозападно от центъра на дълбочина около 1,50 м (?) върху тогавашната древна повърхност.
Гробно съоръжение — няма данни.
Брой на скелетите — 1.
Състояние на скелета — запазен.
Ориентиране — глава на северозапад.
Поза — трупополагане в изпънато положение по гръб.
Оцветяване — няма данни.
Инвентар — няма.
Възраст — възрастен неопределена група.
Пол — женски (без антропологически измервания).

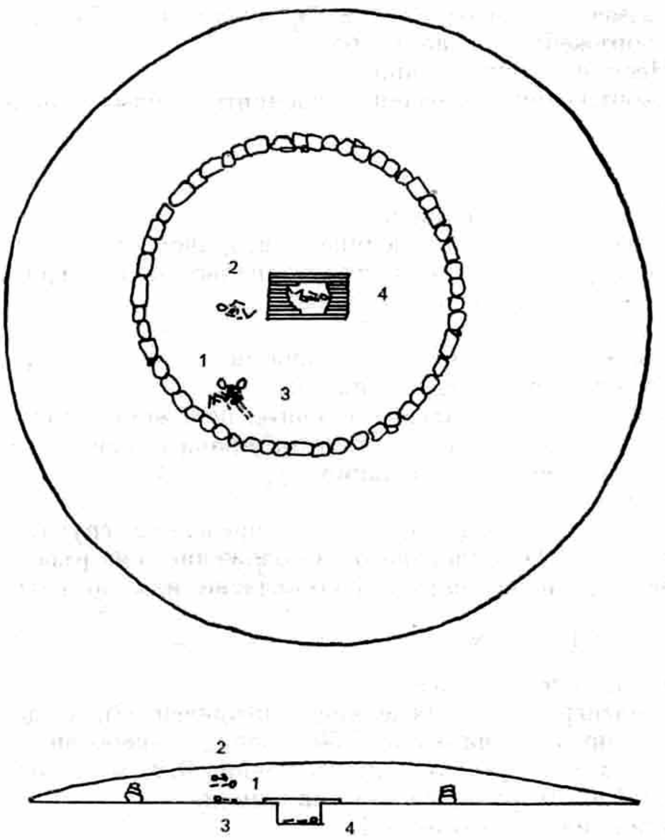

Обр. 23 Некропол при с. Калугерица, могила III — хоризонтална и вертикална проекция на гробовете (по В. Миков)

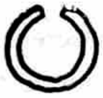

Обр. 24 Некропол при с. Калугерица, могила III — сребърна халка от гроб № 4 (по В. Миков)

ГРОБ № 4

Състояние — запазен.
Стратиграфско определяне — първичен, с насипване.
Ситуиране — на север от центъра на дълбочина 1,10 м в материка.
Гробно съоръжение — правоъгълна яма с размери дълж. 1,90 м, шир. — 1,10 м, дълб. — 0,60 м. Стените на ямата облицовани с дървета, подстилка с растителен произход. Ориентираха изток—запад.
Крепида — с диам. 11 м, от три реда камъни, височина 0,60 м; първи ред, шир. 0,70 м; втори ред, шир. 0,60 м; трети ред, шир. 0,50 м.
Покритие — хоризонтални надлъжни греди.
Брой на скелетите — 1.
Състояние на скелета — запазен.
Ориентация — глава на изток.
Поза — трупополагане в свито положение хокер надясно. Ръце — под главата, крака — свити.
Оцветяване — червена охра върху горната част на скелета.
Инвентар — сребърна незатворена халка с диам. 1,20 см върху гърдите.
Възраст — млад индивид, неопределена група.
Пол — женски (без антропологически измервания).

МОГИЛА IV

Състояние — разоравана.
Форма — полусферична, без особености.

Размери — височина 0,80 м, диаметър — 23 м.
Съоръжения — два гроба.
Насипи — няма данни.
Съоръжения, свързани с насипите — няма данни.

ГРОБ № 1

Състояние — запазен.
Стратиграфско определяне — вторичен, с донасипване.
Ситуиране — на 4 м северозападно от центъра на дълбочина 0,40 м.
Гробно съоръжение — няма.
Брой на скелетите — 1.
Състояние на скелета — запазен.
Ориентиране — глава на юг.
Поза — трупополагане в свито положение полунадясно или по гръб.
Ръце — успоредно на тялото, крака — свити.
Оцветяване — няма данни.
Инвентар — няма.
Възраст — млад индивид, неопределена група.
Бележка. По описанието на положението на ръцете в първичната публикация може да се съди, че трупополагането е полунадясно или по гръб.

ГРОБ № 2

Състояние — запазено.
Стратиграфско определяне — вторичен (?), с донасипване.
Ситуиране — на около 3,50 м запад—северозапад от центъра (изчислено по описанието в първичната публикация) на дълбочина 0,80 м наравно с околния терен, на 2 м южно от № 1.
Гробно съоръжение — няма данни.
Брой на скелетите — 1.
Състояние на скелета — запазен.
Ориентация — глава на североизток.
Поза — трупополагане в свито положение полунадясно (?). Ръце — успоредни на тялото, крака — свити.
Оцветяване — няма данни.
Инвентар — няма.
Възраст — доста възрастен, неопределена група.
Пол — неопределен.

МОГИЛА V (обр. 25—28)

Състояние — разоравана.
Форма — полусферична, без особености.
Размери — височина 2,50 м, диаметър — 30 м.
Съоръжения — 8 гроба, 6 трупополагания и 2 урни.
Насипи — няма данни.
Съоръжения, свързани с насипите — няма.

ГРОБ № 1

Урна с горели човешки кости, ситуирана на 8 м източно от центъра на дълбочина 0,20 м от повърхността. Форма на урната — пресечен конус с широката основа нагоре, равно устие, равно дъно, 4 срещуположни пъпки под устието, червеникав цвят, работена на ръка; размери: вис. — 19,5 см, диам. устие — 26,5 см, диам. на дъното — 15 см.

ГРОБ № 2

Състояние — запазен.
Стратиграфско определяне — вторичен, с донасипване.
Ситуиране — почти в центъра на дълбочина 0,40 м.
Гробно съоръжение — няма данни.
Брой на скелетите — 1.
Състояние на скелета — запазен.

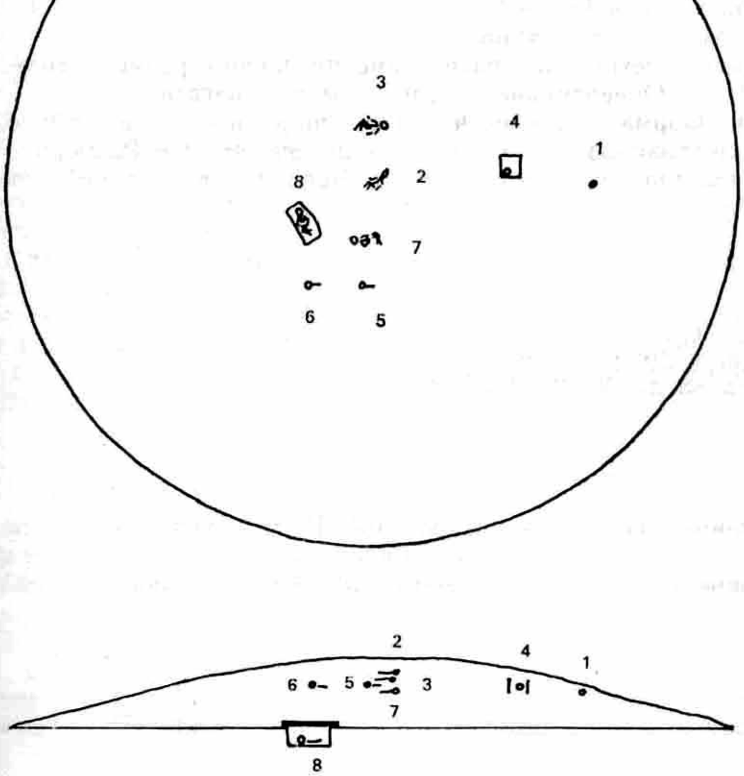

Обр. 25

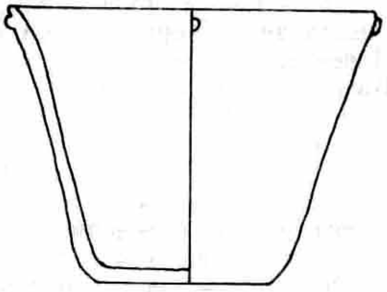

Обр. 26

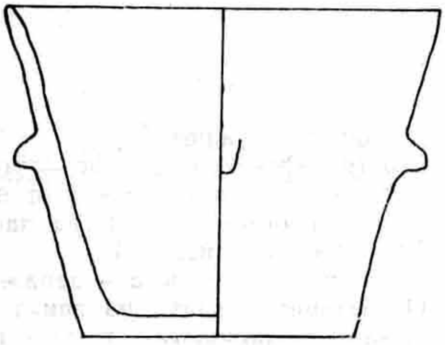

Обр. 27

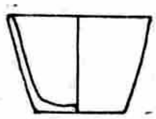

Обр. 28

Обр. 25 Некропол при с. Калугерица, могила V — хоризонтална и вертикална проекция на гробовете (по В. Миков)

Обр. 26 Некропол при с. Калугерица, могила V — глинен съд от гроб № 1 (по В. Миков)

Обр. 27 Некропол при с. Калугерица, могила V — глинен съд от гроб № 4 (по В. Миков)

Обр. 28 Некропол при с. Калугерица, могила V — глинен съд от гроб № 6 (по В. Миков)

Ориентация — глава на североизток.
Поза — трупополагане в свито положение полунадясно или на гръб.
Ръце — успоредни на тялото, крака — силно свити с петите до таза.
Височина на погребания — 1,67 м (без антропологически данни).
Оцветяване — червена охра обилно върху черепа и костите на ръцете.
Инвентар — няма.
Възраст — възрастен, над 40 г.
Пол — женски (без антропологически измервания).

ГРОБ № 3

Състояние — частично запазен.
Стратиграфско определяне — вторичен (?), с насипване.
Ситуиране — на 2 м северно от центъра на дълбочина 0,60 м.
Гробно съоръжение — няма данни.
Брой на скелетите — 1.
Състояние на скелета — главата и част от гръдния кош разпръснати в пръстта.
Ориентация — глава на изток.
Поза — трупополагане в свито положение полунадясно или по гръб.

Глава — липсва, ръце — настрани (?), крака — доста свити.
Оцветяване — червена охра върху горната част на тялото.
Инвентар — няма.
Възраст — няма данни.

ГРОБ № 4

Състояние — запазен.
Стратиграфско определяне — вторичен, с донасипване.
Ситуиране — на 5 м източно от центъра на дълбочина 0,80 м.
Гробно съоръжение — правоъгълен гроб от четири квадратни каменни плочи с размери дълж. — 0,90 м, шир. — 0,80 м, вис. — 0,45 м. Ориентиране — север—юг по дългата ос.
Глинена урна с горели човешки кости. Форма на пресечен конус с широката основа нагоре, равно устие и дъно, 4 езичести дръжки, разположени срещуположно две по две. Размери — вис. — 24,5 см, диам. на устието — 32 см, диам. на дъното — 20 см. Червеникав цвят, работено на ръка.

ГРОБ № 5

Състояние — запазен.
Стратиграфско определяне — вторичен, с донасипване.
Ситуиране — на 4 м южно от центъра на дълбочина 0,80 м.
Гробно съоръжение — няма данни.
Брой на скелетите — 1.
Състояние на скелета — запазен.
Ориентация — глава на запад.
Поза — трупополагане в свито положение полуналяво или по гръб. Ръце — успоредно на тялото, крака — силно свити.
Оцветяване — червена охра около черепа.
Инвентар — няма.
Възраст — детски.

ГРОБ № 6

Състояние — запазен.
Стратиграфско определяне — вторичен, с донасипване.
Ситуиране — около 5 м юг-югозападно от центъра на дълбочина 0,90 м.
Гробно съоръжение — няма данни.
Брой на скелетите — 1.
Състояние на скелета — запазен.
Ориентация — глава на запад.
Поза — трупополагане в свито положение хокер наляво. Ръце — под главата.
Оцветяване — няма данни.
Инвентар — до черепа глинен съд с форма на пресечен конус с основата нагоре, равно устие, равно дъно, размери — вис. 7 см, диам. устие 10 см, тъмночервен цвят, работен на ръка.
Възраст — детска, 5—6 години.

ГРОБ № 7

Състояние — запазен.
Стратиграфско определяне — вторичен, с донасипване.
Ситуиране — 2 м южно от центъра на дълбочина 1,10 м.
Гробно съоръжение — няма данни.
Брой на скелетите — 1.
Състояние на скелета — запазен.
Ориентиране — глава на запад.
Поза — трупополагане в свито положение полуналяво или на гръб. Ръце — пред предната част на корема, крака — дясно коляно издадено нагоре.
Оцветяване — няма данни.
Инвентар — червена охра до главата.
Възраст — неопределена група, възрастен.
Пол — мъжки (без антропологически измервания).

ГРОБ № 8

Състояние — запазен.
Стратиграфско определяне — първичен, с насипване, вкопан в материка.
Ситуиране — на 3 м югозападно от центъра, на дълбочина 2,50 м, вкопан в материка.
Гробно съоръжение — яма с почти елипсовидна форма, ориентирана северозапад — югоизток; дълж. — 1,50 м, шир. — 0,85 м, дълб. — 0,70 м, облицована с дървета, подстилка от органична материя.
Покритие — хоризонтални напречни греди, върху тях хоризонтални надлъжни греди, върху които натрупани камъни.
Брой на скелетите — 1.
Състояние на скелета — запазен.
Ориентация — глава на северозапад.
Поза — трупополагане в свито положение на гръб. Ръце — настрана (?), крака — слабо свити, паднали надясно.
Оцветяване — червена охра повече върху дясното, отколкото върху лявото рамо.
Инвентар — няма.
Възраст — възрастен, неопределена група.
Пол — неопределен.
Бележка. Според описанието в текста и от увеличенията на плановете може да се предполага, че в гробове № 2, 3, 4 позата вероятно е полунастрана или по гръб, тъй като при свито положение хокер е трудно ръцете да бъдат отстрани на тялото. В първичната публикация не се прави тази разлика.

МОГИЛА VI

Състояние — разоравана, унищожена частично.
Размери — височина 0,40 м, диаметър — 20 м.

ГРОБ № 1

Състояние — разрушен, трупополагане, към центъра на могилата разчупени човешки кости.
Бележка. По описанието може да се предполага еднонасипна могила с 1 гроб.

МОГИЛА VII

Състояние — разоравана.
Форма — полусферична, без особености.
Размери — височина 0,60 м, диаметър — 20 м.
Съоръжения — 3 гроба.
Насипи — няма данни.
Съоръжения, свързани с насипите — няма.

ГРОБ № 1

Състояние — запазен.
Стратиграфско определяне — вторичен, с донасипване.
Ситуиране — на 5 м западно от центъра на дълбочина 0,30 м
Гробно съоръжение — гроб, обграден с камъни.
Покритие — няма данни.
Брой на скелетите — 1.
Състояние на скелета — запазен.
Ориентиране — глава на запад.
Поза — трупополагане в свито положение хокер наляво.
Инвентар — няма.
Възраст — детски.

ГРОБ № 2

Състояние — запазен.
Стратиграфско определяне — вторичен, с донасипване.
Ситуиране — на 2 м северно от центъра на дълбочина около 0,30 м.

Гробно съоръжение — няма данни.
Състояние на скелета — запазен.
Ориентиране — глава на запад.
Поза — трупополагане в свито положение хокер наляво.
Оцветяване — няма данни.
Инвентар — няма.
Възраст — неопределена.

ГРОБ № 3

На 4 м югоизточно от центъра трупополагане в изпънато положение по гръб, глава — на запад, дясна ръка — успоредно на тялото, лява ръка — върху корема.
Културна принадлежност — неопределена, вероятно християнски.

МОГИЛА VIII

Състояние — разоравана, унищожена частично.
Размери — височина 0,50 м, диаметър — 22 м.

ГРОБ № 1

Състояние — разрушен, трупополагане, към центъра на могилата разчупени човешки кости.
Бележка. По описанието и размерите на могилата може да се предполага еднонасипна могила с 1 гроб.
Бележки към некропола. Поради по-малката височина на повечето могили вероятно са проучени отчасти и перифериите им. Дълбочината на гробовете вероятно е давана от повърхността над съответния гроб. Тъй като могилите имат заравнени централни части, височината е близка до евентуално взиманата от центъра. Няма графична документация за уточняването на позите, насипите не са определяни, няма пълни данни за всички гробни съоръжения.
Литература: Първична публикация — Миков, В. Стари могилни гробове при Калугерица и Кюлевча. — В: Мадара, II. С., 1936, 3—10. Други публикации: Миков, В. Надгробните могили в България. — В: Археологически открития в България. С., 1957, 220—223; Материали от последния период на бронзовата епоха в Северозападна България. — Археология, 1970, 3, 59—61.

МОГИЛЕН НЕКРОПОЛ ПРИ с. КЮЛЕВЧА, ШУМЕНСКО, СЕВЕРОИЗТОЧНА БЪЛГАРИЯ

Местоположение — на 4 км З от с. Кюлевча в м. Големия и Малкия Ирим.
Културна среда — няма данни за други селища и некрополи от бронзовата епоха.
Характеристика на местността — височинна.
Състояние — няма данни.
Разположение на могилите — на около 250 м една от друга 3 могили.
Степен на изследване — разкопана могила I в м. Малкия Ирим.
Бележка. В първичната публикация се споменава разкопавана по-рано могила с вис. 2,50 м и диам. 20 м на височината западно от с. Кюлевча, без да се свързва с некропола и без да са дадени други данни за нея.

МОГИЛА I (обр. 29)

Състояние — няма данни.
Форма — полусферична, без особености.
Размери — височина 3,50 м, диам. — 28 м.
Съоръжения — 5 гроба.
Насипи — няма данни.
Съоръжения, свързани с насипите — няма данни.

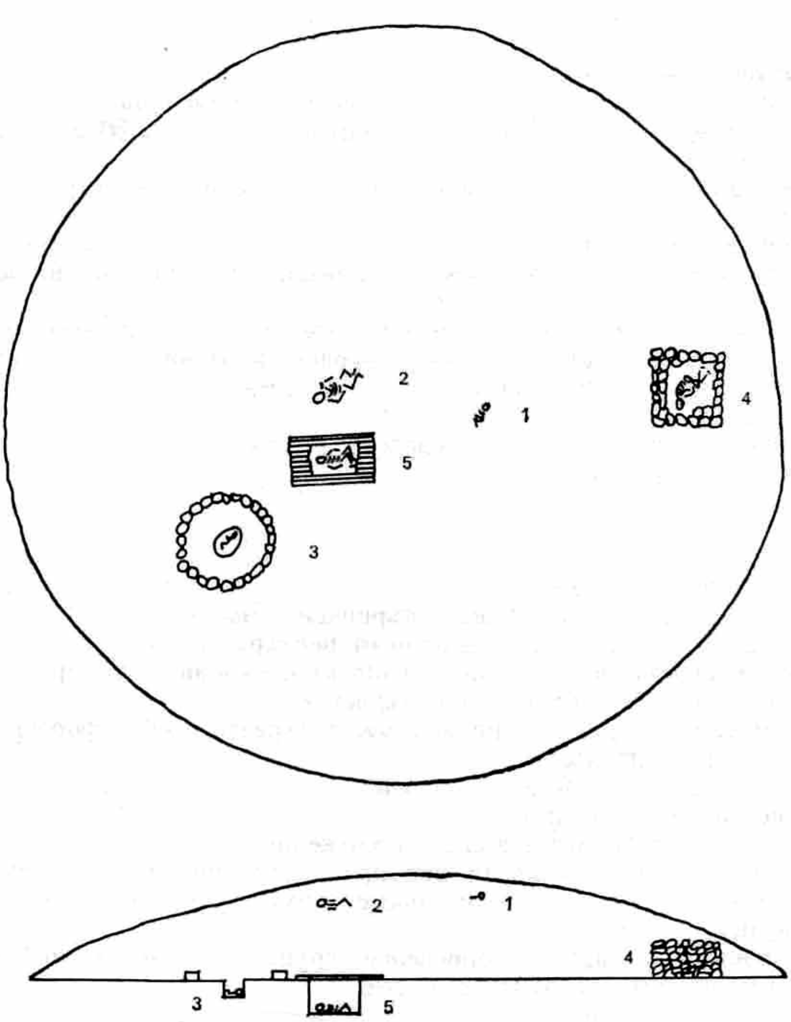

Обр. 29 Некропол при с. Кюлевча, могила 1 — хоризонтална и вертикална проекция на гробовете (по В. Миков)

ГРОБ № 1

Състояние — запазен.
Стратиграфско определяне — вторичен, с донасипване.
Ситуиране — на 3 м И от центъра на дълб. 0,70 м.
Гробно съоръжение — няма данни.
Брой на скелетите — 1.
Състояние на скелета —запазен.
Ориентиране — глава на С—СИ.
Поза — трупополагане в свито положение хокер надясно. Ръце: дясна — под главата, лява — успоредно на тялото; крака — силно свити.
Оцветяване — червена охра върху черепа и горната част на скелета.
Инвентар — няма.
Възраст — детски.

ГРОБ № 2

Състояние — запазен.
Стратиграфско определяне — вторичен, с донасипване.
Ситуиране — на около 1 м И от центъра на 2 м З от гроб № 1 на дълб. 1 м.
Гробно съоръжение — няма данни.
Брой на скелетите — 1.
Състояние на скелета—запазен.
Ориентиране — глава на ЮЗ.
Поза — трупополагане в свито положение по гръб. Глава — тилно, ръце — успоредно на тялото (?), десен крак — свит паднал надясно, ляв крак — свит, запазен на място (нагоре), пети — събрани.
Оцветяване — червена охра върху черепа, следи и обилно върху краката.
Инвентар — няма.
Възраст — възрастен, неопределена група.
Пол — неопределен.

ГРОБ № 3

Състояние — запазен.
Стратиграфско определяне — вторичен (?), вкопан в материка с донасипване (?).
Ситуиране — на 8 м ЮЗ от центъра на дълб. 2,50 м.
Гробно съоръжение — яма с елипсовидна форма с дълж. 1,10 м, шир. — 0,80 м, дълб. — 0,80 м, оградена с кръг от един ред камъни с диам. 3 м.
Покритие — няма.
Брой на скелетите — 1.
Състояние на скелета — запазен.
Ориентиран — глава на СИ.
Поза — трупополагане в свито положение хокер надясно. Ръце — пред главата, крака — слабо свити.
Оцветяване — червена охра върху черепа и горната част на скелета.
Инвентар — няма.
Възраст — детски, около 6—7 години.

ГРОБ № 4

Състояние — запазен.
Стратиграфско определяне — вторичен, с донасипване.
Ситуиране — на 10 м източно от центъра на дълб. 2,50 м под повърхността на могилата върху тогавашния терен.
Гробно съоръжение — паралелепипед от камъни с основа 2,50 на 2,50 м, вис. 1,30 м, натрупан върху скелета.
Брой на скелетите — 1.
Състояние на скелета — костите смазани под натиска на камъните.
Ориентиране — глава на Ю.
Поза — трупополагане в свито положение хокер надясно. Ръце — дясна, изпъната напред, достига до колената, лява — успоредно на тялото, слабо свита в лакътя; крака — свити.
Оцветяване — няма данни.
Инвентар — няма.
Възраст — възрастен, неопределена група.
Пол — неопределен.

ГРОБ № 5

Състояние — запазен.
Стратиграфско определяне — първичен с натрупване.
Ситуиране — на 2 м югозападно от центъра на дълб. 3,30 м наравно с околния терен.
Гробно съоръжение — правоъгълна яма, вкопана в материка с дълж. 1,95 м, шир. — 1,30 м, дълб. — 1,10 м, облицован с дървета.
Покритие — хоризонтални надлъжни дървета с обла форма, деб. 12—20 см и дълж. до 3 м.
Брой на скелетите — 1.
Състояние на скелета — запазен.
Ориентация — глава на З.
Поза — трупополагане в свито положение по гръб. Глава — на изток (?). Ръце — успоредни на тялото, крака — свити под прав ъгъл, паднали наляво.
Оцветяване — червена охра повече върху черепа, отколкото върху долните части на скелета.
Инвентар — няма.
Възраст — възрастен, неопределена група, височина около 1,80 м, без антропологически данни за измервания на дългите кости.
Пол — неопределен.
Бележка. Не е уточнен центърът и съответно посочените метри за разположението на гробовете не съвпада в текста и плановете. Ориентацията на скелета в гроб № 5 в плана е противоположна на дадената в текста. Не е ясно дали каменният кръг на гроб № 3 е върху тогавашната древна повърхност. В плана са дадени на едно ниво отворът на ямата на гроб № 5 и каменният кръг на № 3. Не са разпознати насипите на гробове № 3 и 4.
Литература. Същата като за некропола Калугерица.

МОГИЛЕН НЕКРОПОЛ ПРИ с. ТРОЯНОВО, СТАРОЗАГОРСКИ ОКРЪГ, ЮЖНА БЪЛГАРИЯ

Местоположение — на 2,5 км южно от с. Трояново в м. Тюркменските гробища.
Културна среда — няма данни за други селища и некрополи от бронзовата епоха.
Характеристика на местността — малко възвишение.
Състояние — запазен до момента на разкопките.
Брой на могилите — 4.
Разположение на могилите — около могила I (Каменна могила) три по-малки.
Степен на изследване — проучване на могила I чрез големи сондажи на изток, юг и запад.

МОГИЛА I (обр. 30—32)

Състояние — запазена.
Форма — полусферична, без особености.
Размери — вис. 4 м, диам. — 42 м.
Съоръжения — 2 гроба.

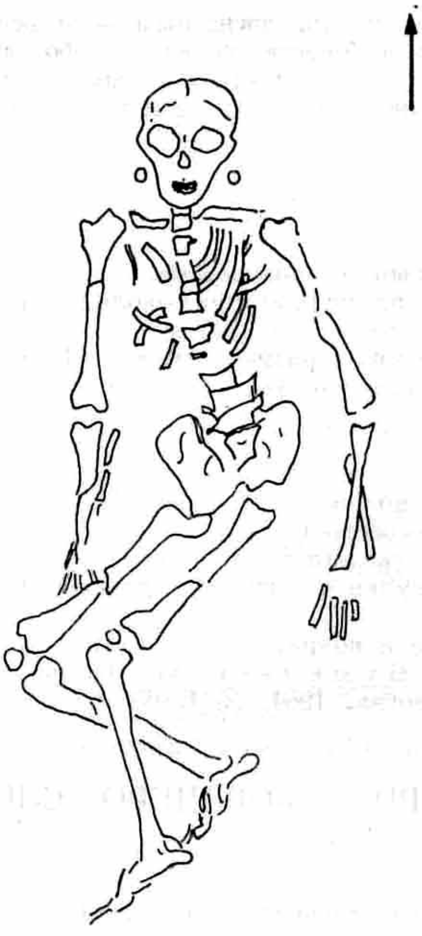

Обр. 30

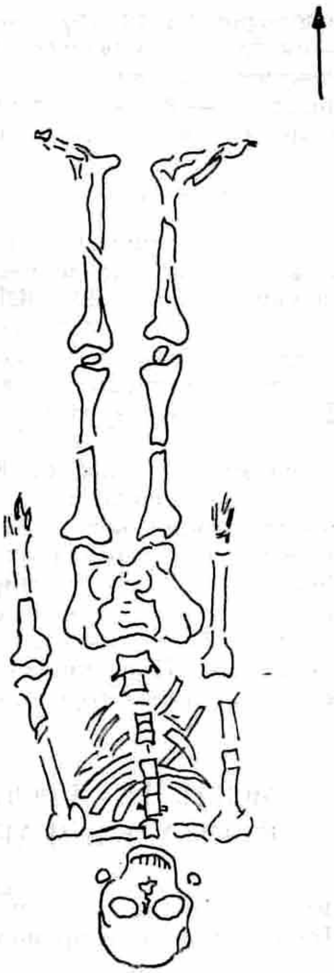

Обр. 32

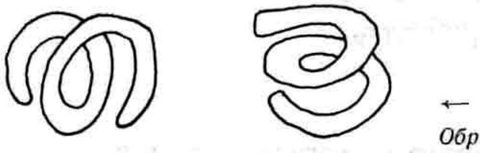

Обр. 31

Обр. 30 Некропол при с. Трояново, могила 1 — скелет от гроб № 1 (по Хр. Буюклиев)

Обр. 31 Некропол при с. Трояново, могила 1 — сребърни спирални висулки от гроб № 1 (по Хр. Буюклиев)

Обр. 32 Некропол при с. Трояново, могила 1 — скелет от гроб № 2 (по Хр. Буюклиев)

Насипи и съоръжения, свързани с тях — няма данни.
Бележка. Могилата е частично проучена. Била е преизползувана — на дълб. от 0,40 до 1 м, открити 15 късни гроба.

ГРОБ № 1

Състояние — запазен частично (?).
Стратиграфско определяне — първичен, с насипване (?).
Ситуиране — в центъра, дълб. — няма данни.
Гробно съоръжение — правоъгълна яма с дължина 1,15 м, шир. — 0,77 м, дълб. — 0,27 м, ориентирана С—Ю, вкопана в материка.
Покритие — няма данни.
Състояние на скелета — запазен, костите ронливи.
Ориентация — глава на С.
Поза — трупополагане в свито положение по гръб полунадясно. Глава — тилно, лява ръка —

успоредна на тялото, слабо свито в лакътя, дясна ръка — успоредна на тялото, гръден кош — на гръб полунадясно, таз — без особености, крака — слабо свити, паднали надясно.
Оцветяване — червена охра върху скелета и пръстта около него.
Инвентар — 2 сребърни спирални висулки в извивка и половина с диам. около 1 см.
Възраст и пол — неопределени.

ГРОБ № 2

Състояние — запазен.
Стратиграфско определяне — вторичен, с донасипване.
Ситуиране — на 2,50 м ЮИ от центъра, на 0,50 м над околния терен, на 0,80 м над гроб № 1, вкопан когато могилният насип е достигнал 1,20 м.
Гробно съоръжение — правоъгълна яма с размери дълж. — 1,70 м, шир. — 0,80 м, дълб. — 0,40 м, ориентиране С—Ю, с подстилка от овъглено дърво.
Покритие — няма данни.
Състояние на скелета — запазен.
Ориентация — глава на Ю.
Поза — трупополагане в изпънато положение по гръб. Глава — тилно, ръце успоредни на тялото, гръден кош и таз — без особености.
Оцветяване — червена охра върху скелета и около него.
Инвентар — 2 златни спирални висулки в извивка и половина с диам. около 1 см.
Възраст и пол — неопределени.
Бележка. Не са изяснени насипите и покритията на ямите.
Литература. Първична публикация Буюклиев, Хр. Две раннотракийски могилни погребения от Старозагорско. — Археология, 1964, № 4, 63—65.

МОГИЛНИ ГРОБОВЕ ПРИ с. КОВАЧЕВО, СЛИВЕНСКО, ЮЖНА БЪЛГАРИЯ

Местоположение — в землището на с. Ковачево в района на рудник „Трояново 2“.
Няма данни за некропол.

МОГИЛА I (обр. 33)

Размери — вис. 4 м, диам. — 50 м.

ГРОБ № 1

Ситуиран в западната половина на могилата на дълб. 2 м от повърхността ѝ.
Поза — трупополагане в свито положение по гръб. Ръце — успоредни на тялото, гръден кош и таз — без особености, крака — силно свити, паднали надясно.
Оцветяване — червена охра върху скелета и пръстта около него.
Инвентар — няма.

ГРОБ № 2

Ситуиран на 3 м СИ от гроб № 1 на дълб. 2 м от повърхността на могилата.
Поза, оцветяване и инвентар — като гроб № 1.
Бележка. Разкопките са спасителни и данните са непълни. Не е открит първичният гроб. Не се споменава дали е свалена цялата могила.
Литература. Първична публикация — Бацова, Е., М. Кънчев. Новооткрити тракийски погребения в Новозагорско. — Археология, 1974, № 1, 50—57.

МОГИЛЕН НЕКРОПОЛ ПРИ с. ТЪРНАВА, ВРАЧАНСКО, СЕВЕРОЗАПАДНА БЪЛГАРИЯ

Проучване — спасителни разкопки на Б. Николов през 1964—1969 г., сваляне на насипите на ръка в два сектора с централен профил. Определяне на животинските кости — от проф. Ст. Иванов.

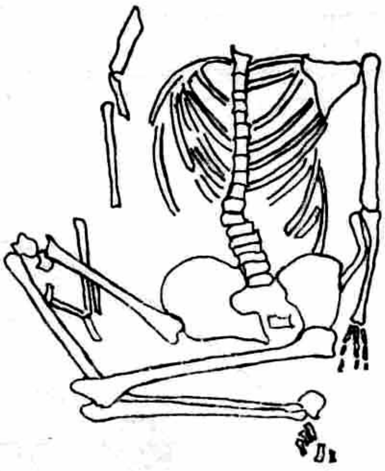

Обр. 33 Некропол при с. Ковачево, могила I — скелет от гроб № 1 (по Е. Бацова, М. Кънчев)

Местоположение — от 2 до 4 км С от с. Търнава.
Културна среда — няма данни за други некрополи и селища от бронзовата епоха.
Характеристика на местността — обширна равнина.
Състояние — няма данни за унищожени могили.
Брой на могилите — 20.
Разположение на могилите — могила I (Главчовска могила) на 4 км С от селото, II на 2 км С в м. Лозята, III на 2,5 км С в м. Оградището.
Степен на изследване — изцяло проучени могили I, II и III.

МОГИЛА I (обр. 34—49)

Състояние — разоравана продължително, копана от иманяри в източната част.
Форма — полусферична, без особености.
Размери — вис. 3,50 м, диам. — 23 м.
Съоръжения — 10 гроба от бронзовата епоха и 1 късносредновековен християнски; каменни съоръжения към гроб № 4 и към № 5 и 6, тризни към гроб № 1, 2, 3, 7, 8, 9, 10.
Насипи — разграничени насипи на гроб № 1, 4, 5 и 6; графически отразени в план-проекция 7 насипа.
Съоръжения, свързани само с насипите — няма.

ГРОБ № 1

Състояние — запазен.
Стратиграфско определяне — първичен, с насипване, вкопан в материка.
Ситуиране — на 4,5 м С от центъра.
Гробно съоръжение — правоъгълна яма с дълж. 2,20 м, шир. — 1,50 м, дълб. — 1 м, ориентирана И—З.
Покритие — хоризонтални надлъжни дървета.
Състояние на скелета — запазен.
Ориентация — глава на З.
Поза — трупополагане в свито положение хокер надясно. Глава — надясно, ръце — свити пред лицето, гръден кош и таз — надясно, крака — свити под тъп ъгъл към таза и остър ъгъл в колената.
Оцветяване — червена охра върху скелета.
Инвентар — пред главата глинен съд със сплесната сферична форма високо цилиндрично гърло, разширено в основата, две плоски симетрични дръжки, конкавно дъно, вис. — 0,29 м, макс. диам. — 0,26 м.
Възраст — средна, неопределена група.
Пол — мъжки (без антропологически данни).
Тризни — западно от гроба пръснати кости от говедо.

ГРОБ № 2

Състояние — запазен.
Стратиграфско определяне — вторичен, вкопан в насипа на гроб № 1 и № 3 (?), с донасипване.

Ситуиране — около 0,60 до 1,60 м И от оста СЮ и около 4,70—6,20 м С от оста ИЗ (по плана), на 1 м И от гроб № 1.
Гробно съоръжение — правоъгълна яма с дълж. 1,50 м, шир. — 1 м, дълб. — 0,95 м, вкопана в насипа на гроб № 1, около 0,50 м (по плана) и 0,45 м в материка, ориентирана С—Ю.

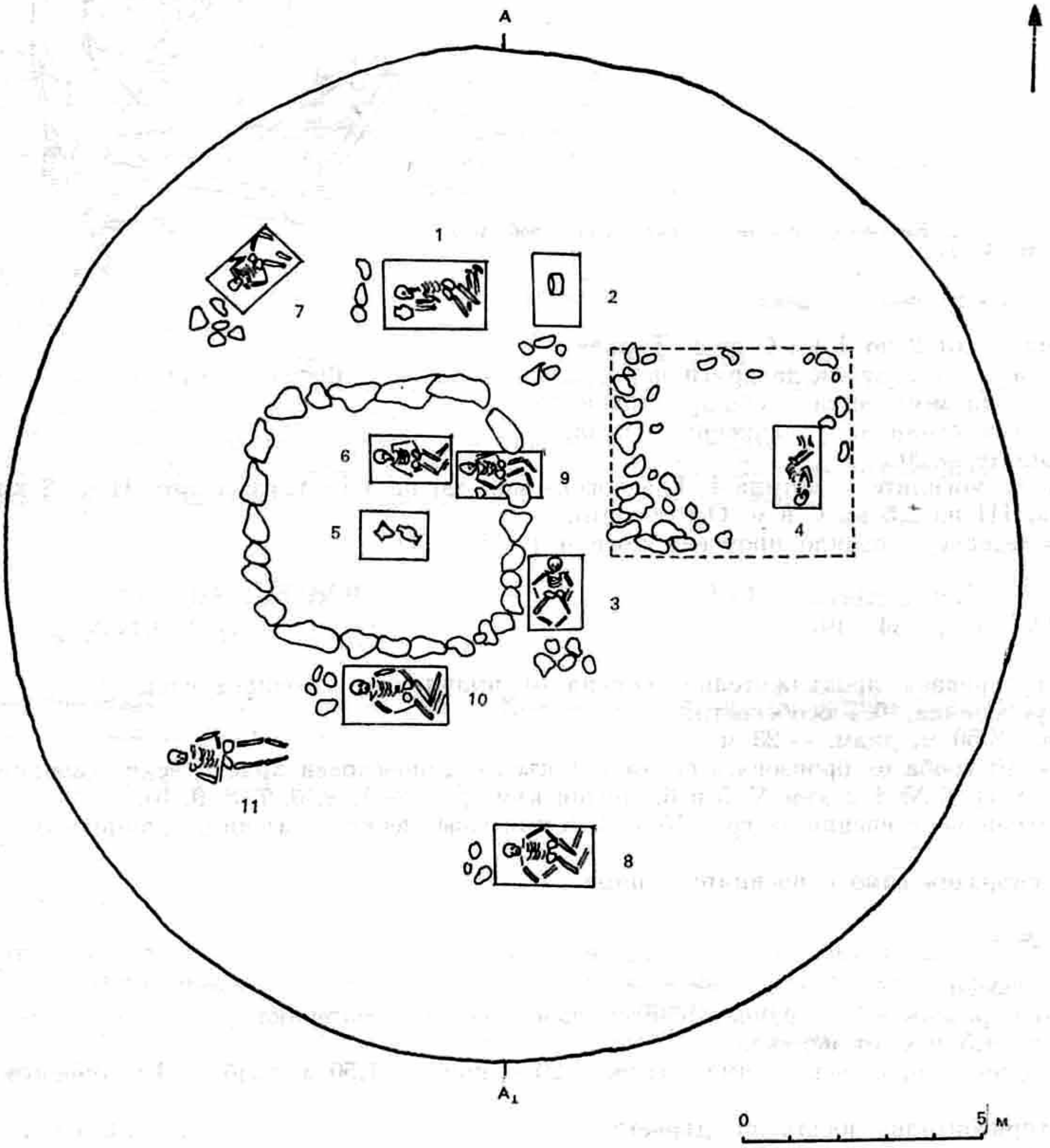

Обр. 34 Некропол при с. Търнава, могила 1 — хоризонтална проекция на гробовете (по Б. Николов)

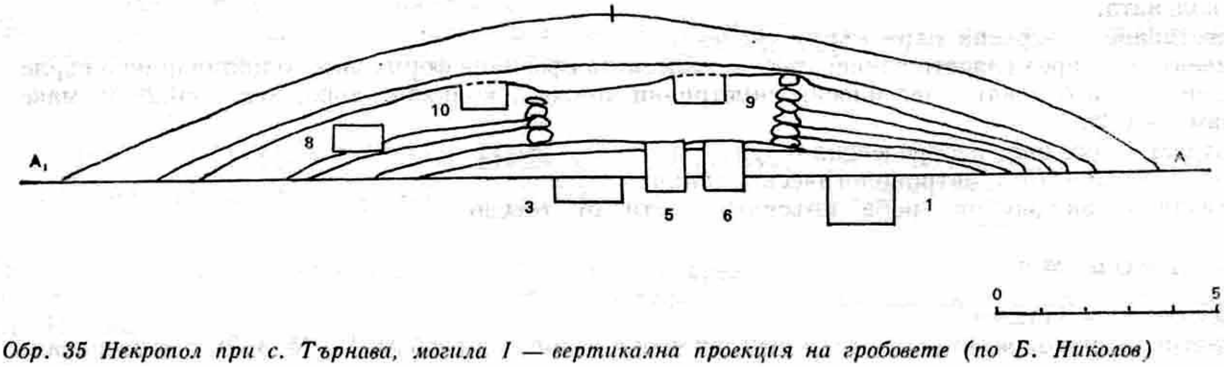

Обр. 35 Некропол при с. Търнава, могила 1 — вертикална проекция на гробовете (по Б. Николов)

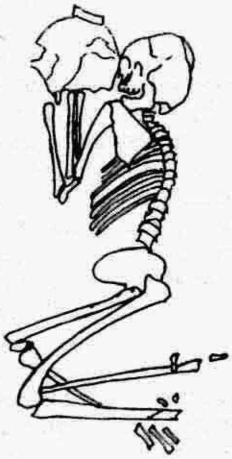

Обр. 36

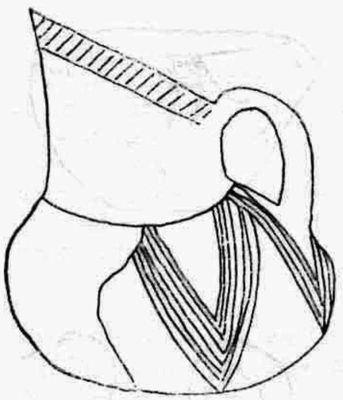

Обр. 39

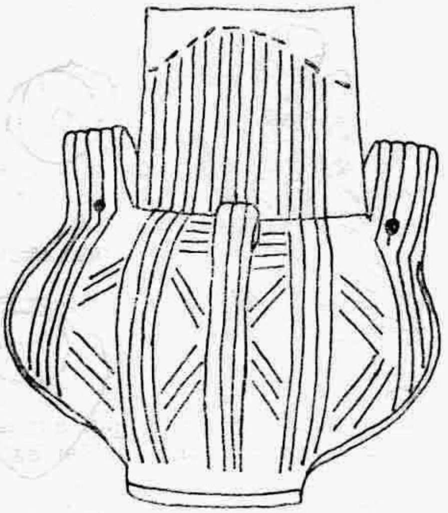

Обр. 42

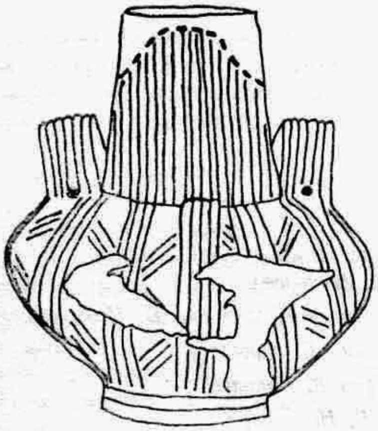

Обр. 37

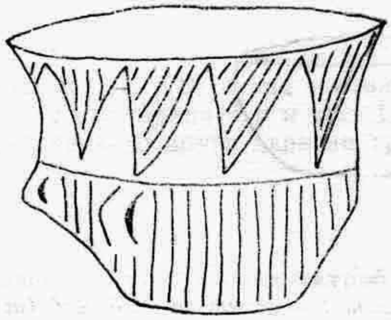

Обр. 40

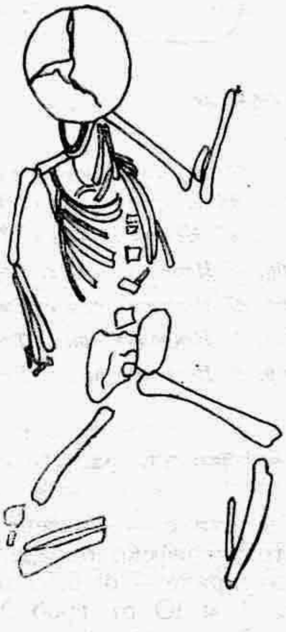

Обр. 43

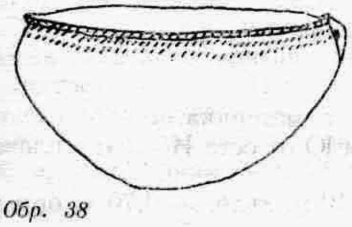

Обр. 38

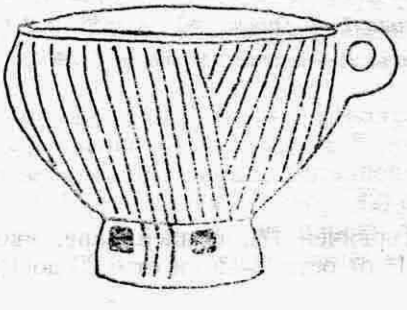

Обр. 41

Обр. 36 Некропол при с. Търнава, могила I — скелет от гроб № 1 (по Б. Николов)
Обр. 37 Некропол при с. Търнава, могила I — глинен съд от гроб № 1 (по Б. Николов)
Обр. 38 Некропол при с. Търнава, могила I — глинена урна от гроб № 2 (по Б. Николов)
Обр. 39 Некропол при с. Търнава, могила I — глинен съд от гроб № 3 (по Б. Николов)
Обр. 40 Некропол при с. Търнава, могила I — глинен съд от гроб № 4 (по Б. Николов)
Обр. 41 Некропол при с. Търнава, могила I — глинен съд от гроб № 5 (по Б. Николов)
Обр. 42 Некропол при с. Търнава, могила I — глинен съд от гроб № 5 (по Б. Николов)
Обр. 43 Некропол при с. Търнава, могила I — скелет от гроб № 7 (по Б. Николов)

Покритие — малки дървени греди.
Поза — трупоизгаряне извън могилата, урна с горели човешки кости в средата върху дъното.
Урна глинен съд с полусферична форма (паница) с извит навън ръб на устието, врязана украса от два концентрични пояса от ямички под устието, кафяво-червена полирана повърхност, вис. — 0,11 м, диам. макс. — 0,20 м.

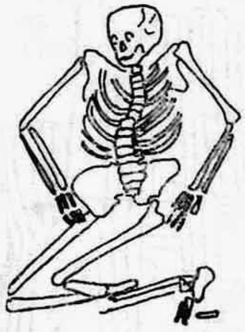

Обр. 44

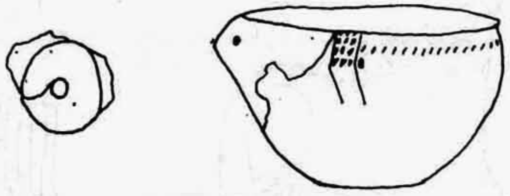

Обр. 45

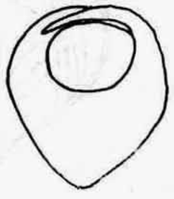

Обр. 46

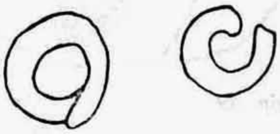

Обр. 47

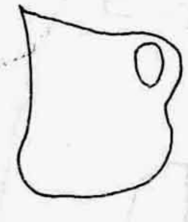

Обр. 48

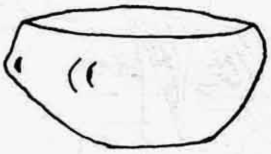

Обр. 49

Обр. 44 Некропол при с. Търнава, могила I — скелет от гроб № 6 (по Б. Николов)

Обр. 45 Некропол при с. Търнава, могила I — медна висулка и глинен съд от гроб № 7 (по Б. Николов)

Обр. 46 Некропол при с. Търнава, могила I — златна висулка от гроб № 8 (по Б. Николов)

Обр. 47 Некропол при с. Търнава, могила I — медни висулки от гроб № 9 (по В. Николов)

Обр. 48 Некропол при с. Търнава, могила I — глинен съд от гроб № 9 (по Б. Николов)

Обр. 49 Некропол при с. Търнава, могила I — глинен съд от гроб № 10 (по Б. Николов)

ГРОБ № 3

Състояние — запазен.
Стратиграфско определяне — първичен (?), с насипване, вкопан в материка.
Ситуиране — от 0,50 до 1,60 м И от оста С—Ю и от 0,20 до 1,80 м Ю от оста И—З (по плана) на 4 м Ю от гроб № 1.
Гробно съоръжение — правоъгълна яма с дълж. 1,60 м, шир. — 1,10 м, дълб. — 0,70 м, ориентирана С—Ю.
Покритие — хоризонтални, надлъжни, плътно наредени дървета.
Състояние на скелета — запазен.
Ориентация — глава на С.
Поза — трупополагане в свито положение по гръб. Глава — тилно, ръце — свити в лактите успоредно на тялото, гръден кош и таз — без особености, крака — свити, паднали наляво и надясно.
Оцветяване — червена охра върху скелета.
Инвентар — около шията мъниста с конична форма, пробити надлъжно от раковини.
Възраст — детски, около 6—8 години (без антропологически данни).
Тризна — южно от ямата кости от говедо и глинен съд, аскос с плоска дръжка, врязана украса от наклонени линии под устието и върху тялото, сиво-черен цвят, вис. — 0,15 м, надлъжна шир. — 0,13 м, напречна шир. — 0,10 м.

ГРОБ № 4

Състояние — запазен частично.
Стратиграфско определяне — вторичен, с донасипване, вкопан в насипа и материка.
Ситуиране — на 5,50 м Ю—ЮИ от центъра.
Гробно съоръжение — I каменно съоръжение гробница (?), разрушено, с почти квадратна основа със страна 5 м върху заравнена трамбована площадка на 0,50 м над нивото на основата на могилата, изградено от необработени едри камъни без спойка. В източната част на гробницата правоъгълна яма с дълж. — 1,80 м, шир. — 1 м, дълб. — 0,90 м, ориентирана С—Ю.
Покритие — хоризонтални надлъжни дървета само върху ямата.
Състояние на скелета — запазен.
Ориентация — глава на Ю.
Поза — трупополагане в свито положение хокер надясно. Глава — надясно, ръце пред главата, гръден кош и таз — без особености, крака — слабо свити.
Оцветяване — червена охра върху скелета.
Инвентар — до черепа глинен съд с дъното нагоре с камбановидна форма, извит навън устен ръб, равно дъно, украсен с плитко врязани линии в два пояса, сиво-черна загладена повърхност, вис. — 0,095 м, диам. на устието — 0,14 м.

ГРОБ № 5, ГРОБ № 6

II каменно гробно съоръжение — гробница (?) към гроб № 5 и 6. Върху западната част на насипа на гроб № 4 трамбована площадка на 0,80 м над основата на могилата, върху която е изграден зид, почти квадратна основа със страна 6 м и вис. 1 м, ломени камъни без спойка, покритие от хоризонтални, допрени една до друга дървени греди с посока И—З.

ГРОБ № 5

Състояние — запазен.
Стратиграфско определяне — вторичен, вкопан в насипа на гроб № 4 и достигащ материка вътре в централната част на II каменно съоръжение.
Ситуиране — от около 1,50 до 2,90 м З от оста С—Ю и около 0,20 Ю и 0,80 м С от оста И—З (по плана).
Гробно съоръжение — правоъгълна яма в централната част на II каменно съоръжение с дълж. 1,40 м, шир. — 1 м, дълб. — 0,90 м, ориентирана с дългата страна И—З.
Покритие — хоризонтални, надлъжни, плътно наредени дървета.
Поза — трупоизгаряне извън могилата, обгорели човешки кости и два съда на дъното на ямата, които не са определени като урни.
Инвентар — 2 глинени съда. Глинен съд-чаша (обр. 41) с полусферична форма, извит навън ръб на устието, вертикална дръжка, високо кухо столче с 5 полукръгли отвора, вертикална дръжка-украса от врязани прави вертикални линии, запълнени с бяла материя, сиво-черна повърхност, вис. — 0,11 м, диам. — 0,13 м. Глинен съд (обр. 42) със сплесната сферична форма, високо цилиндрично гърло, разширено в основата, две плоски симетрични дръжки, конкавно дъно, гладка сиво-кафява повърхност, врязани прави отвесни и наклонени линии, вис. — 0,22 м, макс. диам. — 0,19 м.

ГРОБ № 6

Състояние — запазен.
Стратиграфско определяне — вторичен, вкопан в насипа на гроб № 4 и достигащ материка вътре във II каменно съоръжение.
Ситуиране — около 0,90 до 2,70 м З от оста С—Ю и около 1,40 до 2,30 м С от оста И—З (по плана).
Гробно съоръжение — правоъгълна яма в северната част на II каменно съоръжение с дълж. 1,80 м, шир. — 0,90 м, дълб. — 0,90 м, ориентирана И—З. Ямата вероятно е с отстъп.
Покритие — дървено.
Състояние на скелета — запазен.
Ориентация — глава на З.
Поза — трупополагане в свито положение по гръб. Глава — тилно, ръце — свити в лактите успоредно на тялото, гръден кош и таз — без особености, крака — свити, паднали надясно.
Оцветяване — червена охра върху скелета.
Инвентар — няма.
Възраст — възрастен, неопределена група.
Пол — женски (без антропологически данни).

ГРОБ № 7

Състояние — запазен.
Стратиграфско определяне — вторичен, с донасипване, вкопан в насипа на II каменно съоръжение.
Ситуиране — на 7,20 м СЗ от центъра.
Гробно съоръжение — правоъгълна яма с дълж. 1,50 м, шир. — 1 м, дълб. — 0,80 м, ориентирана СИ—ЮЗ.
Покритие — дървено.
Състояние на скелета — запазен.
Ориентация — глава на ЮЗ.
Поза — трупополагане в свито положение по гръб. Глава — полупаднала, наклонена към гърдите. Ръце — лява ръка до лакътя успоредно на тялото, над лакътя под остър ъгъл нагоре; дясна — свита в лакътя успоредно на тялото, гръден кош и таз — без особености, крака — свити, паднали наляво и надясно.
Оцветяване — червена охра върху скелета.
Инвентар — медна спирална висулка от обла тел върху дясната раменна кост, диам. — 0,02 м.
Възраст — детски, около 6 г. (без антропологически данни).
Тризна — югозападно от ямата натрошени кости от говедо и овца и глинен съд с полусферична форма, слабо извит навън ръб на устието, от едната страна 2 плоски дръжки, пробити хоризонтално, под ръба на устието набодена украса, светлокафяв цвят, вис. — 0,08 м, макс. диам. — 0,15 м.

ГРОБ № 8

Състояние — запазен.
Стратиграфско определяне — вторичен, с донасипване.
Ситуиране — на 6 м южно от центъра, дъно на ямата на 0,90 м над основата на могилата.
Гробно съоръжение — правоъгълна яма с дълж. 2 м, шир. — 1,20 м, дълб. — 0,80 м, ориентирана И—З.
Покритие — хоризонтални надлъжни дървени греди.
Състояние на скелета — запазен.
Ориентация — глава на З.
Поза — трупополагане в свито положение по гръб. Глава — тилно, ръце — свити в лактите успоредно на тялото, гръден кош и таз — без особености, крака — свити, паднали надясно.
Оцветяване — червена охра върху скелета.
Инвентар — златна спирална висулка с удебеление и разминаващи се краища, вис. — 0,0016 м и тежест 6—7 г.
Възраст — средна, неопределена група.
Пол — женски (без антропологически данни).

ГРОБ № 9

Състояние — запазен.
Стратиграфско определяне — вторичен, с донасипване, вкопан в насипа на II каменно съоръжение.
Ситуиране — на около 0,90 м З и 0,80 м И от оста С—Ю и около от 1 до 2 м С от оста И—З (по плана), на 1,70 м над основата на могилата.
Гробно съоръжение — правоъгълна яма с дълж. 1,80 м, шир. — 1 м, дълб. — 0,80 м, ориентирана И—З.
Покритие — дървено.
Състояние на скелета — запазен.
Ориентация — глава на З.
Поза — трупополагане в свито положение по гръб. Глава — тилно, ръце — свити в лактите успоредно на тялото, гръден кош и таз — без особености, крака — свити, паднали наляво.
Оцветяване — червена охра върху скелета.
Инвентар — до дясното рамо глинен съд, асковиден, сиво-кафяв цвят, вис. — 0,095 м, диам. — 0,065 м, от двете страни на черепа медни спирални висулки в извивка и половина.
Възраст — детски, около 12 г. (без антропологически данни).
Тризна — кости от говедо до западния ръб на ямата.

ГРОБ № 10

Състояние — запазен.
Стратиграфско определяне — вторичен, с донасипване.
Ситуиране — на 3 м ЮЗ от центъра.
Гробно съоръжение — правоъгълна яма с дълж. 2,20 м, шир. — 1,10 м, дълб. — 0,90 м.
Покритие — дървено.
Състояние на скелета — запазен.
Ориентация — глава на З.
Поза — трупополагане в свито положение по гръб. Глава — тилно, ръце — свити в лактите, успоредни на тялото, гръден кош и таз — без особености, крака — свити, паднали надясно.
Оцветяване — червена охра върху скелета.
Инвентар — няма.
Възраст — възрастен, неопределена група.
Пол — неопределен.
Тризна — западно от ямата кости от говедо и глинен съд-паница със загладена сиво-кафява повърхност, вис. — 0,04 м, диам. — 0,09 м.

ГРОБ № 11

Трупополагане в изпънато положение глава на З, късносредновековно, християнско.

МОГИЛА II (обр. 50)

Състояние — разоравана.
Форма — полусферична, без особености.
Размери — вис. 0,50 м, диам. — 12 м.
Съоръжения — 1 гроб.
Насипи — еднонасипна.
Съоръжения, свързани с насипите — няма.

ГРОБ № 1

Състояние — запазен.
Стратиграфско определяне — първичен, с натрупване.
Ситуиран — в центъра на нивото на тогавашната дневна повърхност.
Гробно съоръжение — правоъгълна яма, вкопана в материка с дълж. 1,60 м, шир. — 1 м, дълб. — 0,80 м, ориентирана И—З.
Покритие — дървено.
Поза — трупоизгаряне извън могилата, горели човешки кости, захлупени с глинен съд-урна.
Глинен съд с извит навън ръб на устието, разширение в средата, равно дъно, шнурова украса под устието и горната част, тъмнокафяв цвят, груба повърхност, вис. — 0,13 м, диам. — 0,11 м.

МОГИЛА III (обр. 51—54)

Състояние — разоравана.
Форма — полусферична, без особености.
Размери — вис. 1 м, диам. — 15 м.
Съоръжения — 2 гроба.
Насипи — еднонасипна.
Съоръжения, свързани с насипите — няма.

ГРОБ № 1

Състояние — запазен.
Стратиграфско определяне — първичен, с насипване.
Ситуиране — на 2 м З от центъра на дълб. 1 м.
Гробно съоръжение — правоъгълна яма с дълж. 1,80 м, шир. — 1 м, дълб. — 0,80 м, ориентирана С—Ю.

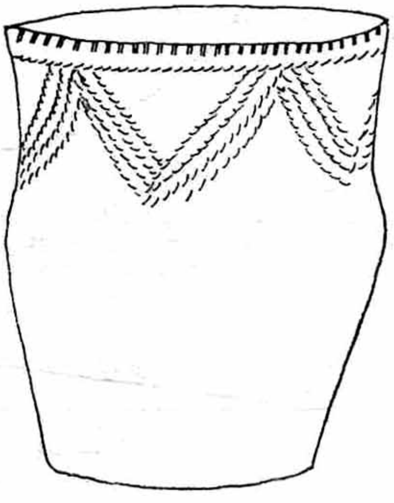

Обр. 50. Некропол при с. Търнава, могила II — глинен съд от гроб № 1 (по Б. Николов)

Покритие — хоризонтални, надлъжни, плътно наредени дървета.
Състояние на скелета — запазен.
Ориентация — глава на Ю.
Поза — трупополагане в свито положение по гръб. Глава — тилно, ръце — свити под прав ъгъл с китки върху гърдите, крака — свити, паднали наляво.
Оцветяване — няма следи от червена охра.
Инвентар — при раменните кости 2 златни спирални висулки в извивка и половина с диам. 0,002 м и обща тежест 6,5 г.
Възраст — средна, неопределена група (без антропологически данни).
Пол — неопределен.

ГРОБ № 2

Състояние — запазен.
Стратиграфско определяне — първичен, с насипване.
Ситуиране — на 1,50 м И от центъра на дълб. 1 м.
Гробно съоръжение — правоъгълна яма, вкопана в материка с дълж. 1,90 м, шир. — 0,90 м, дълб. — 0,80 м, ориентирана С—Ю.
Покритие — хоризонтално надлъжно от дървета.

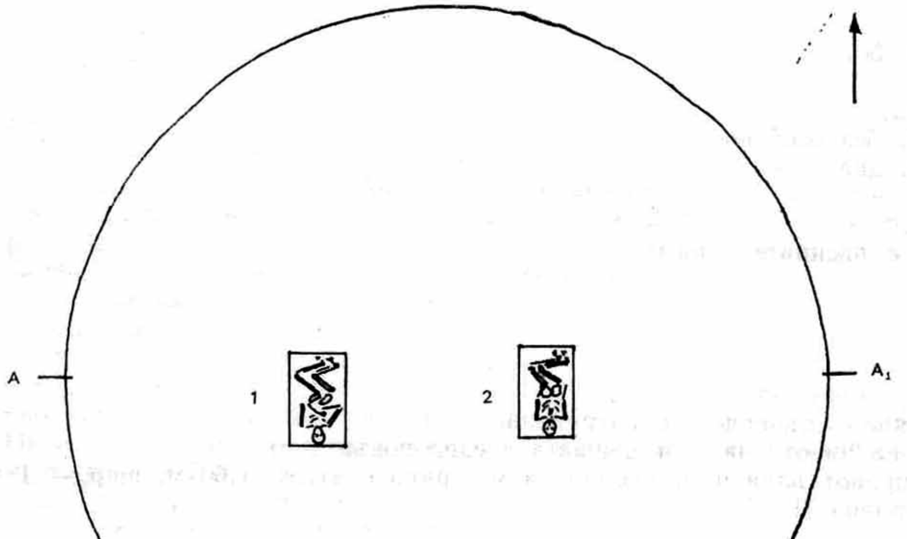

Обр. 51 Некропол при с. Търнава, могила III — вертикална и хоризонтална проекция на гробовете (по Б. Николов)

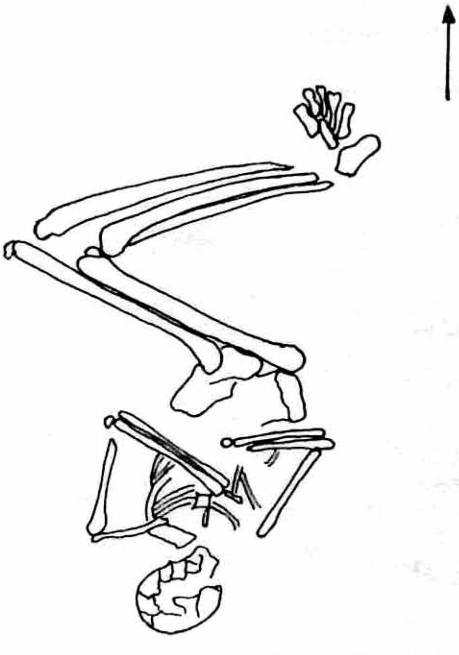

Обр. 52

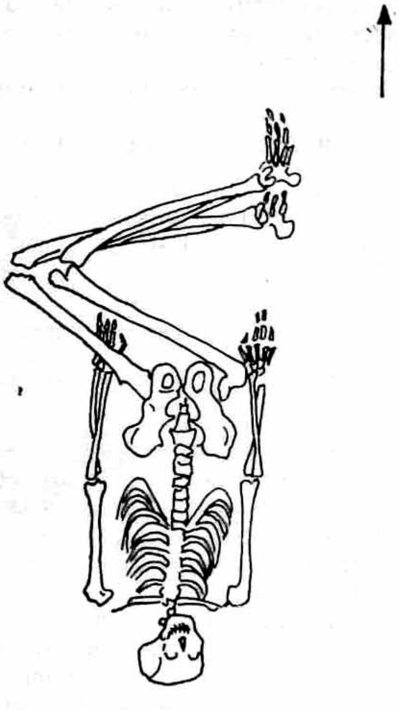

Обр. 54

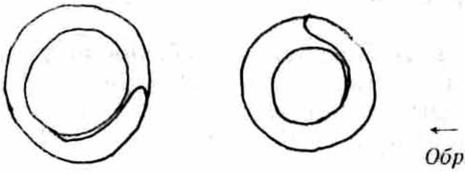

Обр. 53

Обр. 52 Некропол при с. Търнава, могила III — скелет от гроб № 1 (по Б. Николов)

Обр. 53 Некропол при с. Търнава, могила III — златни спирални висулки от гроб № 1 (по Б. Николов)

Обр. 54 Некропол при с. Търнава, могила III — скелет от гроб № 2 (по Б. Николов)

Състояние на скелета — запазен.
Ориентация — глава на Ю.
Поза — трупополагане в свито положение по гръб. Глава — тилно, ръце — прибрани успоредно на тялото, гръден кош и таз — без особености, крака — свити, паднали наляво.
Оцветяване — слаби следи от червена охра върху черепа.
Инвентар — няма.
Възраст — средна, неопределена група.
Пол — мъжки (без антропологически данни).
Първична публикация — Николов, Б. Могилни погребения от раннобронзовата епоха при Търнава и Кнежа, Врачански окръг. — Археология, 1976, № 3, 38—51. Други публикации: Николов, Б. Эпоха ранней бронзы в Северо-Западной Болгарии и некрополь у села Тырнава. — Thracia Praehistorica, Supplementum Pulpudeva, 3, 1982, 192—200.

МОГИЛЕН НЕКРОПОЛ ПРИ гр. КНЕЖА, ВРАЧАНСКО, СЕВЕРОЗАПАДНА БЪЛГАРИЯ

Проучване — Разкопки на Б. Николов, ръчно сваляне на насипа в два срещуположни сектора с централен профил между тях.
Местоположение — на 5 км ЮЗ от гр. Кнежа.
Културна среда — няма данни за други некрополи и селища от бронзовата епоха.

Характеристика на местността — няма данни.
Състояие — няма данни за унищожени могили.
Брой на могилите — 1.
Степен на изследване — проучена изцяло могила I.

МОГИЛА I (обр. 55)

Състояние — запазена.
Форма — полусферична, без особености.
Размери — вис. 1,40 м, диам. — 22 м.
Съоръжения — 1 гроб.
Насипи — еднонасипна.
Съоръжения, свързани с насипите — няма.

ГРОБ № 1

Състояние — запазен.
Стратиграфско определяне — първичен, с насипване.
Ситуиране — на 2 м СЗ от центъра.
Гробно съоръжение — правоъгълна яма, вкопана в материка с дълж. 2 м, шир. — 1,20 м, дълб. — 1 м, ориентирана С—Ю.
Покритие — хоризонтални надлъжни дървета.
Състояние на скелета — запазен.
Ориентация — глава на С.
Поза — трупополагане в свито положение по гръб. Глава — тилно, ръце — прибрани успоредно по тялото, гръден кош и таз — без особености, крака — свити, паднали надясно.
Оцветяване — червена охра обилно върху черепа и костите на тялото.
Инвентар — няма.
Възраст — средна, неопределена група (без антропологически данни).
Пол — неопределен.
Първична публикация — Николов, Б. Могилни погребения от раннобронзовата епоха при Търнава и Кнежа, Врачански окръг. — Археология, 1976, № 3, 38—51. Други публикации: Николов, Б. Эпоха ранней бронзы в Северо-западной Болгарии и некрополь у села Тырнава. — Thracia Praehistorica, Supplementum Pulpudeva, 3, 1982, 192—200.

МОГИЛЕН НЕКРОПОЛ I ПРИ с. ПЛАЧИДОЛ, ТОЛБУХИНСКО, СЕВЕРОИЗТОЧНА БЪЛГАРИЯ (обр. 56)

Проучване — спасителни разкопки на И. Панайотов и В. Дергачов през 1979—1980 г., антропологическо изследване — д-р Й. Йорданов, геофизическо разузнаване — Дж. Адамс, кон-

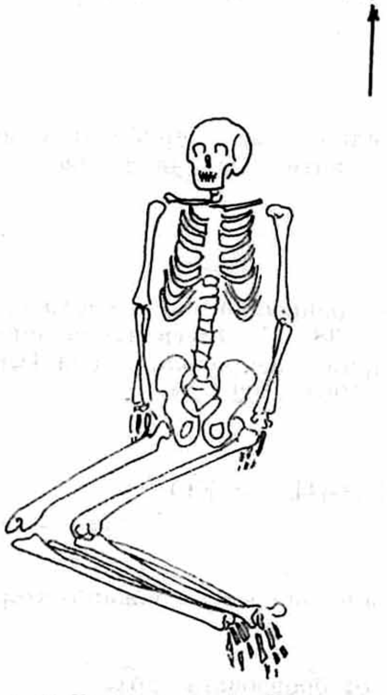

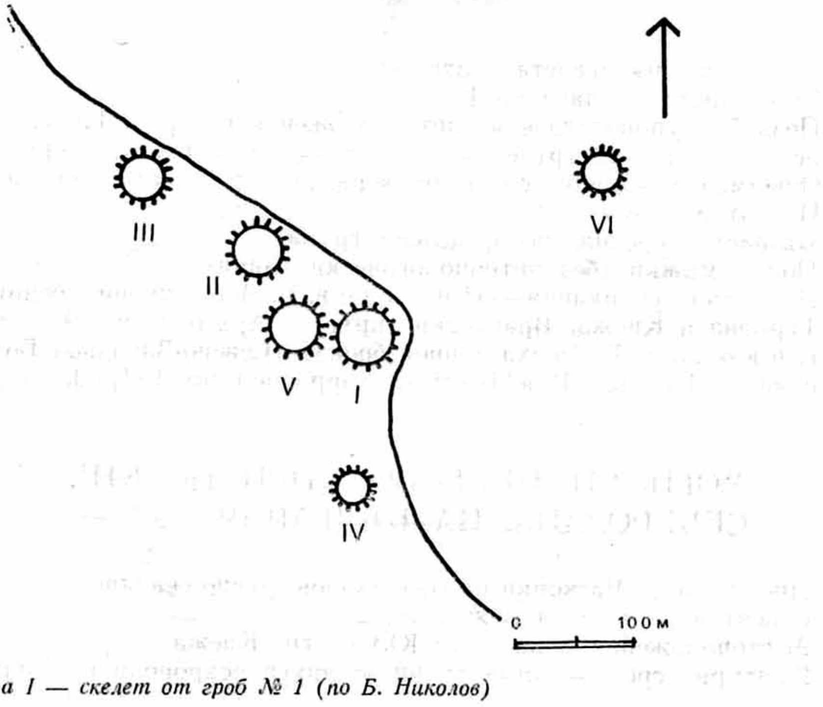

Обр. 55 Некропол при гр. Кнежа, могила I — скелет от гроб № 1 (по Б. Николов)

Обр. 56 Некропол при с. Плачидол I — разположение на могилите

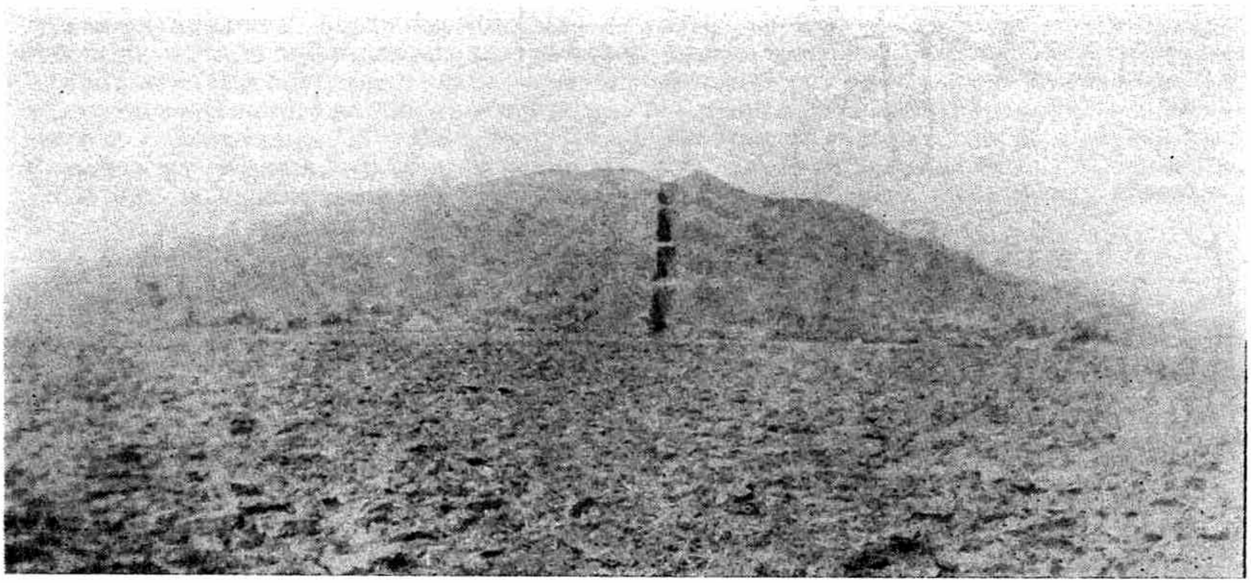

Обр. 57 Некропол при с. Плачидол I, могила I — изглед от север

тролни сондажи с шир. 0,50 м по линиите на квадратната мрежа с размери 5×5 м, профили СЮ на 5 м, снемане на насипите с булдозер на пластове от 0,10 до 0,20 м.

Местоположение — на 0,3 км южно от с. Плачидол.

Културна среда — на 2,8 км северно могилен некропол Плачидол II, на 0,5 км източно и на 1,5 км югозападно от селото могилни некрополи, които не са проучвани и не могат да бъдат културно определени. При застрояването на западната част на с. Плачидол, унищожени 3 могили без запазени археологически материали и достоверна информация.

Характеристика на местността — равнинна, с малък наклон от И на З и от Ю на С. На 1,5 км С—СИ малка река, на 2,5 км СЗ суходолие.

Състояние — няма данни за унищожени могили.

Брой на могилите — 6.

Разположение на могилите — могила I (Голямата могила) на 0,3 км Ю от селото; спрямо могила I на 110 м СЗ — могила II; на 225 м СЗ с отклонение на С — могила III; на 125 м Ю — могила IV; на 50 м З—СЗ — могила V; на около 250 м СИ — могила VI.

Степен на изследване — частично проучена централната част на могила I, изцяло проучени могили II—V, непроучена могила VI.

МОГИЛА I (обр. 57—75)

Състояние — не се разорава. Нарушения — в СЗ сектор в централната най-висока част основи на постройка за противопожарна охрана с дълб. до 0,80 м, към периферията изкоп за укритие с правоъгълна форма; в СИ сектор продължение на нарушенията от СЗ сектор, иманярски изкоп източно от укритието, дърво източно от укритието, в периферията разпръснати варовикови камъни; в ЮИ сектор в ниската част към периферията окоп с дълб. до 0,60 м; в ЮЗ сектор към периферията изкоп с дълб. до 0,80 м.

Форма — полусферична, без особености.

Размери — височина 7,30 м, основа С—Ю 55 м, И—З 50 м.

Съоръжения — 5 гроба в централната, частично проучена част.

Насипи — многонасипна.

Съоръжения, свързани с насипите — в централния профил от центъра на 2,20 м на Ю на дълбочина от 3,60 до 4,50 м струпване от 3 необработени каменни плочи с размери 0,77 /0,46/ 0,12 м; 0,70 /0,48/ 0,14 м и 0,89 /0,40/ 0,19 м; долна част от каменна антропоморфна скулптура с размери 0,81 /0,79/ 0,21 м; в хоризонтално положение каменна антропоморфна скулптура с оформени глава и рамене с размери 1,53 /0,64/ 0,16 м (обр. 63).

ГРОБ № 1

Състояние — запазен.

Стратиграфско определяне — вкопан в съществуващ насип с донасипване.

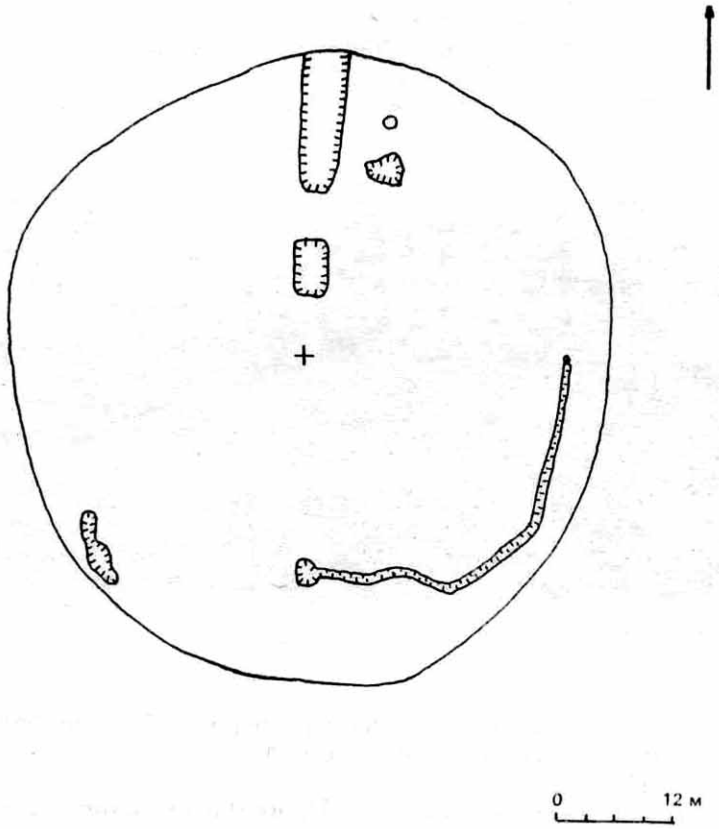

Обр. 58. Некропол при с. Плачидол 1, могила 1 — план на нарушенията на насипите

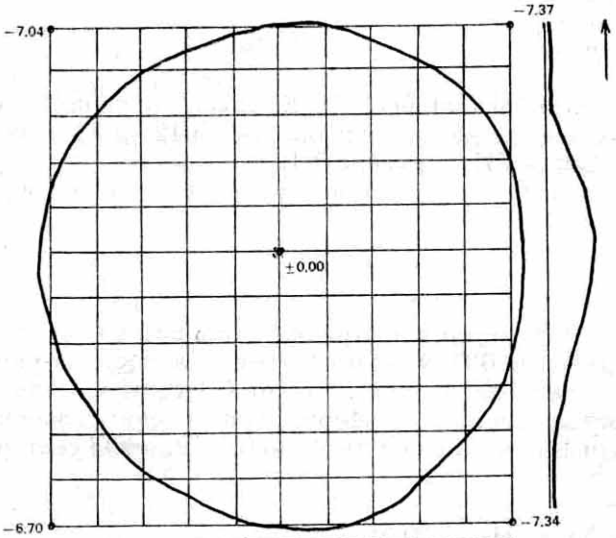

Обр. 59. Некропол при с. Плачидол 1, могила 1 — квадратна мрежа с височините

Ситуиране — на 7 м Ю от центъра на дълб. 4,90 м.
Гробно съоръжение — правоъгълна яма с отстъп, изкопана с оръдие с шир. 0,25 м. Размери на отстъпа: дълж. — 3,05—3,10 м, шир. — 2,05 м, дълб. — 0,09—0,12 м. Гробна яма, разположена в средата на отстъпа, с размери дълж. — 1,50—1,58 м, шир. — 0,85—0,90 м, дълб. — 0,80—0,85 м. Ориентирана И—З с отклонение 12°. Под черепа 3 до 5 см пласт от дребни камъни

върху дъното на останалата част на ямата — следи от надлъжно разположена подстилка с органичен произход. Върху черепа следи от тъкан с органичен произход.
Покритие — следи от 5 надлъжни хоризонтални дървени греди с дълж. до 2,10 м, шир. от 0,15—0,18 до 0,30 м. Над покритието върху западната и източнат част на отстъпа до ъглите на гробната яма — отпечатъци от 4 плътни дървени колела без спици с двойноизпъкнала втулка (главина), лежащи хоризонтално. СЗ и СИ колела — деформирани от слягането на пръстта към ямата. Диаметър на колелата — 0,75 м, диам. на втулката — 0,25 м, диам. на отвора на втулката — около 0,08 м, едностранна деб. на втулката — 0,05—0,07 м. Разстояние между отворите на

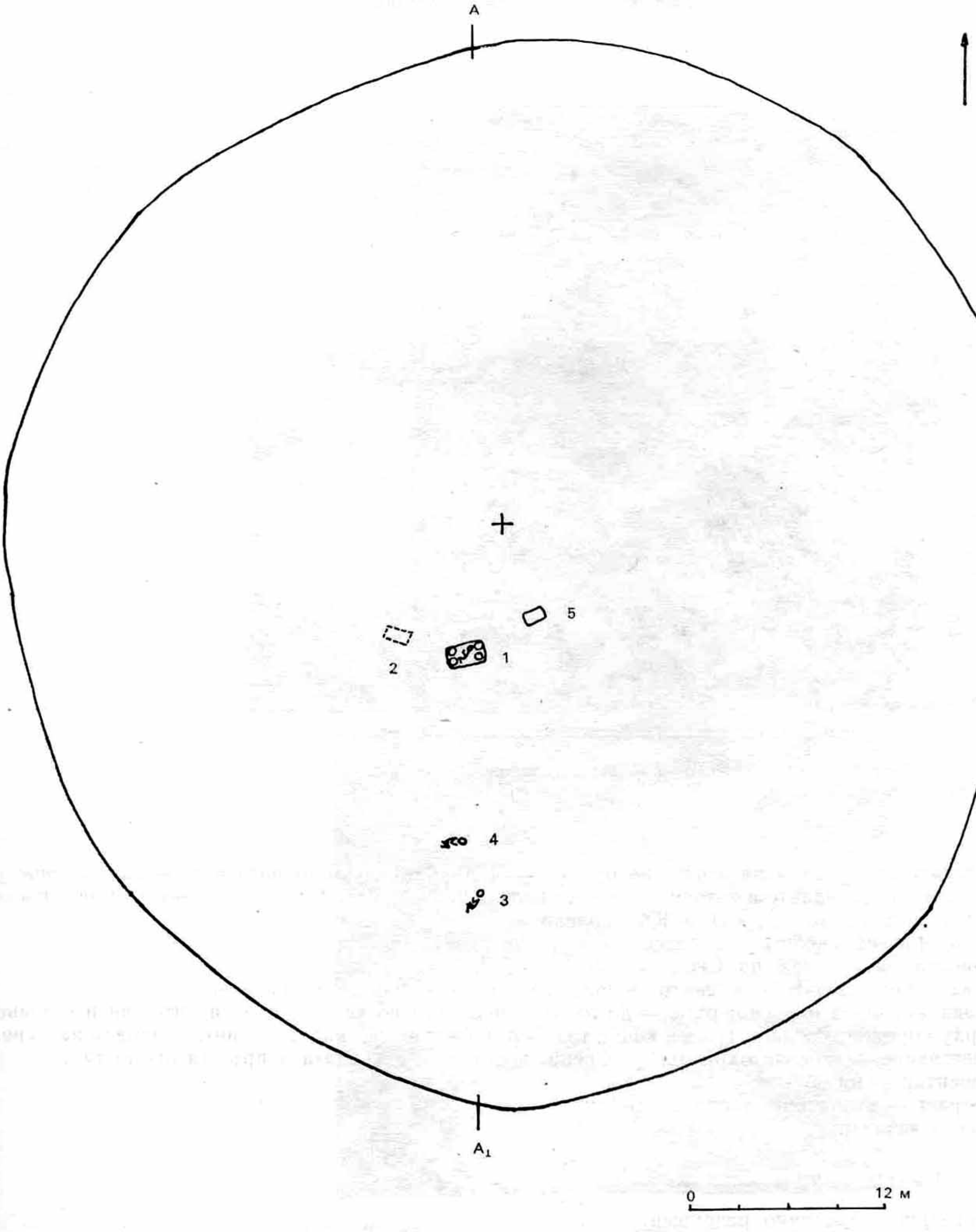

Обр. 60. Некропол при с. Плачидол 1, могила 1 — хоризонтална проекция на гробовете

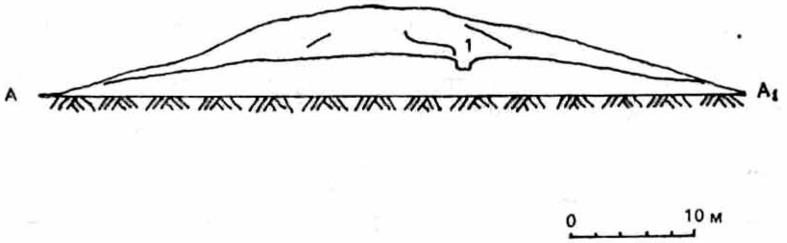

Обр. 61. Некропол при с. Плачидол I — план на централния профил

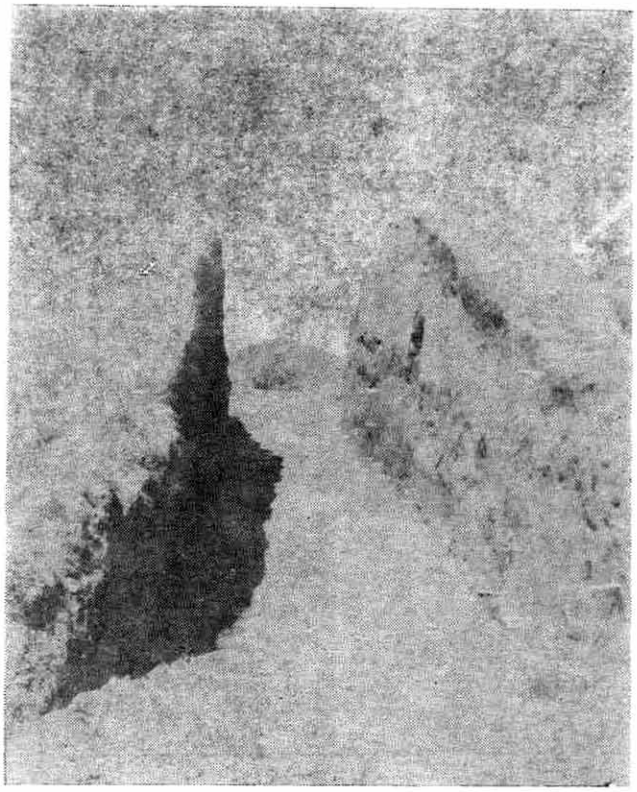

Обр. 62. Некропол при с. Плачидол I — първа западна траншея от юг

колелата върху западната част на отстъпа — 1,20 м, върху източната част — 1,30 м, между отворите на западните и източните двойки колела 2,25—2,30 м. Следи от отпечатъци от дървета върху отстъпа до СЗ, СИ и ЮИ колела.
Състояние на скелета — запазен.
Ориентация — глава на СИ.
Поза — трупополагане в свито положение по гръб, изместено надясно.
Глава — напред надясно; ръце — до лактите изпънати по тялото, под лактите свити с длани върху коремната област; гръден кош и таз — без отклонение; крака — свити, паднали надясно.
Оцветяване — червена охра върху черепа, костите на стъпалата и пръстта около тях.
Инвентар — няма.
Възраст — възрастен, около 25 години.
Пол — женски.

ГРОБ № 2

Състояние — частично разрушен.
Стратиграфско определяне — вторичен, вкопан в съществуващ насип с донасипване.

Ситуиране — на 7,80 м Ю от центъра, на 6,70 м от оста И—З, на дълб. 5,60 м.
Гробно съоръжение — вероятно правоъгълна яма без отстъп с нарушени очертания от И. Запазени размери: шир. — 1,35 м, дълб. — 0,65 м, ориентирана И—З с отклонение 10° на Ю.
Покритие — следи от надлъжно хоризонтално покритие от 5 дървета.
Състояние на скелета — в запълнителя на ямата човешки зъби и животински кости.
Оцветяване — в запълнителя на ямата следи от червена охра.
Инвентар — няма.
Възраст — възрастен, около 20—25 години.
Пол — мъжки.

ГРОБ № 3

Състояние — частично запазен.
Стратиграфско определяне — вторичен, с донасипване.
Ситуиране — на 22,30 м Ю от центъра, на 2,30 м от оста С—Ю на дълб. 6,90 м.
Гробно съоръжение — няма, скелетът положен върху съществуващ насип.
Състояние на скелета — частично запазен.
Ориентация — вероятно глава на С с отклонение на СИ.

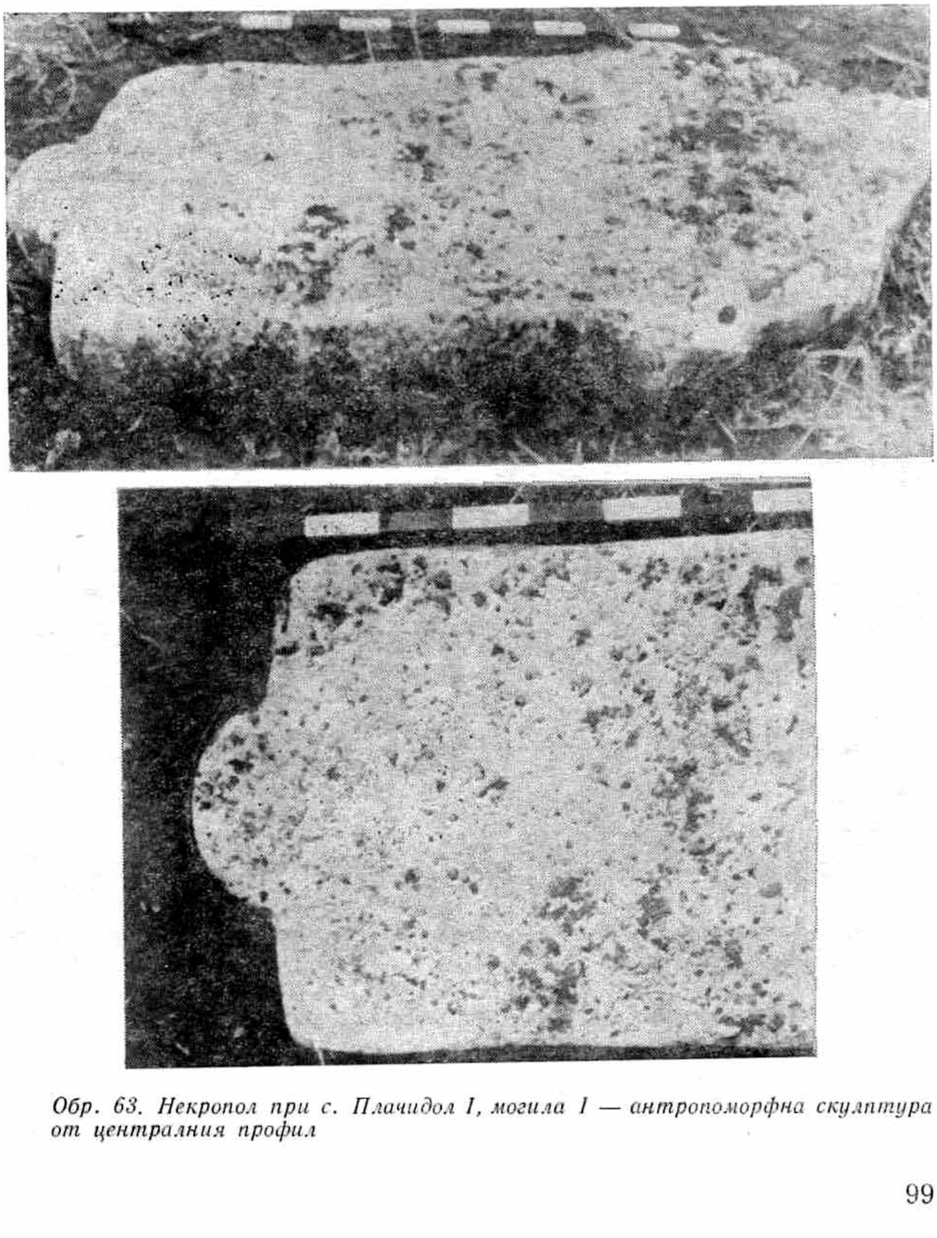

Обр. 63. Некропол при с. Плачидол I, могила I — антропоморфна скулптура от централния профил

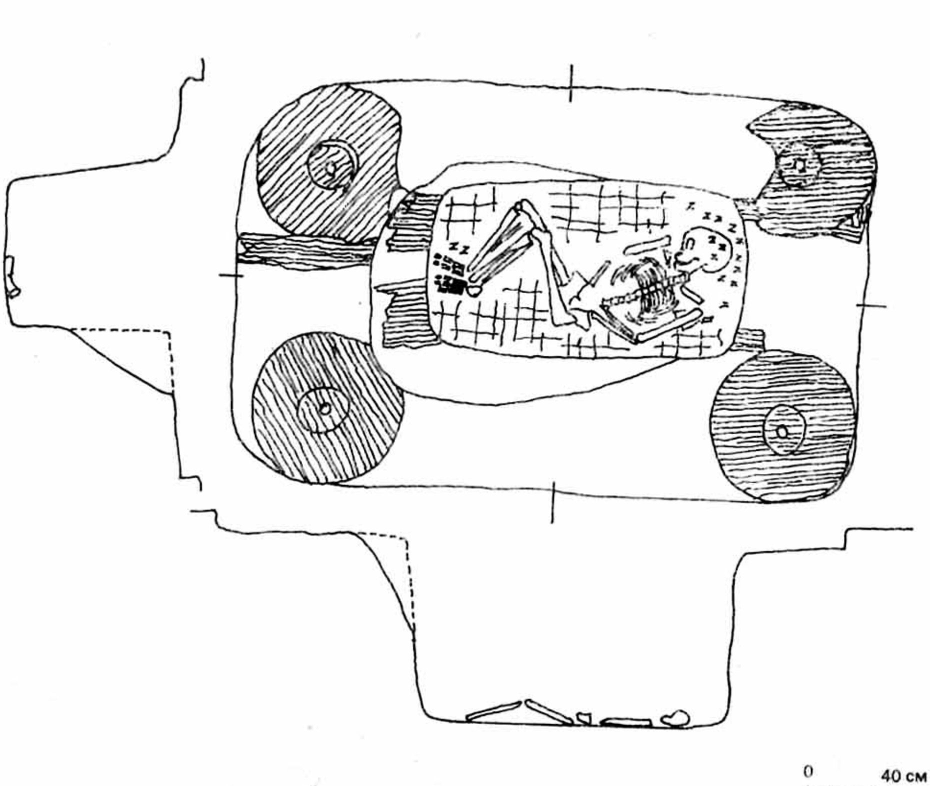

Обр. 64. Некропол при с. Плачидол 1, могила 1 — план на гроб № 1

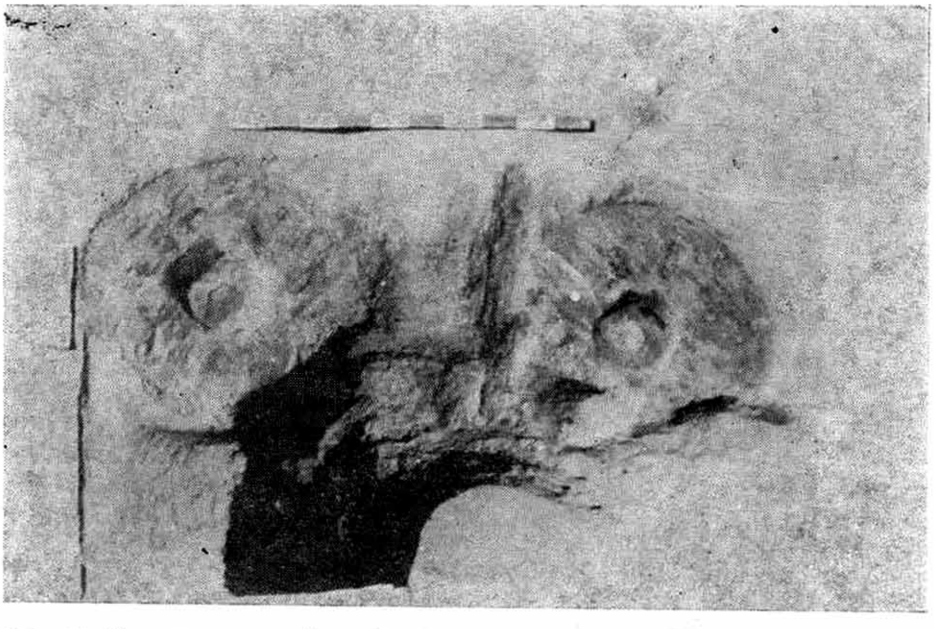

Обр. 65. Некропол при с. Плачидол 1, могила 1 — отпечатъци от западните колела от гроб № 1

Поза — трупополагане в свито положение хокер наляво.
Оцветяване — няма следи от охра.
Инвентар — няма.
Възраст — възрастен, 30—35 години.
Пол — мъжки.

Обр. 66. Некропол при с. Плачидол I, могила I — отпечатъци от източните колела от гроб № 1

→

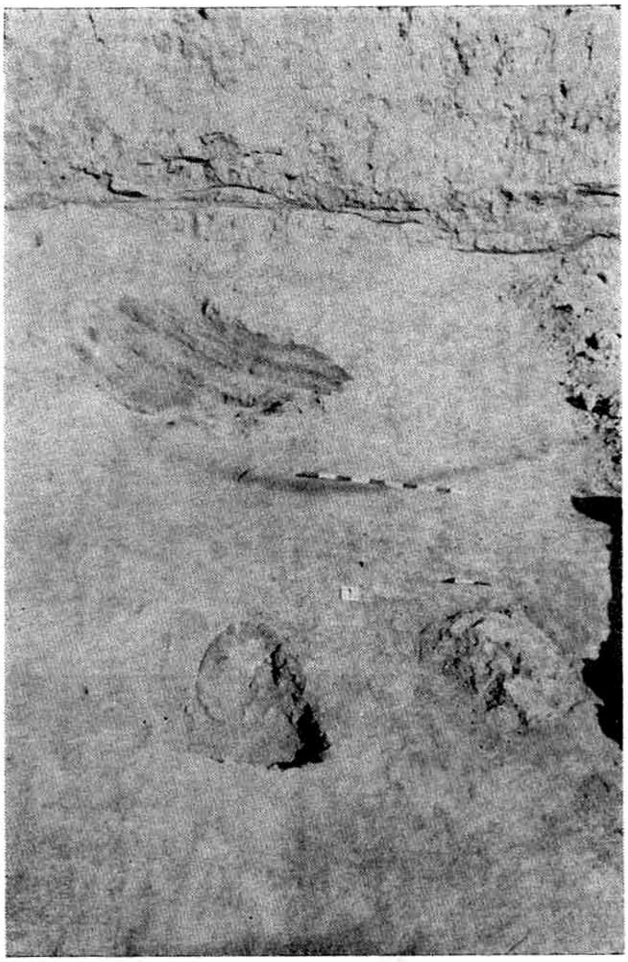

Обр. 67. Некропол при с. Плачидол I, могила I — отпечатък от СЗ колело от гроб № 1

↓

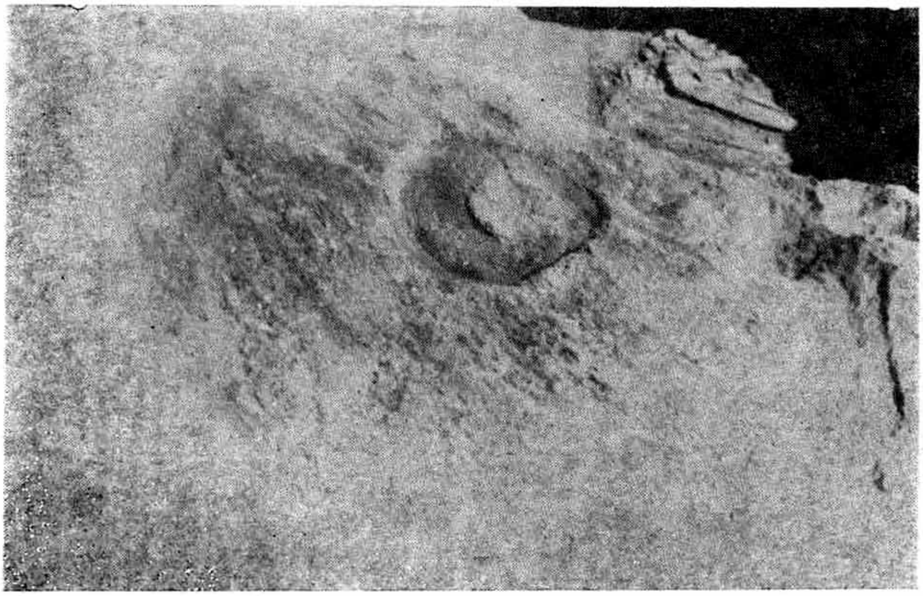

ГРОБ № 4

Състояние — частично запазен.
Стратиграфско определяне — вторичен, с донатрупване.
Ситуиране — на 19 м на Ю от оста И—З, на 2,60 м от оста С—Ю на дълб. 3,40 м.

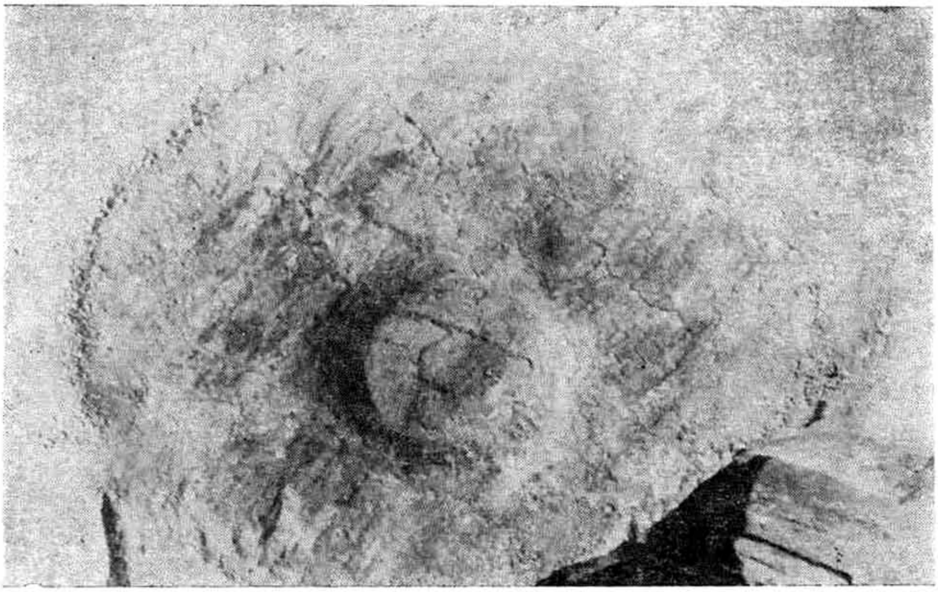

↑
Обр. 68. Некропол при с. Плачидол I, могила I — отпечатък от ЮЗ колело от гроб № 1

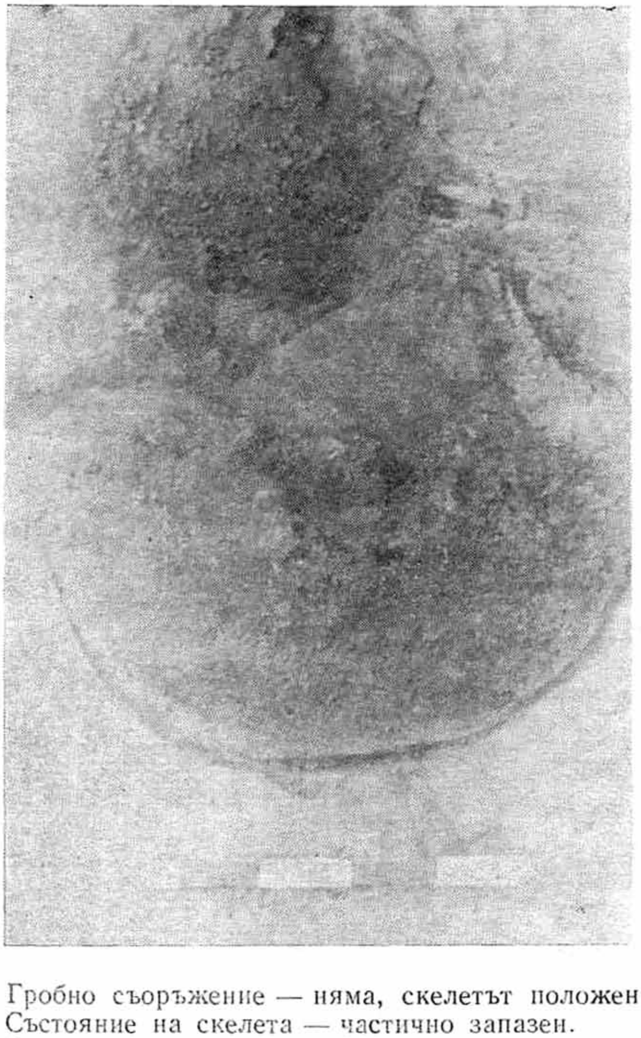

←
Обр. 69. Некропол при с. Плачидол I, могила I — отпечатък от СИ колело от гроб № 1

Гробно съоръжение — няма, скелетът положен върху съществуващ насип.
Състояние на скелета — частично запазен.
Ориентация — глава на И.
Поза — трупополагане в свито положение хокер наляво (?).
Оцветяване — няма следи от охра.
Инвентар — няма.

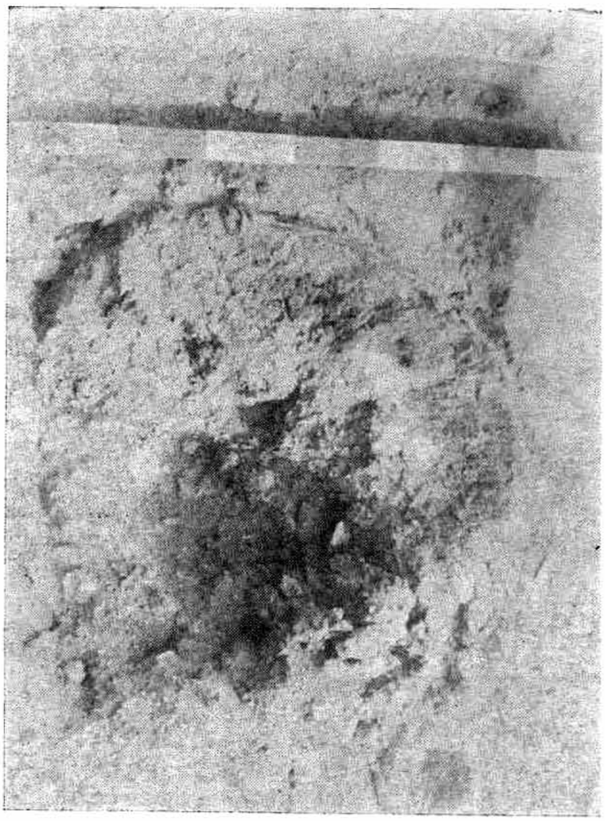

Обр. 70. Некропол при с. Плачидол I, могила I — отпечатък от ЮИ колело от гроб № 1

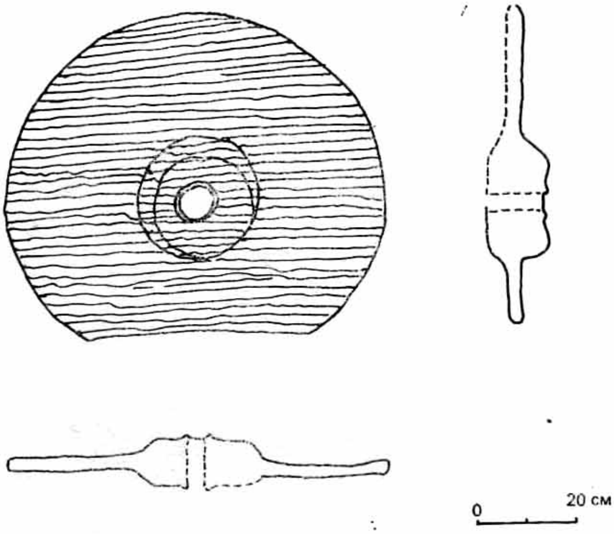

Обр. 71. Некропол при с. Плачидол I, могила I — графична възстановка на отпечатък от СЗ колело от гроб № 1

Обр. 72. Некропол при с. Плачидол I, могила I — скелет от гроб № 1

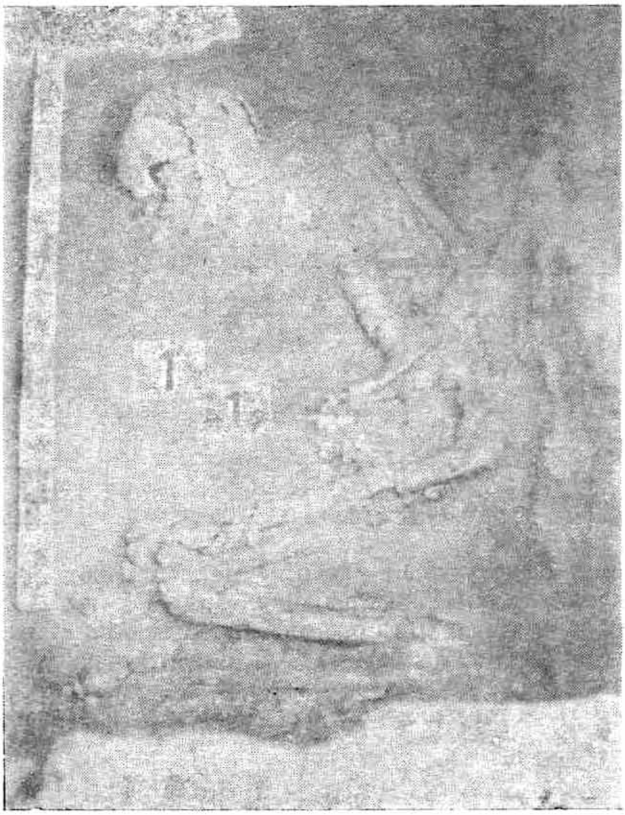

Обр. 73. Некропол при с. Плачидол I, могила I — гроб № 3

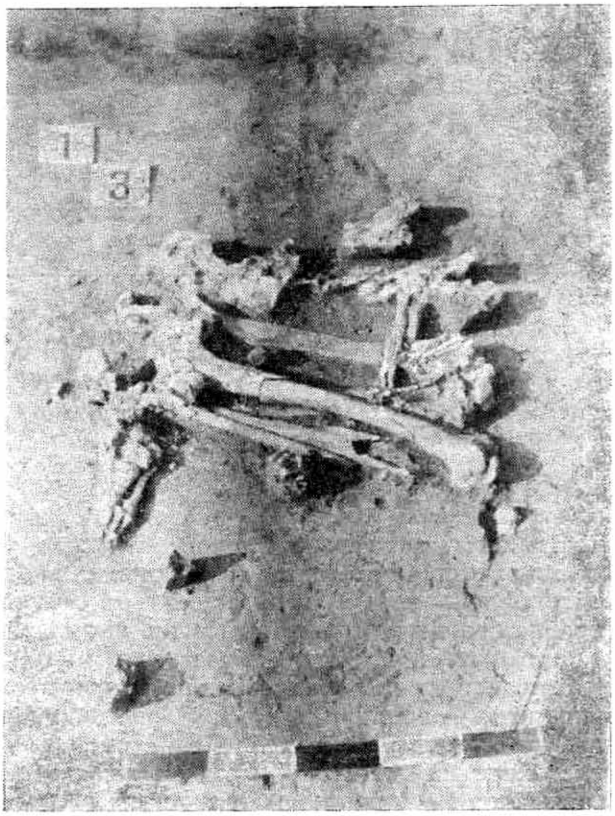

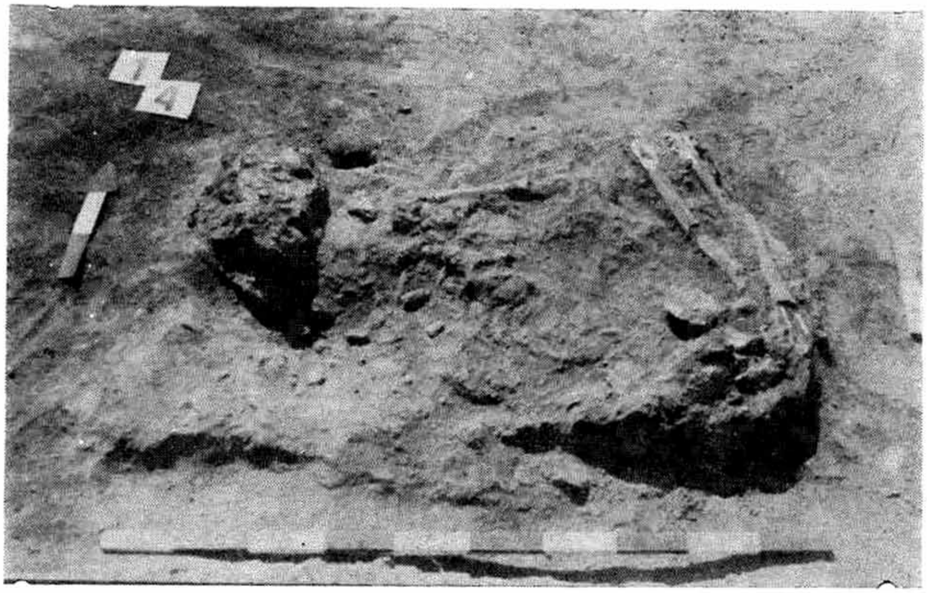

Обр. 74. Некропол при с. Плачидол I, могила I — гроб № 4

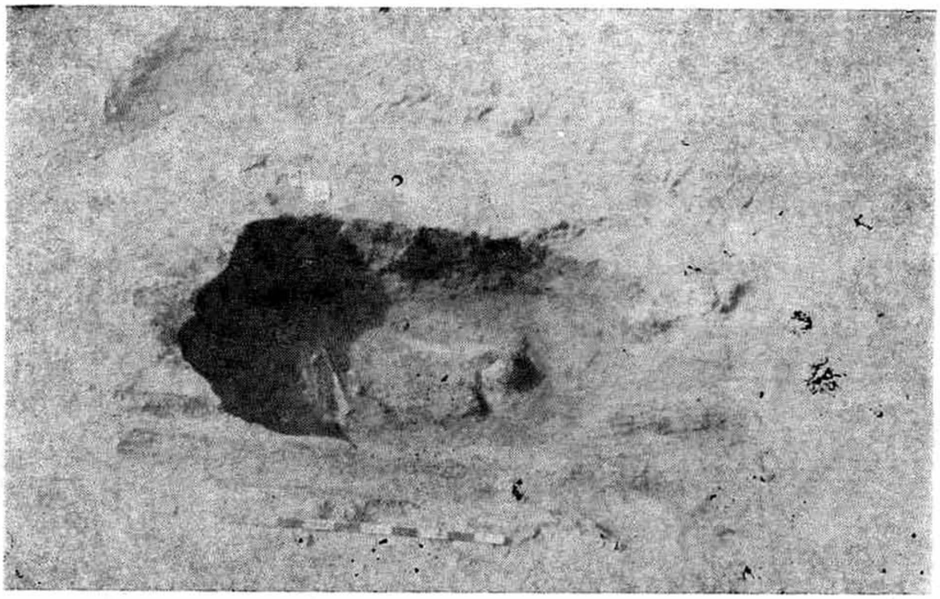

Обр. 75. Некропол при с. Плачидол I, могила I — гроб № 5

Възраст — възрастен, 20—25 години.
Пол — женски.

ГРОБ № 5

Състояние — запазен.
Стратиграфско определяне — вторичен, вкопан в съществуващ насип, с донасипване.
Ситуиране — на 6,50 м Ю от центъра с 6° отклонение на И на дълбочина 4,80 м.
Гробно съоръжение — правоъгълна яма със заоблени краища без отстъп, с максимална дълж. 1,55 м, шир. — 1,10 м в ЮЗ част, шир. — 0,95 м в СИ част, дълб. — 0,80 м, ориентирана СИ—ЮЗ, следи от подстилка с органичен произход.
Покритие — надлъжно хоризонтално покритие с дълж. до 2,30 м, шир. — 1,55 м от 6 дървета полукръгло сечение с деб. 1,8—2 см.
Състояние на скелета — частично запазен.
Ориентация — глава на СИ.

Поза — трупополагане в свито положение по гръб. Глава — полунадясно, ръце — лява, свита в лакътя, дясна — изпъната; гръден кош и таз — без особености; крака — свити, паднали надясно.
Оцветяване — червена охра върху черепа, костите на ръцете, стъпалата и пръстта около тях.
Инвентар — няма.
Възраст — възрастен, 25—30 години.
Пол — женски.
Радиовъглеродни дати — проба от дървеното покритие на гроб № 1, обработена от берлинската лаборатория, Brl № 2501, дата 4170±50, данните получени от д-р Х. Тодорова, ръководител на Секция за Интердисциплинарни иследвания, АИМ—БАН.
Бележка. Проучена частично е само централната част на могилата, което не позволява изясняването на стратиграфията ѝ.

МОГИЛА II (обр. 76—95)

Състояние — разоравана продължително, голям, вероятно иманярски, изкоп в центъра, изкоп на 7 м Ю от центъра.
Форма — полусферична, без особености.
Размери — вис. 3,20 м, диаметър — 42 м.
Съоръжения — 9 гроба.
Насипи — многонасипна (обр. 78) — насип I на първичния гроб № 8, насип II на гроб № 9, насип III на гроб № 5, насип IV не може да се свърже с определен гроб, насип V на гроб № 6. Поради разораването, нарушенията и еднообразния цвят и състав на пръстта не се различават насипите на останалите гробове.
Съоръжения, свързани с насипите — каменна антропоморфна скулптура с релефно представяне на главата (обр. 79), ситуирана на 9,5 м от центъра на ЮЗ с отклонение на Ю, в профила между първа и втора западна траншея на дълб. от 1,70 до 2,80 м в периферията под наклон 50°. Размери на скулптурата — вис. 1,20 м, максимална шир. 0,57 м, деб. до 0,23 м.

ГРОБ № 1

Състояние — запазен.
Стратиграфско определяне — вторичен, вкопан в съществуващ насип, с донасипване.

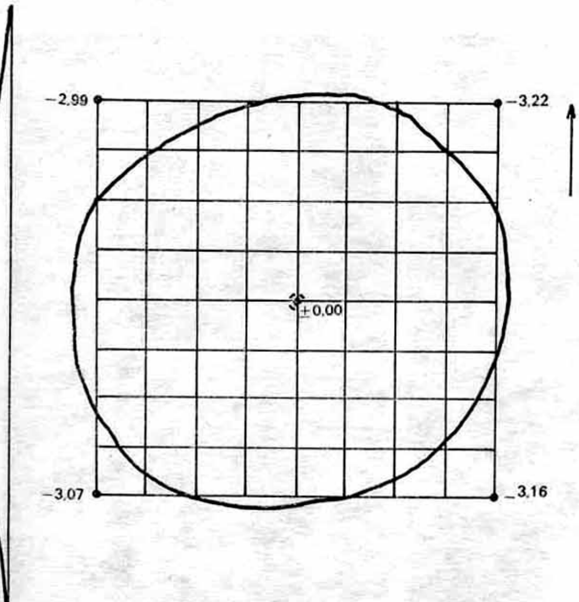

Обр. 76. Некропол при с. Плачидол 1, могила II — квадратна мрежа с височините

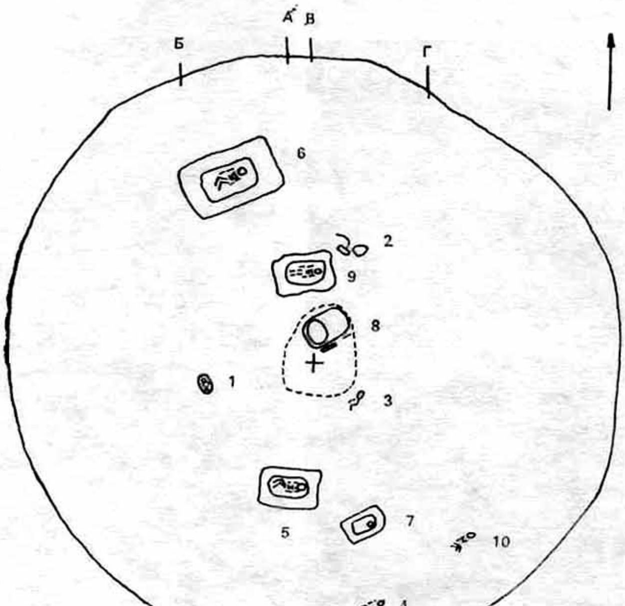

Обр. 77. Некропол при с. Плачидол 1, могила II — хоризонтална проекция на гробовете

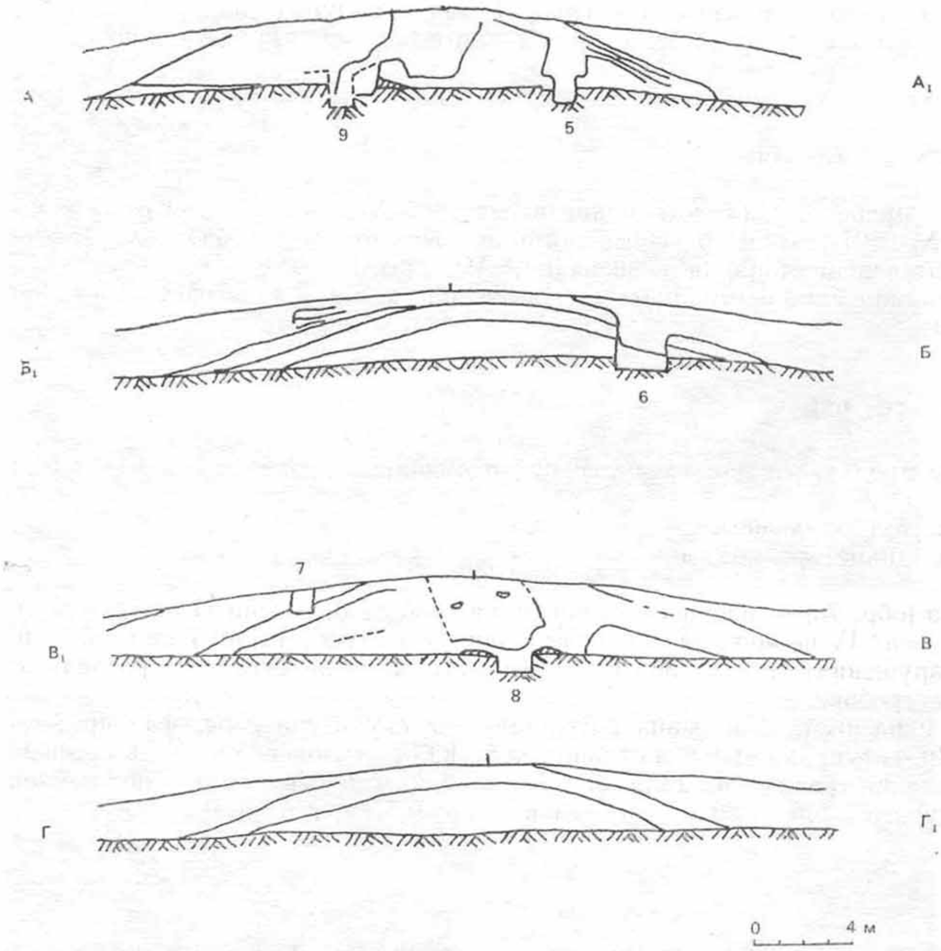
А
А₁
9
5
Б₁
Б
6
7
В₁
В
8
Г
Г₁
0
4 м

←
Обр. 78. Некропол при с. Плачидол I, могила II — вертикални профили

Обр. 79. Некропол при с. Плачидол I, могила II — каменна антропоморфна скулптура
↓

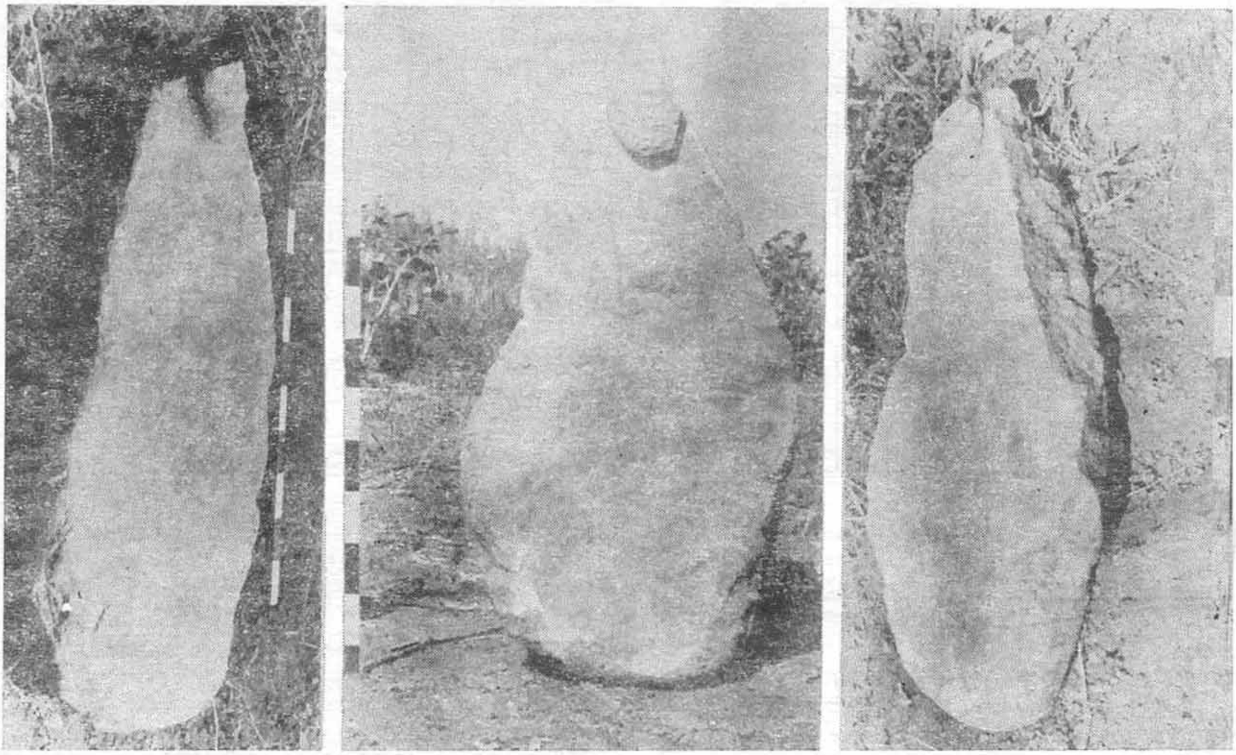

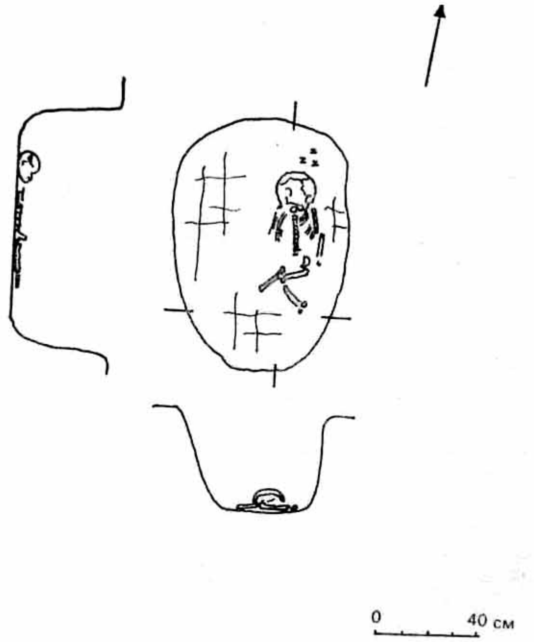

Обр 80. Некропол при с. Плачидол 1, могила 1 1 — план на гроб № 1

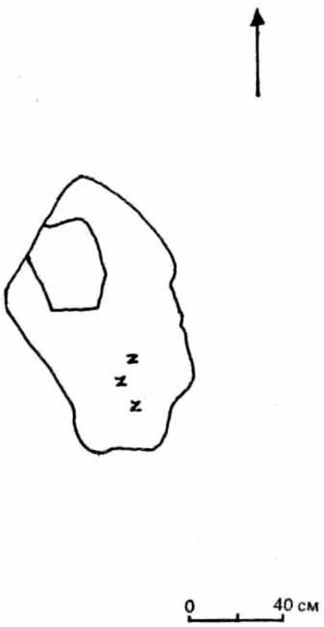

Обр. 81. Некропол при с. Плачидол 1, могила 11 — покритие на гроб № 1

Обр. 82. Некропол при с. Плачидол 1, могила 11 — скелет от гроб № 1

Обр. 83. Некропол при с. Плачидол 1, могила 11 — култово съоръжение № 2

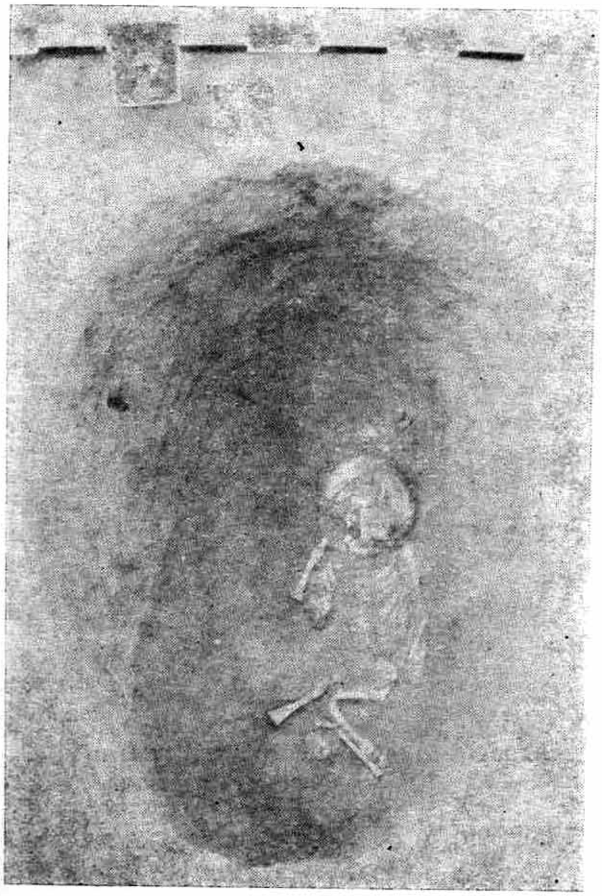

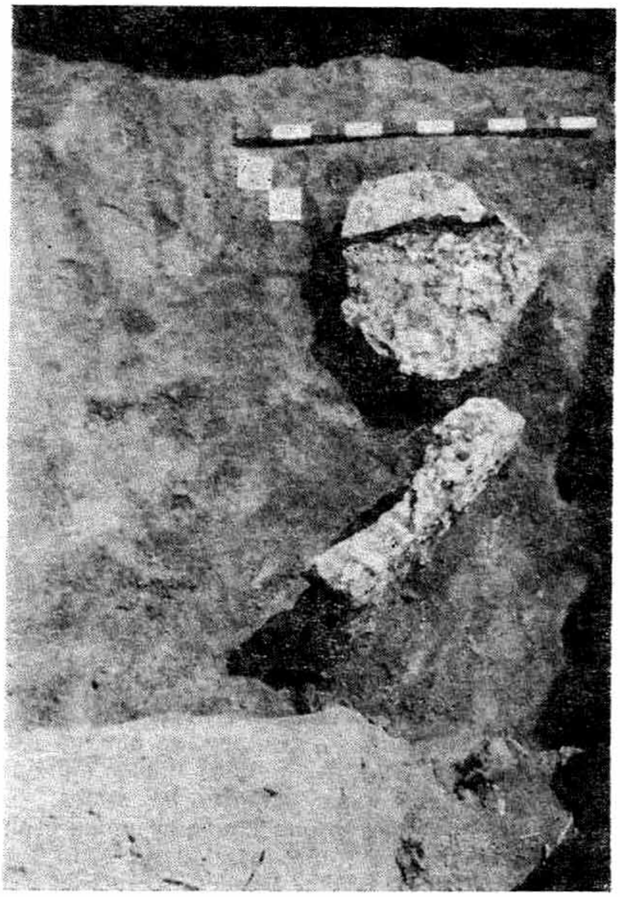

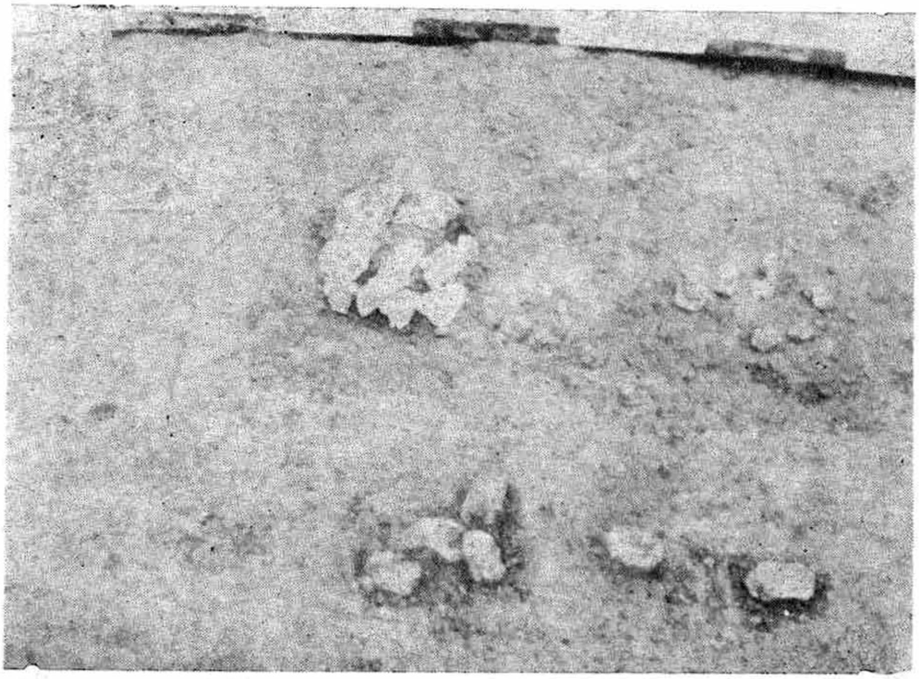

Обр. 84. Некропол при с. Плачидол 1, могила II — гроб № 3

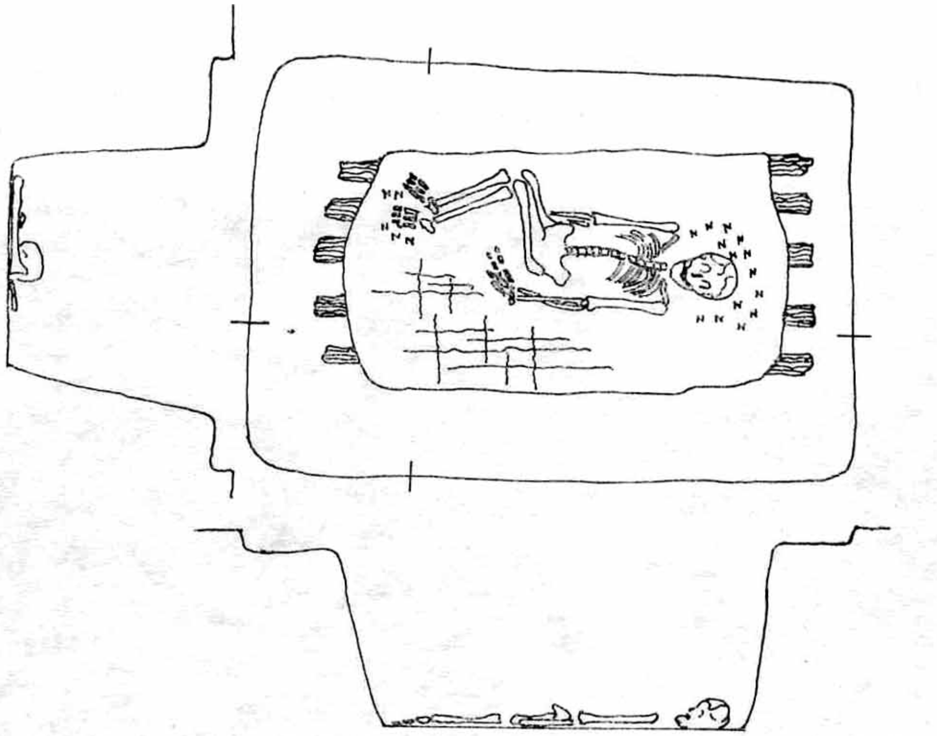

Обр. 85. Некропол при с. Плачидол 1, могила II — план на гроб № 5

Ситуиране — на 5 м Ю—ЮЗ от центъра на дълб. от 1,10 до 1,50 м.
Гробно съоръжение — неправилна овална яма, стесняваща се към дъното от З, размери С—Ю 1 м, И—З 0,70 м, дълб. 0,38—0,40 м, ориентирана С—Ю с 10° отклонение, подстилка с органичен произход върху дъното на ямата.
Покритие — необработена каменна плоча с размери 1,20×0,70×0,20 м, с червено оцветяване от долната страна (обр. 81).

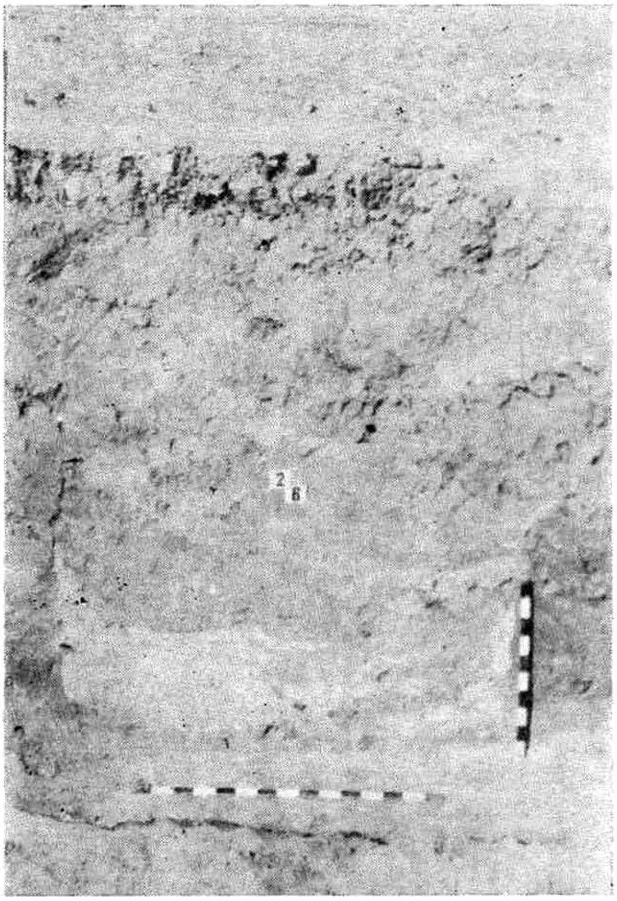

Обр. 86. Некропол при с. Плачидол 1, могила 11 — яма на гроб № 6

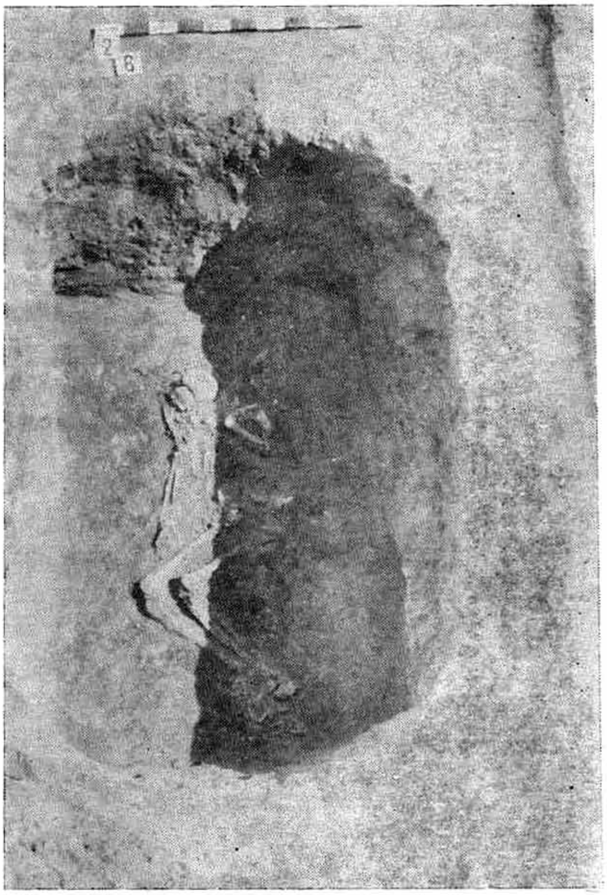

Обр. 87. Некропол при с. Плачидол 1, могила 11 — план на гроб № 6

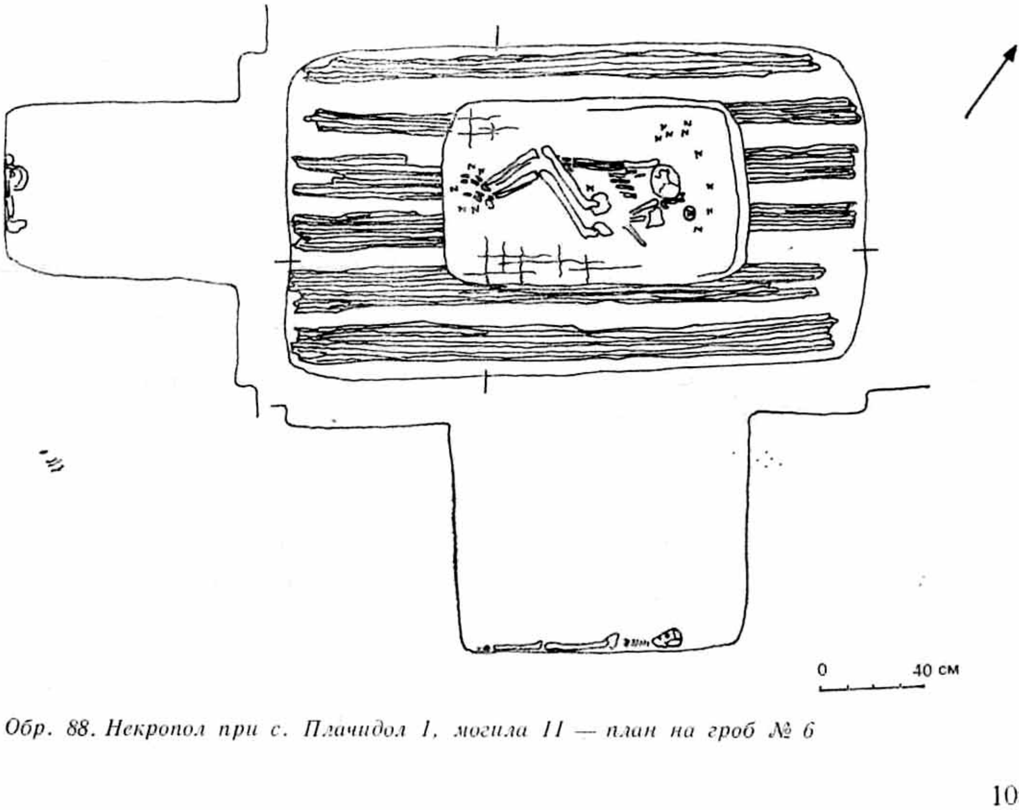

Обр. 88. Некропол при с. Плачидол 1, могила 11 — план на гроб № 6

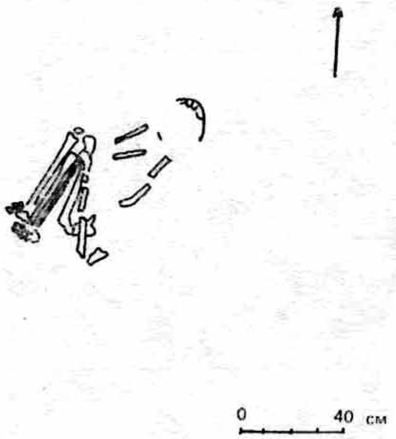

Обр. 89. Некропол при с. Плачидол I, могила I — план на гроб № 4

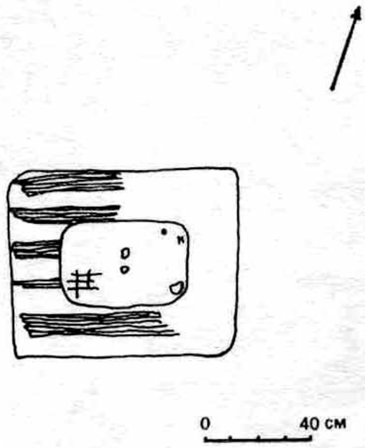

Обр. 90. Некропол при с. Плачидол I, могила II — план на гроб № 7

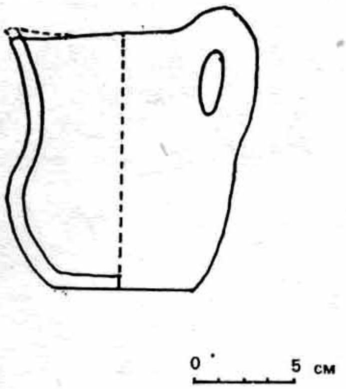

Обр. 91. Некропол при с. Пладчидол I, могила II — рисунка на глинен съд от гроб № 7

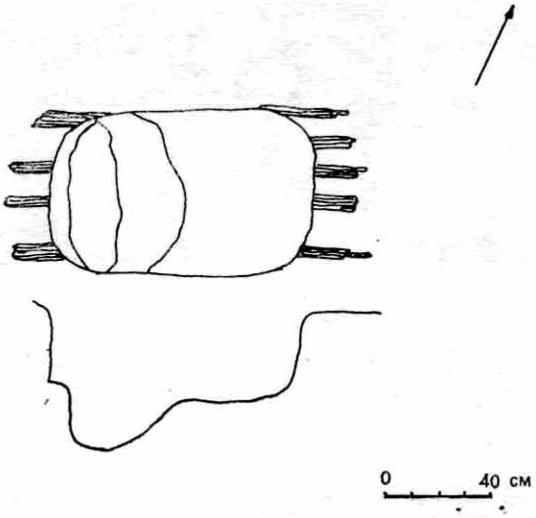

Обр. 92. Некропол при с. Плачидол I, могила II — план на гроб № 8

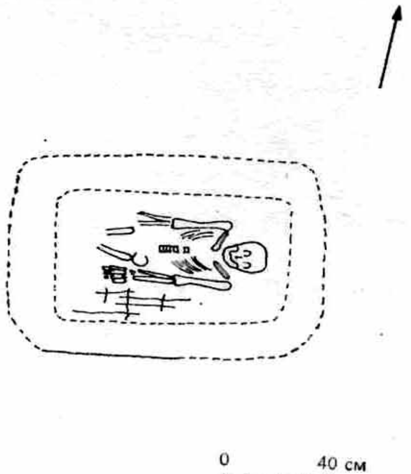

Обр. 93. Некропол при с. Плачидол I, могила II — план на гроб № 9

Състояние на скелета — частично запазен.
Ориентация — глава на С с 10° отклонение на З.
Поза — трупополагане в свито положение по гръб. Глава — напред надясно; ръце — изпънати по тялото; гръден кош и таз — без особености; крака — свити, паднали надясно.
Оцветяване — червена охра върху долната част на покривната плоча, върху скелета и пръстта около него.
Инвентар — три парчета червена охра на 5—10 см С от черепа.
Възраст — детска възраст I, новородено.
Пол — неопределен.

КУЛТОВО СЪОРЪЖЕНИЕ № 2

Ситуиране — на 5,40 м С—СИ от центъра, на дълб. от 1,20 до 1,85 м, горели дърва и въглени между един хоризонтално и един вертикално поставен камък.

ГРОБ № 3

Състояние — частично разрушен.
Стратиграфско определяне — вторичен, с донасипване.
Ситуиране — на 2 м ЮИ от центъра, на дълб. 0,70 м.

Гробно съоръжение — не се различава, подстилка с органичен произход с червенокафяв цвят, дълж. 0,70 м, шир. 0,40 м, ориентирана СИ—ЮЗ.
Покритие — няма следи.
Състояние на скелета — разрушен.
Ориентация — глава на СИ.
Поза — трупополагане в свито положение хокер надясно.
Оцветяване — следи от червена охра.
Инвентар — 6 астрагала и малък заоблен камък на 10 см И от главата.
Възраст — детска, I, 2—3 месеца.
Пол — неопределен.

ГРОБ № 4

Състояние — частично запазен.
Стратиграфско определяне — вторичен, с донасипване.
Ситуиране — на 12 м Ю—ЮИ от центъра на дълб. 1,90 м.
Гробно съоръжение — няма.
Състояние на скелета — частично запазен.
Ориентация — глава на СИ.
Поза — трупополагане в свито положение хокер надясно. Глава — надясно; ръце — лява, свита в областта на корема, дясна — свита пред лицето; гръден кош и таз — надясно, крака — свити под остър ъгъл.
Оцветяване — няма.
Инвентар — няма.
Възраст — възрастен, 20—30 години.
Пол — женски.

ГРОБ № 5

Състояние — запазен.
Стратиграфско определяне — вторичен, вкопан в насип II на гроб № 9, насип I на гроб № 8 и в материка, с донасипан насип III в южната и централната част на могилата.
Ситуиране — на 6 м Ю от центъра, на дълб. от 2,70 до 3,65 м.
Гробно съоръжение — правоъгълна яма с отстъп; рамери на отстъпа дълж. 2,45 м, шир. 1,70 м; гробна яма с дълж. 1,75 м, шир. 0,95 м, дълб. 0,95 м, ориентирана И—З с отклонение на Ю, подстилка с органичен произход върху ЮЗ част на дъното на ямата.
Покритие — хоризонтално надлъжно покритие от 5 дървета с максимална дълж. 2 м, шир. 0,95 м.
Състояние на скелета — запазен.

Обр. 94. Некропол при с. Плачидол I, могила II — глинен съд от гроб № 7

Обр. 95. Некропол при с. Плачидол I, могила II — гроб № 10

Ориентация — глава на И.
Поза — трупополагане в свито положение по гръб. Глава — тилно; ръце — изпънати, гръден кош и таз — без особености; крака — свити, паднали надясно.
Оцветяване — червена охра върху черепа, костите на стъпалата и пръстта около тях.
Инвентар — няма.
Възраст — възрастен, 35 години.
Пол — мъжки.

ГРОБ № 6

Състояние — запазен.
Стратиграфско определяне — вторичен, вкопан в насип IV, в насип II на гроб № 9, в насип I на гроб № 8 и в материка, с донасипан насип V в западната част на могилата.
Ситуиране — на 9 м СЗ от центъра, на дълб. от 3,65 до 4,65 м.
Гробно съоръжение — правоъгълна яма с отстъп; размери на отстъпа — дълж. 4,6 м, шир. — 2,5 м; гробна яма с дълж. — 2,4 м, шир. — 1,5 м, дълб. — 1 м, ориентирана СИ—ЮЗ, следи от подстилка с органичен произход върху дъното на ямата.
Покритие — хоризонтално надлъжно покритие от 6 дървета с максимална дълж. 4,50 м, шир. 2,45 м.
Състояние на скелета — частично запазен.
Ориентация — глава на СИ.
Поза — трупополагане в свито положение по гръб. Глава — изместена към гръдния кош; ръце дясна — изпъната, лява — изпъната до лакътя, под лакътя свита към тялото; гръден кош и таз — без особености; крака — свити, паднали надясно.
Оцветяване — червена охра върху черепа, костите на лявата длан и стъпалата и пръстта около тях.
Инвентар — до и под главата отпечатъци от медна фрагментирана спирала и две сребърни висулки; под раменните кости на лявата ръка разпадащи се дребни зърна кехлибар (?); в пръстта кремъчна пластина.
Възраст — възрастен, 35—40 години.
Пол — мъжки.

ГРОБ № 7

Състояние — частично запазен.
Стратиграфско определяне — вторичен, вкопан в насип III на гроб № 5, насип II на гроб № 9, насип I на гроб № 8 и достигащ материка, с донасипване.
Ситуиране — на 7,5 м Ю—ЮИ от центъра, на дълб. от 2,55 до 3,35 м.
Гробно съоръжение — правоъгълна яма с отстъп; размери на отстъпа дълж. 1,8 м, шир. 1,5 м; гробна яма с дълж. 1 м, шир. 0,7 м, дълб. 0,8 м, следи от подстилка с органичен произход върху ЮЗ част на дъното на ямата.
Покритие — хоризонтално надлъжно покритие от 5 дървета, запазено върху западната част на отстъпа.
Състояние на скелета — следи от изтляли кости.
Ориентация — кости от черепа на СИ.
Поза — не може да се определи.
Оцветяване — следи от червена охра в запълнителя на ямата.
Инвентар — в СИ част на ямата отпечатък от медна спирала и парче червена охра; в ЮИ част на ямата глинен съд с тъмносив цвят, работен на ръка, с една дръжка, излизаща над устието, с вис. 12 см, диам. на устието 8,8 см, диам. на дъното 5 см, деб. на дръжката 0,8 см, деб. на стените 0,4—0,5 см; в изхвърлената пръст кремъчна пластина.
Възраст — детска, I, 4—6 месеца.
Пол — неопределен.

ГРОБ № 8

Състояние — частично разрушен.
Стратиграфско определяне — първичен, вкопан в пласт хумус и материка, насипан I насип.
Ситуиране — на 1,4 м С от центъра на дълб. от 3,20 до 3,85 м.
Гробно съоръжение — правоъгълна яма без отстъп с дълж. 2,10 м, шир. 1,35 м, дълб. 0,65 м, стъпаловидно вдлъбване в ЮЗ част на дъното, вероятно при разрушаването на гроба; ориентирана СИ—ЮЗ.

Покритие — хоризонтално надлъжно покритие в СИ част отпечатъци от 5 дървета, в ЮЗ част отпечатъци от 4 дървета, максимална дълж. 2,75, шир. 1,20 м.
Състояние на скелета — не е запазен.
Инвентар — не е запазен (?).

ГРОБ № 9

Състояние — частично разрушен.
Стратиграфско определяне — вторичен, вкопан в насип I на гроб № 8 и в материка, донасипан насип II.
Ситуиране — на 4 м С—СЗ от центъра, на дълб. от 2,50 до 3,60 м.
Гробно съоръжение — правоъгълна яма с отстъп; вероятни размери на отстъпа дълж. 2,50 м, шир. 1,60 м; гробна яма с дълж. 1,85 м, шир. 1,20 м, дълб. 1,10 м, ориентирана СИИ—ЗЮЗ, подстилка с органичен произход, запазена върху ЮЗ част на дъното.
Покритие — няма данни.
Състояние на скелета — частично запазен.
Ориентация — глава на СИ.
Поза — трупополагане по гръб, вероятно в свито положение. Глава — тилно; ръце — изпънати; гръден кош и таз — без особености; крака — частично запазени, съдено по положението на част от лявата бедрена кост вероятно свити, паднали надясно.
Оцветяване — следи от червена охра в запълнителя.
Инвентар — няма.
Възраст — възрастен, 30 години.
Пол — мъжки.

ГРОБ № 10

Състояние — разрушен.
Стратиграфско определяне — вторичен, с донасипване.
Ситуиране — на 10,50 м ЮИ от центъра, на дълб. 2,05 м.
Гробно съоръжение — няма.
Състояние на скелета — частично запазен.
Ориентация — глава на СИ.
Поза — трупополагане вероятно в свито положение хокер наляво.
Оцветяване — няма.
Инвентар — няма.
Възраст — възраст, I, 6 години.
Пол — неопределен.
Радиовъглеродни дати — проба от овъглено дърво от култово съоръжение № 2, обработена в берлинската лаборатория на ГАН, № 2504, дата 4260 ± 60, данните получени от д-р Х. Тодорова, ръководител на Секция за Интердисциплинарни изследвания, АИМ—БАН, София.

МОГИЛА III (обр. 96—99)

Състояние — разоравана.
Форма — полусферична, без особености.
Размери — височина 1,2 м, диаметър — 40 м.
Съоръжения — 1 гроб.
Насипи — еднонасипна.
Съоръжения, свързани с насипите — няма.

ГРОБ № 1

Състояние — запазен.
Стратиграфско определяне — първичен, вкопан в пласт хумус и материк.
Ситуиране — на 1,5 м Ю от центъра, на дълб. от 1,20 до 2,10 м.
Гробно съоръжение — правоъгълна яма без отстъп с максимална дълж. 2,05 м, шир. 1,20 м, дълб. 0,90 м, ориентирана СИ—ЮЗ, следи от подстилка с органичен произход.
Покритие — следи от покритие с органичен произход.
Състояние на скелета — запазен.
Ориентация — глава на СИ.
Поза — трупополагане в свито положение по гръб. Глава — тилно; ръце — изпънати; гръден

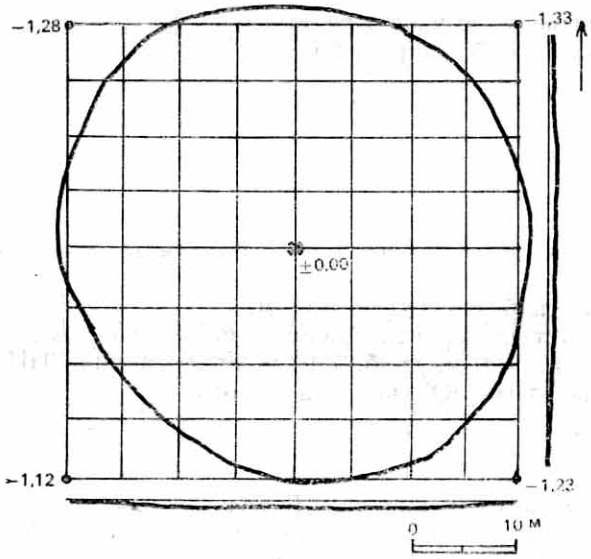
−1,28
−1,33
±0,00
−1,12
−1,22
0
10 м

Обр. 96. Некропол при с. Плачидол I, могила III — квадратна мрежа с височините

Обр. 97. Некропол при с. Плачидол I, могила III — план на гроб № 1

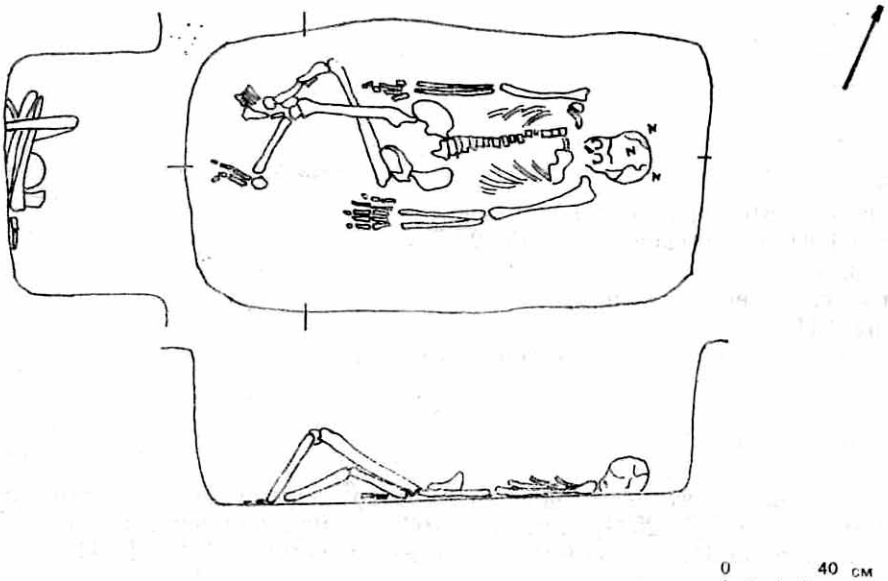

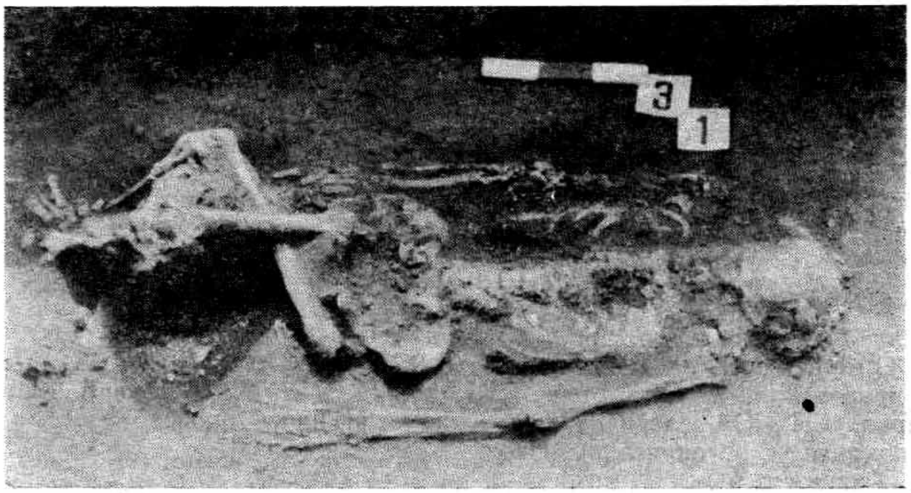

Обр. 98. Некропол при с. Плачидол I, могила III — скелет от гроб № 1

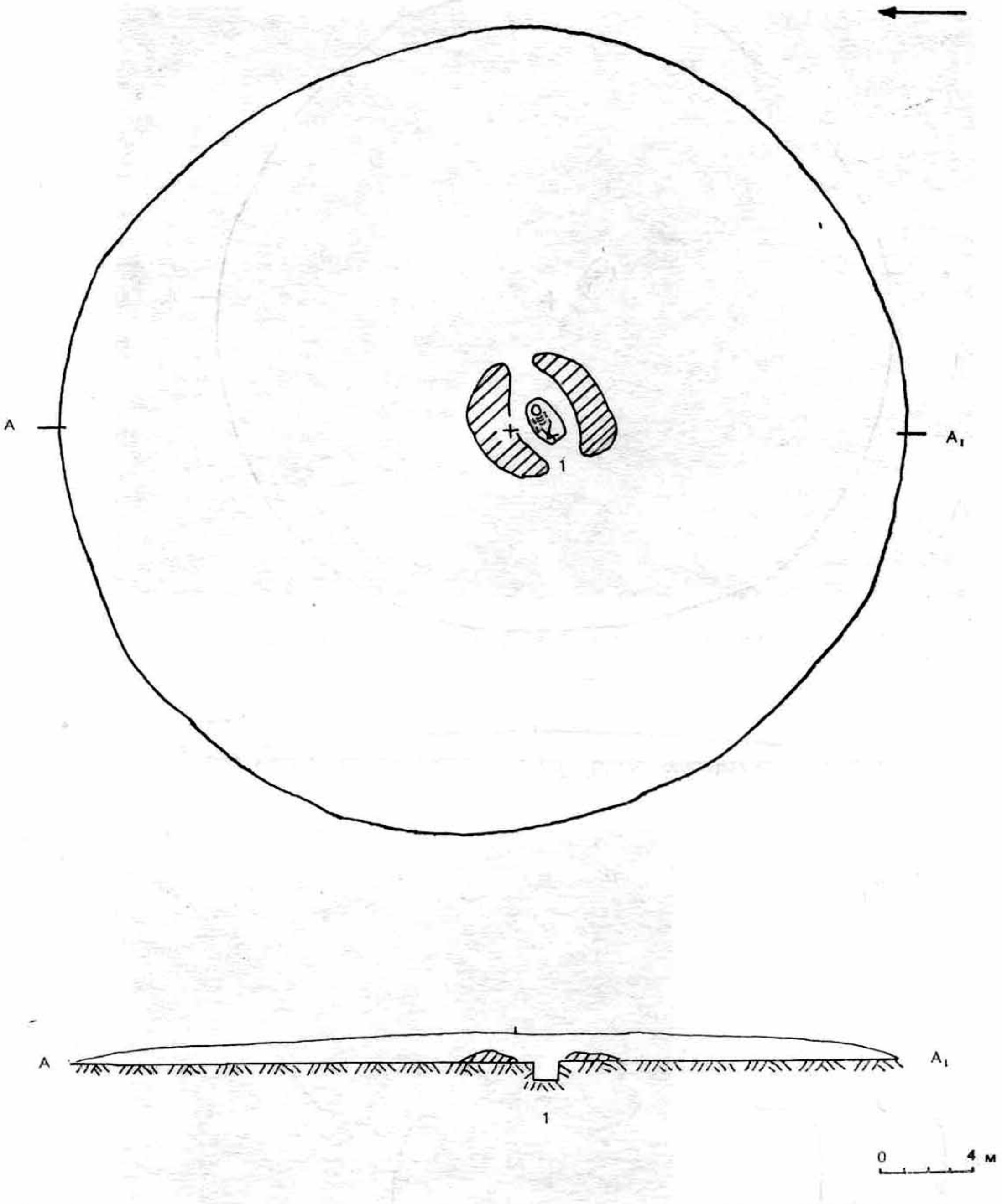

Обр. 99. Некропол при с. Плачидол 1, могила III — план на могилата с гроб № 1

кош и таз — без особености; крака, ляв — свит, паднал надясно, десен — свит, останал на място.
Оцветяване — червена охра върху черепа и пръстта около него.
Инвентар — няма.
Възраст — възрастен, 30 години.
Пол — мъжки.

МОГИЛА IV (обр. 100—103)

Състояние — разоравана.
Форма — полусферична, без особености.
Размери — вис. 1,05 м, диаметър — 29 м.
Съоръжения — 1 гроб.
Насипи — еднонасипна.
Съоръжения, свързани с насипа — няма.

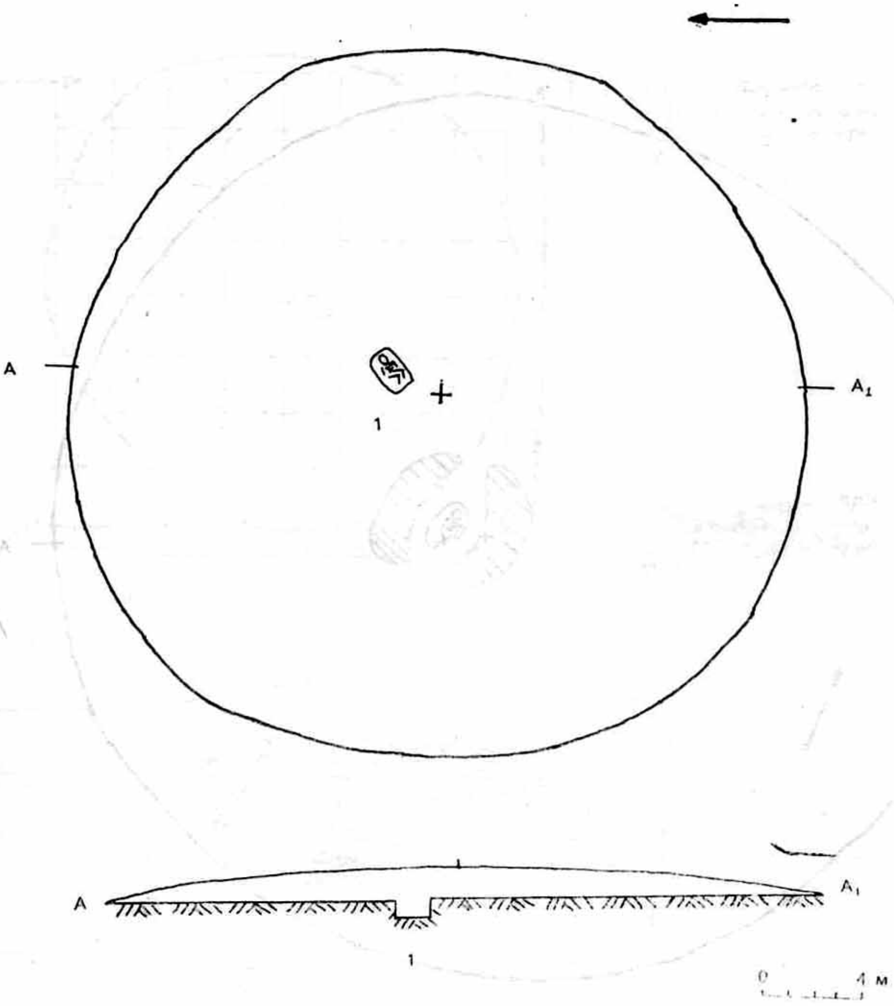
A
A₁
1
A
A₁
1
0
4 м

Обр. 100. Некропол при с. Плачидол 1, могила IV — план на могилата с гроб № 1

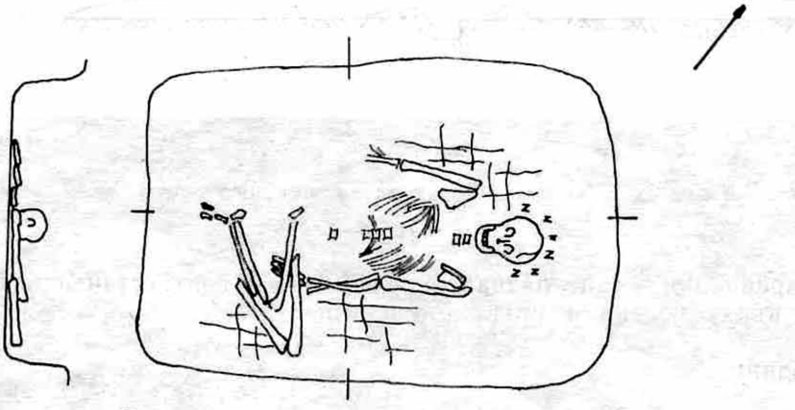

Обр. 101. Некропол при с. Плачидол 1, могила IV — план на гроб № 1

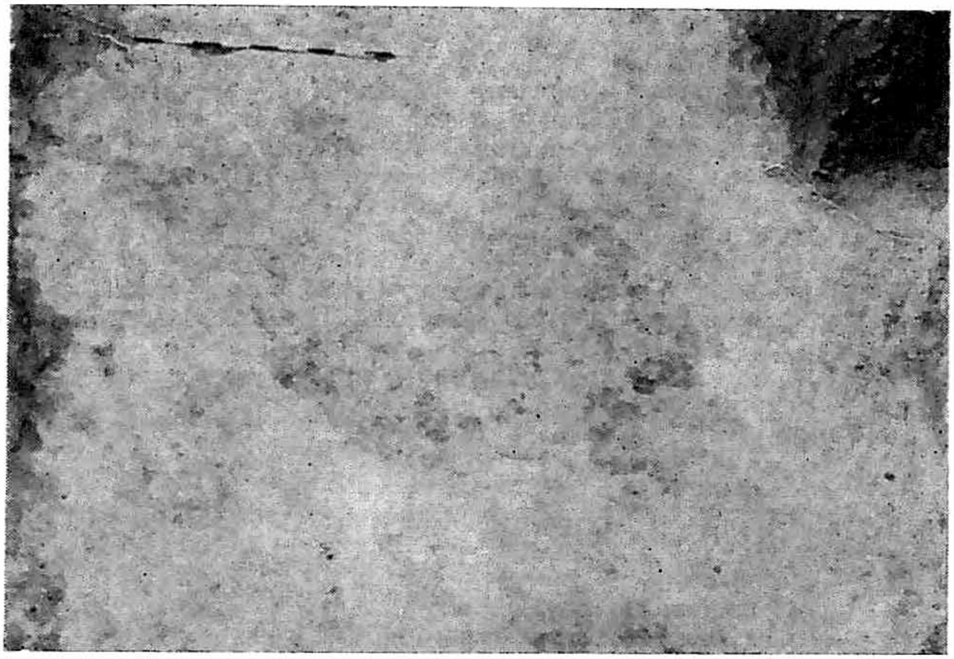

Обр. 102. Некропол при с. Плачидол 1, могила IV — очертание на ямата на гроб № 1

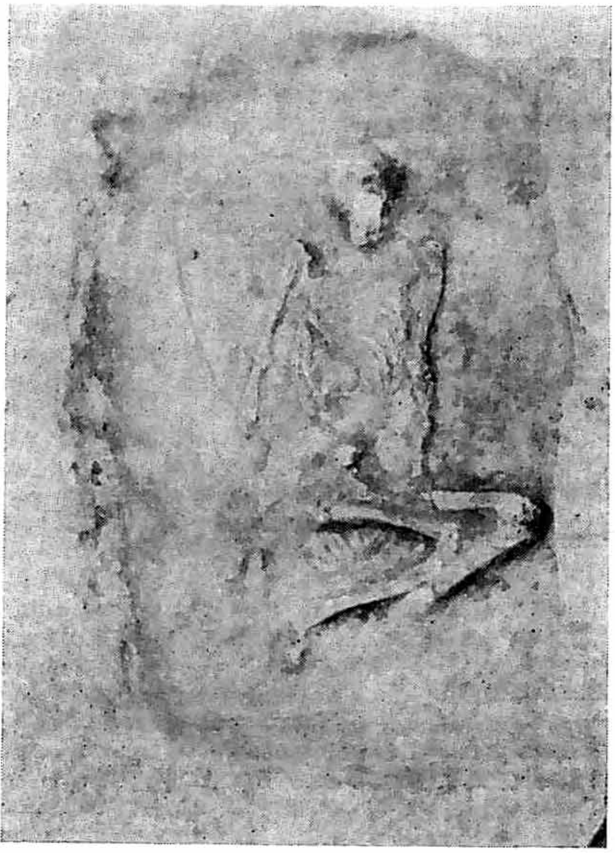

Обр. 103. Некропол при с. Плачидол 1, могила IV — скелет от гроб № 1

ГРОБ № 1

Състояние — запазен.
Стратиграфско определяне — първичен, вкопан в пласт хумус и материк.
Ситуиране — на 1,80 м С—СИ от центъра, на дълб. от 1,05 до 1,85 м.
Гробно съоръжение — правоъгълна яма с разширение в СИ част с максимална дълж. 1,85 м, шир. 1,30 м, дълб. 0,80 м, ориентирана СИ—ЮЗ, подстилка с органичен произход под скелета.
Покритие — няма.
Състояние на скелета — частично запазен.
Ориентация — глава на СИ.
Поза — трупополагане в свито положение по гръб. Глава — тилно; ръце — лява, изпъната, дясна — изпъната настрани; гръден кош и таз — без особености; крака — свити, паднали наляво.
Оцветяване — червена охра върху черепа и пръстта около него.
Инвентар — няма.
Възраст — възрастен, 30—35 години.
Пол — мъжки.

МОГИЛА V (обр. 104—106)

Състояние — разоравана.
Форма — полусферична, без особености.
Размери — вис. 0,90 до 1 м, диаметър — 24 м.
Съоръжения — 1 гроб.

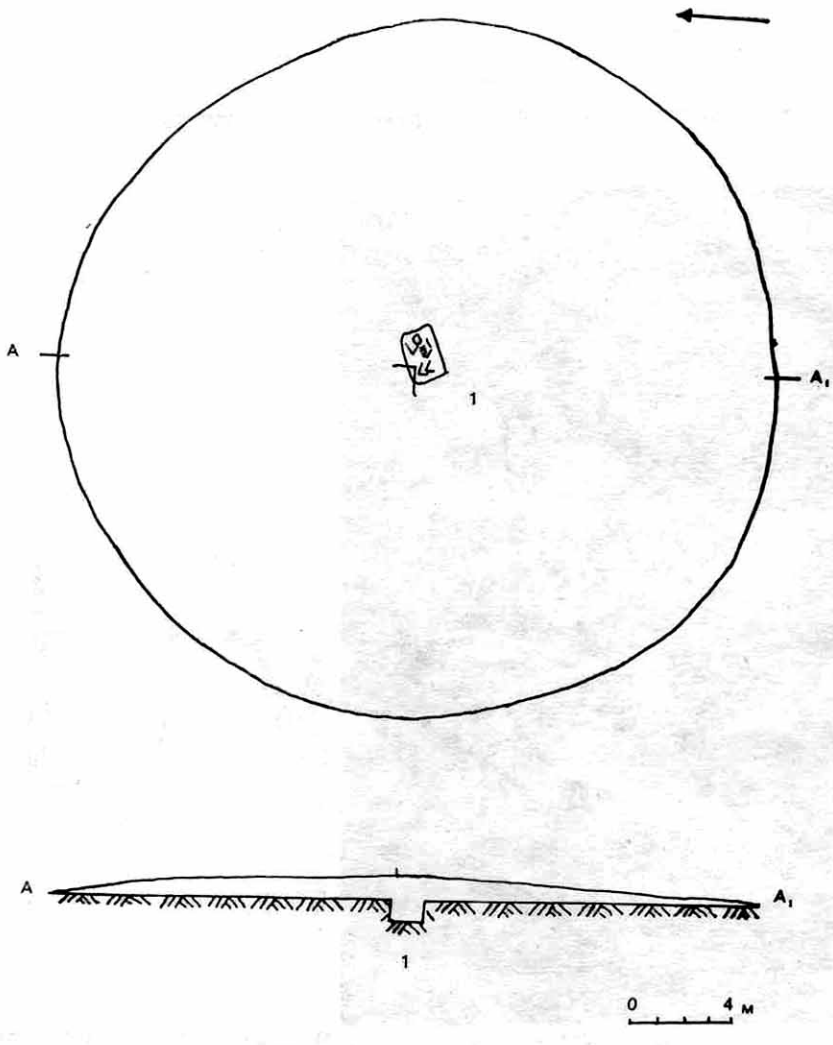

Обр. 104. Некропол при с. Плачидол 1, могила V — план на могилата с гроб № 1

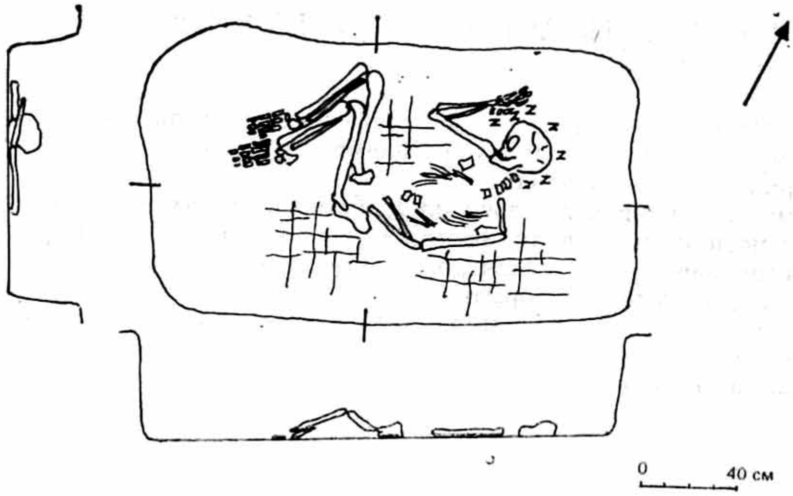

Обр. 105. Некропол при с. Плачидол I, могила V — план на гроб № 1

Обр. 106. Некропол при с. Плачидол I, могила V — скелет на гроб № 1

Насипи — еднонасипна.
Съоръжения, свързани с насипите — няма.

ГРОБ № 1

Състояние — запазен.
Стратиграфско определяне — първичен, вкопан в пласт хумус и материка.
Ситуиране — на 0,50 м от центъра, на дълб. от 0,90 до 1,70 м.
Гробно съоръжение — правоъгълна яма с максимална дълж. 2,10 м, шир. 1,20 м, дълб. 0,80 м, ориентирана СИ—ЮЗ, подстилка с органичен произход под скелета.
Покритие — няма.
Състояние на скелета — запазен.
Ориентация — глава на СИ.
Поза — трупополагане в свито положение по гръб с отклонение полунадясно. Глава — надясно; ръце лява — свита с длан в коремната област, дясна — свита пред главата; гръден кош — по гръб с извивка полунадясно; таз — частично запазен; крака — свити, паднали надясно.
Оцветяване — червена охра върху черепа и пръстта около него.
Инвентар — няма.
Възраст — възрастен, 25—30 години.
Пол — мъжки.
Бележки. Инвентарът се намира в ОИМ — Толбухин, антропологическите материали в Института по морфология, БАН, София.
Като специализанти в екипа са участвували Н. Янакиев, П. Георгиева, М. Кръстева, П. Гочева, Здр. Стоянова, Т. Радкова, Р. Дончев, В. Мишева, В. Мутафов, А. Койчев, Б. Азманов, В. Горанова, Е. Сомова, Ив. Илиев, Ц. Колев.
Публикации: Панайотов, И. Могилният некропол при с. Плачидол, Толбухински окръг, и проблемите на ямната култура в България. — В: Североизточна България — древност и съвремие. С., 1985, 27—31; Йорданов, Й. Антропологични данни за погребаните в могилния некропол от ранната бронзова епоха до с. Плачидол, Толбухински окръг. — В: Североизточна България — древност и съвремие. С., 1985, 32—38; Panajotov, I., V. Dergačov. Some Aspects of Early Bronze Age Funeral Customs in Thrace. — Pulpudeva, 4, 1983, 324—328; Die Ockergrabkultur in Bulgarien (Darstellung des Problems). — Studia Praehistorica, 7, 1984, 99—116; Jordanov, J., Kr. Michajlova. Anthropologische Daten aus zwei Nekropolen der Ockergrabkultur in Nordostbulgarien. — Studia Praehistorica, 7, 1984, 117—130.

МОГИЛЕН НЕКРОПОЛ II ПРИ с. ПЛАЧИДОЛ, ТОЛБУХИНСКО, СЕВЕРОИЗТОЧНА БЪЛГАРИЯ

Проучване — открити случайно през 1965 г. две каменни антропоморфни скулптури при дълбока оран в периферията на голяма могила. Наблюдения на Л. Бобчева от ОИМ — Толбухин.
Местоположение — на 2,5 км северно от с. Плачидол.
Културна среда — на 2,8 км южно могилен некропол Плачидол I; на около 0,5 км източно и на 1,5 км югозападно от с. Плачидол могилни некрополи, които не са проучени и не могат да бъдат културно определени. При застрояването на с. Плачидол са унищожени 3 могили без запазени археологически материали и достоверна информация.
Характеристика на местността — равнинна с наклон от И на З и от С на Ю. На 1,3 км Ю малка река, на около 2,3 км ЮЗ суходолие.
Брой на могилите — 6, една голяма и 5 малки.
Степен на изследване — непроучен.

МОГИЛА I (обр. 107, 108)

Данни само за две каменни антропоморфни скулптури. По сведение на местните механизатори под едната е бил открит човешки скелет.
Антропоморфна скулптура (обр. 107) с оформени глава и рамене — вис. 1,02 м, шир. 0,55 м, деб. от 0,11 до 0,20 м.
Антропоморфна скулптура (обр. 108) с оформени глава и рамене. Лицева страна с релефно представени очи, нос и уста; огърлица от заоблени зърна върху шията; ръце свити, върху гърдите. Гръбна страна с релефно представяне на плешките; с врязване представени два отпечатъка на стъпала; в средата две успоредни линии и зигзаговидна линия между тях; от двете страни по три успоредни линии и по две зигзаговидни линии между тях. Размери вис. 1,24 м, шир. 0,78 м, деб. 0,15 м.
Първична публикация — Бобчева, Л. Новооткрити антропоморфни паметници от Толбухинско. — ИНМВ, III (XVIII), 1967, 213—214, обр. 1—2. Публикации: Бобчева, Л. Археологическа карта на Толбухински окръг. София-прес, с. 54, обр. 53—54; Тончева, Г. Новооткрити антропоморфни плочи край с. Езерово, Варненско. — ИНМВ, III (XVIII), 1967, 3—18; Тодорова, Х. Добруджа през праисторическата епоха. История на Добруджа, I. С., 1984, 62—66; Landau, J. Les représentations anthropomorphes mégalithiques de la région mediterranéenne. Paris, 1977, pl. 15, 4; Tončeva, G. Monuments sculpturaux en Bulgarie du Nord—Est de l'âge du bronze. — Studia Praehistorica, 5—6, 1981, 129—145.

МОГИЛЕН НЕКРОПОЛ ПРИ с. ЖЕГЛАРЦИ — ОРЛЯК, ТОЛБУХИНСКО, СЕВЕРОИЗТОЧНА БЪЛГАРИЯ

Проучване—спасителни разкопки на И. Панайотов през 1983 г., антропологическо изследване—д-р Й. Йорданов, контролни сондажи с шир. 0,50 м по линиите на квадратна мрежа с размери 5×5 м, централен профил с посока С—Ю, снемане на насипите на пластове с булдозер, деб. на пластовете от 0,10 до 0,20 м.

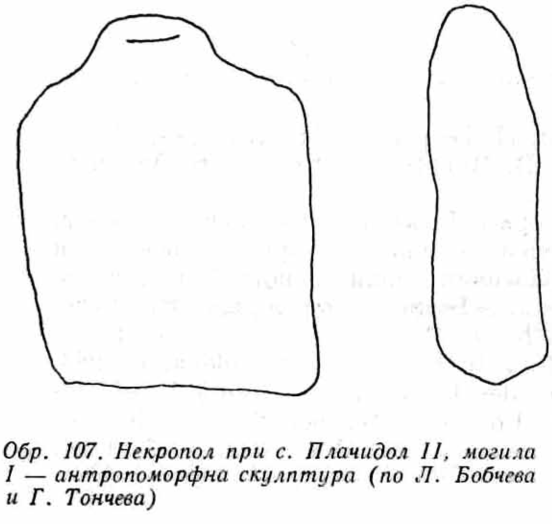

Обр. 107. Некропол при с. Плачидол II, могила I — антропоморфна скулптура (по Л. Бобчева и Г. Тончева)

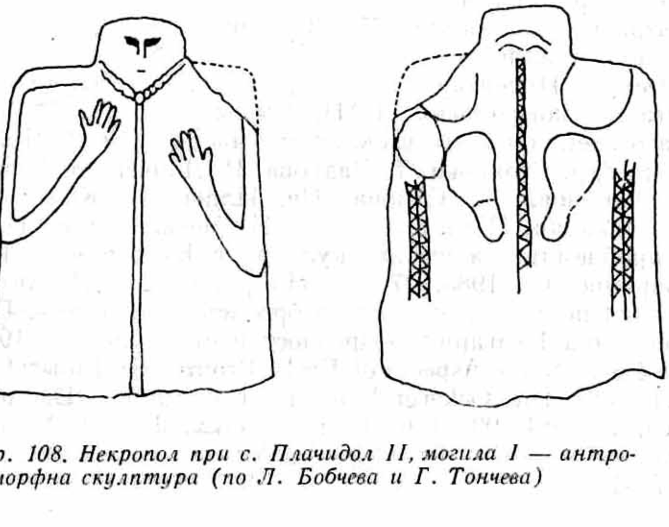

Обр. 108. Некропол при с. Плачидол II, могила I — антропоморфна скулптура (по Л. Бобчева и Г. Тончева)

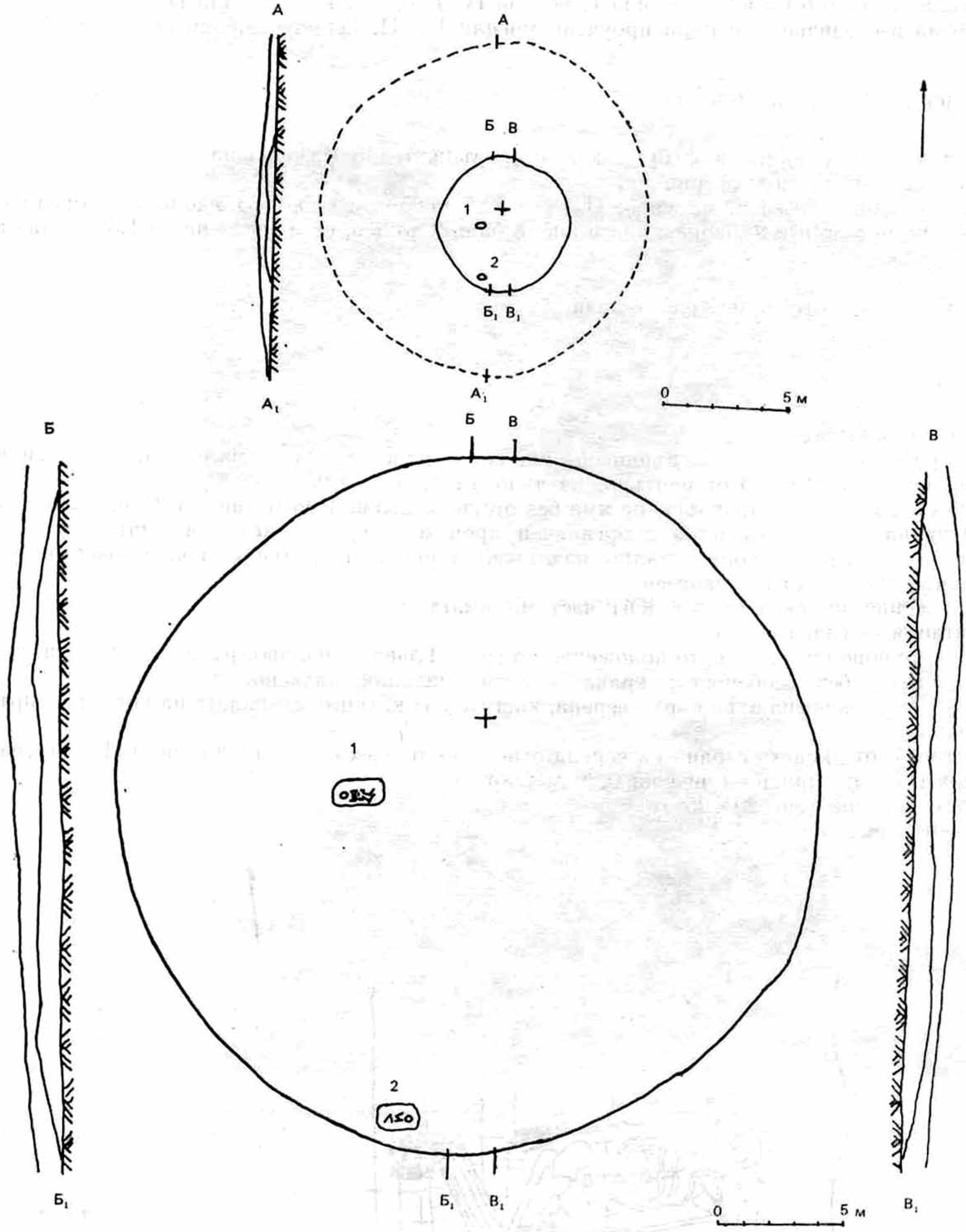

Обр. 109. Некропол при с. Жегларци — Орляк, могила I — план

Местоположение — на 2 км южно от с. Жегларци и на 2,5 км С — СИ от с. Орляк.
Културна среда — на 2 км СИ в землището на с. Жегларци три непроучени могили, на около 20 км И могилен некропол при с. Поручик Гешаново.
Характеристика на местността — равнинна, с наклон на ЮЗ, на 0,6 км ЮЗ падина с извор, на 2,5 км Ю суходолие.
Състояние — няма данни за унищожени могили.
Брой на могилите — 4.
Разположение на могилите — могила I на 2 км Ю от с. Жегларци, могила II на 50 м З от могила

I, могила III на 0,6 км Ю от могила I, могила IV на 0,4 км И от могила III.
Степен на изследване — изцяло проучени могили I и II, непроучени могили III и IV.

МОГИЛА I (обр. 109—114)

Състояние — подравнявана с булдозер и продължително разоравана.
Форма — вероятно полусферична.
Размери — вис. 1,30—1,50 м, основа И—З от 62,5 до 65 м, С—Ю от 63,5 до 67 м. Според наблюденията на профилите първоначалната вис. е била 2 до 3 м, сега запазена на 1,30 м, диаметър 25—27 м.
Съоръжения — 2 гроба.
Насипи — не могат да се разграничат.

ГРОБ № 1

Състояние — запазен.
Стратиграфско определяне — първичен, вкопан в пласт хумус и материка, с донасипване.
Ситуиране — на 5 м ЮЗ от центъра, на дълб. от 1,55 до 1,96 м.
Гробно съоръжение — правоъгълна яма без отстъп с дълж. 1,98 м, шир. 1,21 м, дълб. 0,41 м, ориентирана З—И, подстилка с органичен произход върху дъното на ямата.
Покритие — следи от хоризонтално надлъжно дървено покритие с неясни очертания.
Състояние на скелета — запазен.
Разположение на скелета — в ЮИ част на ямата.
Ориентация — глава на З.
Поза — трупополагане в свито положение по гръб. Глава — наляво; ръце — изпънати; гръден кош и таз — без особености; крака — свити, паднали надясно.
Оцветяване — червена охра върху черепа, костите над китките, стъпалата на краката и пръстта около тях.
Инвентар — от дясната страна на черепа отпечатък от сребърна халка с диам. 1 см и сечение на тела 0,1 см; глинено топче на 0,20 м С от черепа.
Възраст — възрастен, 20—25 години.
Пол — неопределен.

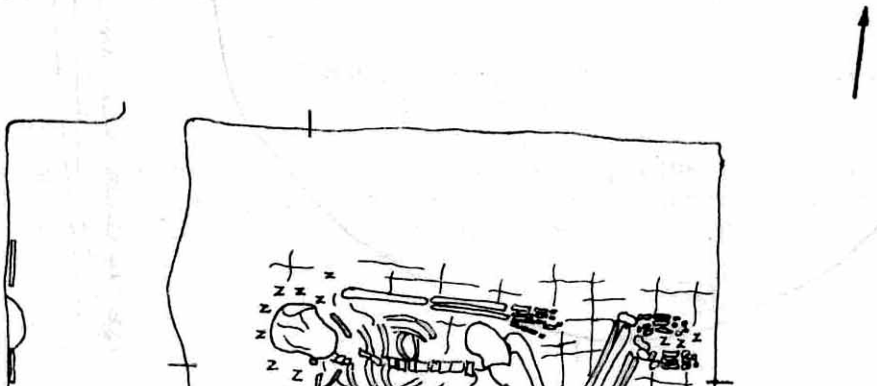

Обр. 110. Некропол при с. Жегларци—Орляк, могила I — гроб № 1

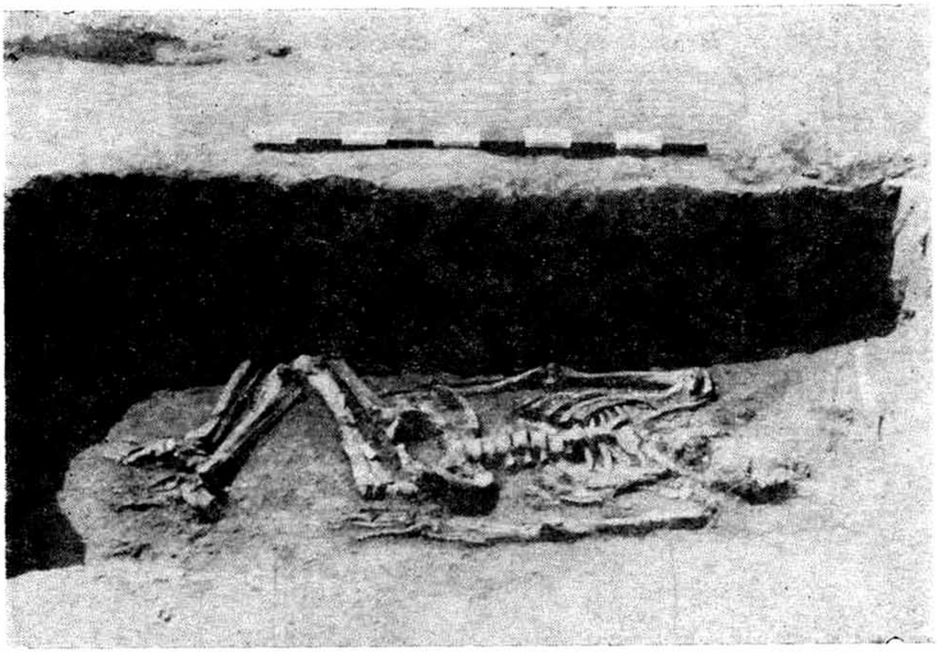

Обр. 111. Некропол при с. Жегларци — Орляк, могила 1 — скелет от гроб № 1

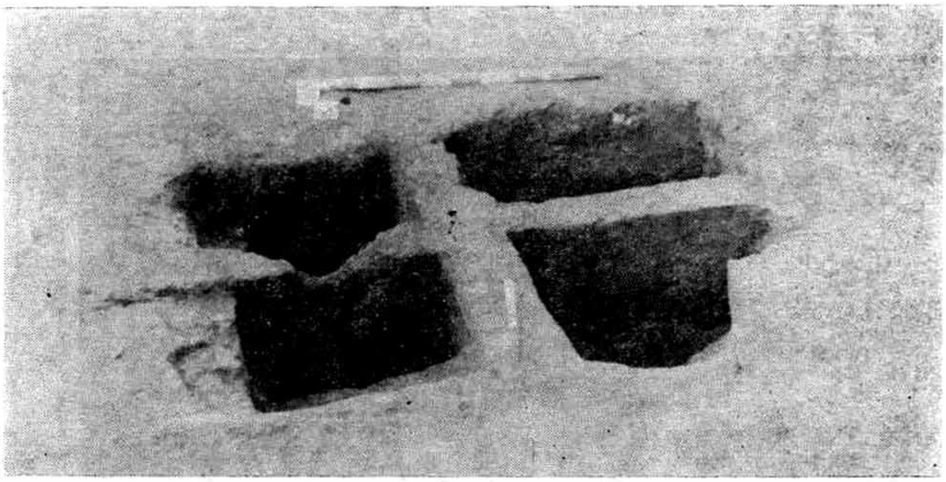

Обр. 112. Некропол при с. Жегларци — Орляк, могила 1 — покритие на гроб № 2

ГРОБ № 2

Състояние — запазен.

Стратиграфско определяне — вторичен, вкопан в съществуващ насип и материка.

Ситуиране — 16 м Ю—Юз от центъра на дълб. от 1,50 до 2,10 м.

Гробно съоръжение — правоъгълна яма без отстъп с дълж. 1,42 м, шир. 0,75 м, 0,59 м, ориентирана И—З, без следи от подстилка.

Покритие — хоризонтално надлъжно покритие от 8 дървета с дълж. 2,05 м, шир. 1,30 м, максимално запазена деб. 0,10 м.

Състояние на скелета — частично запазен.

Ориентация — глава на И.

Поза — трупополагане в свито положение хокер надясно. Глава — напред и надолу; ръце лява — свита в лакътя, дясна — изпъната; гръден кош и таз — надясно; крака — свити под остър ъгъл.

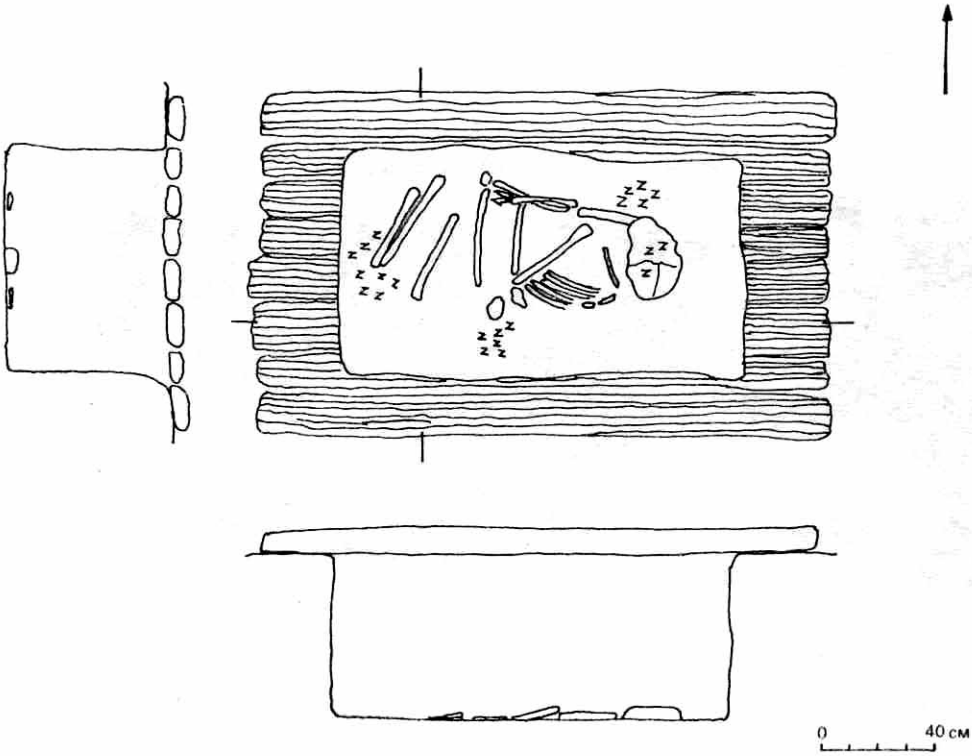

Обр. 113. Некропол при с. Жегларци—Орляк, могила I — гроб № 2

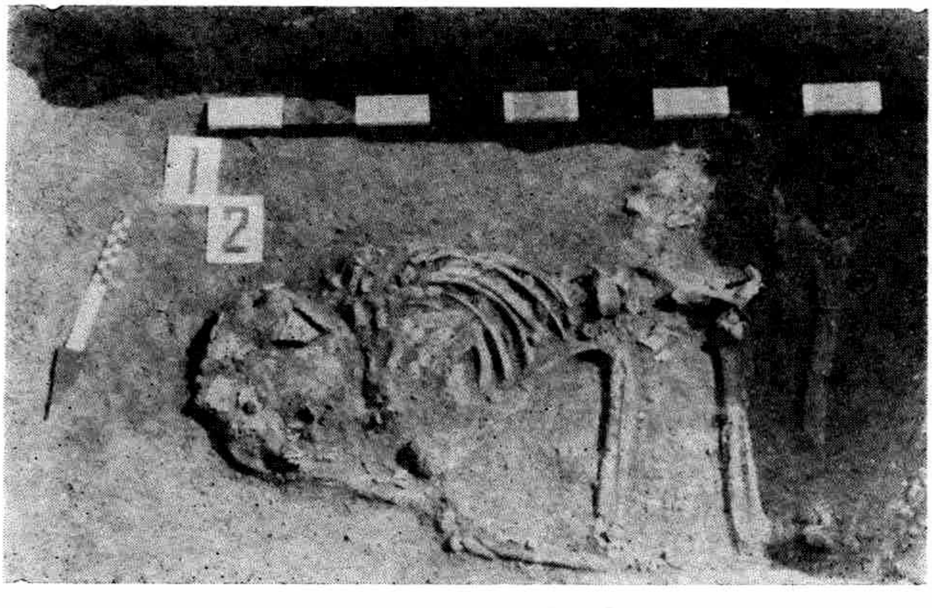

Обр. 114. Некропол при с. Жегларци—Орляк, могила I — скелет от гроб № 2

Оцветяване — червена охра върху черепа, костите на таза, стъпалата и пръстта около тях.
Инвентар — няма.
Възраст — млад, 17—18 години.
Пол — мъжки.

МОГИЛА II (обр. 115—119)

Състояние — подравнявана с булдозер и продължително разоравана.
Форма — вероятно полусферична.
Размери — вис. 0,95—1 м, основа И—З до 20 м, С—Ю до 20,50 м.

Според наблюденията на профилите първоначален диаметър около 12,5 м.
Съоръжения — 2 гроба.
Насипи — не могат да се разграничат.

ГРОБ № 1

Състояние — частично запазен.
Стратиграфско определяне — вероятно първичен, върху материка с насипване.
Ситуиране — на 3,75 м И—ЮИ от центъра, на дълб. 1,10 м.
Гробно съоръжение — не се проследява.

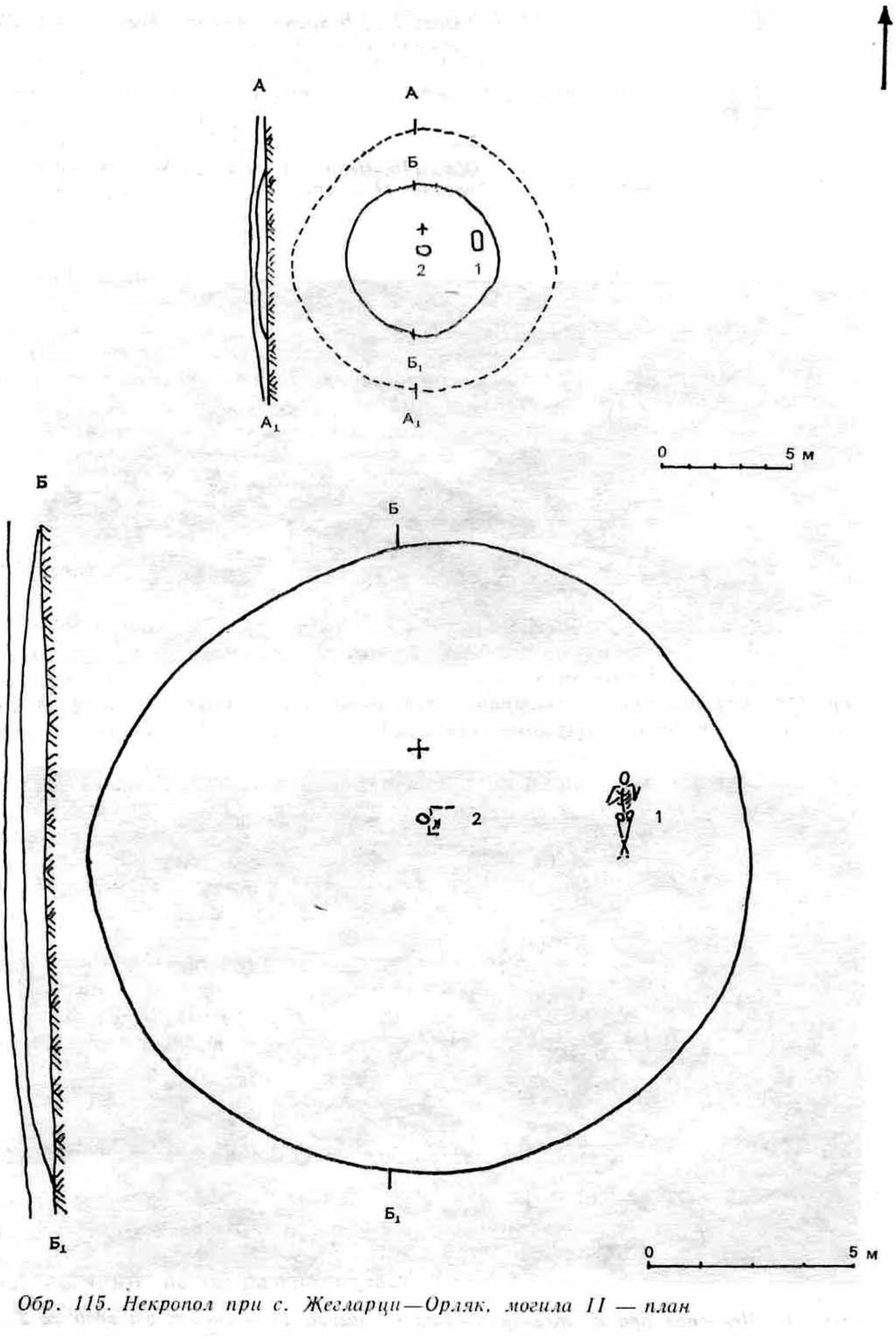

Обр. 115. Некропол при с. Жегларци—Орляк, могила II — план

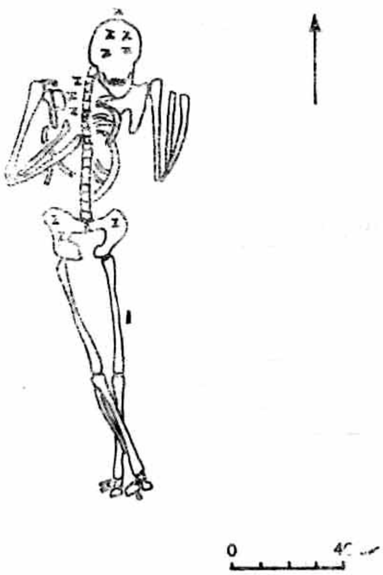

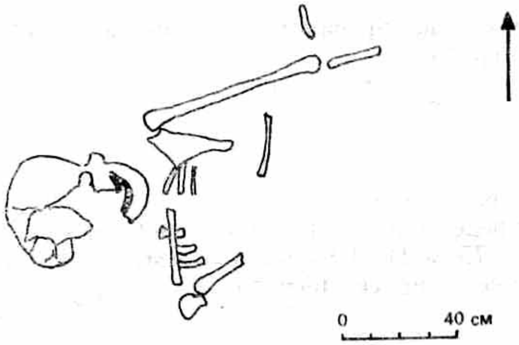

Обр. 117. Некропол при с. Жегларци—Орляк, могила 11 — гроб № 2

←

Обр. 116. Некропол при с. Жегларци—Орляк, могила 11 — гроб № 1

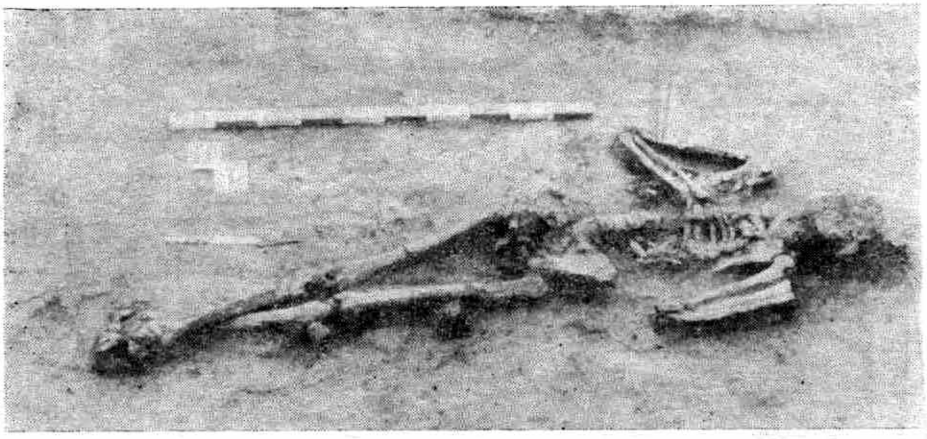

Обр. 118. Некропол при с. Жегларци—Орляк, могила 11 — скелет от гроб № 1

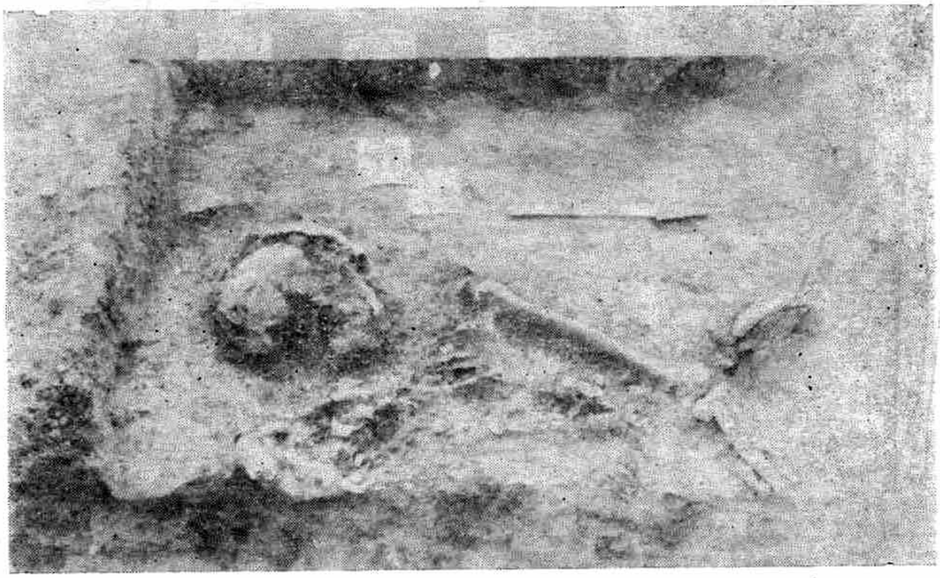

Обр. 119. Некропол при с. Жегларци—Орляк, могила 11 — скелет от гроб № 2

Състояние на скелета — запазен.
Ориентация — глава на С.
Поза — трупополагане в изпънато положение. Глава — тилно, полуналяво; ръце — свити в лактите; гръден кош и таз — без особености; крака — изпънати, в долната част десен върху ляв.
Оцветяване — червена охра върху черепа, костите на дясната ръка, на гръдния кош, на таза и пръстта около тях.
Инвентар — кремъчна пластина до бедрената кост на левия крак.
Възраст — възрастен, 20—25 години.
Пол — вероятно мъжки.

ГРОБ № 2

Състояние — частично разрушен.
Стратиграфско определяне — вторичен, вкопан в съществуващ насип и достигащ материка с донасипване.
Ситуиране — на 1,40 м Ю от центъра, на дълб. от 1 до 1,50 м.
Гробно съоръжение — вероятно правоъгълна яма със запазена шир. 1,08 м и дълб. около 0,50 м.
Състояние на скелета — частично разрушен.
Ориентация — глава на З с 20° отклонение на Ю.
Поза — трупополагане по гръб. Глава — тилно; лява ръка — изпъната; гръден кош — по гръб; останалата част на скелета разрушена.
Оцветяване — не се проследява.
Инвентар — няма.
Възраст — възрастен, 25—30 години.
Пол — вероятно мъжки.
Бележка. Инвентарът се намира в ОИМ — Толбухин, антропологическите материали в Института по морфология, БАН, София.
Като специализанти в екипа са участвували П. Георгиева, Ст. Александров, В. Динков, Д. Вълчева, С. Ракова, В. Папазова, Н. Маджев, Е. Каракашян, Л. Николова, М. Стефанов, В. Мутафов, А. Койчев, К. Недялков.

МОГИЛЕН НЕКРОПОЛ ПРИ с. ПОРУЧИК ГЕШАНОВО, ТОЛБУХИНСКО, СЕВЕРОИЗТОЧНА БЪЛГАРИЯ

Проучване — спасителни разкопки на И. Панайотов и А. Салкин, антропологическо изследване — д-р Й. Йорданов, геофизическо разузнаване А. Петков, контролни сондажи с шир. 0,50 м по линиите на квадратна мрежа с размери 5×5 м, централен профил с посока И—З, снемане на насипите с булдозер на пластове от 0,10 до 0,20 м.
Местоположение — между с. Поручик Гешаново и с. Подслон, западно и източно от шосето, свързващо двете села.
Културна среда — на около 12 км ЮИ могилен некропол при с. Карапелит; на около 20 км З могилен некропол при с. Жегларци — Орляк; на около 20 км И могилен некропол между с. Ловчанци и с. Смолница.
Характеристика на местността — равнинна с наклон на З и ЮЗ, извор на Ю от некропола в падина в СЗ край на с. Поручик Гешаново, р. Стара река на И и ЮИ.
Състояние — няма данни за унищожени могили.
Брой на могилите — 15.
Разположение на могилите — три успоредни реда, следващи посока СЗ—ЮЗ; 4 могили на ЮЗ от шосето между с. Поручик Гешаново и с. Подслон, на 200—300 м СИ от този ред втори ред от 8 могили, на 500—800 м СИ от втория ред трети ред с 3 могили.
Степен на изследване — изцяло проучена могила 1 в северния край на с. Поручик Гешаново.

МОГИЛА 1 (обр. 120—126)

Състояние — частично унищожена при прокарване и поддържане на шосето с. Поручик Гешаново — с. Подслон, продължително разоравана.
Форма — вероятно полусферична.
Размери — запазена вис. 1,40 м, основа И—З около 40 м, С—Ю около 38 м.
Съоръжения — 4 гроба.
Насипи — многонасипна, насипите не се разграничават.
Съоръжения, свързани с насипите — няма.

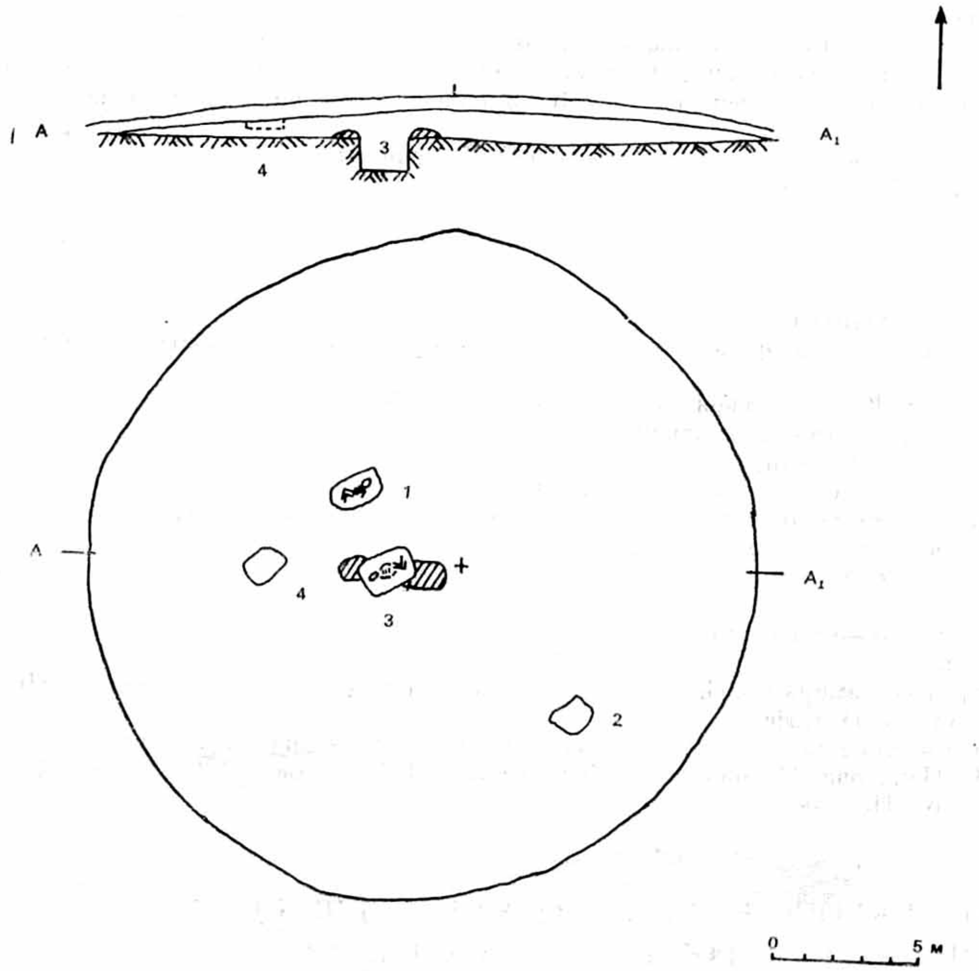

Обр. 120. Некропол при с. Поручик Гешаново, могила 1 — план

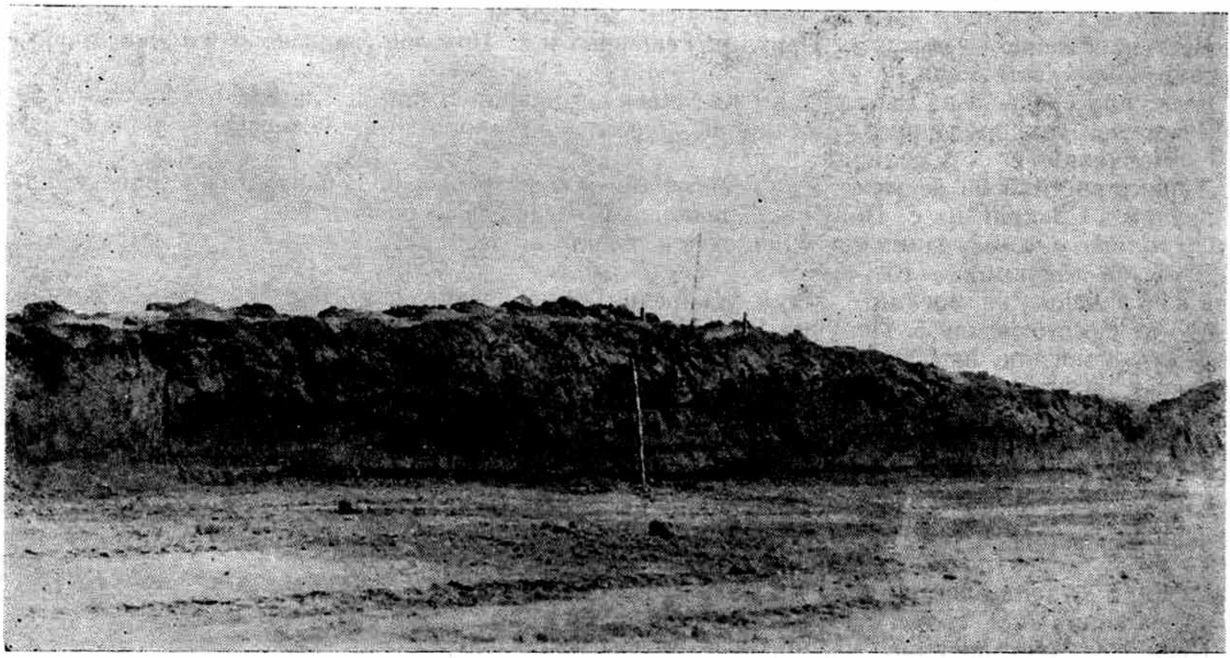

Обр. 121. Некропол при с. Поручик Гешаново, могила 1 — централен профил

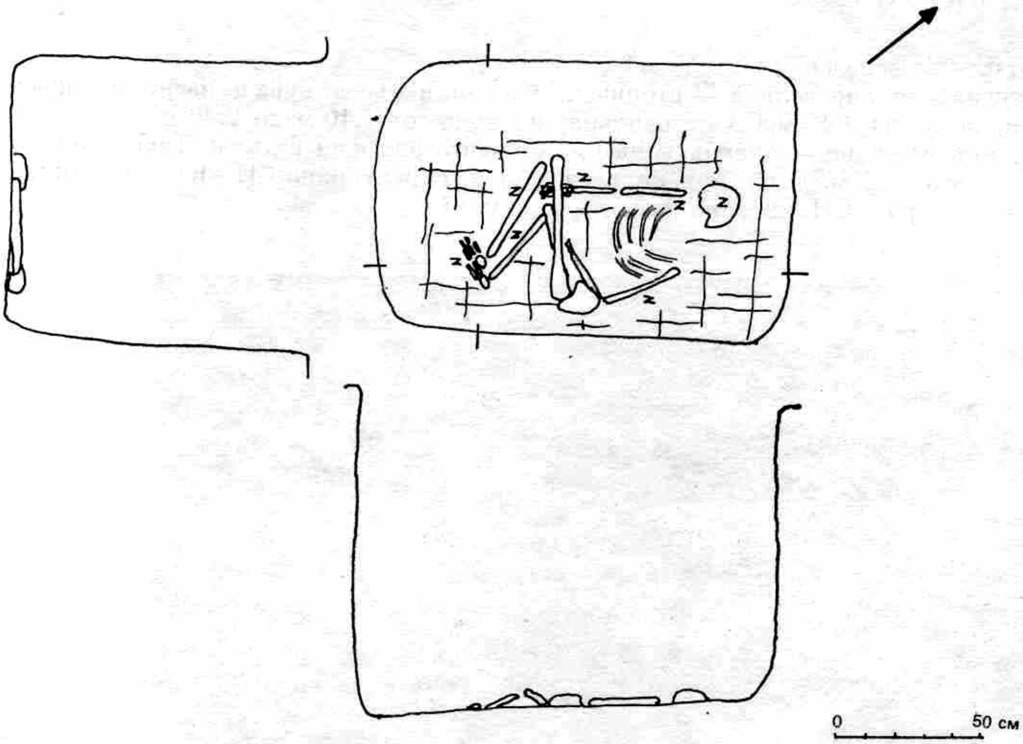

Обр. 122. Некропол при с. Поручик Гешаново могила I — план на гроб № 1

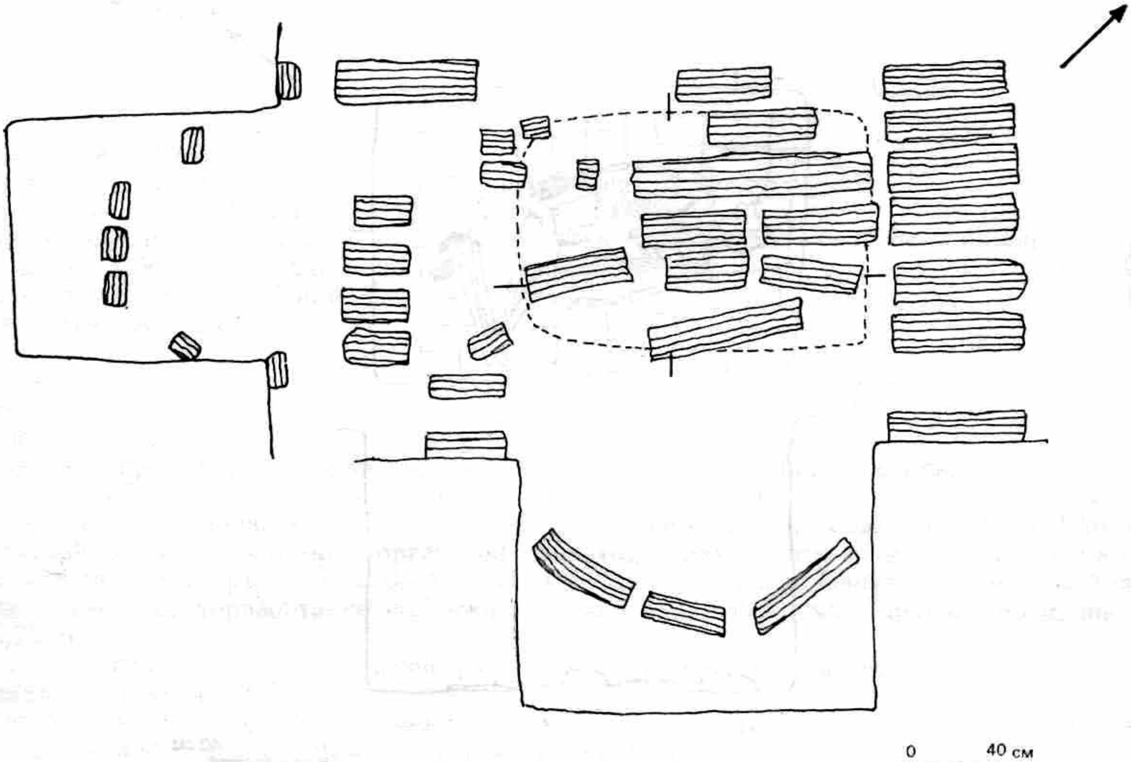

Обр. 123. Некропол при с. Поручик Гешаново, могила I — покритие на гроб № 1

ГРОБ № 1

Състояние — запазен.
Стратиграфско определяне — вторичен, вкопан в съществуващ насип с донасипване.
Ситуиране — на 4,10 м СЗ от центъра, на дълб. от 1,10 м до 2,40 м.
Гробно съоръжение — правоъгълна яма с извита ЮЗ част с дълж. 1,65 м, шир. 1,10 м, дълб. при главата 1,10 м, дълб. при краката 1,30 м, ориентирана СИ—ЮЗ, подстилка с органичен произход върху СИ част на дъното на ямата.

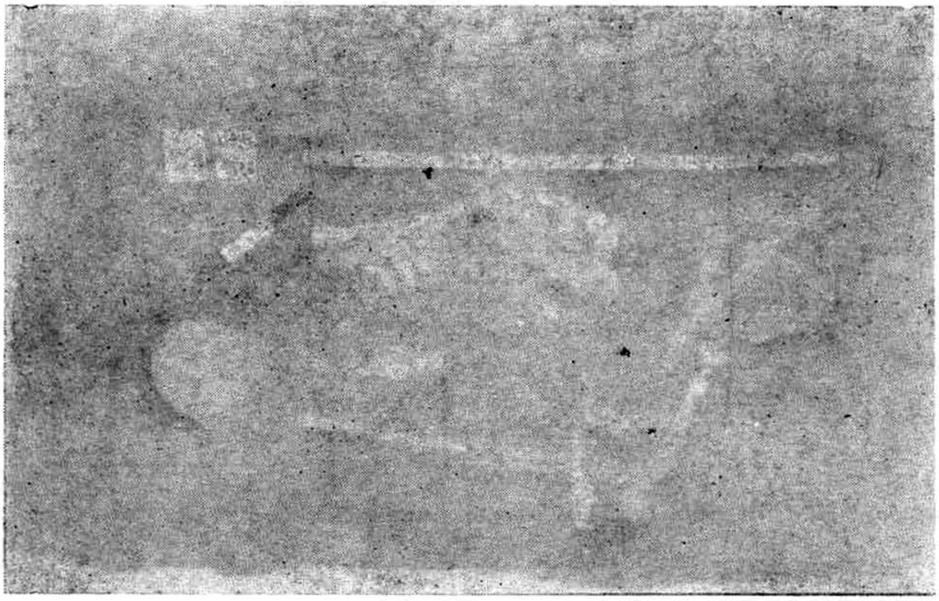

Обр. 124. Некропол при с. Поручик Гешаново, могила 1 — скелет от гроб № 1

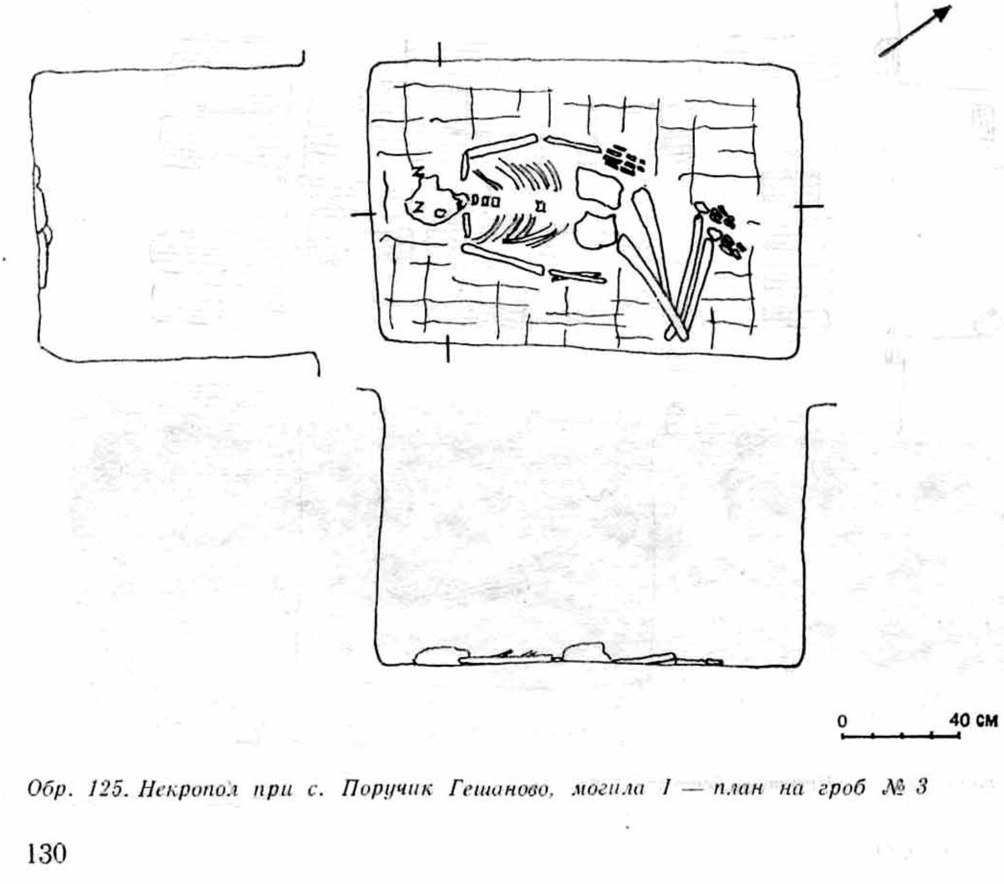

Обр. 125. Некропол при с. Поручик Гешаново, могила 1 — план на гроб № 3

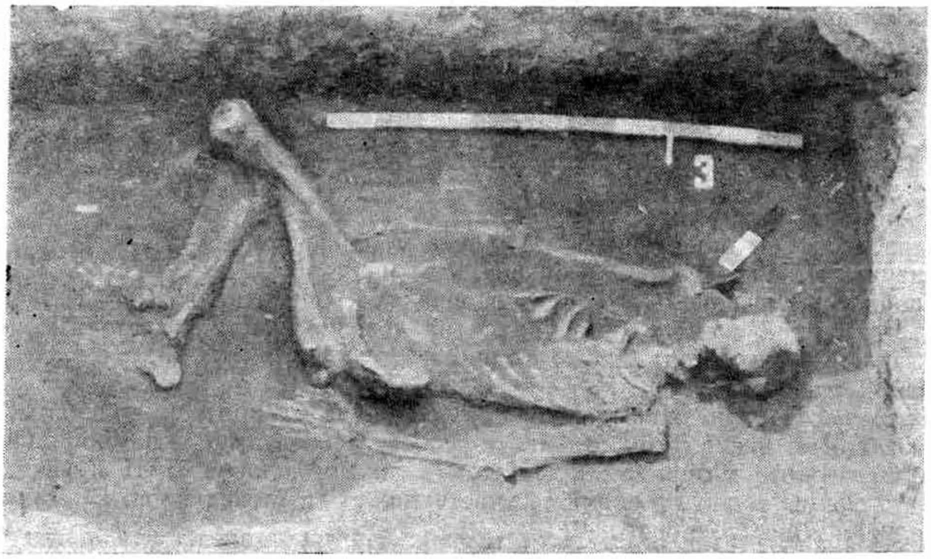

Обр. 126. Некропол при с. Поручик Гешаново, могила I — скелет от гроб № 3

Покритие — хоризонтално надлъжно покритие от 6 греди с максимална дълж. 3,15 м, шир. 1,35 м, запазена деб. до 0,10 м.
Състояние на скелета — частично запазен.
Ориентация — глава на СИ.
Поза — трупополагане в свито положение полунадясно. Глава — тилно надясно; ръце лява — свита в лакътя към таза, дясна — изпъната; гръден кош и таз — полунадясно; крака — свити под остър ъгъл, паднали надясно.
Оцветяване — върху целия скелет и обилна върху черепа, костите на дясната ключица, лявата ръка, гърдите, дясната китка, колената, пищялните кости и пръстта около тях.
Инвентар — до черепа кремък.
Възраст — възрастен, 40—45 години.
Пол — мъжки.

ГРОБ № 2

Състояние — разрушен.
Стратиграфско определяне — вторичен, с донасипване.
Ситуиране — на 6,10 м ЮИ от центъра, на дълб. 0,70 м.
Състояние на скелета — струпване на човешки кости и раздробени фрагменти от глинен съд със сив цвят, работен на ръка.
Възраст — възрастен, 30 години.
Пол — вероятно женски.

ГРОБ № 3

Състояние — запазен.
Стратиграфско определяне — първичен, вкопан в хумус и материка с насипване.
Ситуиране — на 2,50 м З от центъра, на дълб. от 1,40 до 2,60 м.
Гробно съоръжение — правоъгълна яма с дълж. 1,55 м, шир. 1,15 м, дълб. от 1,10 до 1,20 м, ориентирана ЮЗ—СИ, подстилка с органичен произход върху дъното на ямата; на З и на И следи от материковата пръст с деб. 0,10—0,20 м, останала от изкопаването на гробната яма.
Покритие — следи от хоризонтално надлъжно дървено покритие с дълж. около 2,80 м, шир. около 1,25 м.
Състояние на скелета — запазен, череп разрушен от проход на къртица.
Ориентация — глава на ЮЗ.
Поза — трупополагане в свито положение по гръб. Глава — тилно; ръце изпънати; гръден кош и таз — без особености; крака — свити, паднали надясно.
Оцветяване — червена охра върху черепа, костите на китките, таза, колената, глезените и пръстта около тях.

Инвентар — няма.
Възраст — възрастен, 40 години.
Пол — мъжки.

ГРОБ № 4

Състояние — разрушен.
Стратиграфско определяне — вторичен с донасипване.
Ситуиране — на 6,50 м. З от центъра, на дълб. 1 м.
Гробно съоръжение — вероятно гробна яма, ориентирана СИ—ЮЗ с дървено покритие.
Състояние на скелета — струпване на човешки кости, оцветени с червена охра.
Възраст — възрастен, 20—25 години.
Пол — мъжки.
Бележки. Поради значителните нарушения на насипите и еднородната пръст не могат да се разграничат насипите на отделните гробове. Инвентарът се намира в ОИМ — Толбухин, антропологическите материали в Института по морфология БАН, София.
Като специализанти в екипа са участвували Ст. Александров, В. Динков, Д. Вълчева, Е. Николчев, Хр. Стойкова.

МОГИЛЕН НЕКРОПОЛ ПРИ с. БЕЛОГРАДЕЦ, ВАРНЕНСКО, СЕВЕРОИЗТОЧНА БЪЛГАРИЯ (обр. 127)

Проучване — разкопки на Г. Тончева през 1974—1975 г.
Местоположение — при с. Белоградец.
Културна среда — няма данни.
Характеристика на местността — няма данни.
Брой на могилите — 10 или 13, от които 7 се отнасят от публикатора към бронзовата епоха.
Степен на изследване — няма пълни данни.
Бележка. Съпоставянето на данните от предварителните публикации позволява към ямните да се отнесат гроб № 2, могила I; гроб № 1, могила II; гроб № 2, могила IV. Според антропологическата диагностика към бронзовата епоха се отнасят гроб № 2, могила I; гроб № 1, могила II; гроб № 1, 2, 2а, 3, 4, 4а, могила III; гроб № 1, могила IV; гроб № 1, могила VI.

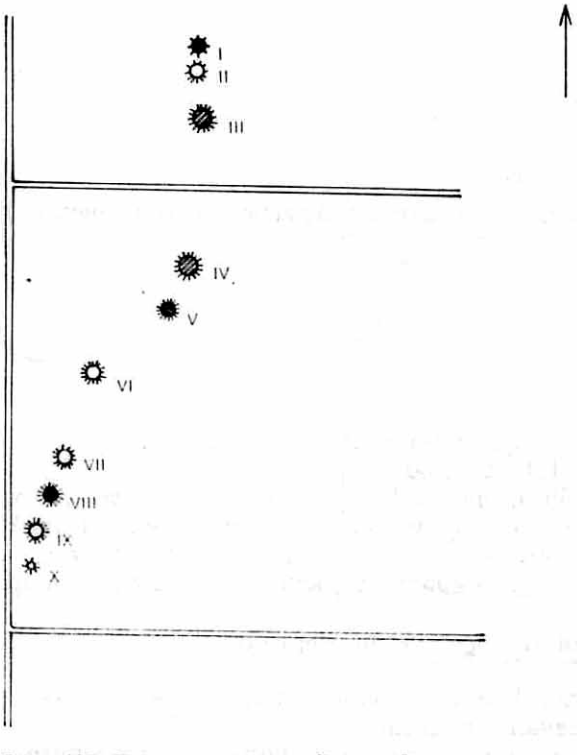

Обр. 127. Некропол при с. Белоградец — разположение на могилите (по Г. Тончева)

Публикации: Tončeva, G. Nécropole tumulaire de l'âge du bronze ancien près du village Belogradec. — Studia Praehistorica, 1—2, 1978, 228—237; Nékropole tumulaire près du village Belogradec du VII s. av. n. ère. — Thracia, V, 1980, 5—52; Jordanov, J., Kr. Mickajlova. Anthropologische Daten aus zwei Nekropolen der Ockergrabkultur in Nordostbulgarien. — Studia Praehistorica, 7, 1984, 117—130.

МОГИЛЕН НЕКРОПОЛ ПРИ с. СМОЛНИЦА, ТОЛБУХИНСКО, СЕВЕРОИЗТОЧНА БЪЛГАРИЯ

Проучване — Л. Бобчева през 1962 г.
Местоположение — югоизточно от с. Смолница.
Брой на могилите — 7, подредени в една линия.
Бележка. Сведения за проучена частично могила с един безинвентарен гроб с трупополагане в свито положение хокер с оцветяване в червена охра са съобщени от Л. Бобчева и Х. Тодорова.
Публикации: Бобчева, Л. Гети през I хилядолетие пр. н. е. на територията на днешния

Толбухински окръг (по археологически данни). — В: Североизточна България. Древност и съвремие. С., 1985, I, 39—41; Тодорова, Х. Добруджа през праисторическата епоха. — В: История на Добруджа, I, 1984, с. 63.

МОГИЛЕН НЕКРОПОЛ ПРИ гр. КАВАРНА, ТОЛБУХИНСКО, СЕВЕРОИЗТОЧНА БЪЛГАРИЯ (обр. 128, 129)

Проучване — разкопки на Ив. Рафаилов през 1958—1959 г.

Местоположение — на 4,2 км СИ от гр. Каварна в м. Димящите могили.

Културна среда — няма данни за селища и некрополи от ранната бронзова епоха в непосредствена близост. На 0,5 км И — могилен некропол с разрушени гробни съоръжения от късната желязна епоха.

Характеристика на местността — равнинна, с малък наклон на С.

Състояние — няма данни за разрушени могили или изцяло унищожени, малките могили са преизползувани за средновековен некропол.

Брой на могилите — 4.

Разположение на могилите — три малки с вис. до 1,50 м на 80 м С от могила с вис. 3,40 м.

Степен на изследване — частично проучени насипите на малките могили на дълбочина около 1 м от повърхността, където са вкопани средновековните гробове.

Бележка. В могила „В" на дълб. 0,90 м от повърхността — вкопан в хумус и материка гроб, покрит с три каменни плочи с деб. около 0,20 м (обр. 128). Трупополагане в свито положение хокер надясно (обр. 129). Глава — надясно, ориентирана на С; ръце свити пред колената, гръден кош и таз — надясно; крака — свити под остър ъгъл. Оцветяване — следи от червена охра върху скелета. Без инвентар.

Сведение: Ив. Рафаилов. Дневник на някои открити и проучени обекти от музейната сбирка гр. Каварна, м. юни 1959 г. за могила „В", гроб № 2, използувано с разрешение на разкопвача, за което благодарим.

Публикация: Мирчев, М. Новооткрит средновековен некропол при Каварна. — ИВАД XII, 1961, 65—76.

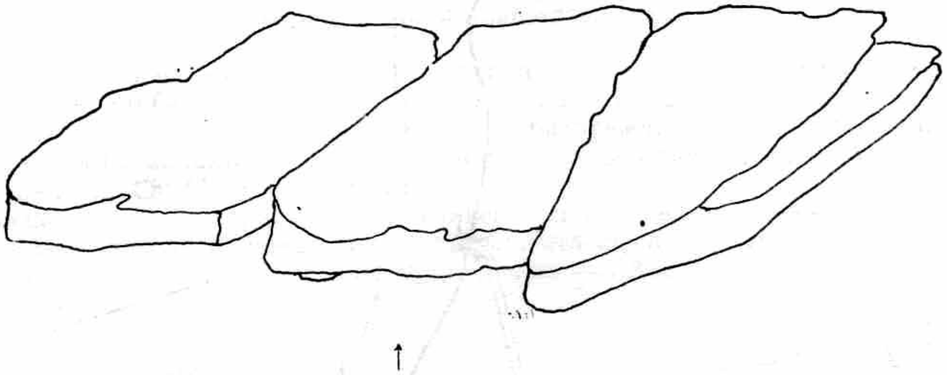

Обр. 128. Некропол при гр. Каварна — покритие на гроб (по Ив. Рафаилов)

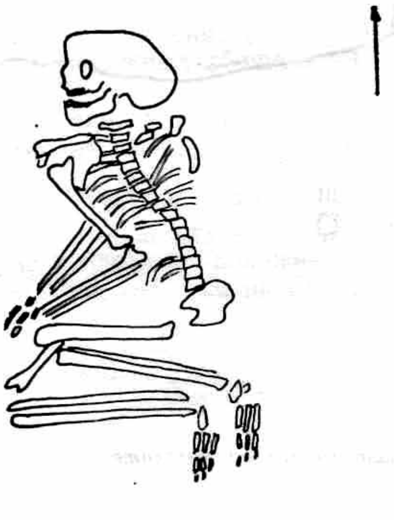

Обр. 129. Некропол при гр. Каварна — трупополагане в свито положение настрани хокер (по Ив. Рафаилов)

МОГИЛЕН НЕКРОПОЛ ПРИ с. ГОРАН — СЛАТИНА, ЛОВЕШКО, СРЕДНА СЕВЕРНА БЪЛГАРИЯ (обр. 130)

Проучване — разкопки на Г. Китов с участие на П. Павлов и П. Теодосиев през 1980—1981 г., геофизично и биолокационно разузнаване, контролни сондажи и профили по линиите на квадратната мрежа 5×5 м, машинно снемане на насипите на пластове по 0,05—0,10 м.

Местоположение — между с. Горан и с. Слатина.

Културна среда — няма данни за други некрополи и селища от ранната бронзова епоха.

Характеристика на местността — върху два срещуположни склона, разделени с дол, през който тече река с непостоянен отток и с извор на десния бряг, в СЗ част на равнина с надморска височина 150—200 м.

Състояние — няма документирана информация за унищожени могили.

Брой на могилите — 8.

Разположение на могилите — в две групи. Могили II—IV на разстояния около 250 м една от друга, могили V—IX в линия З—И на разстояние от 80 до 250 м една от друга. Могила II на

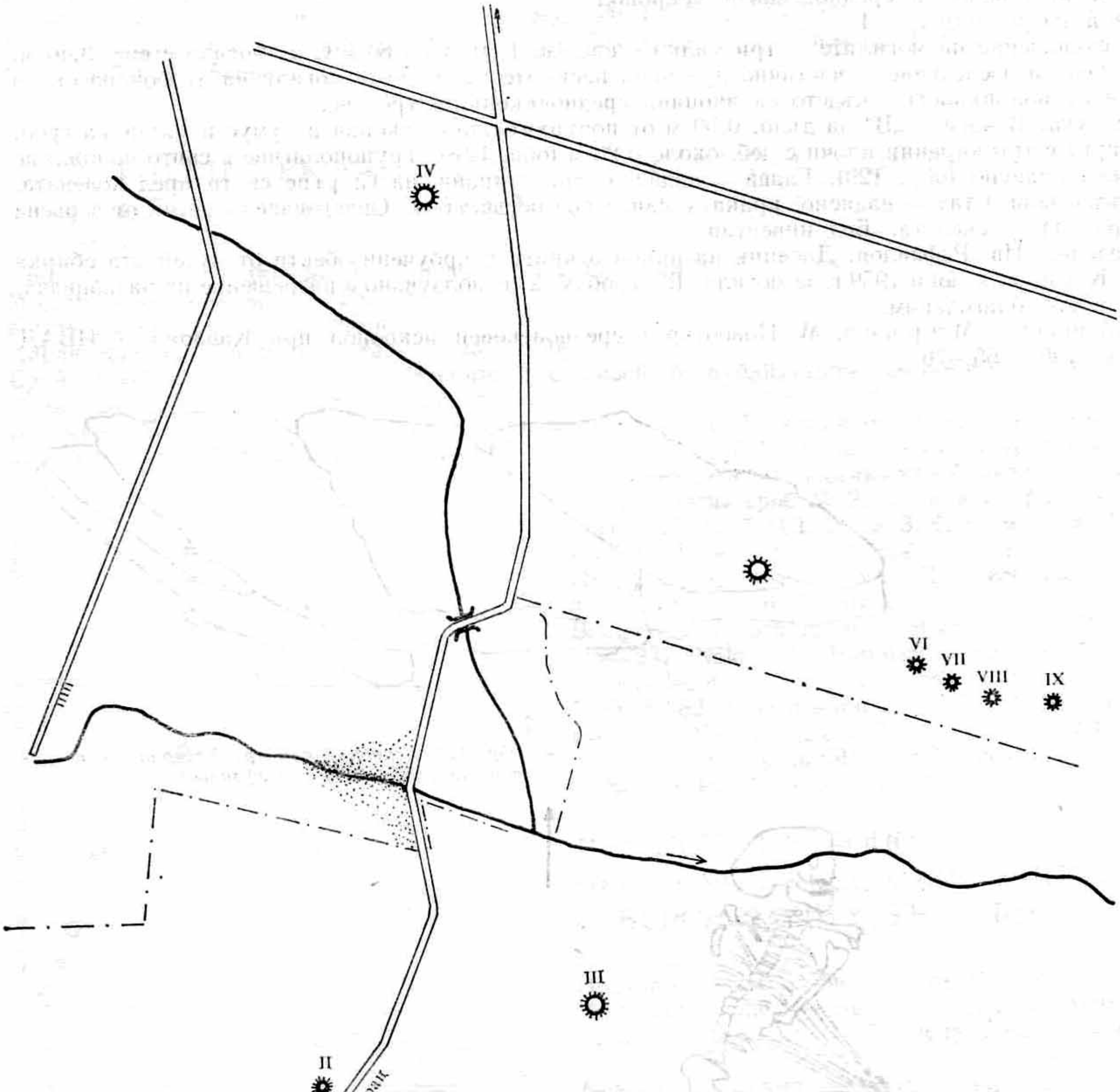

Обр. 130. Некропол при с. Горан—Слатина — разположение на могилите

3,5 км С от с. Горан, III на 4 км С от с. Горан, IV на 5,5 С от с. Горан, V на 1 км С от III, VI на 0,250 км И от V, VII на 0,080 км И от VI, VIII на 0,120 км И от VII, IX на 0,200 км И от VIII.
Степен на изследване — изцяло разкопани могили II—IX.

МОГИЛА I

Включена в общата номерация на археологическите проучвания в землищата на с. Горан и с. Слатина, без културна връзка с ямния некропол.

МОГИЛА II

Състояние — разоравана.
Форма — полусферична, без особености.
Размери — максимална височина 3,28 м, основа СЮ— 37 м, ИЗ — 35 м.
Съоръжения — 4 гроба от бронзовата епоха, 19 къснoсредновековни.
Насипи — многонасипна.
Съоръжения, свързани само с насипите — яма в централната част на могилата.

ГРОБ № 4

Състояние — частично запазен.
Стратиграфско определяне — вторичен, вкопан в съществуващ насип, с донасипване.
Ситуиране — на 7,2 м ЮЗ и на дълб. 1,23 м от центъра, на дълб. 0,95 м от повърхността.
Гробно съоръжение — правоъгълна яма с дължина 2,1 м, широчина 0,9 м, запазена дълбочина — 0,3 м, ориентирана СЗ—ЮИ.
Покритие — разрушено, вероятно дървено.
Състояние на скелета — частично запазен.
Ориентация — глава на СЗ.
Поза — трупополагане по гръб, глава — наляво, дясна ръка — успоредна на тялото, лява ръка — свита към рамото, гръден кош и таз без особености.
Оцветяване — червена охра върху костите на гръдния кош, таза, лявата ръка и горната част на краката.
Инвентар: 1) до лявата страна на черепа — златна спирална висулка от обла тел извита 1,5 път, диаметър 0,97, височина 0,64, диаметър на телта 0,2, тегло 2,1 г, 23 карата, инв. № 1127.
2) под черепа огърлица от 30 цели и няколко разрушени сребърни мъниста, 21 малки и 9 големи, размери на малките мъниста — диаметър 0,3, дебелина 0,1; на големите — диаметър 0,43, дебелина 0,30—0,47, инв. № Г 12.
3) югозападно от черепа фрагментиран глинен съд с тунелеста дръжка от сивочерна глина с излъскване, врязан орнамент върху вътрешната страна на устието, височина 10,5 см, диаметър дъно 7,2, дебелина на стената 0,8, дръжка — 1,3×1,7×2,3, инв. № Г 10.
Възраст — неопределена.
Пол — неопределен.

ГРОБ № 13

Състояние — запазен.
Стратиграфско определяне — първичен.
Ситуиране — на 10,1 м ЗЮЗ и на дълбочина 3,47 м от центъра, на дълбочина 2,95 м от повърхността.
Гробно съоръжение — правоъгълна яма без подстилка с дължина 2 м, широчина 0,9 м, дълбочина 0,75 м, ориентирана З—И, без подстилка.
Покритие — няма.
Състояние на скелета — запазен.
Ориентация — глава на запад.
Поза — трупополагане в изпънато положение по гръб. Глава, гръден кош, таз и крака без особености, дясна ръка под 180° към рамото, лява ръка под прав ъгъл към гърдите.
Оцветяване — няма.
Инвентар — няма.
Възраст — възрастен. неопределена.
Пол — неопределен.

ГРОБ № 18

Състояние — запазен.
Стратиграфско определяне — вторичен, върху тогавашния терен с донасипване.
Ситуиране — на 6,1 м Ю и на дълбочина 2,5 м от центъра, на дълбочина 2,45 м от повърхността.
Гробно съоръжение — неправилна площадка от подстилка с максимална дължина 1,1 м и широчина 0,7 м, ориентирана З—И.
Състояние на скелета — частично запазен.
Ориентация — глава на запад.
Поза — трупополагане в свито положение полунадясно, глава — надясно, дясна ръка изпъната под гръдния кош, лява ръка свита под тъп ъгъл върху тазовите кости, гръден кош и таз полунадясно, крака — свити, паднали надясно.
Оцветяване — червена охра върху скелета.
Инвентар: 1) От двете страни на черепа сребърни спирали висулки с 1,5 извивка от обла тел, диаметър 0,9 см, височина 0,64 см, диаметър на телта 0,18 см, инв. № Г 1718.
2) Около долния край на черепа и под него огърлица от 6 човешки и 2 животински зъба, инв. № Г 1926.
Възраст — възрастен, неопределена.
Пол — неопределен.
Култова яма — ситуирана в централната част на могилата на дълбочина от 2,85 до 8,9 м, четириъгълна, ориентирана ССИ—ЮЮЗ с размери 3,75—4,40×5,05—5,40 м, стъпаловидна, с максимална дълбочина от тогавашния терен 6,05 м.
Късносредновековни гробове — № 1—3, 5—12, 14—17, 19—22 на дълбочина от 0,3 до 1,15 м от повърхността на могилата.

МОГИЛА III (обр. 131—135)

Състояние — разоравана.
Форма — полусферична, без особености.
Размери — максимална височина 3,97 м, основа СЮ—42 м, ИЗ — 41 м.
Съоръжения — 9 гроба от бронзовата епоха.
Насипи — многонасипна.
Съоръжения, свързани само с насипите — крепида към насипа на гроб № 9.

ГРОБ № 1

Състояние — запазен.
Стратиграфско определяне — вторичен, вкопан в съществуващ насип, с донасипване

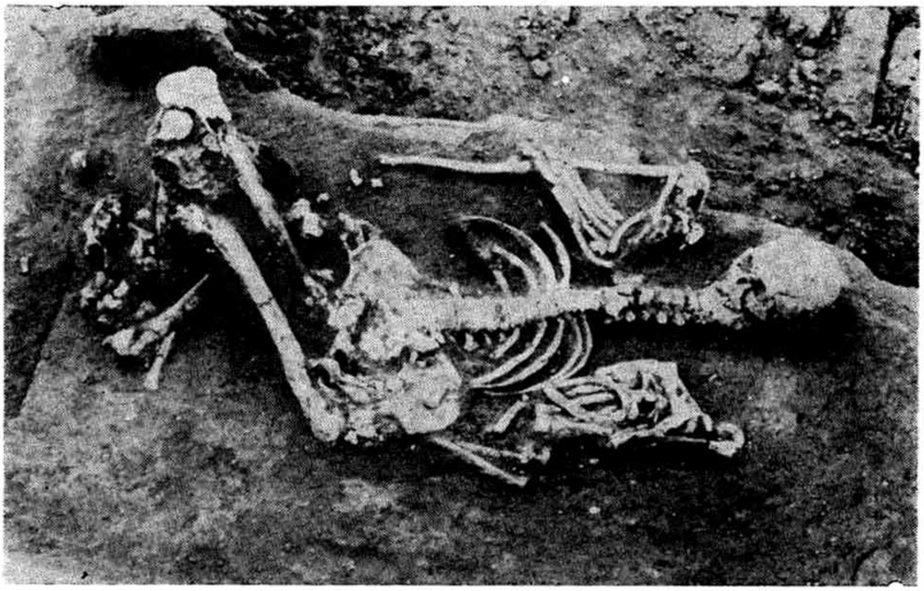

Обр. 131. Некропол при с. Горан — Слатина — могила III — скелет от гроб № 1

Ситуиране — на 4,5 м Ю и на дълбочина 1,67 от центъра, на дълбочина 1,35 м от повърхността.
Гробно съоръжение — правоъгълна яма с дължина 1,7 м, широчина 0,9 м и дълбочина 0,75 м, ориентирана ЮЗ—СИ, с подстилка под тялото.
Покритие — надлъжно, хоризонтално, дървено.
Състояние на скелета — запазен.
Ориентация — глава на ЮЗ.
Поза — трупополагане в свито положение по гръб. Глава — полунадясно, ръце — покрай тялото, гръден кош и таз — без особености, крака — свити, паднали надясно.
Оцветяване — червена охра върху черепа, ребрата и таза.
Инвентар: 1) на 0,05 м вляво от дясното рамо парче червена охра.
2) златна пластинка 1,27×0,67 см, дебелина 0,07 см, тегло 0,08 г, 23 кт, инв. № Г 31.
3) златно биконично мънисто 1,37×0,6×0,2 см, тегло 0,09 г, 23 кт, инв. № Г 32.
4) цилиндрични сребърни мъниста с дължина 0,35 см, диаметър 0,24 см, инв. № Г 3334.
5) цилиндрични медни мъниста с дължина 0,42 см, диаметър 0,25 см, инв. № Г 34.
6) цилиндрично костено мънисто с дължина 0,4 см, диаметър 0,37 см, диаметър на отвора 0,1 см, инв. № Г 33.
Възраст — неопределена.
Пол — неопределен.

ГРОБ № 2

Състояние — запазен.
Стратиграфско определяне — вторичен, вкопан в съществуващ пласт, с донасипване.
Ситуиране — на 1,7 м И и на дълбочина 1,35 м от центъра, на 1,35 м от повърхността.
Гробно съоръжение — правоъгълна яма с дължина 1,9 м, широчина 1,4 м, дълбочина 0,85 м, ориентирана З—И, с подстилка.
Покритие — надлъжни хоризонтални дървени греди.
Състояние на скелета — запазен.
Ориентация — глава на запад.
Поза — трупополагане в слабо свито положение по гръб. Глава — частично напред, ръце — успоредни на тялото, гръден кош и таз без особености, десен крак — изпънат, ляв крак — свит навътре.
Оцветяване — червена охра върху черепа, костите на краката и по-малко върху костите на гръдния кош, ръцете и таза, следи от червена охра върху подстилката.
Инвентар — между пръстите на дясната ръка и таза брадва — чук от варовик и петно от бяла материя — тебешир, дължина 9,7 см, сечение на тялото 3,9×3,2 см, сечение на отвора 1,2 см, инв. № Г 1228.
Възраст — детска, неопределена.
Пол — неопределен.

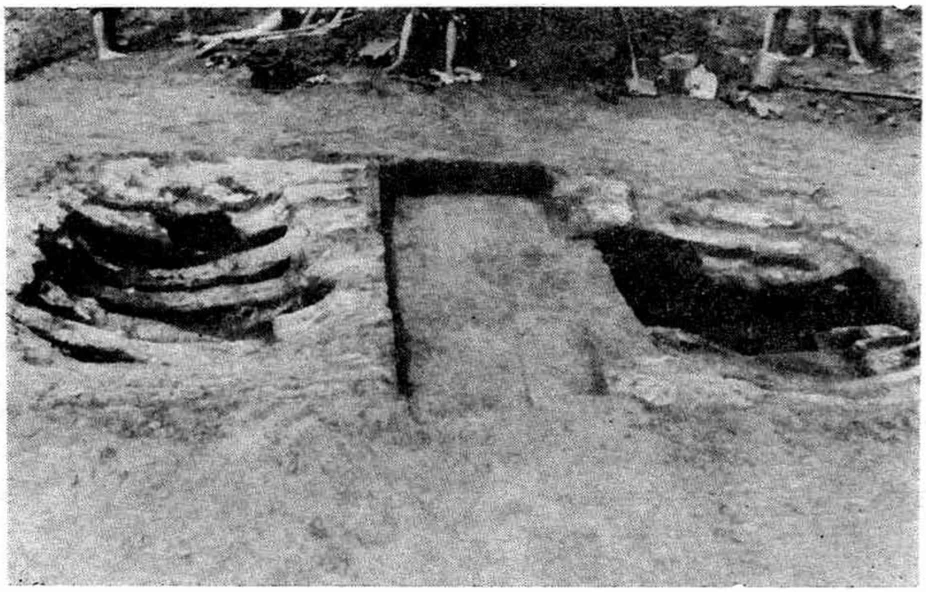

Обр. 132. Некропол Горан — Слатина — могила III — покрития на гробове № 6 и 7

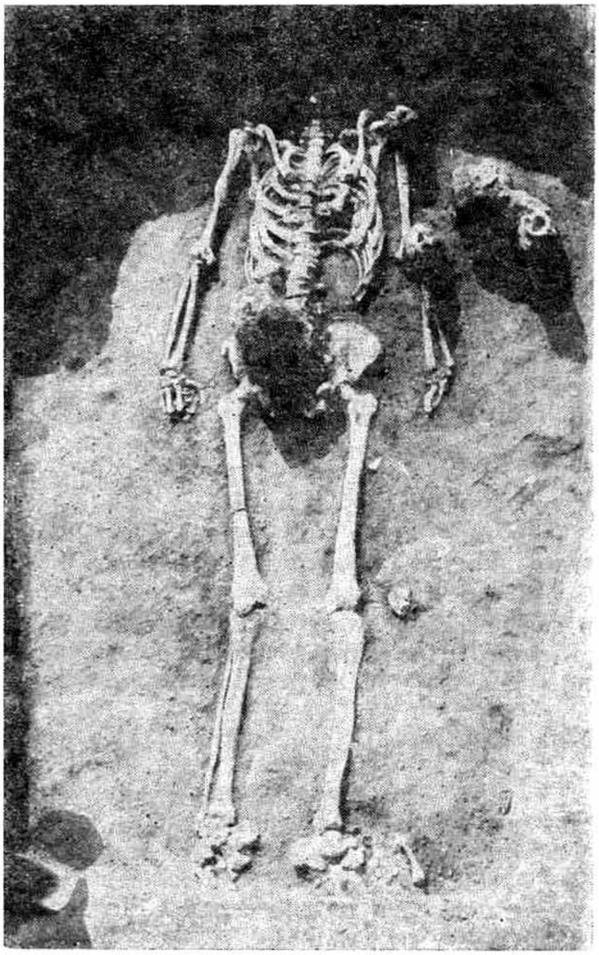

Обр. 133. Некропол при Горан — Слатина — могила III — скелет от гроб № 6

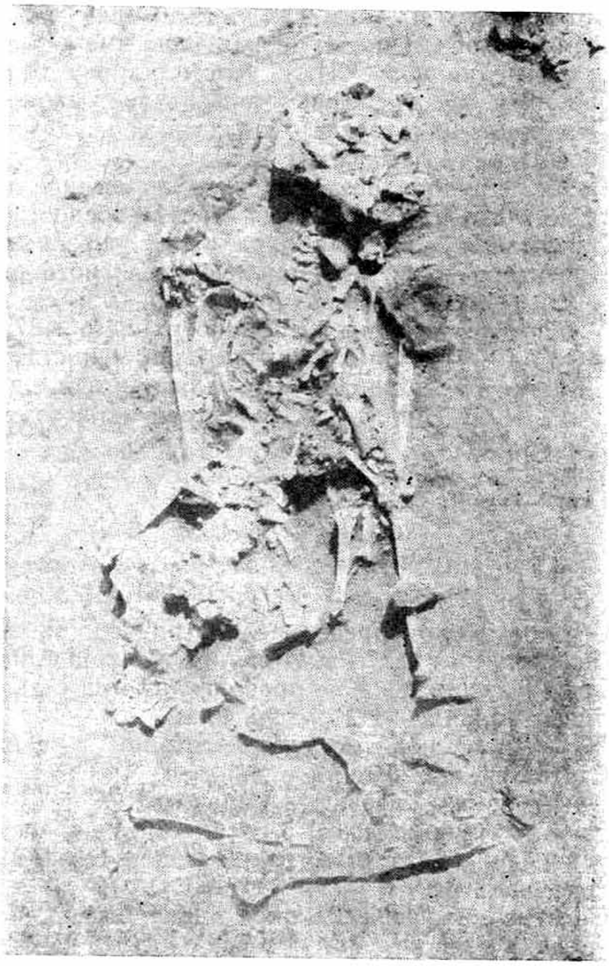

Обр. 134. Некропол при с. Горан — Слатина — могила III — скелет от гроб № 9

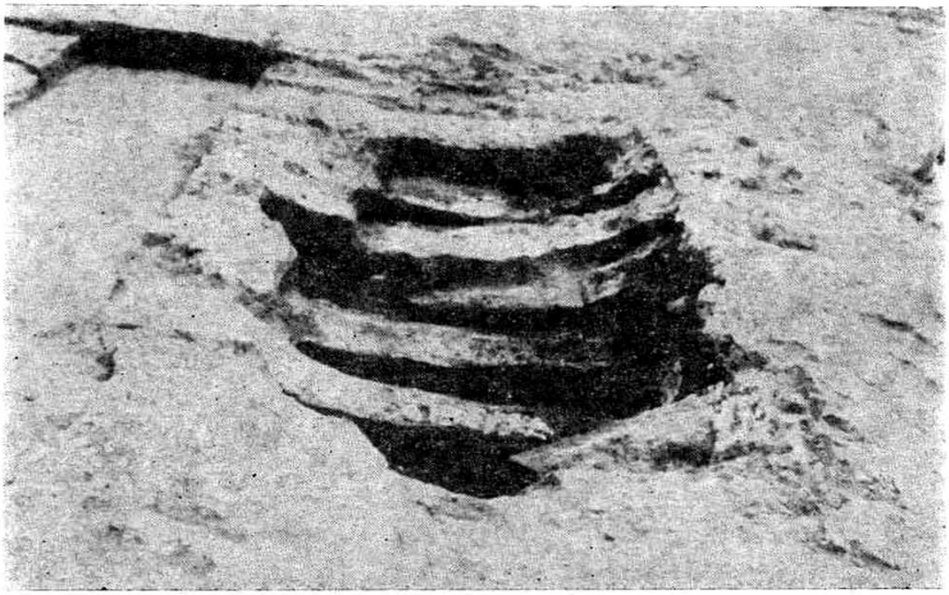

Обр. 135. Некропол при с. Горан — Слатина, могила III — покритие на гроб № 7

ГРОБ № 3

Състояние — частично запазен.
Стратиграфско определяне — вторичен, вкопан в съществуващ насип, с донасипване.
Ситуиране — на 3,3 м З и на дълбочина 1,9 м от центъра, на дълбочина 1,9 м от повърхността.
Гробно съоръжение — яма с неустановени очертания и дълбочина около 0,6 м, ориентирана З—И, с подстилка.
Покритие — следи от изтляло дърво.
Състояние на скелета — частично запазен.
Ориентация — глава на запад.
Поза — трупополагане в свито положение по гръб. Глава — разместена, дясна ръка — успоредно на тялото, гръден кош и таз — без особености, крака — свити под прав ъгъл, паднали наляво.
Оцветяване — върху скелета.
Инвентар: 1) Отдясно на долния край на гръдния кош парче 0,05×0,05 м червена охра.
2) До черепа на СЗ — глинен съд с издаден ръб на устието, издуто тяло, равно дъно, сиво-жълт до черен цвят на глината, с пясъчни зърна, височина 7,4 см, диаметър (устие 7 см, диаметър) дъно 5,5 см.
3) Вдясно от черепа — златна висулка от обла тел в 1 и 2/3 извивки, диаметър 0,7—0,77 см, височина 0,45 см, тегло 0,7 г, 23 кт, инв. № 1226.
4) Върху зъбите на долната челюст — спирална сребърна висулка в 1,5 извивки с диаметър 1,1 см, височина 0,98 см, инв. № Г 40.
5) Върху зъбите на долната челюст — сребърна халка с диаметър 0,94 см, дебелина на телта 0,26 см, инв. № Г 39.
6) В черепа — костено мънисто с форма на шестлистна розета с отвор диаметър 0,5 см, височина 0,25 см, инв. № Г 38.
7) Сребърни мъниста на 8 см от дясната раменна кост.
Възраст — детска, неопределена.
Пол — неопределен.

ГРОБ № 4

Състояние — частично запазен.
Стратиграфско определяне — вторичен, вкопан в съществуващ насип, с донасипване.
Ситуиране — на 4,8 м ЗЮЗ и на дълбочина 2,2 м от центъра, на 2,2 м от повърхността.
Гробно съоръжение — правоъгълна яма с приблизителни размери — дължина 1,3 м, широчина — 0,7 м, дълбочина 0,5 м, ориентирана ЮЗ—ИС, без подстилка.
Покритие — няма.
Състояние на скелета — нарушен и разместен.
Ориентация — глава на ЮЗ.
Поза — трупополагане по гръб.
Оцветяване — червена охра върху костите на скелета.
Инвентар — няма.
Възраст — детска, неопределена.
Пол — неопределен.

ГРОБ № 5

Състояние — запазен.
Стратиграфско определяне — вторичен, вкопан в съществуващ насип, с донасипване.
Ситуиране — на 11,7 м И и на дълбочина 2,98 м от центъра, на дълбочина 1,35 м от повърхността.
Гробно съоръжение — правоъгълна яма с дължина 2,2 м, широчина 0,8 м, дълбочина 0,6 м, ориентирана З—И, без подстилка.
Покритие — надлъжно, хоризонтално, от греди с широчина 0,2—0,25 м.
Състояние на скелета — запазен.
Ориентация — глава на запад.
Поза — трупополагане в свито положение по гръб. Глава — смачкана, ръце — свити на таза, гръден кош и таз — без особености, десен крак — изпънат, ляв крак — свит под 45°.
Оцветяване — червена охра върху скелета
Инвентар — няма.
Възраст — възрастен, неопределена.
Пол — неопределен.

ГРОБ № 6

Състояние — запазен.
Стратиграфско определяне — вторичен, вкопан в съществуващ насип, с донасипване.
Ситуиране — на 2 м ЮЗ и на дълбочина 3,2 м от центъра, на дълбочина 3,2 м от повърхността.
Гробно съоръжение — овална яма с дължина 2 м, широчина 1,35 м, дълбочина 0,55 м, ориентирана с дългата страна ЗЮЗ—ССИ, без подстилка.
Покритие — хоризонтално, напречно, от 9 дървени греди с широчина от 0,15 до 0,30 м, очертаващи правоъгълник 2,7×1,7 м.
Състояние на скелета — частично запазен, без череп, с разместени прешлени.
Ориентация — крака на изток.
Поза — трупополагане по гръб в изпънато положение.
Оцветяване — тъмнокафяво и червено върху костите на рамото, лявата ръка и долната част на краката.
Инвентар — парче червена охра под дясната раменна кост на 12 см от рамото.
Възраст — възрастен, неопределена.
Пол — неопределен.

ГРОБ № 7

Състояние — запазен.
Стратиграфско определяне — вторичен, копан в съществуващ насип, с донасипване.
Ситуиране — на 3,7 м ЮЮЗ и на дълбочина 3,2 м от центъра, на дълбочина 3,2 м от повърхността.
Гробно съоръжение — овална яма с дължина 2,2 м, широчина 1,45 м, дълбочина 0,55 м, ориентирана ЗЮЗ—ССИ, с подстилка.
Покритие — напречно, хоризонтално, от 10 дървени греди с широчина от 0,06—0,08 до 0,3 м, очертаващи правоъгълник с дължина 2,8 м и широчина 1,8 м.
Състояние на скелета — запазен.
Ориентация — глава на запад.
Поза — трупополагане в изпънато положение по гръб, до черепа — кости от друг череп.
Оцветяване — червена охра върху костите на скелета и подстилката.
Инвентар: 1) Парче червена охра до дясната бедрена кост.

2) Под черепа — отворена кръгла висулка от сребърна тел с диаметър 1,78 см, дебелина на телта 0,25—0,35 см, инв. № Г 47.

3) Под гръдния кош на различни места — 13 броя сребърни мъниста с цилиндрична форма с дължина 0,7 см, диаметър 0,6 см, диаметър на отвора 0,2 см и с форма на многостенна призма с дължина 0,6 см, дебелина 0,95 см, диаметър 0,3 см, инв. № Г 42.

4) Три нехарактерни керамични фрагмента в запълнителя на ямата.

Възраст — възрастен, неопределена.
Пол — неопределен.

ГРОБ № 8

Състояние — частично запазен.
Стратиграфско определяне — вторичен, вкопан в съществуващия насип и материка, с донасипване.
Ситуиране — на 5,5 м СЗ и на дълбочина 4,32 м от центъра, на дълбочина 3,7 м от повърхността.
Гробно съоръжение — трапецовидна яма с дължина 1,8 м, 0,7 м — Запад, 0,8 м — Изток, дълбочина — около 0,3 м, ориентирана ЗЮЗ—ССИ, с подстилка.
Покритие — няма.
Състояние на скелета — запазен.
Ориентация — глава на запад.
Поза — трупополагане в свито положение по гръб. Глава — без особености, ръце — издадени навън с лактите с длани до таза, гръден кош и таз — без особености, крака — свити, паднали от двете страни навън.
Оцветяване — червена охра върху скелета, по-обилно върху черепа и краката.
Инвентар: 1) От двете страни на черепа — по една спирална сребърна висулка с 2,5 извивки и заострени краища с диаметър 1,2 см, височина 1,4 см, дебелина на телта 0,2—0,3 см, инв. № Г 43, 44.

2) На 0,2 м СЗ от лявото рамо — бронзово длето с дъговидно острие, четириъгълно сечение и надлъжни жлебове, с дължина 12,5 см, сечение 1,15—0,8×1,28—1,3 см, инв. № 1229.

Възраст — възрастен, неопределена.
Пол — неопределен.

ГРОБ № 9

Състояние — запазен.
Стратиграфско определяне — първичен, вкопан в материка, с донасипване.
Ситуиране — на 3,2 м ЮЗ и на дълбочина 4,5 м от центъра, на дълбочина 4,5 м от повърхността.
Гробно съоръжение — правоъгълна яма с дължина 2,15 м, широчина 1,15 м, дълбочина 0,2 м, вкопана в материка, ориентирана ИСИ—ЗЮЗ, с подстилка, в средата на площадка с диаметър 8,6 м, оградена от каменна крепида от необработени плочести ломени камъни с размери 0,1—0,5 м, без система на подреждане, дебелина на крепидата до 0,65 м, от 3—4 камъка един върху друг с височина до 0,4 м.
Покритие — няма.
Състояние на скелета — частично запазен.
Ориентация — глава на И—СИ.
Поза — трупополагане в свито положение по гръб полуналяво. Глава — наляво, ръце — успоредно на тялото, гръден кош и таз — полуналяво, крака — свити, паднали наляво.
Оцветяване — червена охра обилно върху скелета.
Инвентар — няма.
Възраст — възрастен, неопределена.
Пол — неопределен.

МОГИЛА IV (обр. 136)

Състояние — разоравана.
Форма — полусферична, без особености.
Размери — максимална височина 3,85 м, основа СЮ — 35 м, ИЗ — 38 м.
Съоръжения — 4 гроба от бронзовата епоха.
Насипи — многонасипна.
Съоръжения, свързани само с насипите — няма.

ГРОБ № 1

Състояние — частично запазен.
Стратиграфско определяне — вторичен, вкопан в съществуващ насип, с донасипване.
Ситуиране — на 0,5 м ЮИ и на дълбочина 0,85 м от центъра, на дълбочина 0,85 от повърхността.
Гробно съоръжение — правъгълна яма с дължина 1,3 м, широчина 0,85 м, дълбочина — незапазена, ориентирана З—И, с подстилка.
Покритие — следи от разрушено дървено покритие в запълнителя на ямата.

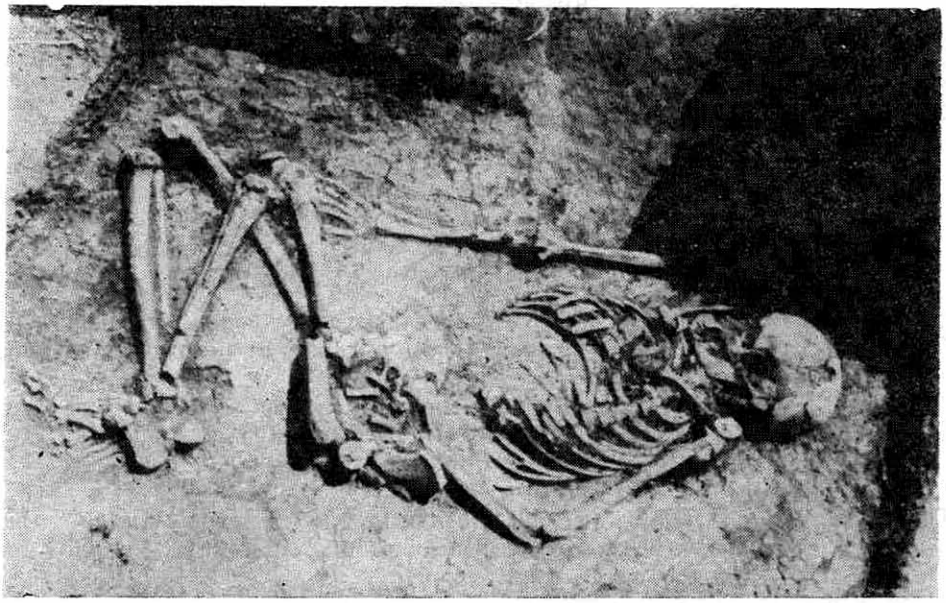

Обр. 136. Некропол при с. Горан — Слатина, могила IV — скелет от гроб № 1

Състояние на скелета — запазен.
Ориентация — глава на запад.
Поза — трупополагане в свито положение хокер надясно. Глава, гръден кош и таз — надясно, дясна ръка — изпъната, лява ръка — сгъната, с длани върху таза, крака — свити.
Оцветяване — червена охра равномерно върху костите на скелета.
Инвентар: 1) На 0,15 м северно от черепа — парче червена охра.
2) На 0,05 м пред черепа — кремъчен връх за стрела с основа 0,6 см, височина 2,8 см, инв. № Г 41.
Възраст — възрастен, неопределена.
Пол — неопределен.

ГРОБ № 2

Състояние — частично запазен.
Стратиграфско определяне — вторичен, вкопан в съществуващ насип, с донасипване.
Ситуиране — на 4,6 м СЗ и на дълбочина 0,35 м от центъра, на дълбочина 0,35 м от повърхността.
Гробно съоръжение — яма с неустановени форма и размери, без подстилка.
Покритие — следи от дървено покритие в запълнителя на ямата.
Състояние на скелета — разрушен.
Ориентация — глава на запад.
Поза — трупополагане, разрушено.
Оцветяване — червена охра.
Инвентар — голямо парче червена охра.
Възраст — неопределена.
Пол — неопределен.

ГРОБ № 3

Състояние — запазен.
Стратиграфско определяне — първичен, вкопан в материка, с донасипване.
Ситуиране — на 2,1 м С и на дълбочина 4,05 м от центъра, на дълбочина 4,05 м от повърхността.
Гробно съоръжение — четириъгълна яма, вкопана в материка с отстъп.
Размери на страните на отстъпа — от С — 2,5 м, от Ю — 2,9 м, от З — 1,3 м, от И — 1,7 м, дълбочина — 0,70 м. Размери на гробната камера — дължина 1,8 м, широчина 1,05 м, дълбочина 0,25 м. Ориентиране З—И, с подстилка.
Покритие — хоризонтално, надлъжно, дървено.
Състояние на скелета — частично запазен.
Ориентация — глава на запад.
Поза — трупополагане в свито положение по гръб. Глава, гръден кош и таз — без особености, ръце — изпънати, крака — свити под остър ъгъл, паднали надясно.
Оцветяване — червена охра върху костите на скелета и обилно върху черепа.
Инвентар: На 0,10 м от лявото рамо — парче червена охра.
Възраст — възрастен, неопределена.
Пол — неопределен.

ГРОБ № 4

Състояние — частично запазен.
Стратиграфско определяне — вторичен, вкопан в съществуващ насип, с донасипване.
Ситуиране — на 3,5 м ССИ и на дълбочина 1,02 м от центъра, на дълбочина 0,9 м от повърхността.
Гробно съоръжение — разрушена яма, ориентирана З—И, с подстилка.
Покритие — следи от дървено покритие в запълнителя на ямата.
Състояние на скелета — частично запазен.
Ориентация — глава на запад.
Поза — трупополагане в свито положение по гръб. Глава — тилно, гръден кош по-ниско вляво — част в хлътнатина на дъното на ямата, ръце — изпънати, крака — свити, паднали надясно.
Оцветяване — червена охра върху черепа.
Инвентар — няма.
Възраст — възрастен, неопределена.
Пол — неопределен.

МОГИЛА V (обр. 137—143)

Състояние — разоравана, без централна част.
Форма — полусферична, без особености.
Размери — максимална височина 5,28, основа 50×4 5 м.
Съоръжения — 10 гроба от бронзовата епоха.
Насипи — многонасипна.
Съоръжения, свързани само с насипите — няма.

ГРОБ № 1

Състояние — частично запазен.
Стратиграфско определяне — вторичен, вкопан в съществуващ насип, с донасипване.
Ситуиране — на 3,1 м Ю и на дълбочина 1,1 м от центъра, на дълбочина 1,10 м от повърхността.
Гробно съоръжение — правоъгълна яма с дължина 1,8 м, широчина 1,15 м, дълбочина 0,6 м, ориентирана ЮЗ—СИ, с подстилка.

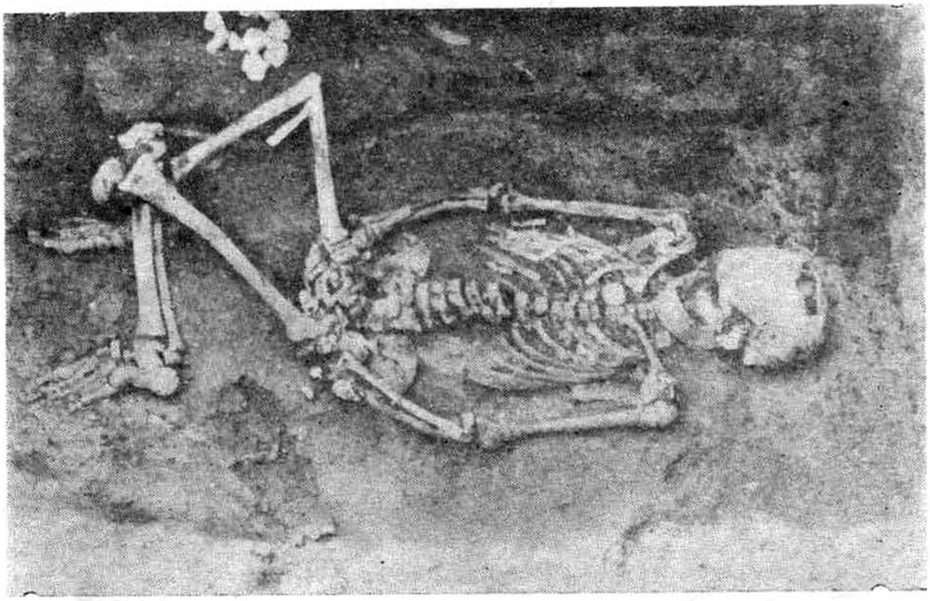

Обр. 137. Некропол при с. Горан — Слатина, могила V — скелет от гроб № 1

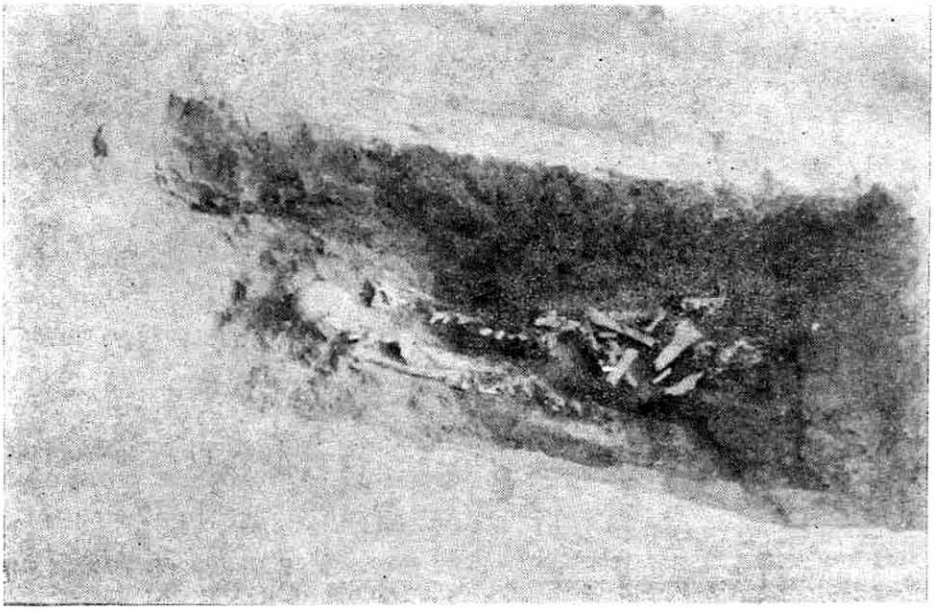

Обр. 138. Некропол при с. Горан — Слатина, могила V — скелет от гроб № 2

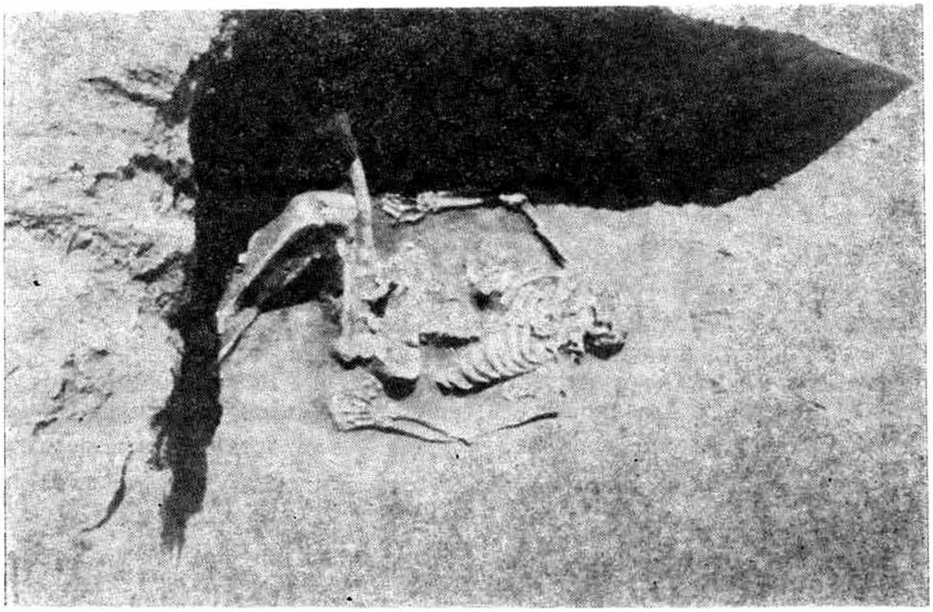

Обр. 139. Некропол при с. Горан — Слатина, могила V — скелет от гроб № 5

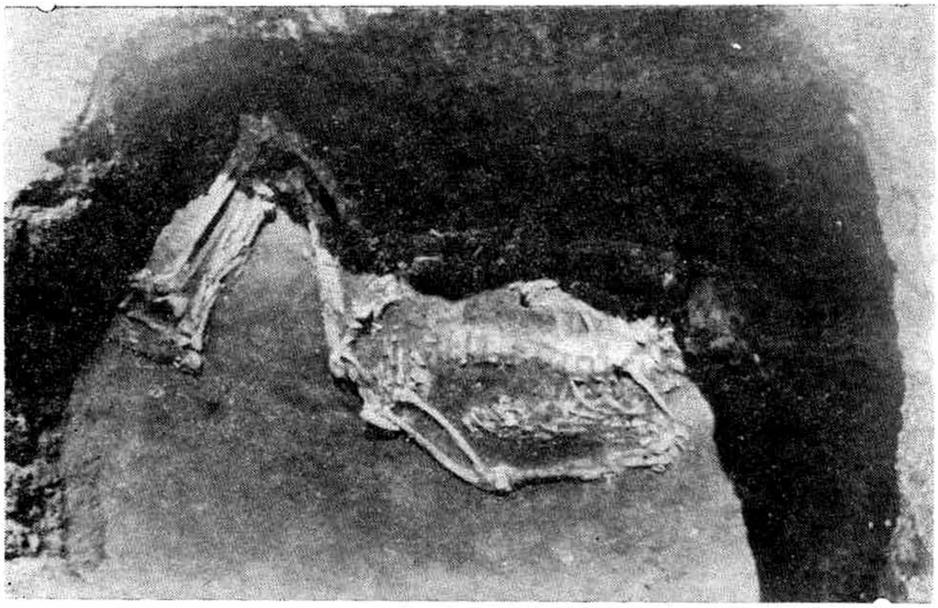

Обр. 140. Некропол при с. Горан — Слатина, могила V — скелет от гроб № 6

Покритие — хоризонтално, надлъжно, правоъгълно покритие от 8,9 дървени греди с широчина от 0,17 до 0,20 м, под тях в СЗ част — 6 напречни дървени греди. Размери на покритието — дължина 2,6 м, широчина 1,65 м.
Състояние на скелета — запазен.
Ориентация — глава на ЮЗ.
Поза — трупополагане в свито положение по гръб, глава — полунадясно, ръце — успоредни, от лакътя, свити към таза, гръден кош и таз — без особености, крака — свити, паднали надясно.
Оцветяване — червена охра върху скелета.
Инвентар — от двете страни на черепа по една сребърна висулка с ладиевидна форма и диаметър 1,7—1,6 см, тяло 0,92×0,16 см. Инв. № Г 49, 50.
Възраст — възрастен, неопределена.
Пол — неопределен.

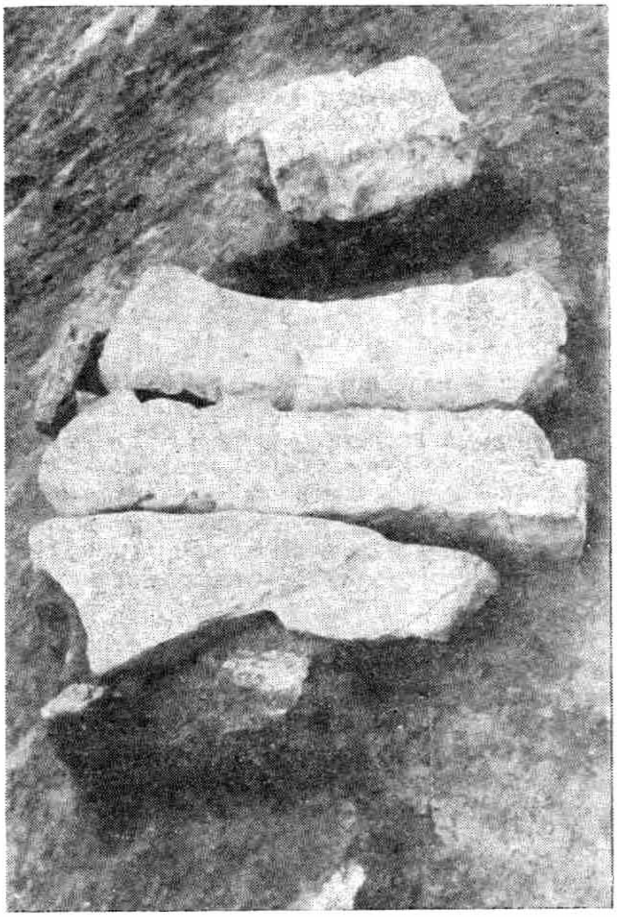

Обр. 141. Некропол при с. Горан — Слатина, могила V — каменно покритие от гроб № 7

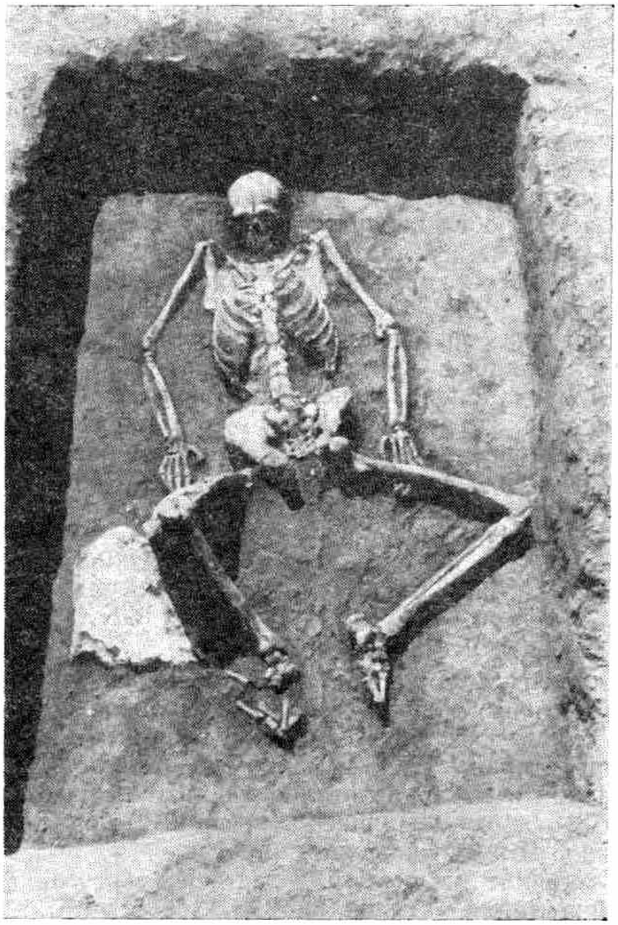

Обр. 142. Некропол при с. Горан — Слатина, могила V — скелет от гроб № 9

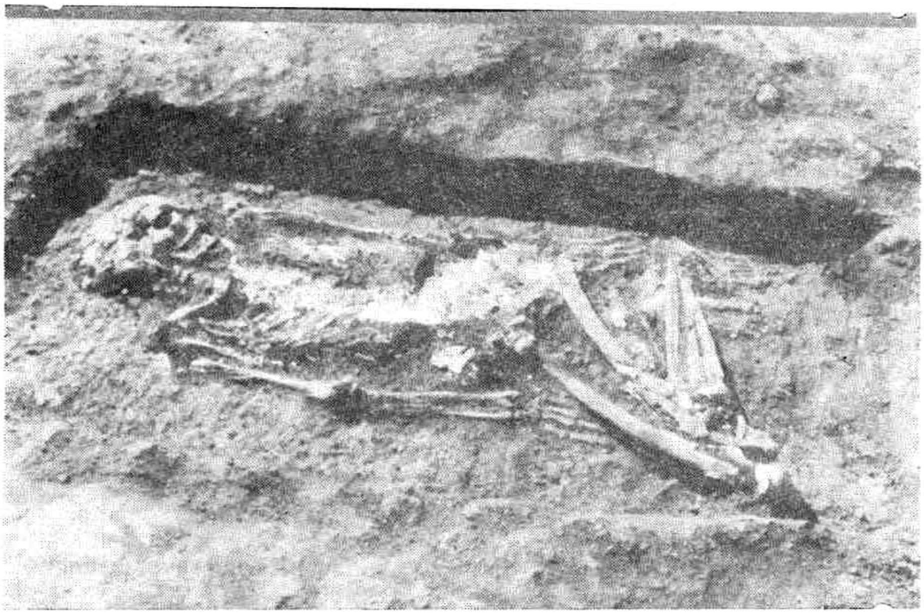

Обр. 143. Некропол при с. Горан — Слатина, могила V — скелет от гроб № 7

ГРОБ № 2

Състояние — запазен.
Стратиграфско определяне — вторичен, вкопан в съществуващ насип, с донасипване, нарушава гроб № 3.
Ситуиране — на 3,4 м ЗСЗ и на дълбочина 1,8 м от центъра, на дълбочина 1,60 м от повърхността.
Гробно съоръжение — правоъгълна яма с отстъп с дължина 2,4 м, широчина 1,1 м, дълбочина 0,4 м. Гробна камера с дължина 1,55 м, широчина 0,75 м, стесняване от 0,2 м, ориентирана З—И, с подстилка.
Покритие — хоризонтално надлъжно с дължина 2,80 м, широчина 1,5 м, запазени 8 греди с широчина около 0,20 м.
Състояние на скелета — частично запазен.
Ориентация — глава на запад.
Поза — трупополагане в свито положение по гръб. Глава — надясно, ръце — изпънати, длани на таза, гръден кош и таз — без особености, крака — свити, паднали надясно.
Оцветяване — червена охра равномерно върху костите на скелета.
Инвентар — няма.
Възраст — възрастен, неопределена.
Пол — неопределен.

ГРОБ № 3

Състояние — запазен.
Стратиграфско определяне — вторичен, вкопан в съществуващ насип, с донасипване.
Ситуиране — на 5,2 м СЗ и на дълбочина 2,05 м от центъра, на дълбочина 1,8 м от повърхността.
Гробно съоръжение — правоъгълна яма с дължина 1,75 м, широчина 0,85 м, дълбочина 0,5 м, ориентирана ЮЮЗ—ССИ, с подстилка.
Покритие — хоризонтално надлъжно правоъгълно покритие от 5 дървени греди с широчина 0,12—0,15 м и 1 напречна греда в СЗ край върху надлъжните. Размери на покритието — дължина 1,9 м, широчина 0,95 м.
Състояние на скелета — частично запазен.
Ориентация — глава на ЮЗ.
Поза — трупополагане — в свито положение. Глава — надясно, ръце — изпънати, гръден кош и таз — без особености, крака — свити, паднали надясно.
Оцветяване — червена охра предимно върху черепа.
Инвентар — няма.
Възраст — възрастен, неопределена.
Пол — неопределен.

ГРОБ № 4

Състояние — частично запазен.
Стратиграфско определяне — вторичен, вкопан в съществуващ насип, с донасипване.
Ситуиране — на 7,5 м СЗ и на дълбочина 2,03 м от центъра, на дълбочина 0,95 м от повърхността.
Гробно съоръжение — правоъгълна яма с дължина 1,1 м, широчина 0,65 м, дълбочина 0,7 м, ориентирана ЮЗ—СИ, без подстилка.
Покритие — хоризонтално, надлъжно, правоъгълно, от 8 дъски. Размери на покритието — дължина 1,7 м, широчина 1,45 м.
Състояние на скелета — частично запазен.
Ориентация — глава на ЮЗ.
Поза — не може да се установи.
Оцветяване — няма.
Инвентар — няма.
Възраст — детска, неопределена.
Пол — неопределен.

ГРОБ № 5

Състояние — запазен.
Стратиграфско определяне — вторичен, вкопан в съществуващ насип, с донасипване, в западния край нарушен от гроб № 2.
Ситуиране — на 1,3 м СЗ и на дълбочина 3,8 м от центъра, на дълбочина 3,8 м от повърхността.
Гробно съоръжение — правоъгълна яма с дължина 1,7 м, широчина 1,2 м, дълбочина 0,7 м,

ориентирана З—И, подстилка върху цялото дъно на ямата.
Покритие — хоризонтално, надлъжно, правоъгълно, от 8 дъски с широчина до 0,25 м. Размери на покритието — дължина 2,6 м, широчина 1,75 м.
Състояние на скелета — запазен.
Ориентация — глава на запад.
Поза — трупополагане в свито положение по гръб. Глава — надясно, ръце — свити в лактите под тъп ъгъл, гръден кош и таз — без особености, крака — свити, паднали надясно.
Оцветяване — червена охра върху целия скелет.
Инвентар — до черепа на 0,20 м отляво парче червена охра и на 0,20 м отдясно петно 0,10× 0,30 м от парче жълта охра.
Възраст — възрастен, неопределена.
Пол — неопределен.

ГРОБ № 6

Състояние — запазен.
Стратиграфско определяне — първичен, вкопан в материка, с донасипване.
Ситуиране — на 7,8 м ЮИ и на дълбочина 5,25 м от центъра, на дълбочина 4,1 м от повърхността.
Гробно съоръжение — четириъгълна яма с дължина 1,7—1,35 м, широчина 1,05 м, максимална дълбочина 0,9 м, вкопана 0,3 м в стария хумус и 0,5 м в материка, ориентирана ЮЗ—СИ; стени, облицовани с надлъжни дъски, подстилка върху 5 надлъжни дъски с широчина от 0,10 до 0,20 м.
Покритие — комбинирано от 8 надлъжни хоризонтални дървени греди с широчина средно 0,20 м, върху тях 2—3 напречни греди.
Състояние на скелета — частично запазен.
Ориентация — глава на ЮЗ.
Поза — трупополагане в свито положение по гръб. Глава — наляво, дясна ръка изпъната, лява ръка — свита в лакътя под тъп ъгъл с длани върху таза, гръден кош и таз — без особености, крака — свити, паднали надясно.
Оцветяване — червена охра върху черепа, раменните кости, гръдния кош и костите на стъпалата.
Инвентар — под и в черепа 2 спирални сребърни висулки с 1,5 извивки с диам. 1 см, вис. 0,64 см, деб. на телта 0,23 см.
Възраст — възрастен, неопределен.
Пол — неопределен.

ГРОБ № 7

Състояние — запазен.
Стратиграфско определяне — вторичен, вкопан в съществуващ насип, с донасипване.
Ситуиране — на 2,1 м З и на дълбочина 3,7 м от центъра, на дълбочина 3,7 м от повърхността.
Гробно съоръжение — правоъгълна яма с дълж. 1,75 м, шир. 0,75 м, дълб. 0,5 м, ориентирана ЮЮЗ—ССИ, подстилка от надлъжни дървени дъски, покрити с остатъци от органична материя.
Покритие — хоризонтално надлъжно дървено покритие, върху което има три напречни плочи и други по-малки камъни.
Състояние на скелета — частично запазен.
Ориентация — глава на ЮЗ.
Поза — трупополагане в свито положение по гръб. Глава — наляво, ръце — изпънати, гръден кош и таз — без особености, крака — свити, паднали надясно.
Оцветяване — червена охра върху черепа.
Инвентар — парче жълта охра до черепа, парчета червена охра до лявото рамо и китката на дясната ръка.
Възраст — възрастен, неопределен.
Пол — неопределен.

ГРОБ № 8

Състояние — частично запазен.
Стратиграфско определяне — вторичен, вкопан в съществуващ насип, с донасипване.
Ситуиране — на 5,7 м ЮЗ и на дълб. 3,5 м от центъра, на дълб. 3,5 м от повърхността.
Гробно съоръжение — правоъгълна яма с дълж. 1,15 м, шир. 0,75 м, дълб. 0,45 м, ориентирана ЮЗ—СИ, без подстилка.
Покритие — няма следи.
Състояние на скелета — разрушен.

Ориентация — глава на ЮЗ, остатъци от черепни кости.
Оцветяване — няма следи.
Инвентар — няма.

ГРОБ № 9

Състояние — запазен.
Стратиграфско определяне — вторичен, вкопан в съществуващ насип, с донасипване.
Ситуиране — на 2,5 м ЮЗ и на дълб. 2 м от центъра, на дълб. 2 м от повърхността.
Гробно съоръжение — правоъгълна яма с дълж. 1,65 м, шир. 1,1 м, дълб. 0,6 м, ориентирана ЮЗ—СИ, следи от подстилка.
Покритие — хоризонтално надлъжно дървено покритие с дълж. 1,9 м, шир. 1,3 м, следва пласт от 0,2 м насипна пръст и струпване с основа 4,5—5 м и вис. 0,60 м от камъни с размери0,10—0,50 м.
Състояние на скелета — запазен.
Ориентация — глава на ЮЗ.
Поза — трупополагане в свито положение по гръб. Глава — тилно, ръце — свити под тъп ъгъл към тялото, гръден кош и таз — без особености, крака — свити, паднали навън, под дясното коляно — камък.
Оцветяване — червена охра върху черепа, ребрата и костите на стъпалата.
Инвентар — няма.
Възраст — възрастен, неопределен.
Пол — неопределен.

ГРОБ № 10

Състояние — запазен.
Стратиграфско определяне — вторичен, вкопан в съществуващ насип и материка, с донасипване.
Ситуиране — на 3,8 м ЮИ и на дълб. 4,85 м от центъра, на дълб. 4,85 м от повърхността.
Гробно съоръжение — правоъгълна яма с дълж. 1,55 м, шир. 1,2 м, дълб. 1,2 м, ориентирана З—И, следи от настилка и надлъжни дъски.
Покритие — хоризонтално, надлъжно, дървено, с дълж. 2,05 м, шир. 1,6 м.
Състояние на скелета — запазен.
Ориентация — глава на З.
Поза — трупополагане в свито положение по гръб. Глава — тилно, ръце — свити под тъп ъгъл, гръден кош и таз — без особености, крака — свити, паднали наляво.
Оцветяване — червена охра върху скелета.
Инвентар — на 0,15 м от черепа парчета червена и лилава охра с размери 3—4 см.
Възраст — възрастен, неопределен.
Пол — неопределен.

МОГИЛА VI

Състояние — разоравана.
Форма — полусферична, без особености.
Размери — максимална вис. 0,8 м, диаметър 20 м.
Съоръжение — продълговата яма, вкопана в терена на дълб. 1,2 м от повърхността с размери дълж. 5,7 м, шир. 4 м, дълб. 1,5 м. На пода — две вдлъбнатини и каменно струпване. Без находки.

МОГИЛА VII (обр. 144—147)

Състояние — разоравана.
Форма — полусферична, без особености.
Размери — максимална вис. 1,85 м, диаметър 30 м.
Съоръжения — 5 гроба от бронзовата епоха.
Насипи — многонасипна.
Съоръжения, свързани само с насипите — няма.

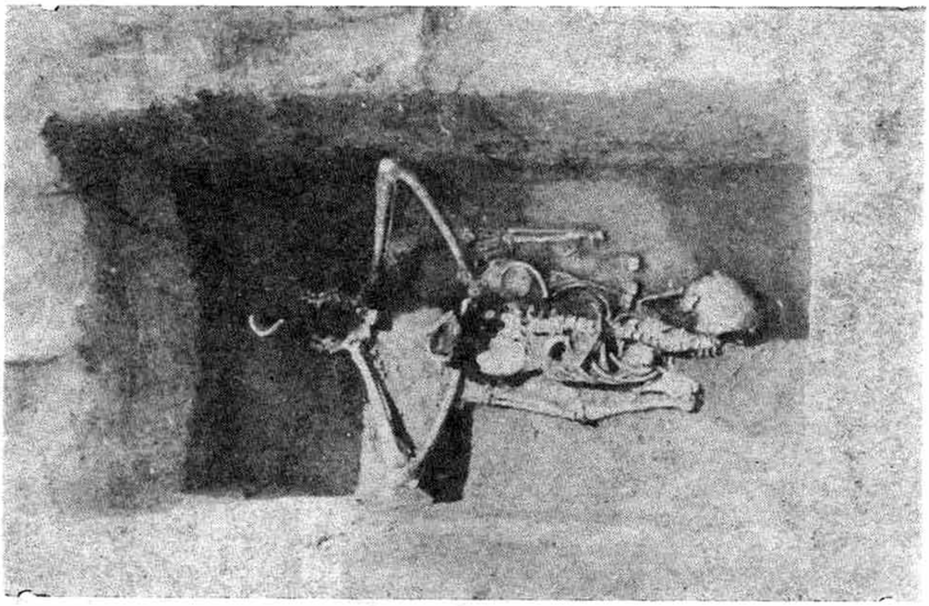

Обр. 144. Некропол при с. Горан — Слатина, могила VII — скелет от гроб № 1

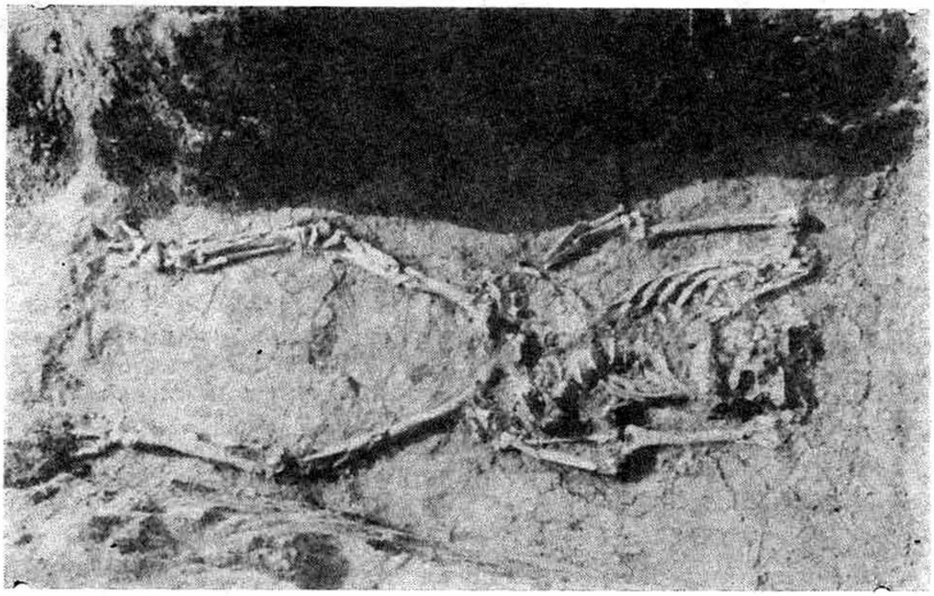

Обр. 145. Некропол при с. Горан — Слатина, могила VII — скелет от гроб№ 3

ГРОБ № 1

Състояние — запазен.
Стратиграфско определяне — вторичен, вкопан в съществуващ насип, с донасипване.
Ситуиране — на 2,5 м ЮЮИ и на дълб. 1,35 м от центъра, на дълб. 1,35 м от повърхността.
Гробно съоръжение — правоъгълна яма с дълж. 2,05 м, шир. 1,1 м, дълб. 0,8—0,85 м, ориентирана З—И.
Покритие — хоризонтално, надлъжно, с дълж. 2,35 м, шир. 1,5 м, от 8 дъски със средна шир. 0,20 м.
Състояние на скелета — частично запазен, без нарушения на гроба.
Ориентация — глава на З.
Поза — трупополагане в свито положение по гръб. Глава — надясно, долната челюст преобърната със зъбите надолу, ръце—лява изпъната, дясна изпъната, с липсващи раменни кости, гръден кош и таз — без особености, крака — свити, паднали навън.

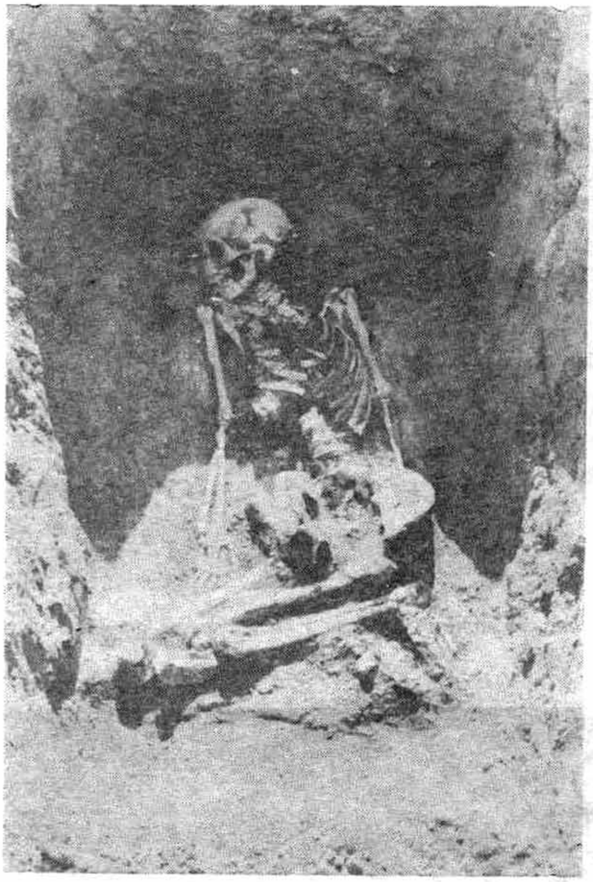

Обр. 146. Некропол при с. Горан — Слатина, могила VII — скелет от гроб № 4

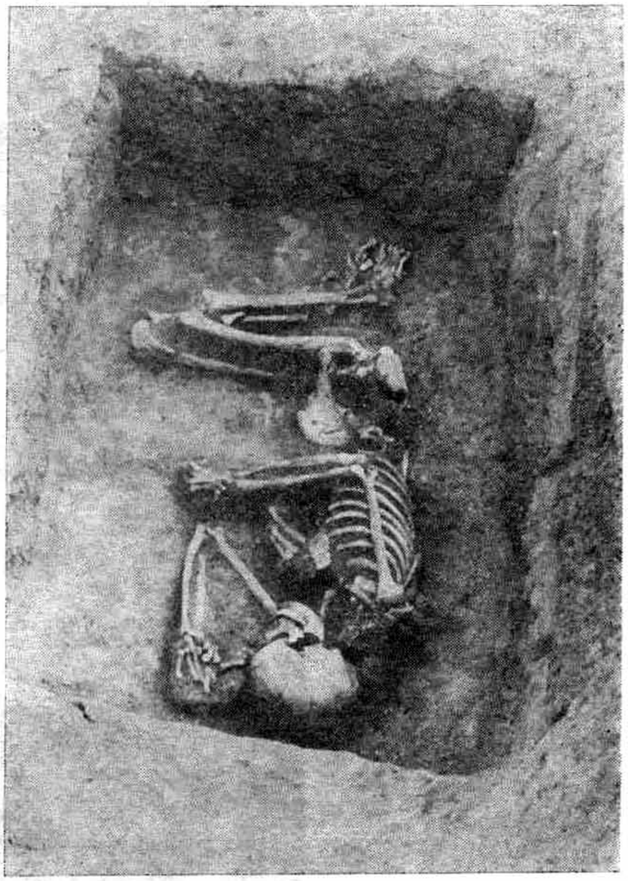

Обр. 147. Некропол при с. Горан — Слатина, могила VII — скелет от гроб № 5

Оцветяване — червена охра върху скелета.
Инвентар — няма.
Възраст — възрастен, неопределена.
Пол — неопределен.

ГРОБ № 2

Състояние — разрушен.
Стратиграфско определяне — вторичен, вкопан в съществуващ насип, с донасипване.
Ситуиране — на 2,7 м З и на дълб. 0,6 м от центъра, на дълб. 0,6 м от повърхността.
Гробно съоръжение — яма, разрушена от обработването на почвата, ориентирана З—И, без следи от подстилка.
Покритие — следи от разрушено дървено покритие.
Състояние на скелета — разбъркани човешки кости.
Оцветяване — червена охра върху костите.
Инвентар — няма.
Възраст — възрастен, неопределен.
Пол — неопределен.

ГРОБ № 3

Състояние — частично запазен.
Стратиграфско определяне — вторичен, вкопан в съществуващ насип с под на ямата върху изхвърлената от гроб № 5 пръст, с донасипване.
Ситуиране — на 1,9 м СИ и на дълб. 1,3 м от центъра, на дълб. 1,3 м от повърхността.
Гробно съоръжение — правоъгълна яма с дълж. 1,9 м, шир. 0,8 м, дълб. 0,9 м, ориентирана

З—И, облицовка — от дъски на стените и пода, с подстилка с органичен произход върху дъските.
Покритие — хоризонтално, надлъжно, с дълж. 2,3 м, шир. 1,5 м, от 8 дъски.
Състояние на скелета — частично запазен.
Ориентация — глава на З.
Поза — трупополагане в свито положение по гръб. Глава — обърната с тилната част върху гръдния кош, ръце — свити под лакътя към таза, гръден кош и таз — без особености, крака — свити, паднали навън бедрени кости.
Оцветяване — червена охра върху скелета.
Инвентар — няма.
Възраст — възрастен, неопределен.
Пол — неопределен.

ГРОБ № 4

Състояние — запазен.
Стратиграфско определяне — вторичен, вкопан в съществуващ насип и в материка, с донасипване.
Ситуиране — на 3,3 м ССИ и на дълб. 2,27 м от центъра, на дълб. 2,1 м от повърхността.
Гробно съоръжение — правоъгълна яма с дълж. 1,4 м, шир. 0,7 м, дълб. 0,7 м, ориентирана ЮЗ—СИ, с подстилка.
Покритие — хоризонтално, надлъжно, с дълж. 1,7 м, шир. 1,1 м, от 8 греди.
Състояние на скелета — запазен.
Ориентация — глава на ЮЗ.
Поза — трупополагане в свито положение полунадясно. Глава — надясно, ръце — изпънати, гръден кош — полунадясно, таз — без особености, крака — свити, паднали надясно.
Оцветяване — червена охра върху черепа.
Инвентар — парче червена охра на 0,05 м от пръстите на дясната ръка.
Възраст — възрастен, неопределен.
Пол — неопределен.

ГРОБ № 5

Състояние — запазен.
Стратиграфско определяне — първичен, вкопан в материка, с насипване.
Ситуиране — на 1,1 м ЮИ и на дълб. 2,3 м от центъра, на дълб. 2,3 м от повърхността.
Гробно съоръжение — правоъгълна яма с дълж. 1,5 м, шир. 1 м, дълб. 1 м, ориентирана ЮЗ—СИ, с подстилка.
Покритие — хоризонтално, надлъжно, дървено.
Състояние на скелета — запазен.
Ориентация — глава на ЮЗ.
Поза — трупополагане в свито положение хокер наляво. Глава — наляво, ръце — лява, свита пред главата, дясна, свита върху гръдния кош, гръден кош и таз — наляво, крака — свити, напречно на гръбначния стълб.
Оцветяване — червена охра върху черепа, ребрата, костите на лявата ръка и пръстите на краката.
Инвентар — парчета червена охра под тилната част на главата.
Възраст — възрастен, неопределен.
Пол — неопределен.

МОГИЛА VIII (обр. 148)

Състояние — разоравана.
Форма — полусферична, без особености.
Размери — максимална вис. 0,80 м, диаметър 20 м.
Съоръжения — 1 гроб от бронзовата епоха.
Насипи — еднонасипна.
Съоръжения, свързани само с насипите — няма.

ГРОБ № 1

Състояние — частично запазен.

Стратиграфско определяне — първичен, вкопан в материка, с насипване.

Ситуиране — в центъра на дълб. 1,9 м от повърхността.

Гробно съоръжение — правоъгълна яма с дълж. 1,6 м, шир. 1—1,1 м, дълб. 0,9 м, ориентирана З—И, без подстилка.

Покритие — хоризонтално, надлъжно, дървено.

Състояние на скелета — запазен.

Ориентация — глава на З.

Поза — трупополагане в свито положение по гръб. Глава — тилно, ръце — свити под тъп ъгъл, гръден кош и таз — без особености, крака — свити, паднали навън.

Оцветяване — червена охра върху черепа и костите на ходилата.

Инвентар — няма.

Възраст — възрастен, неопределен.

Пол — неопределен.

МОГИЛА IX (обр. 149, 150)

Състояние — разорявана.

Форма — полусферична, без особености.

Размери — максимална вис. 0,8 м, основа 25 м И—З и 15 м С—Ю.

Съоръжения — 2 гроба от бронзовата епоха.

Насипи — не се разграничават.

Съоръжения, свързани само с насипите — няма.

ГРОБ № 1

Състояние — частично запазен.

Стратиграфско определяне — първичен, вкопан в материка, с насипване.

Ситуиране — на 3,6 м СЗ и на дълб. 2 м от центъра и повърхността.

Гробно съоръжение — четириъгълна яма, вкопана в материка с дълж. 1,3 м, шир. 0,9 м, дълб. 1 м, ориентирана СЗ—ЮИ, с допълнително вкопаване на стената при главата, с подстилка, нарушена от леговище на животно.

Покритие — без покритие.

Състояние на скелета — частично запазен.

Ориентация — глава на СЗ.

Поза — трупополагане в свито положение по гръб. Глава — тилно, ръце — изпънати, гръден кош и таз — без особености, крака — свити, паднали надясно, липсващи части от костите на лявата ръка.

Оцветяване — червена охра върху черепа и костите на пръстите на краката.

Инвентар — няма.

Възраст — възрастен, неопределен.

Пол — неопределен.

ГРОБ № 2

Състояние — частично запазен.

Стратиграфско определяне — вторичен, вкопан в материка, с насипване.

Ситуиране — на 5,2 м ЮИ от центъра, на дълб. 2,3 м от повърхността.

Гробно съоръжение — четириъгълна яма, вкопана в материка с дълж. 1,75—1,85 м, шир. 1 м, дълб. 1,5 м, ориентирана З—И, с подстилка, нарушена от леговище на животно.

Покритие — няма.

Състояние на скелета — частично запазен.

Ориентация — глава на З.

Поза — трупополагане в свито положение по гръб. Глава — надясно, ръце — изпънати, гръден кош и таз — без особености, крака — свити, паднали надясно, липсващи части от дясната страна на гръдния кош.

Оцветяване — червена охра върху черепа и скелета.

Инвентар: 1) До черепа — червена и виолетова охра; 2) До таза — 7 мъниста от планински кристал с диам. 0,55—0,65 см, деб. 0,18—0,28 см и кълбовидно костено мънисто; 3) Между бедрената и подбедрената кост на левия крак — каменен връх за стрела с дълж. 1,36 см, шир. 0,97 см, деб. 0,23 см; 4) Сребърна висулка от обла тел в 1,5 извивки с диам. 1,5—1,7 см, вис. 1 см, деб. 0,5 см; 5) 4 цели и 2 фрагментирани костени мъниста.

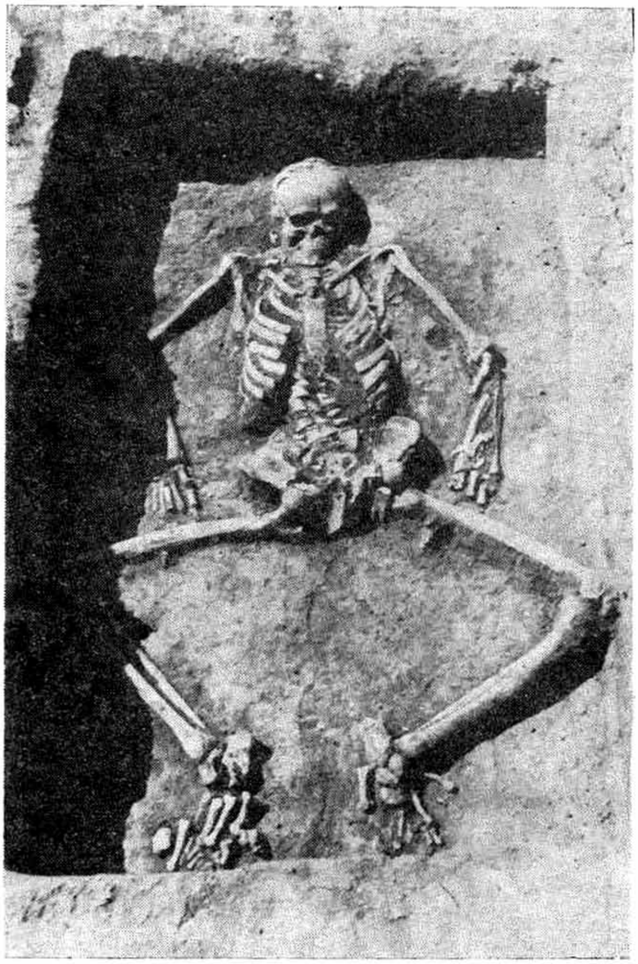

Обр. 148 Некропол при с. Горан — Слатина, могила VIII — скелет от гроб № 1

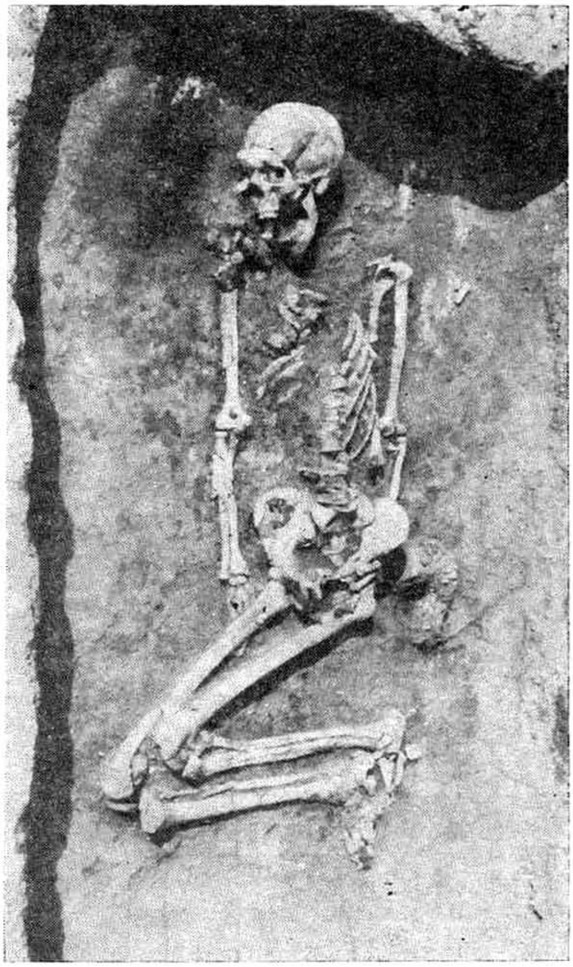

Обр. 149. Некропол при с. Горан — Слатина, могила IX — скелет от гроб № 1

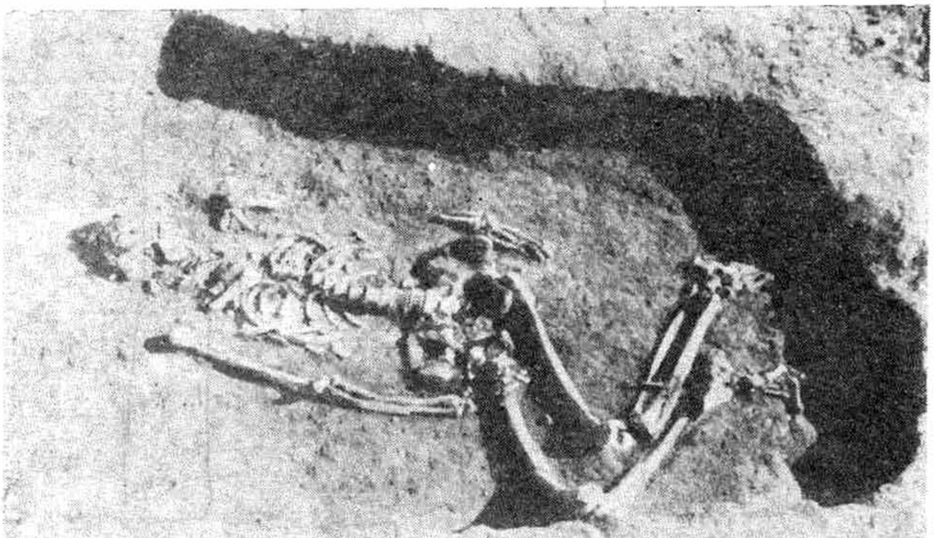

Обр. 150. Некропол при с. Горан — Слатина, могила IX— скелет от гроб № 2

Първична публикация: Китов, Г., И. Панайотов, П. Павлов. Могилни некрополи в Ловешки окръг. Част 1. Ранна бронзова епоха (некрополът Горан — Слатина). С., 1987 (под печат).

МОГИЛЕН ГРОБ ПРИ с. ХЪРЛЕЦ, ВРАЧАНСКИ ОКРЪГ, СЕВОРОЗАПАДНА БЪЛГАРИЯ (обр. 151)

Проучване — няма данни.
Местоположение — З от с. Хърлец.
В разрушена малка могила — трупополагане в свито положение по гръб, оцветяване с червена охра, инвентар — до главата аскосовиден съд, сиво-кафява повърхност, вис. 23 см.

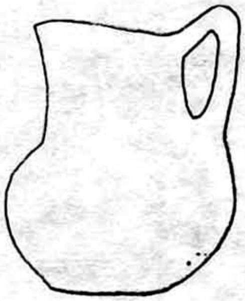

Обр. 151

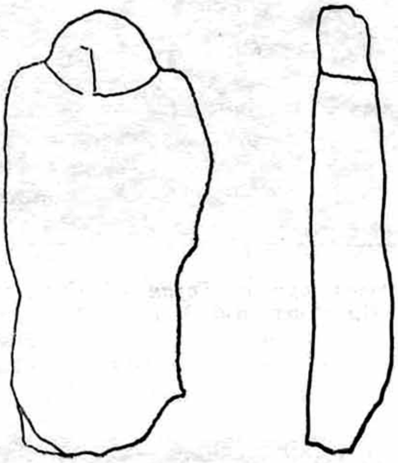

Обр. 153

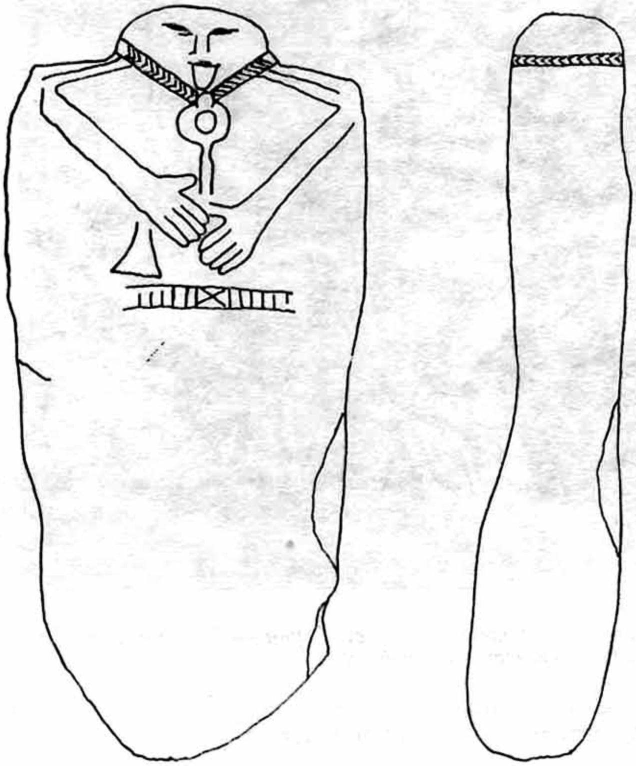

Обр. 154

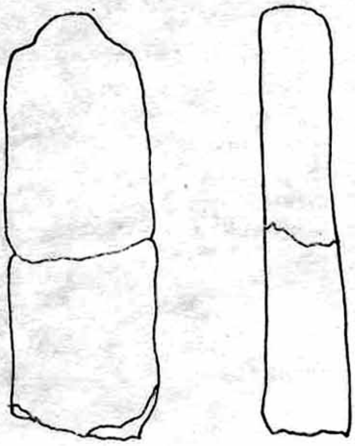

Обр.. 152

Обр. 151. Могилен гроб при с. Хърлец — глинен съд (по Г. Тончева)

Обр. 152. Антропоморфна скулптура от с. Езерово III (по Б. Николов)

Обр. 153. Антропоморфна скулптура от с. Езерово III (по Г. Тончева)

Обр. 154. Антропоморфна скулптура от с. Езерово III (по Г. Тончева)

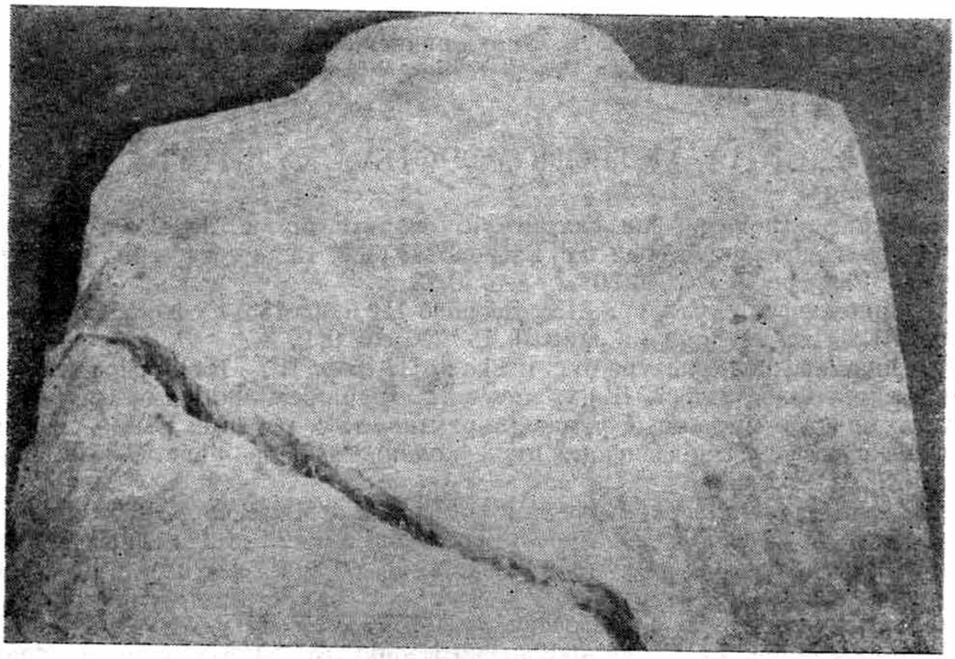

Обр. 155. Антропоморфна скулптура от с. Езерово III — детайл

Обр. 156. Антропоморфна скулптура от с. Езерово III — детайл

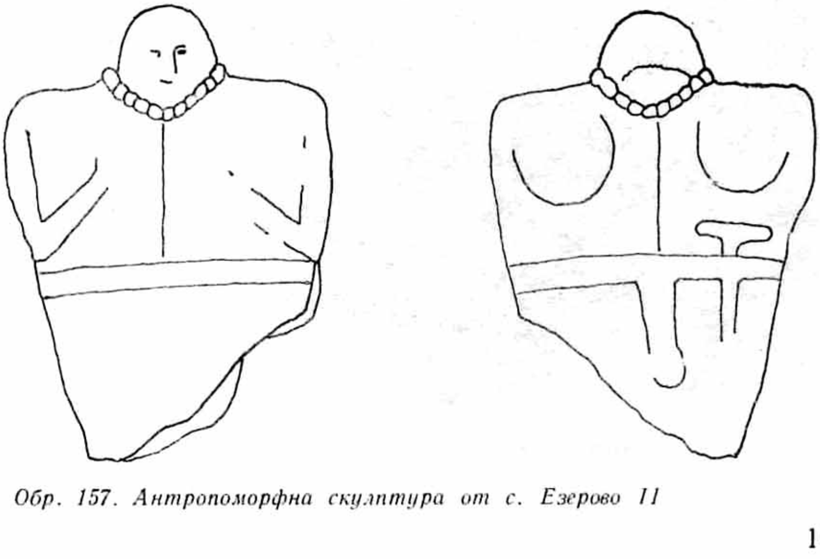

Обр. 157. Антропоморфна скулптура от с. Езерово II

Публикация: Николов, Б. Эпоха ранней бронзы в Северо-Западной Болгарии и некрополь у села Тырнава. — Thracia Praehistorica, Supplementum Pulpudeva, 3, 1982, p. 193, fig. 1 a.

КАМЕННА АНТРОПОМОРФНА СКУЛПТУРА (обр. 152—160)

Каменни антропоморфни скулптури, открити при с. Езерово, Варненско.

Антропоморфна скулптура от с. Езерово III (обр. 152) с оформени глава и рамене, липсва долната част. Размери — вис. 0,80 м, деб. 0,25 м.

Антропоморфна скулптура от с. Езерово III (обр. 153) с оформени глава и рамене. Размери — вис. 1,20 м, максимална шир. 0,45 м, деб. 0,15 м.

Антропоморфна скулптура от с. Езерово III (обр. 154—156) с оформени глава и рамене, стесняваща се в долната част. Върху лицевата страна релефно и с врязване са представени очи, нос, уста, брада и мустаци; с украса върху шията и гърдите; ръце — свити под гърдите; неопределен предмет (?) под дясната ръка; колан. Размери — вис. 1,85 м, максимална шир. 0,90 м, деб. 0,20 м.

Бележка. Трите антропоморфни скулптури са открити през 1966 г. източно от селото в близост до брега на Варненското езеро, на разстояния от 2,5 и 2 м една от друга, на дълбочина 2 м в земята, наклонени спрямо повърхността. И под трите скулптури били намерени човешки кости с малки фрагменти от глинени съдове между тях. Открити са случайно. Размерите са дадени по публикацията на Г. Тончева от 1967 г.

Антропоморфна скулптура от Езерово II (обр. 157—158) с оформени глава и рамене, липсваща долна част. Върху лицевата страна релефно и с врязване са представени очи, нос, уста; украса върху шията; ръце — свити върху гърдите; линия, разделяща горната половина на тялото; колан. Върху гръбната страна са представени тилна извивка (?), украса върху шията, плешките, линия, разделяща горната половина на тялото; колан с Т-образен предмет. Размери — вис. 1,13 м, максимална шир. 0,83 м, деб. 0,14 м.

Обр. 158 Антропоморфна скулптура от с. Езерово II — детайл (по Г. Тончева)

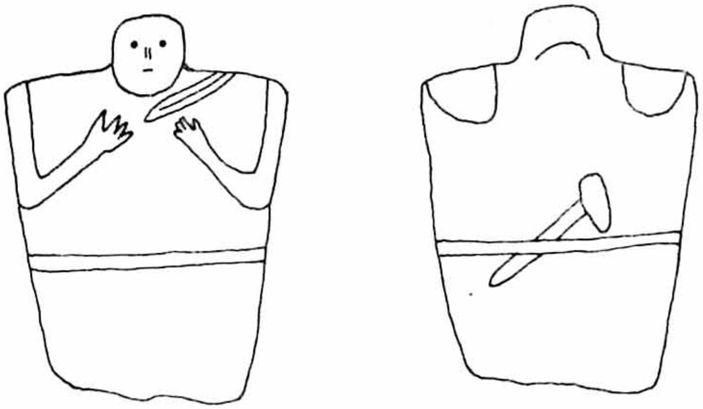

Обр. 159. Антропоморфна скулптура от с. Невша (по Г. Тончева)

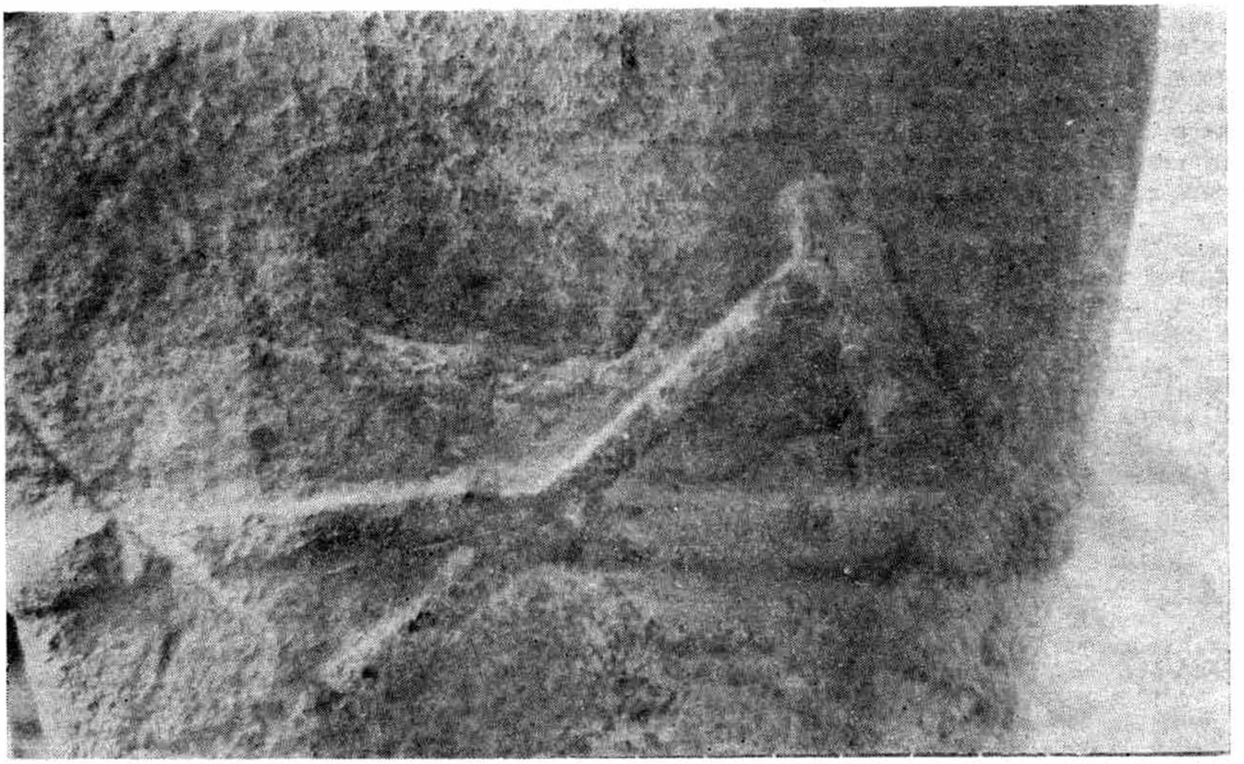

Обр. 160. Антропоморфна скулптура от с. Невша — детайл

Бележка. Без данни за времето на намиране. Произхожда от местност с надгробни могили. Размерите са дадени по публикацията на Г. Тончева от 1967 г.

Каменна антропоморфна скулптура, открита при с. Невша, Варненско (обр. 159—160) с оформени глава и рамене. Върху лицевата страна релефно и с врязване са представени очи, нос и уста; шийна извивка; три линии под лявото рамо; ръце — свити върху гърдите; колан. Върху гръбната страна са представени тилна извивка (?), плещи, колан с брадва-чук (бойна брадва?).

Бележка. Антропоморфната скулптура е открита случайно през 1976 г. върху висока речна тераса в границите на некропол от бронзовата епоха (според публикацията на Г. Тончева от 1981 г.).

Литература: Тончева, Г. Новооткрити антропоморфни плочи край с. Езерово, Варненско. — ИНМВ, III (XVIII), 1967, 3—18; Тодорова, Х. Добруджа през праисторическата епоха. — В: История на Добруджа, I. С., 1984, с. 64; Мавродинов, Н. Старобългарско изкуство. С., 1959, с. 69; Tončeva, G. Monuments sculpturaux en Bulgarie du Nord-Est de l'âge du bronze. — Studia Praehistorica, 5—6, 1981, 129—145, fig. 1, 2, 5—7; Landau, J. Les représentations anthropomorphes mégalithiques de la région mediterranéenne. Paris, 1977, 52—53, 72; No 102—103; pl. 15, 1—3.

СЪКРАЩЕНИЯ

АОР — Археологически открития и разкопки, София
ГНМ — Годишник на Народния музей, София
ГСУ ФИФ — Годишник на Софийския Университет, Философско-исторически факултет, София
ВЛУ — Вестник Ленинградского Университета, Ленинград
ИАИ, ИБАИ — Известия на Археологическия институт, София
ИВАД — Известия на Варненското археологическо дружество, Варна
ИИ — Интердисциплинарни изследвания, София
ИНМВ — Известия на Народния музей, Варна
ИПр — Исторически преглед, София
КСИА — Краткие сообщения Института археологии, Москва
МАСП — Материалы по археологии Северного Причерноморья, Одесса
МИА — Материалы и исследования по археологии СССР, Москва
МКАЭН — Международный конгресс по антропологических и этнографических наук. Доклады советских ученых, Москва, 1973
МПК — Музеи и паметници на културата, София
ПН — Природа и наука, София
СА — Советская археология, Москва
СП СУ ИФ — Студентски проучвания. Софийски университет „Климент Охридски“, Исторически факултет, София
AAC — Acta Archaeologica Carpathica, Krakow
AJA — American Journal of Archaeology, Princeton
BAR — British Archaeological Reports, Oxford
JIES — The Journal of Indo-European Studies, Hattiesburg, Mississippi
PPS — Proceedings of the Prehistoric Society, Cambridge
SCIVA — Studii și cercertări de istorie veche și archaeologie, București

АНТРОПОЛОГИЧНИ ДАННИ ЗА ПОГРЕБАНИТЕ В МОГИЛНИТЕ НЕКРОПОЛИ ОТ СЕВЕРОИЗТОЧНА БЪЛГАРИЯ (РАННА БРОНЗОВА ЕПОХА)

ЙОРДАН ЙОРДАНОВ, БРАНИМИРА ДИМИТРОВА

През 1972 г. Горанка Тончева започна проучването на могилния некропол до с. Белоградец, Варненски окръг, а през 1979 и 1980 г. археологическа експедиция под ръководството на Иван Панайотов и Валентин Дергачов (гр. Кишинев, СССР) проведе разкопки на могилния некропол до с. Плачидол, Толбухински окръг[1,2]. Иван Панайотов разкопава през 1983 г. също могилен некропол до с. Жегларци — с. Орляк и през 1984 г. до с. Поручик Гешаново, Толбухински окръг. Резултатите от археологическото проучване дават основание на археолозите да датират некрополите в ранната бронзова епоха, съответствуваща на т. нар. ямна култура в съветската археологическа наука. От посочените 4 археологически обекта за антропологично изследване беше предаден костен материал от човешки погребения, както следва: с. Белогра-

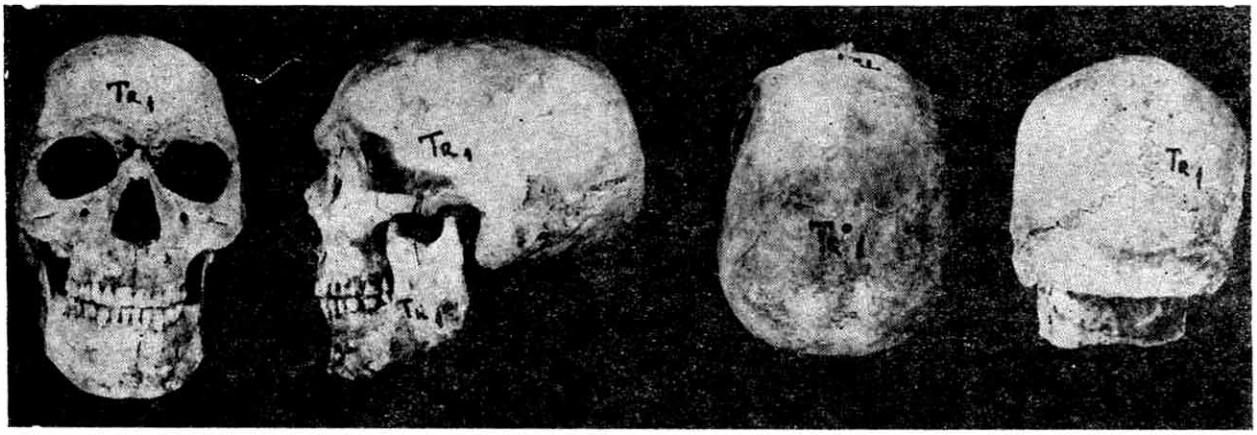

Обр. 1. Череп от погр. № 1, могила IV от могилния некропол до с. Белоградец, Варненски окръг, принадлежащ на израснал индивид (35—40 г.) от мъжки пол. Слабо личащи следи от изкуствена деформация от т. нар. еднолентов тип

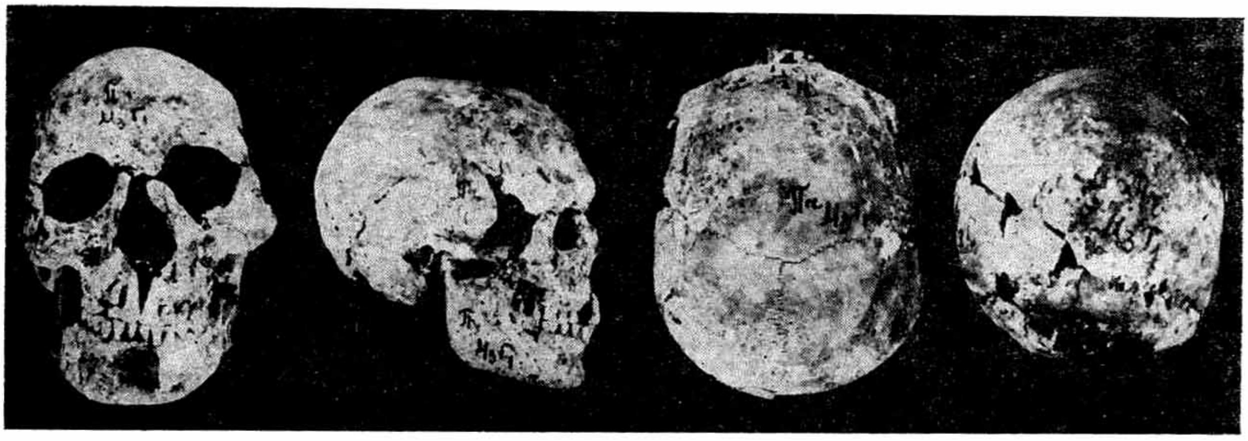

Обр. 2. Череп от погр. № 1, могила III от могилния некропол до с. Плачидол, Толбухинско, принадлежащ на израснал индивид (30 г.) от мъжки пол. Силно изразена изкуствена деформация от т. нар. еднолентов тип

Таблица №1

Пол, възраст, ръст, черепен обем и особености на погребаните в некрополи от Североизточна България (от ранната бронзова епоха)

№ по ред	Сигнатура	Пол	Възраст в години и месеци		Ръст в см по		Черепен обем в см^3 по Pearson	Забележка
					Pear on	Trotter-Gleser		
			Некрополи до с. Белоградец, Варненско					
1	Б$_{ц}$ I/№ 2	♂	Adultus	30	—	—	1725,5	Изк. деф. (умерена)
2	Б$_{ц}$ II/№ 1	♂	Adultus	20	—	—	1476,0	Изк. деф. (слаба)
3	Б$_{ц}$ VI/№ 1	♂	Adultus	25	—	—	1540,3	Изк. деф. (слаба)
4	Б$_{ц}$ III/№ 1	—	Infans I	—	—	—	—	—
5	Б$_{ц}$ III/№ 2	♂	Adultus	25	—	—	1424,0	Изк. деф. (слаба)
6	Б$_{ц}$ III/№ 2a	—	Infans I		—	—	—	Изк. деф. (слаба)
7	Б$_{ц}$ III/№ 3	♂	Adultus	20—25	—	—	—	Изк. деф. ?
8	Б$_{ц}$ III/№ 4	—	Infans I		—	—	—	—
9	Б$_{ц}$ IV/№ 1	♂	Maturus	35—40	168,8	176,4	1470,7	Изк. деф. ?
10	Б$_{ц}$ III/№ 2	—	Infans I		—	—	—	Изк. деф. (умерена)
11	Б$_{ц}$ III/№ 4a	—	Infans I					—
12	Б$_{ц}$ III/№ 4a	—	Juvenilis		—	—	—	—
			Некропол до с. Плачи дол, Толбухинско					
13	MI Г$_1$	♀	Adultus	25	—	—	—	—
14	MII Г$_1$	—	Infans I	нов.	—	—	—	—
15	MII Г$_7$	—	Infans I	4—6 мес.	—	—	—	—
16	MII Г$_3$	—	Infans I	2—3 мес.	—	—	—	—
17	MII Г$_4$	♀	Adultus	20—30	—	—	—	—
18	MII Г$_9$	♂	Adultus	30	—	—	—	—
19	MII Г$_5$	♂	Adultus	35	—	—	—	—
20	MII Г$_6$	♂	Adultus	35—40	183,4	195,9	—	Изк. деф. (силна)
21	MIII Г$_1$	♂	Adultus	30	174,1	184,1	1544,2	Изк. деф. (силна)
22	MIV Г$_1$	♂	Adultus	30—35	—	—	—	Изк. деф. ?
23	MV Г$_1$	♂	Adultus	25—30	—	—	—	Изк. деф. ?
24	MI Г$_3$	♂	Adultus	30—35	172,5	180,1	—	—
25	MI Г$_4$	♀	Adultus	20—25	—	—	—	Изк. деф.
26	MI Г$_2$	♂	Adultus	20—25	—	—	—	Жив. кости
27	MII Г$_{10}$	—	Infans I	6	—	—	—	—
28	MI Г$_5$	♀	Adultus	25—30	—	—	—	—
			Некропол от с. Жегларци, — с. Орляк, Толбухинско					
29	MI Г$_1$	—	Adultus	20—25	—	—	—	—
30	MI Г$_2$	♂	Juvenilis	17—18	—	—	—	—
31	MII Г$_1$	♂ ?	Adultus	20—25	167,8	176,1	—	—
32	MII Г	♂ ?	Adultus	25—30	167,0	177,1	—	Изк. деф. (умерена)
			Некропол до с. Пор. Гешаново, Толбухинско					
33	MI Г$_1$	♂	Maturus	40—45	165,0	175,0	—	Изк. деф. (умерена)
34	MI Г$_2$	♀ ?	Adultus	30	—	—	—	—
35	MI Г$_3$	♂	Maturus	40	—	—	—	—
36	MI Г	♂	Adultus	20—25	—	—	—	Изк. деф. ??

Таблица №2

Разпределение по възраст и пол на погребаните в некрополи от Североизточна България от ранната бронзова епоха

Възраст в години	Брой/Процент	Пол		Общо израснали
		♀	♂	
0—6	9/25 %	—	—	—
15—18	2/5,6 %	—	—	—
20—25	10/27,8 %	2	8	10
25—30	8/22,2 %	3	5	8
30—35	3/8,3 %	—	3	3
35—40	3/8,3 %	—	3	3
40—45	1/2,8 %	—	1	1
Общо	36	5/13,9 %	20/55,5 %	25/69,42 %

дец — 12; с. Плачидол — 16; с. Жегларци — с. Орляк — 4 и с. Поручик Гешаново — 4, общо 36. Запазеността на костите е лоша; само някои от черепите в некропола до с. Белоградец бяха възстановени относително пълно. След почистването и реставрирането на костния материал за антропологично изследване са годни 5 мъжки черепа от некропола до с. Белоградец, Варненски окръг, и 1 мъжки череп от некропола до с. Плачидол, Толбухински окръг[3,4]. От единичните костни черепни фрагменти са взети отделни метрични и описателни белези, където това е възможно. Приложена беше класическа антропологична методика, включително краниография и одонтометрия[5,6,7,8,9]. Антропологичната диагноза е от I ред по Г. Дебец[10]. Върху един от мъжките черепи в некропола до с. Белоградец, Варненски окръг (обр. 1), и мъжкия череп от могилния некропол до с. Плачидол, Толбухински окръг (обр. 2), беше направена пластична антропологична реконструкция на главата по черепа[11,12].

Повечето от черепите са оцветени в червено от поставената при погребенията охра.

Данните за пол и възраст са получени от изследването на костите от 36-те погребения от четирите некропола (табл. 1). Разпределението по пол и възраст е посочено в табл. 2. Децата в първа детска възраст са 25% (обр. 3), юношите 5,6%, а израсналите — 69,4%. От тях 13,9% са от женски, а 55,5% — от мъжки пол. Най-многобройни са възрастовите групи 20—25 г. (27,8%) и 25—30 г. (22,2%). Определянето на пола не беше затруднено поради ясно изразения полов диморфизъм. Костите, принадлежащи на индивидите от мъжки пол, са много масивни, едри, със силен релеф.

Средната продължителност на живота за жените е 26,0 г., за мъжете — 29,3 г., а общо за израсналите тя е 27,7 г. За този показател Св. Круц[13] при 226 погребения от същата епоха от територията на степното Приднепровие посочва малко по-високи данни; средната продължителност на живота за израсналите е 31,4 г., съответно 33,1 г. за жените, и 41,0 г. — за мъжете. Малкият брой изследвани от нас костни останки (на 25 индивида) вероятно дава отражение върху стойностите, посочени по-горе.

Прави впечатление високият ръст на погребаните. Изчислен по дължината на дългите кости на крайниците (за 7 индивида от мъжки пол) той има средна стойност 180,7 см по Trotter-Gleser и 171,2 см по Pearson. Например за погребания в могила II, гроб № 6 от могилния некропол до с. Белоградец, Варненски окръг, ръстът е 196 см. Г. Зиневич[14] за 9 мъжки скелета посочва среден ръст 173,1 см, съответно 166,9 см. Св. Круц дава вариациите на ръста — 162,5 см —179,8 см по Pearson и 164,3 см—179,0 см по Trotter-Gleser със средна стойност по петте използувани от нея формули 172,5 см. При нашият материал определеният ръст като средна величина от двете използувани формули е 175,8 см. Тази по-висока стойност може да е резултат от малкия брой на индивидите (7), но определено може да се каже, че ръстът на погребаните в некрополите от ямната култура в Североизточна България е много висок.

Костите на туловището и крайниците са масивни, с много силен релеф (обр. 4), което говори за великолепно развита мускулатура и огромна физическа сила. Липсват следи от болестни изменения върху костите и зъбите. Изтриването на дъвкателните зъбни повърхности е умерено.

Обр. 3. Части от черепен покрив от погр. № 2а, могила III от могилния некропол до с. Белоградец, Варненско, принадлежащ на дете в първа детска възраст (0—6 г.). Съмнителни следи от изкуствена деформация от т. нар. еднолентов тип

Особен интерес представлява намерената в 16 от 36-те черепа изкуствена деформация — 44,4%. Черепите принадлежат на израснали (табл. 3) 15 от мъжки и 1 от женски пол (обр. 5). При три от мъжките черепа от некропола при с. Плачидол, Толбухински окръг, изкуствената деформация е силно изразена (обр. 6), а при останалите тя е умерена и по-рядко слаба. Деформацията е от един и същ еднолентов тип. Превръзката преминава непосредствено зад и върху венечния шев. При този начин на деформиране при изследваните от нас черепи не е променен

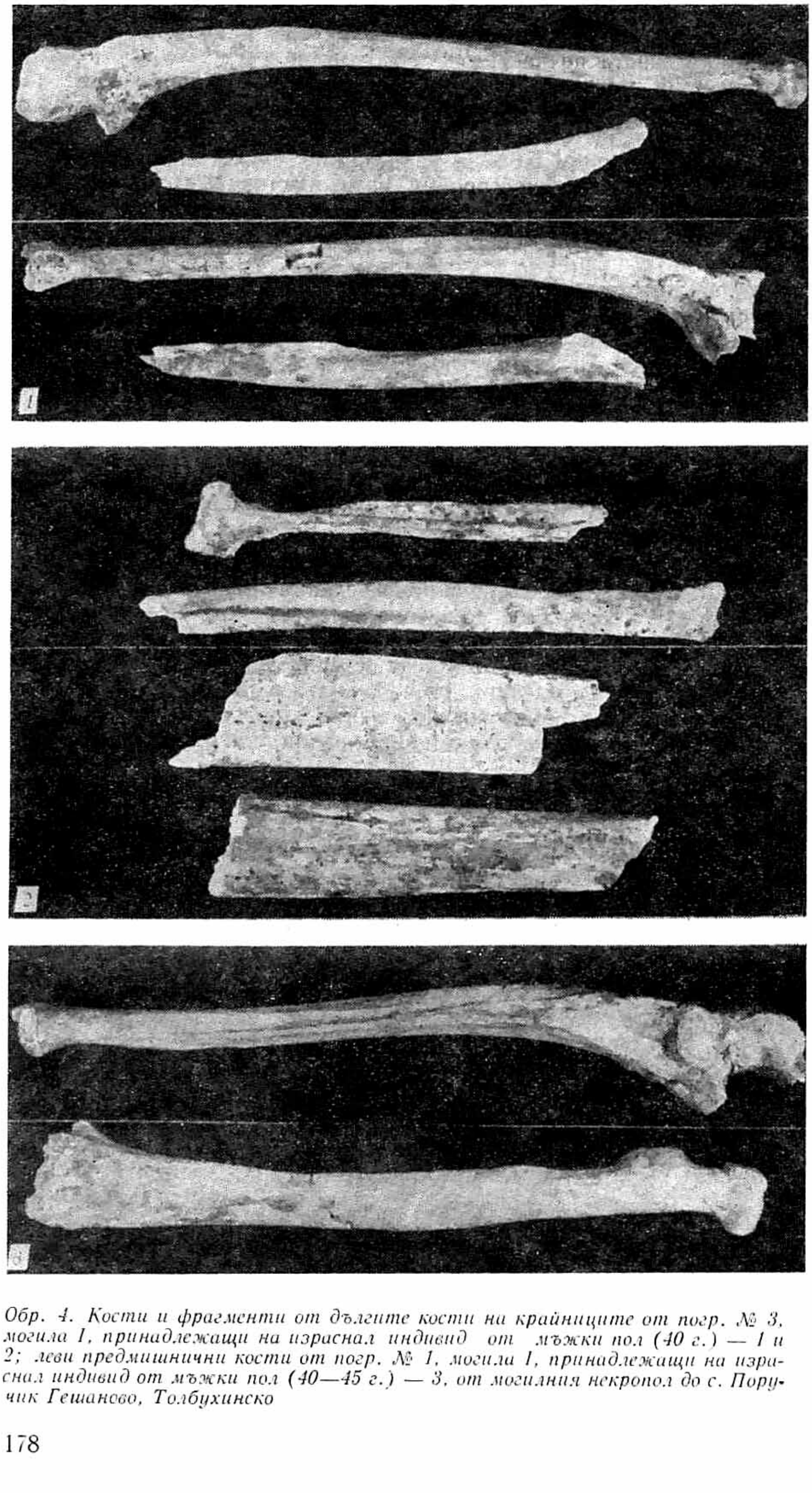

Обр. 4. Кости и фрагменти от дългите кости на крайниците от погр. № 3, могила 1, принадлежащи на израснал индивид от мъжки пол (40 г.) — 1 и 2; леви предмишнични кости от погр. № 1, могила 1, принадлежащи на израснал индивид от мъжки пол (40—45 г.) — 3, от могилния некропол до с. Поручик Гешаново, Толбухинско

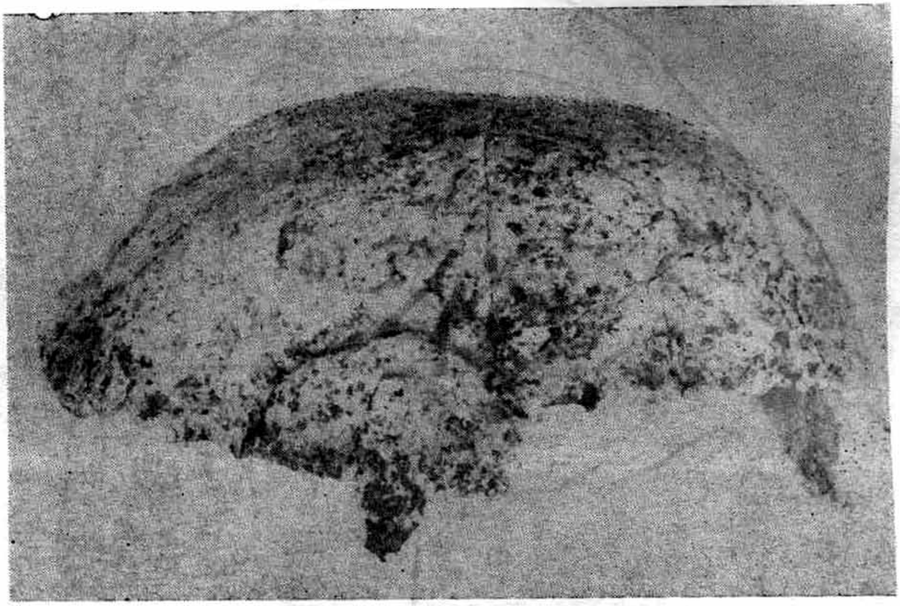

Обр. 5. Черепен покрив от погр. № 1, могила I от могилния некропол до с. Поручик Гешаново, Толбухинско, принадлежащ на израснал (40—45 г.) индивид от мъжки пол. Умерено изразена изкуствена деформация от т. нар. еднолентов тип

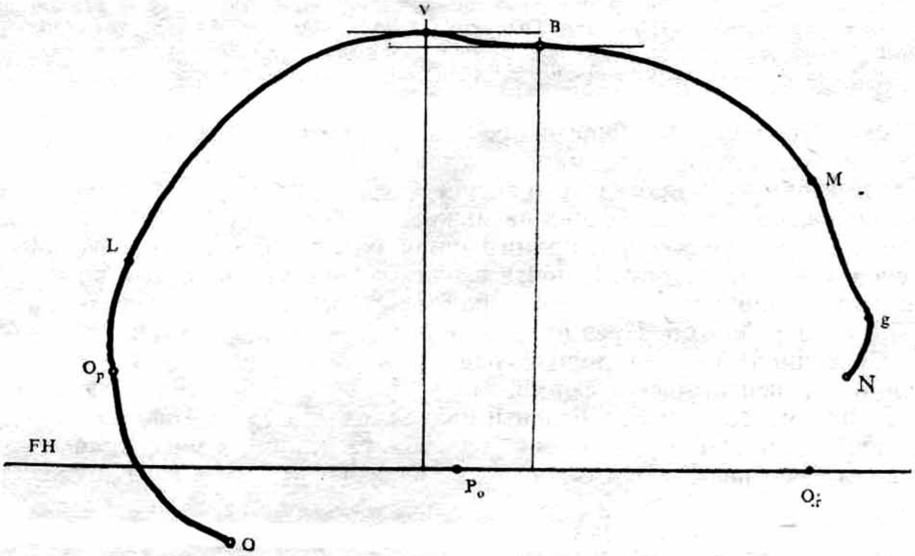

Обр. 6. Дясна профилна краниограма на мозъковия дял на черепа от погр. № 1, могила III, от могилния некропол до с. Плачидол, Толбухинско, принадлежащ на израснал (30 г.) индивид от мъжки пол. Чрез разликата между височините от Франкфуртската хоризонтална равнина до Vertex (V) и Bregma (B) е представена степента на изкуствената деформация на черепа

наклонът на челото (обр. 7), (челният ъгъл N—M/FH за изследваните черепи е средно 82,2). Данни за изкуствено деформирани черепи от епохата на енеолита-бронза за района на югозападната част на СССР посочва М. Герасимов[15,16]. Той съобщава за няколко черепа с подобна изкуствена деформация: погребение № 12 от Акерман (разкопки на Т. Тереножкина, 1951 г.), погребение № 45 до река Мача, Северен Кавказ (разкопки на М. Артамонов, 1934 г.), серия черепи от Доно-Волжките степи (разкопки на И. Синицин, 1952 г.), детски череп от района на Ворошиловград (разкопки на С. Локтюшева, 1928 г.). За района на северозападното Причерноморие изкуствено деформиран череп описват Г. Зиневич и Св. Круц[17]. Според М. Герасимов[18] изкуственото деформиране на черепа говори за много голямата давност на тази традиция

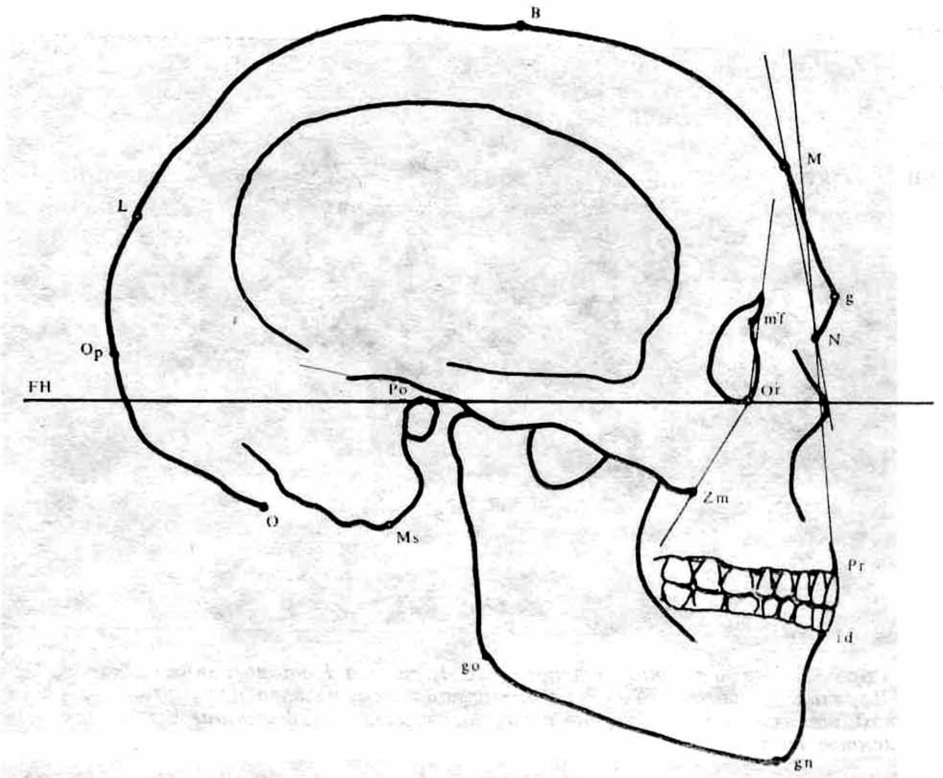

Обр. 7. Дясна профилна краниограма на черепа от погр. № 1, могила III от могилния некропол до с. Плачидол, Толбухинско, принадлежащ на израснал (30 г.) индивид от мъжки пол. Посочени са общият профилен ъгъл, ъгълът за наклона на челото, за вертикалния наклон на очницата и ябълчната кост

и много вероятно е, че още в предшествуващите стадии енеолит-бронз хората от района на Северен Кавказ са деформирали главите си.

В резултат на проведеното антропологично изследване* (табл. 4) може да се направи следната обобщена характеристика на мъжките черепи (обр. 8): очертанието на вертикалната норма е овоидно. Тилът е заоблен, с много силно или силно изразен релеф. Масивни и с широка основа са сисоидните израстъци. В почти всички черепи много големи по стойност са дължината, ширината и височината им, както и най-малката ширина на челото. Голям е черепният обем — 1535,8 см^3 по Pearson. Чрез индексите 3 от тях се определят като мезокрани и метриокрани (с ушна височина) и 3 като долихокрани и акрокрани (с ушна височина). Всички са еуриметопи. Лицето е с пентагонална форма, с широко, високо и най-често силно наклонено назад чело. Силно или много силно са развити надвеждните дъги и Glabella. Очниците са четвъртити, със заоблени ъгли, ниски, затворени. Кучешката яма е средно дълбока, а ябълчните кости са изпъкнали умерено. Носовите кости са слабо гърбати (обр. 9). Крушовидният отвор най-често е

Таблица №3

Честота на изкуствената деформация на черепа у погребаните в могилни некрополи от Североизточна България — ранна бронзова епоха

№ по ред	Некропол	Брой на погребаните в некропола	Брой на черепите с изкуствена деформация
1	с. Белоградец, Варненско	12	8
2	с. Плачидол, Толбухинско	16	5
3	с. Жегларци — с. Орляк, Толбухинско	4	2
4	с. Поручик Гешаново, Толбухинско	4	1
	Общо	36	16 44,4 %

---

* Пълното описание на черепите (метрични и описателни белези) е направено в приложения „Каталог", а стойностите на по-важните черепни размери са посочени в табл. 4.

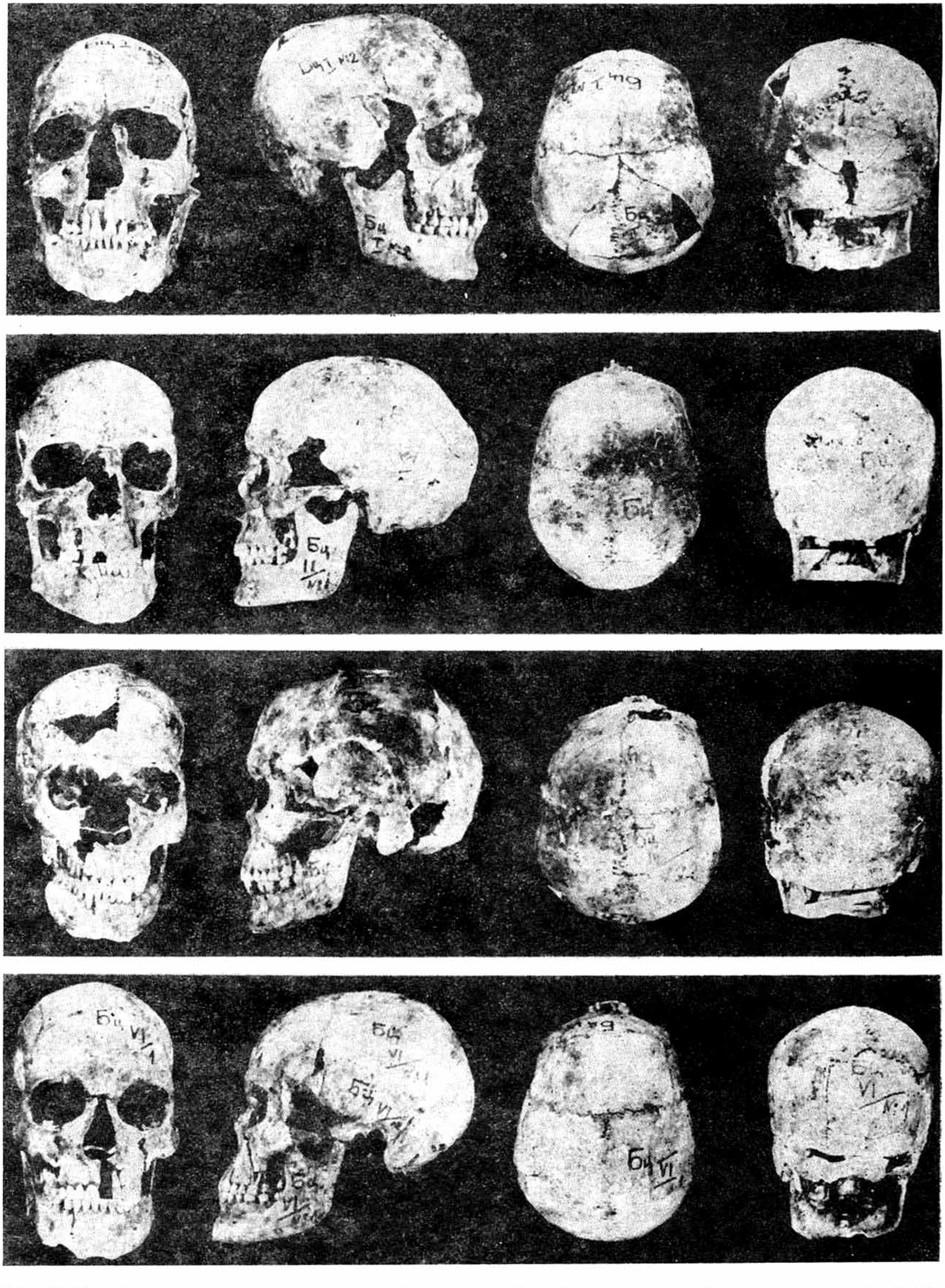

Обр. 8. Четири черепа от могилния некропол до с. Белоградец, Варненско, принадлежащи на израсли индивиди от мъжки пол: 30 г., с умерено изразена изкуствена деформация от т. нар. едноленттов тип; 20 г., със слабо изразена изкуствена деформация от т. нар. едноленттов тип; 25 г., със слабо изразена изкуствена деформация от т. нар. едноленттов тип; 25 г., със слабо изразена изкуствена деформация от т. нар. едноленттов тип

Таблица №4

Основни размери и индекси у черепи, принадлежащи на индивиди от мъжки пол от могилни некрополи в Североизточна България (ранна бронзова епоха)

№ по ред	№ по Martin	Черепни размери и индекси	Некрополи					
			до с. Белоградец			до с. Плачидол		
			I/2	II/1	VI/1	III/2	IV/1	III/1
1	1	най-голяма черепна дължина	197	194	191	179	193	193
2	8	черепна ширина	152	141	140	140	136	145
3	17	черепна височина от Basion	—	—	—	—	—	—
4	20	черепна височина от Porion	125	115	121	120	116	116
5	9	най-малка ширина на челото	110	108	98	96	98	112
6	32	ъгъл за наклона на челото	80°	84°	88°	82°	80°	79°
7	45	скулова ширина	137	140	128	128	137	149
8	48	горна височина на лицето	74	75	65	75	74	70
9	51	очнична ширина	43	41	40	41	38	43
10	52	очнична височина	34	32	31	32	29	33
11	55	височина на носа	53	54	48	52	52	—
12	66	ъглова ширина на долната челюст	118	106	102	—	98	111
13	72	общ профилен ъгъл на лицето	94°	86°	77°	87°	89°	86°
14	54	ширина на носа	25	26	23	26	24	31
15	8:1	ширинно-дължинен черепен индекс	77,2	72,7	73,3	78,2	70,5	75,1
16	20:1	височинно-дължинен черепен индекс	63,5	59,3	63,4	67,0	60,1	60.1
17	20:8	височинно-ширинен черепен индекс	82,2	81,6	86,4	85,7	85,3	80.2
18	9:8	напречен челно-тем. индекс	72,4	76,6	70,0	68,6	72,1	77,2
19	45:8	напречен черепно-лицев индекс	80,1	99,3	91.4	91,4	100,7	102,8
20	48:45	горнолицев индекс	54.0	53,6	50,8	58.6	54,0	46,9
21	54:55	носов индекс	47,2	48,1	47.9	50,0	46,2	—
22	52:51	очничен индекс	79,1	78.0	77,5	81,3	76,3	76,7
23	66:45	скулово-челюстен индекс	86,1	75,7	79,7	—	71,5	74,5

Таблица № 5

Абсолютни размери на зъбните коронки у израснали индивиди, погребани в могилни некрополи от Североизточна България (ранна бронзова епоха)

Зъби	Размер	Горна челюст			Долна челюст		
		n	M	min — max	n	M	min — max
1	МД	19	8,20	6,5— 9,6	22	5,28	4,0—6,2
	ВО	19	7,09	5,0— 8,0	22	5,94	4,0—7,0
	вис. на коронката	9	9,81	9,1—10,9	12	7,43	4,8—8,9
2	МД	22	6,74	5,5— 7,9	24	5,92	4,0— 7,0
	ВО	22	6,45	5,4— 7,3	24	6,02	4,0 — 7,1
	вис. на коронката	12	9,02	7,3—10,1	12	8,68	6,0—10,1
3	МД	20	7,80	6,7— 8,7	23	6,76	6,0— 7,6
	ВО	22	8,45	7,5— 9,4	22	7,12	5,0— 8,4
	вис. на коронката	11	9,72	8,0—11,6	8	9,86	7,0—11,8
4	МД	22	6,77	6,0— 7,6	20	6,64	5,2—7,9
	ВО	23	9,13	8,0—10,0	20	7,58	6,5—8,5
	вис. на коронката	11	7,58	6,9— 9,6	12	7,32	6,0—9,8
5	МД	22	6,72	5,7— 8,0	19	6,49	5,2—7,9
	ВО	22	9,42	8,0—10,5	18	8,08	7,5—8,7
	вис. на коронката	12	7,82	6,4— 9,3	13	6,98	5,2—8,3
6	МД	19	10,19	8,2—12,3	23	10,02	9,3—12,0
	ВО	19	11.46	9,5—12,5	22	10,62	9,9—11,4
	вис. на коронката	10	7,25	6,0— 8,3	12	6,42	5,2— 7,7
7	МД	19	9,89	9,1—12,3	23	10,54	9,0—11,9
	ВО	19	11,16	9,0—12,8	23	10,51	9,7—11,6
	вис. на коронката	9	6,86	5,5— 7,2	12	6,66	5,0— 8,1
8	МД	17	9,49	6,2—11,5	17	10,30	8,6—12,4
	ВО	17	9,74	7,0—11,7	17	10,29	9,4—12,1
	вис. на коронката	10	6,68	5,0— 8,9	8	6,25	4,8— 8,7

Таблица №6

Модул, коефициент за грубост и индекс на зъбните коронки на постоянните зъби у израснали индивиди, погребани в могилни некрополи от Североизточна България (ранна бронзова епоха)

Зъби		Горна челюст		Долна челюст		Зъби		Горна челюст		Долна челюст	
		n	средна стойност	n	средна стойност			n	средна стойност	n	средна стойност
1	M	19	7,64	22	5,61	5	M	22	8,07	19	7,28
	R	19	58,14	22	31,36		R	22	63,30	18	52,43
	I	19	86,46	22	112,50		I	22	140,18	13	124,50
2	M	22	6,60	21	5,97	6	M	19	10,82	22	10,41
	R	22	43,47	24	35,64		R	19	116,78	22	106,41
	I	22	95,70	24	101,69		I	19	112,46	22	105,99
3	M	20	8,12	22	6,94	7	M	19	10,52	23	10,52
	R	20	65,91	22	48,13		R	19	110,37	23	110,78
	I	20	108,33	22	105,32		I	19	112,84	23	99,72
4	M	22	7,95	20	7,11	8	M	17	9,62	17	10,30
	R	22	61,81	20	50,33		R	17	92,43	17	105,99
	I	22	134,86	20	114,16		I	17	102,63	17	99,90

Таблица №7

Антропометрични признаци у черепи на израснали индивиди от мъжки пол от некрополи в Североизточна България и СССР (северозападно Причерноморие и степно Приднепровие) от ранната бронзова епоха

№ по ред	№ по Martin	Черепни размери и индекси	Некрополи							
			до с. Белоградец, Варненско					до Плачидол, Толб.	Сз. Причерноморие — 8 черепа	Степна Украйна — 96 черепа
			I/2	II/1	VI/1	III/2	IV/1	III/1	Г. Зиневич 1970 г.	С. Круц 1984 г.
1	1	най-голяма черепна дължина	197	194	191	179	193	193	191,8	193,2
2	8	черепна ширина	152	141	140	140	136	145	142,8	140,3
3	20	черепна височина от Porion	125	115	121	120	116	116	116,8	116,7
4	9	най-малка ширина на челото	110	108	98	96	98	112	100,0	99,5
5	8:1	ширинно-дължинен черепен индекс	77,2	72,7	73,3	78,2	70,5	75,1	74,4	72,5
6	20:1	височинно-дължинен черепен индекс	63,5	59,3	63,4	67,0	60,1	60,1	60,3	60,5
7	20:8	височинно-ширинен черепен индекс	82,2	81,6	86,4	85,7	85,3	80,2	81,9	83,6
8	45	скулова ширина	137	140	128	128	137	149	130,6	136,7
9	48	горна височина на лицето	74	75	65	75	74	70	74,3	71,7
10	48:45	горнолицев индекс	54,0	53,6	50,8	58,6	54,0	46,9	59,0	54,7
11	52:51	очничен индекс	79,1	78,0	77,5	81,3	76,3	76,7	76,5	74,3
12	72	общ профилен ъгъл на лицето	94°	86°	77°	87°	89°	86°	83,5°	83,5°
13	32	ъгъл за наклона на челото	80°	84°	88°	82°	80°	79°	79,5°	76,5°

с триъгълна форма и долен край Anthropina. Предният носов шип е голям или много голям, хоризонтално разположен, понякога раздвоен. Като цяло костната основа на носа е издадена силно напред от лицето, което определя неговата добра хоризонтална и вертикална профилировка. От много голяма до средна по стойност е височината на лицето, а големи са ширината на лицето, ширината на очницата и горнолицевата височина. Височината на очницата е средна или малка. Средни по стойност са височината и ширината на носа. Черепите са лептопрозопи или мезопрозопи, съответно лептен или мезен. Всички са мезоконхи, мезорини и ортогнати. Долночелюстната кост в повечето черепи е масивна, с добре развита и изпъкнала напред брадичка. Зъбите са едри, а двете зъбни редици са в псалидонтна захапка. Чрез одонтометрията (табл. 5 и 6) зъбите се характеризират най-често като мезодонтни. Ясно са изразени белезите на мъжкия пол. Всички изследвани черепи принадлежат към голямата европеидна раса, при което отчетливо личат примитивни белези[19]. В някои се отчитат признаците на северния, а в други — на протосредиземноморски расов тип.

Данните за фрагментите от останалите черепи — развитие на Glabella и надвеждните дъги, наклон на челото, развитие на долночелюстната кост, сисоидните израстъци, релеф на тила и др., са от същите балове, както при целите черепи.

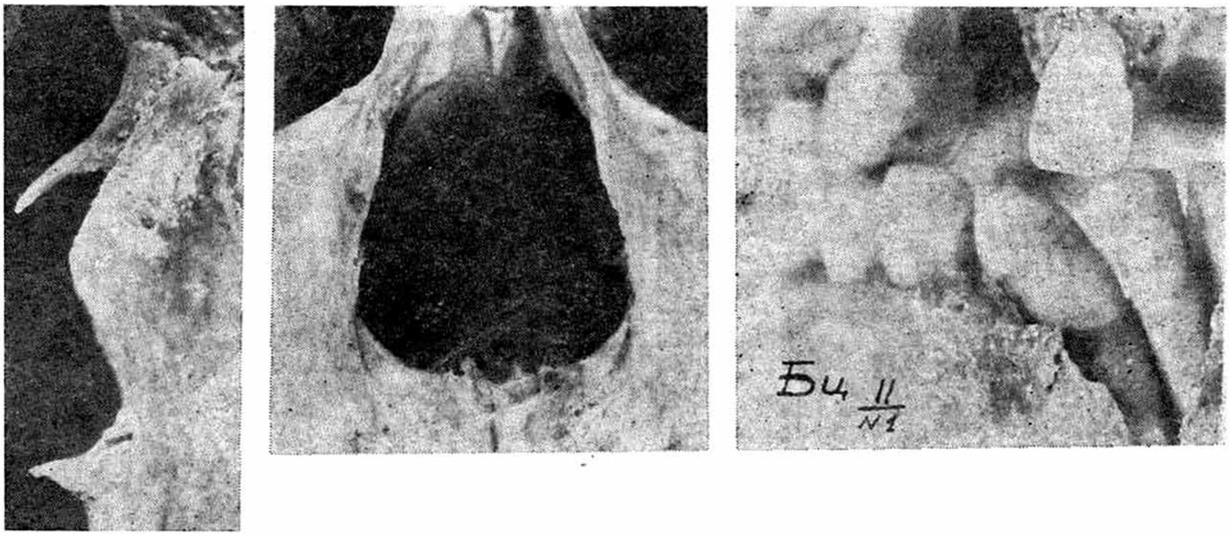

Обр. 9. Детайли от черепите на погребани в могилния некропол до с. Белоградец, Варненско: 1 — форма на носовите кости, големина и посока на предния носов шип; 2 — долен край на крушовидния отвор; 3—полурутиниран долен кучешки зъб вдясно

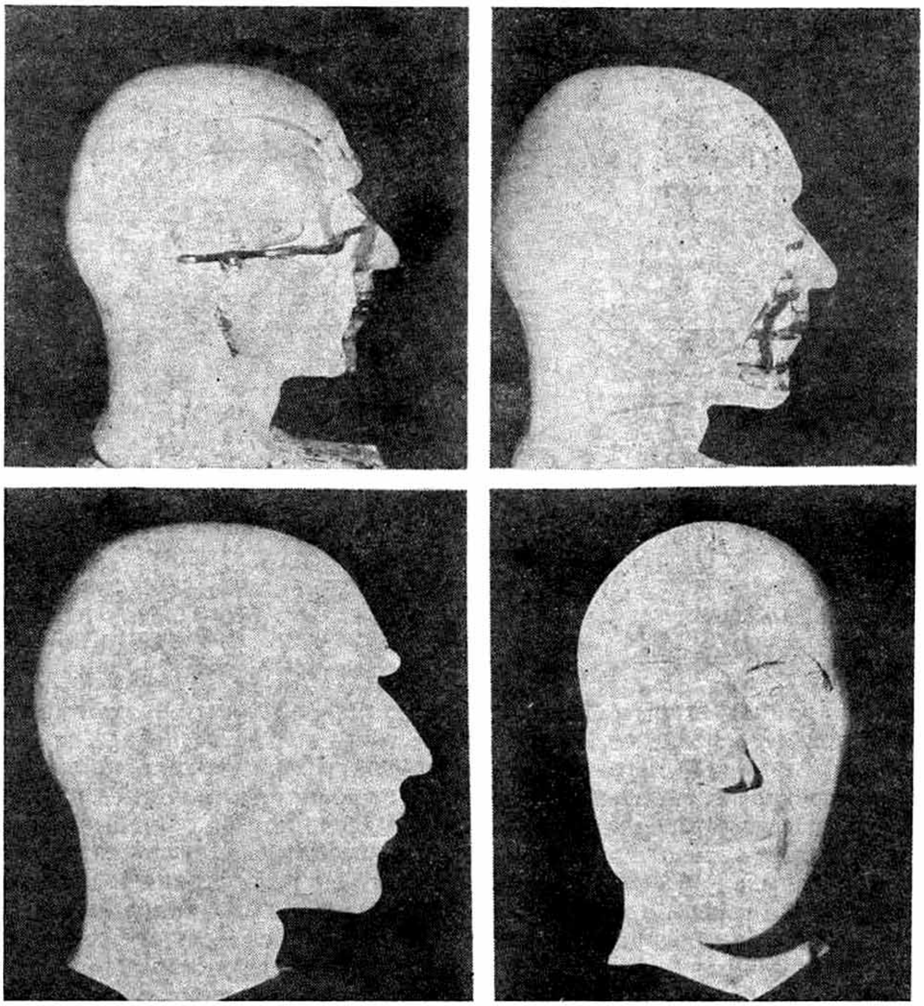

Обр. 10. Четири етапа от пластичната антропологична реконструкция на главата по черепа от погр. № 1, могила IV от могилния некропол до с. Белоградец, Варненско, принадлежащ на израснал (35—40 г.) индивид от мъжки пол (вж. обр. 1)

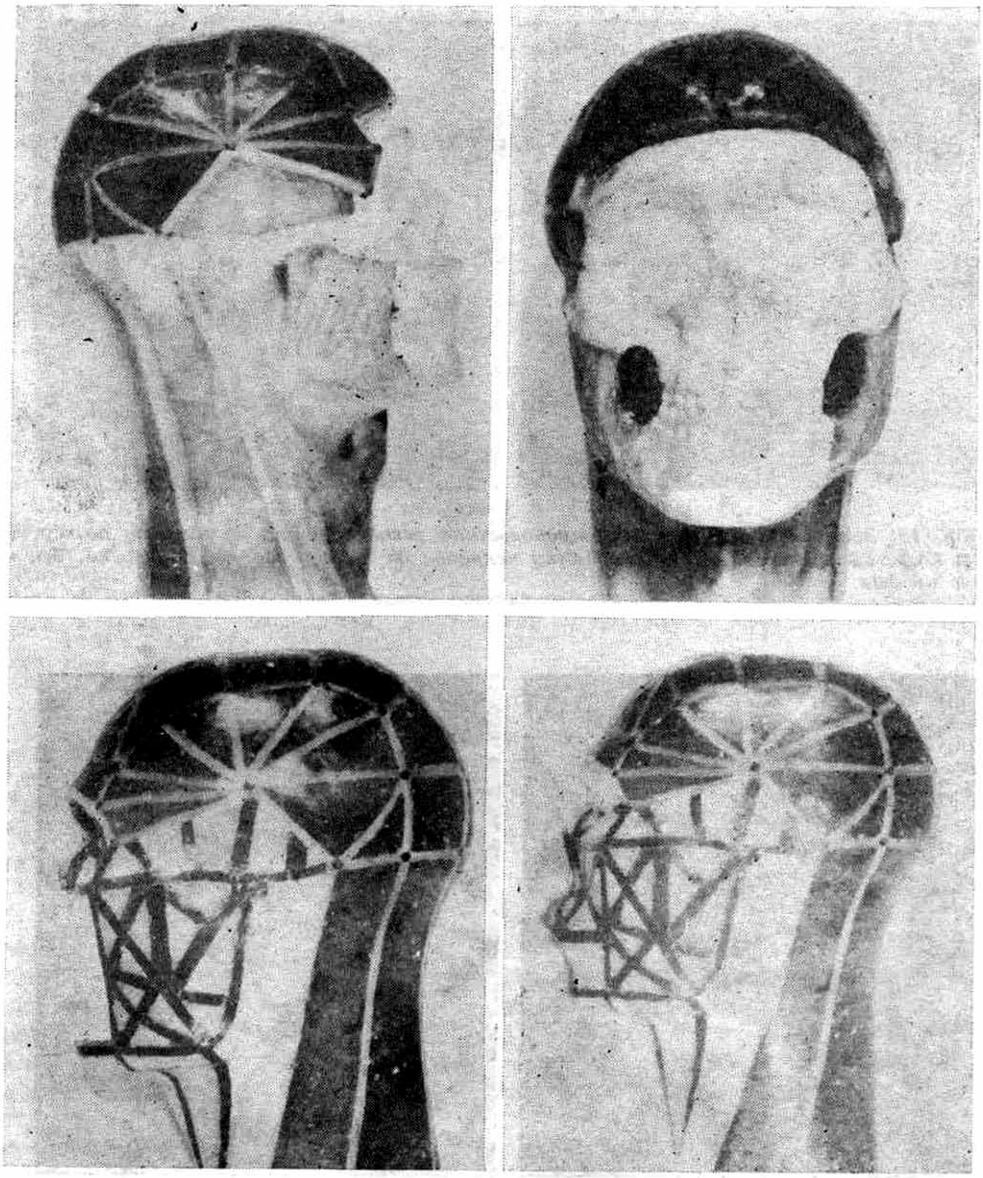

Обр. 11. Четири етапа от пластичната антропологична реконструкция на главата по черепа от погр. № 1, могила III от могилния некропол до с. Плачидол, Толбухинско, принадлежащ на израснал (30 г.) индивид от мъжки пол (вж. обр. 2)

Съпоставката на метричните данни от черепите, изследвани от нас, с тези от северозападното Причерноморие (8 черепа, Г. Зиневич[20]) и от Степното Приднепровие (96 черепа, Св. Круц[21]) показва много голяма близост (табл. 7).

Изследваната от Г. Зиневич[22] серия притежава чертите на голямата европеидна раса: долихокрани, масивни, ортогнати, с ниски очници и тесни изпъкващи носове, съчетавайки чертите на типичния протоевропеид с тези на грацилния средиземноморски расов тип.

С. Круц[23] характеризира мъжките черепи като рязко долихокранни (72,5), ортокранни, акрокранни, с черепен обем 1501,7 см^3, масивни, с отчетливо изразен мускулен релеф; мезопрозопи, мезогнатни, мезоринни, хамеконхни. В заключение С. Круц пише: „Населението (от ранната бронзова епоха — б. а.) като цяло е било дългоглаво, с доста масивен череп, със средно-широко мезогнатно лице; с висок ръст (172,5 см) — протоевропеидно.“

Направеното описание е близко до данните от некрополите в Североизточна България, цитирани по-горе.

Сравнението с материали от тази епоха от Молдавия и Източна Румъния (О. Некрасова[24]) показва сходство с нашите резултати, но белезите на протоевропеидния тип изпъкват още по-отчетливо при изследваните от О. Некрасова черепи. Намерената изкуствена деформация при изследваните черепи от некрополите в Североизточна България и направеното сравнение

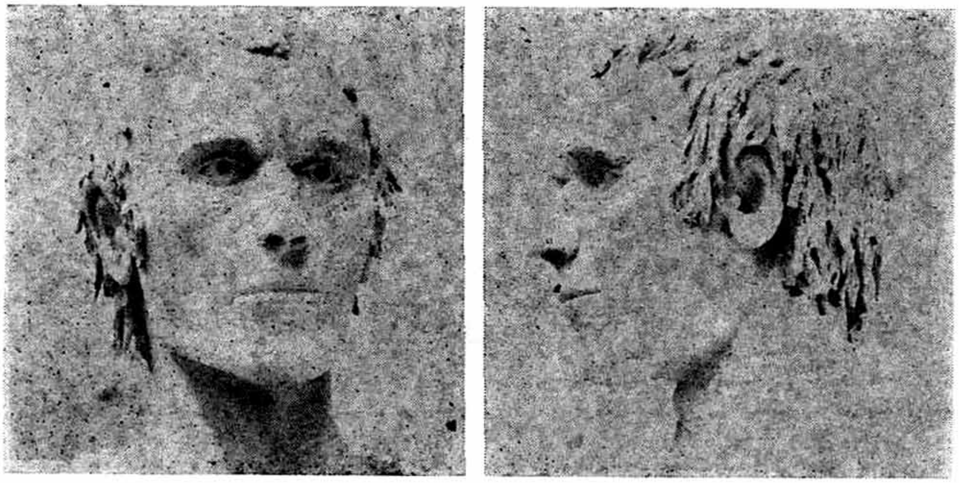

Обр. 12. Завършена пластична антропологична реконструкция на главата по черепа от погр. № 1, могила IV от могилния некропол до с. Белограедец, Варненско. Фас и ляв профил

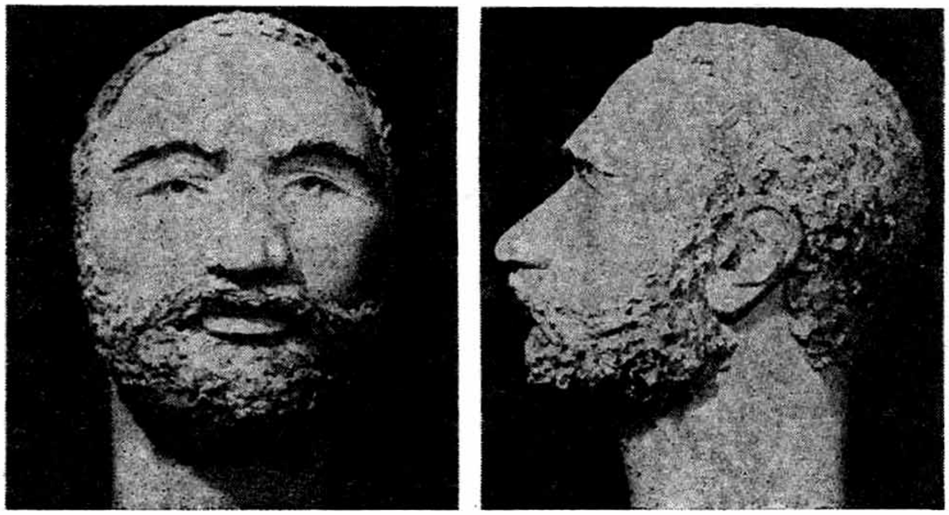

Обр. 13. Завършена пластична антропологична реконструкция на главата по черепа от погр. № 1, могила III от могилния некропол до с. Плачидол, Толбухинско. Фас и ляв профил

с данни от същата епоха при погребения на територията на СССР дават допълнително основание да се подкрепи становището за придвижване на населението в ранната бронзова епоха от района на северното Причерноморие към земите на днешна Североизточна България.

Направените върху двата мъжки черепа пластични антропологични възстановки[25] дават физическия облик на представители от населението, живяло по нашите земи през ранната бронзова епоха (обр. 10, 11, 12, 13).

---

[1] Панайотов, Ив., Г Китов. Разкопки на могилни некрополи от бронзовата епоха. Доклад, изнесен на XXIV нац. конференция по археология. Преслав, 4—8. V. 1981.

[2] Панайотов, Ив. Могилният некропол до с. Плачидол, Толбухински окръг, и проблемите на ямната култура в България. — Сб. Североизточна България — древност и съвремие. С., БАН, 1985, 27—31.

[3] Jordanov, J., Kr. Michajlova. Anthropologische Daten aus zwei Nekropolen der Ockergrabkultur in Nordostbulgarien. — Studia Praehistorica. T. 7. Sofia, 1984, 117—130.

[4] Йорданов, Й. Антропологични данни за погребаните в могилния некропол от ранната бронзова епоха до с. Плачидол, Толбухински окръг. — Сб. Североизточна България — древност и съвремие. С., БАН, 1985, 32—38.

[5] Алексеев, В., Г. Дебец. Краниометрия. М., Наука, 1964.

[6] Martin, R., K. Saller. Lehrbuch der Anthropologie. Gustav Fischer Verlag. Stuttgart, Bd. 1, 1957.

[7] Рогинский, Я., М. Левин. Основы антропологии. М., Изд. Моск-го Ун-та, 1955.

[8] Зубов, А. Одонтология. М., Наука, 1968.

[9] Йорданов, Й. Антропология в стоматологията. С., Изд. Мед. и физкултура, 1981.

[10] Дебец, Г. Палеоантропология СССР. Труды И-а этнографии АНСССР, новая серия. Т. 4. М.—Л., 1948, с. 23.

[11] Герасимов, М. Восстановление лица по черепу. Труды И-та этнографии АНСССР, новая серия. Т. 28. М., 1955.

[12] Йорданов, Й. Възстановяване на главата по черепа. С., Изд. БАН, 1981.

[13] Круц, Св. И. Палеоантропологические исследования степного Приднепровья (эпоха бронзы). Киев, Наукова думка, 1984, 3—23, 87—97, табл. 1, 2, 3, 4.

[14] Зиневич, Г. Краниологические материалы эпохи оенеолита-бронзы в Северо-Западном Причерноморье, Материалы по археологии Северного Причерноморья, вып. 6. Труды Днестро-Дунайской экспедиции 1963—1967 г. Одесса, Маяк, 1970, 156—167.

[15] Герасимов, М. Основы восстановления лица по черепу. Советская наука. М., 1949, с. 104.

[16] Герасимов, М. Восстановления. . ., с. 461.

[17] Круц, С. И. Население территории Украины эпохи меди-бронзы. Киев, Наукова думка, 1972, 25—40 (табл. 2), 88—91 (табл. 7).

[18] Герасимов, М. Основы. . ., с. 104.

[19] Дебец, Г. Цит. съч., с. 109.

[20] Зиневич, Г. Цит. съч. (1972), с. 165; Цит. съч. (1984), 7—23, табл. 1, 2.

[21] Круц, К. Цит. съч. (1972), 88—91 (табл. 7).

[22] Зиневич, Г. Цит. съч., с. 161.

[23] Круц, С. И. Цит. съч. (1984), 87—97, табл. 3, 4.

[24] Некрасова, О. К изучению антропологического состава населения бронзового века восточной части Румынской Народной Республики. Современная антропология. — Сб. Труды Московского общества испытателей природы. Т. 14. М., 1964, 164—172.

[25] Йорданов, Й. Цит. съч., 117—121.

КАТАЛОГ

на черепите, годни за антропологично изследване от четири некропола на ямната култура в Североизточна България

А. До село Белоградец, Варненски окръг:

1. Могила I — погребение № 2. Cranium, ♂, Adultus, липсват костите, образуващи черепната основа и носовите кости, забелязва се добре изразена изкуствена деформация (++), персистиращ челен шев (Sutura metopica), във вертикална норма черепът е със сфеноидно очертание. Стойностите за черепните дължина, ширина и височина, както и за челната ширина са много големи. Мезокран, ортокран, метриокран (с височина porion—bregma), еуриметоп. Лицевият дял е с пентагонална форма, с много голяма височина, големи—ширина, горнолицева височина и ширина на очницата, и средни—дължина и ширина на носа и височина на очницата. Лептопрозоп, мезен, мезоконх, мезорин. Формата на очниците е четвъртита, поставени са наклонено една спрямо друга и са затворени. Кучешката ямка е средно дълбока. Челото е ниско, наклонено, със силно изразени надвеждни дъги и средно изпъкнала Glabella. Лицевият дял хоризонтално е добре профилиран, според общия профилен ъгъл — ортогнат. Долночелюстната кост е голяма, широка, с добре изразена брадичка. Зъбите са едри. Забелязва се слаба редукция на горния страничен резец. Захапката е псалидонтна. Тилът е заоблен, изпъкнал назад, със силно изразен релеф. Сисовидните израстъци са масивни. Признаци за мъжки пол — добре изявени.

Зъбна формула: $\dfrac{87654{-}21 \mid 12{-}456{-}8}{87654321 \mid 12345678}$

2. Могила II — погребение № 1. Cranium, ♂, Adultus. Липсват костите, образуващи черепната основа и дясната носова кост, наблюдава се изкуствена деформация (+), персистиращ челен шев (Sutura metopica), вертикалната норма на черепа е с елипсоидно очертание. Много големи по стойност са черепната дължина и най-малката челна ширина, средни са черепната височина и ширина. Долихокран, хамекран, метриокран (с височина porion—bregma), еуриметоп. Формата на лицевия дял е пентагонална. Големи са горнолицевата височина, лицевата ширина и дължината на носа. Със средни стойности са лицевата височина, ширината на очницата и крушовидният отвор. Много малка е очничната височина. Мезопрозоп, мезен, мезоконх, мезорин. Носовите кости са гърбати; предният носов шип е голям и хоризонтално разположен. Долен край на крушовидния отвор — Anthropina. Формата на очниците е четвъртита, ъглите са заоблени. Очниците са поставени наклонено една спрямо друга, затворени. Кучешката ямка е средно дълбока. Челото е широко, ниско, почти право. Надвеждните дъги и Glabella са средно изпъкнали. Лицевият дял хоризонтално е добре профилиран, според общия профилен ъгъл —

ортогнат. Долночелюстната кост е средно голяма, с оформена брадичка. Зъбите са големи. Забелязва се слаба редукция на горния страничен резец. Захапката е псалидонтна. Долният десен кучешки зъб е ротиран лингвално и наклонен дистално. Тилът е заоблен, изпъкнал назад, със средно изразен релеф. Сисовидните израстъци са много големи. Признаци за мъжки пол — добре изявени.

Зъбна формула: $\dfrac{87654321 \mid 12_{3}45678}{87654-2- \mid 12345678}$

3. Могила VI — погребение № 1. Cranium, ♂, Adultus, липсват черепната основа и носовите кости, забелязва се изкуствена деформация (+), Plagiocephalia sinistra. Вертикалната норма на черепа е с овоидно очертание. Много големи са стойностите на черепната дължина и височина, средни са черепната ширина и най-малката ширина на челото. Долихокран, ортокран, акрокран (с височина porion—bregma), еуриметоп. Лицето е овоидно със средно голяма височина, малки—лицева ширина, горнолицева височина, дължина и ширина на носа, ширина на очницата и много малка очнична височина. Лептопрозоп, лептен, мезоконх, мезорин. Формата на очниците е четвъртита, ъглите са заоблени. Очниците са поставени под лек наклон една спрямо друга, затворени. Кучешката ямка е слабо вдлъбната. Предният носов шип е средно изразен и хоризонтално разположен. Долен край на крушовидния отвор — Anthropina. Челото е високо, широко, наклонено назад. Надвеждните дъги и Glabella са слабо развити. Лицевият дял хоризонтално е средно профилиран, според общия профилен ъгъл — мезогнат. Долночелюстната кост е средна по размери, със заоблен ъгъл и добре изразена, изпъкнала брадичка. Зъбите са средно големи, широки. Захапката е псалидонтна. Тилът е заоблен, със силно изразен релеф, слабо изпъкнал. Сисовидните израстъци са масивни. Признаци за мъжки пол — средно изявени.

Зъбна формула: $\dfrac{876-4321 \mid -2345\,67\,8}{876-4321 \mid 12345678}$

4. Могила III — погребение № 2, Cranium, ♂, Adultus, липсват черепната основа, носовите кости, дясното рамо на долночелюстната кост, тялото на дясната и челните израстъци на двете горночелюстни кости. Забелязва се изкуствена деформация (+). Plagiocephalia sinistra. Sutura metopica. Вертикалната норма е очертана овоидно. Голяма черепна височина и средно големи черепна дължина, ширина и най-малка челна ширина. Мезокран, хипсикран, акрокран (с височина porion—bregma), метриометоп. Лицевият дял е с пентагонална форма. Голяма е горнолицевата височина, средни са височината на лицето, дължината и ширината на носа и ширината на очницата, а малки — лицевата ширина и очничната височина. Лептопрозоп, лептен, мезоконх, мезорин. Очниците са с четвъртита форма и заоблени ъгли, наклонено поставени една спрямо друга, затворени. Кучешката ямка е средно дълбока. Предният носов шип е средно голям, хоризонтално разположен. Долен край на крушовидния отвор — Anthropina. Челото е ниско, средно широко, изправено. Надвеждните дъги и Glabella са слабо развити. Лицевият дял хоризонтално е добре профилиран, според общия профилен ъгъл — ортогнат. Долната челюст е слабо грацилизирана, средно голяма, с оформена и изнесена напред брадичка. Зъбите са големи. Захапката е псалидонтна. Тилът е заоблен, със средно изразен релеф. Сисоидните израстъци са масивни. Признаци за мъжки пол — средно изявени.

Зъбна формула: $\dfrac{87654321 \mid 12345678}{87654321 \mid 123-5678}$

5. Могила IV — погребение № 1. Cranium, ♂, Maturus, липсва черепната основа. Вертикалната норма е с овоидно очертание. Много голяма е черепната дължина, средни са черепната височина и най-малката ширина на челото, малка е черепната ширина. Долихокран, хамекран, акрокран (с височина porion—bregma), еуриметоп. Лицевият дял е с пентагонална форма. Големи са лицевата височина и ширина и горнолицевата височина, средни са дължината и ширината на носа, много малки са очничните ширина и височина. Лептопрозоп, мезен, мезоконх, лепторин. Очниците са с четвъртита форма, заоблени ъгли, затворени. Поставени са наклонено една спрямо друга. Носовите кости са гърбати. Предният носов шип е с раздвоен връх, много голям, хоризонтално разположен. Долен край на крушовидния отвор — Anthropina. Кучешката ямка е средно дълбока. Челото е ниско, широко, наклонено назад. Надвеждните дъги и Glabella са силно изразени. Лицевият дял хоризонтално е добре профилиран, според общия профилен ъгъл — ортогнат. Долночелюстната кост е масивна, добре развита, с оформена и изпъкнала напред брадичка. Зъбите са едри. Захапка — псалидонтна. Тилът е ъгловат, със силно изразен релеф. Сисовидните израстъци са масивни. Признаци за мъжки пол — много добре изявени.

Зъбна формула: $\dfrac{876-4321 \mid -2345678}{876-4321 \mid 12345678}$

Б. До село Плачидол, Толбухински окръг:

1. Могила III — погребение № 1, Cranium, ♂, Adultus, липсват костите, образуващи

черепната основа. Вертикалната норма е с овоидно очертание. Стойностите на метричните белези според категорията на размера са много големи и големи. Ортокран, метриокран, мезокран (с височина porion—bregma). Лицевият дял е с пентагонална форма. Еурипрозоп, еуриен. Очниците са четвъртити, със заоблени ъгли, затворени, ниски. Мезоконх. Кучешката ямка е много дълбока. Ябълчните кости са големи, изпъкнали напред и встрани. Носовите кости са прави. Крушовидният отвор е най-вероятно с триъгълна форма. Алвеоларният израстък на горната челюст е средно висок. Черепът е със силна вертикална и хоризонтална профилировка. Ортогнатен — според лицевия профилен ъгъл. Челото е ниско, широко, силно наклонено. Еуриметоп. Надвеждните дъги и Glabella са силно изпъкнали. Долночелюстната кост е огромна, масивна, със силно изразени Tuberositas masseterica, висока алвеоларна част и слабо изпъкнала брадичка на широка основа. Клонът на долночелюстната кост е много широк. Зъбите са високи, с умерено абразио. Тилът е наклонен назад, с много силно изразен релеф. Сисовидните израстъци са огромни, силно изпъкващи, със силен релеф. Признаци за мъжки пол — много добре изявени.

Зъбна формула: $\dfrac{\text{87654—21} \mid \text{12345678}}{\text{87654321} \mid \text{12345678}}$

В. До село Жегларци и село Орляк, Толбухински окръг:

1. Могила I — погребение № 1, ♂, Adultus (20—25 г.). Фрагменти от черепа със слабо червеникаво оцветяване.

Зъбна формула: $\dfrac{\text{87654321} \mid \text{12345678}}{\text{—7654321} \mid \text{1234567—}}$

2. Могила I — погребение № 2, ♂, Juvenilis (17—18 г.). Фрагменти от черепа със слабо червеникаво оцветяване. Зъбите са едри, без абразио.

Зъбна формула: $\dfrac{\text{87654321} \mid \text{12345678}}{\text{87654321} \mid \text{1234567—}}$

3. Могила II — погребение № 1, ♂, Adultus (20—25 г.). Фрагменти от черепа.

Зъбна формула: $\dfrac{\text{---54321} \mid \text{12345678}}{\text{87654321} \mid \text{12345678}}$

4. Могила II — погребение № 2, Calva, ♂, Adultus (25—30 г.). Фрагменти от черепа. Върху частите от костите на черепния покрив се намират следи от еднолентова, умерено изразена изкуствена деформация, успоредна на венечния шев.

Зъбна формула: $\dfrac{\text{—-5432-} \mid \text{12345678}}{\text{-7654321} \mid \text{——-678}}$

Г. До село Поручик Гешаново, Толбухински окръг:

1. Могила I — погребение № 1, Calva, ♂, Maturus (40—45 г.). Фрагменти от черепа. Надвеждните дъги и Glabella са много силно изразени. Зъбите са със силно абразио.

Зъбна формула: $\dfrac{\text{--6--32--} \mid \text{}}{\text{------21} \mid \text{}}$

2. Могила I — погребение № 2, ♀?, Adultus (30 г.). Фрагменти от черепа.

3. Могила I — погребение № 3, ♂, Maturus (40 г.). Фрагменти от черепа оцветени червеникаво. Надвеждните дъги и Glabella са много силно изразени. Очниците са четвъртити, ниски, затворени. Долночелюстната кост е масивна с изпъкнала брадичка, разположена на широка основа. Зъбите са с умерено абразио.

Зъбна формула: $\dfrac{\text{-76-4321} \mid \text{----5---}}{\text{--65432-} \mid \text{1234-6--}}$

4. Могила I — погребение № 4, ♂, Adultus (20—25 г.). Фрагменти от черепа. Следи от изкуствена деформация на черепа. Зъбите са едри и масивни, без абразио.

Зъбна формула: $\dfrac{\text{876-43--} \mid \text{---45-78}}{\text{-76-----} \mid \text{-2-45678}}$

СЪДЪРЖАНИЕ

Предговор. Задачи на изследването . . . 5
Първа глава. Състояние на проучванията . . . 8
Втора глава. Анализ на могилните некрополи, гробове и каменна антропоморфна скулптура . . . 12
Трета глава. Характеристика на ямната култура в българските земи Културни взаимодействия 43
Заключение. Долнодунавският вариант на ямната култура и културното развитие през ранната бронзова епоха — проблеми . . . 55
Съкращения . . . 158
Резюме на руски език . . . 159
Резюме на английски език . . . 167
Приложение — Йордан Йорданов, Бранимира Димитрова. Антропологични данни за погребаните в могилните некрополи от Североизточна България (ранна бронзова епоха) . . . 175
Каталог . . . 187
Резюме на руски език . . . 190
Резюме на английски език . . . 190

СОДЕРЖАНИЕ

Предисловие. Задачи исследования . . . 5
Первая глава. Состояние исследований . . . 8
Вторая глава. Анализ курганных могильников, погребений и каменной антропоморфной скульптуры . . . 12
Третья глава. Характеристика ямной культуры. Культурные взаимодействия . . . 43
Заключение. Нижнедунайский вариант ямной культуры и культурное развитие в раннюю бронзовую эпоху — проблемы . . . 55
Сокращения . . . 158
Резюме на русском языке . . . 159
Резюме на английском языке . . . 167
Приложение — Йордан Йорданов, Бранимира Димитрова. Антропологические данные о погребенных в курганных могильниках Северо-Восточной Болгарии . . . 175
Каталог . . . 187
Резюме на русском языке . . . 190
Резюме на английском языке . . . 190

CONTENTS

Preface. Objectives of the Study . . . 5
Chapter One. State of Research . . . 8
Chapter Two. Analysis of the Tumular Necropolises and of the Stone Anthropomorphic Sculpture 12
Chapter Three. Characteristics of the Pit-Grave Culture in the Bulgarian Lands. Cultural Interactions . . . 43
Conclusion. The Lower Danubian Variant of the Pit-Grave Culture and the Cultural Development during the Early Bronze Age: Problems . . . 55